

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ
THE BUDDHIST ECO-CRITICISM OF LITERATURE

นางรุจี ตันต้อศวโยธี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ
THE BUDDHIST ECO-CRITICISM OF LITERATURE

นางรุจี ตันต้อศวโยธี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE BUDDHIST ECO-CRITICISM OF LITERATURE

Mrs. Rujee Tantiatsawayothee

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญา
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

.....กรรมการ

(รศ.ดร. สมितिพล เนตรนิมิตร)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานกรรมการ

รศ.ดร. สมितिพล เนตรนิมิตร กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....

(นางรุจี ตันต้อศวโยธี)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ
 ผู้วิจัย : นางรุจี ตันต้อศวโยธี
 ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร., น.ธ. เอก, ป.ธ. ๗, พธ.บ.
 (ภาษาอังกฤษ), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธด. (พระพุทธศาสนา)
 : รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ. (ปรัชญา),
 พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies), B.H.U.,
 India

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๖ / กุมภาพันธ์ / ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี ๒) ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

จากการวิจัยพบว่า การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศเป็นการวิจารณ์วรรณคดีที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น โดยใช้แนวคิดเรื่องนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการวิจารณ์ ผลของการวิจัยพบว่าวรรณคดีทั้ง ๑๑ เรื่องที่นำมาวิจารณ์มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ และเป็นไปอย่างผสมผสานกันทั้ง ๕ นิยาม โดยวรรณคดีที่แสดงนัยสำคัญเกี่ยวกับอุดมคติอย่างชัดเจนคือเรื่อง “โคลงทวาทศมาส” เนื่องจากมีการใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูมิอากาศ และฤดูกาลเป็นโครงเรื่องในการประพันธ์ ส่วนวรรณคดีที่แสดงนัยสำคัญเกี่ยวกับพืชนิยามอย่างชัดเจนคือเรื่อง “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” เนื่องจากแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิต วรรณคดีที่แสดงนัยสำคัญเกี่ยวกับจิตตนิยามอย่างชัดเจนคือเรื่อง “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” เนื่องจากได้สะท้อนให้เห็นถึงกุศลจิตของคนในยุคนั้นรวมทั้งกวีผู้ทรงพระนิพนธ์ว่าทรงเข้าใจในธรรมชาติ ส่วนวรรณคดีเรื่อง “พระจันกีนรีคำฉันท์” แสดงให้เห็นถึงอกุศลจิตของท้าวพรหมทัตที่ยังผลให้เกิดการทำร้ายชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศของป่าหิมพานต์ วรรณคดีที่แสดงนัยสำคัญเกี่ยวกับกรรมนิยามอย่างชัดเจนคือเรื่อง “ชีวิตของฉันท ลุกกระทิง” ทั้งนี้เพราะได้สะท้อนให้เห็นถึงการกระทำโดยเจตนาของมนุษย์และผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น นั่นคือสัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป และป่าไม้ถูกทำลายรวมทั้งความสมดุลของระบบนิเวศลดลง ส่วนวรรณคดีที่แสดงนัยสำคัญเกี่ยวกับธรรมนิยามอย่างชัดเจนคือเรื่อง “ชีวิตของฉันท ลุกกระทิง” ทั้งนี้เพราะเนื้อหาทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศอันเป็นเหตุผลแก่กันที่เป็นไปอย่างผสมผสานกันทั้ง ๕ นิยาม

Dissertation Title : The Buddhist Eco - Criticism of Literature
Researcher : Mrs. Rujee Tantiatsawayothee
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
Dissertation Supervisory Committee
: Phramaha Somboon Vuddhikaro
Pali VII, B.A. (English), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)
: Assoc., Prof. Dr. Smithipol Netnimit, Pali IX, B.A., M.A.,
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
Date of Completion : 6 / February / 2016

Abstract

This research is of three objectives :- 1) to study the ideas and the theory of the literary criticism. 2) to analyze the concept of the eco-system in accordance with the five aspects of natural law. 3) to criticize the literatures by using the Buddhist Eco - criticism of Literature.

From the research, it is found that the Buddhist Eco-criticism of literature is the literary criticism, which the researcher has made from the concept of the eco-system in accordance with the five aspects of natural law. From the result of the literary criticism, it is found that there is the ecological significance which blend in line with the eco-system in accordance with the five aspects of natural law.in 11 literatures. The literature, which indicates about Utu – Niyama obviously is “Khlung Davadosamas” The biotic components, such as the weather the seasons were used to be the storyline of this literature The literature, which indicates about Bija – Niyama obviously is “Kap Ho Khlung Prapat Thanthongdaeng”. This literature related about the biodiversity. The literature, which indicates about Citta – Niyama obviously is “Kap Ho Khlung Prapat Thanthongdaeng”. This literature related about the people’s mental charity in that time include of the author who understood the nature. “Phra Chanthakinnari khamchan” related about King Bhrommathat’ malice mind. It caused the stabbing every life in Himmapan Forest. The literature, which

indicates about Kamma – Niyama obviously is “This is my life, The Baby Bull.”. This literature related about the human beings’ acts and results. This literature reflected about the wild animals’ extinction and the unbalance of the ecosystem. The literature, which indicates about Dhamma – Niyama obviously is “This is my life, The Baby Bull.”. This literature related about the relation of the causes and the effects of every natural law.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความอนุเคราะห์จากคณาจารย์ และผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยขอจารึกนามของท่านไว้เพื่อเป็นเกียรติ ดังนี้

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำด้วยความเมตตา และความเป็นกัลยาณมิตรอย่างดียิ่ง

กราบขอบพระคุณ และขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้โอกาสในการให้สัมภาษณ์ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร. ร่องอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน ประธานหลักสูตรปริญญาโท ศาสนากับการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, รศ.ดร.เสาวณิต วิงวอน ราชบัณฑิตยสภา, รศ.ประคอง เจริญจิตรกรรม, ประธานโครงการปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ผศ.ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล คณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ผศ.ดร.อดิศร ภูสาระ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา และดร.เอกพันธ์ ไกรจักร์ ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน กรุงเทพฯ

กราบขอบพระคุณพระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร และดร.บุญเลิศ โอธสู ที่ได้ให้คำแนะนำในการศึกษาค้นคว้า

กราบขอบพระคุณ พระมหาธนูฉวี โชติธมโม ที่ได้กรุณาตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ และ รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการตรวจบทความย่อภาษาอังกฤษ

กราบขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร., ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. และรศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ที่ได้กรุณาตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และให้ข้อเสนอแนะอันมีคุณค่า

กราบขอบพระคุณพระมหาสันติ อธิภทโท, ดร. ขอขอบคุณเพื่อนนิสิต คุณพิรพร พงษ์พิพัฒน์พันธุ์, คุณสมเกียรติ ไชยภูมิ และแม่ชีกุลภรณ์ แก้ววิไลย ขอขอบคุณ คุณสังวร อ่อนสนิท คุณภพภพ เทพธานี คุณเดชฤทธิ์ โอธสู ตลอดจนเจ้าหน้าที่ และพนักงานทุกคนในบัณฑิตวิทยาลัย รวมทั้งเจ้าหน้าที่ห้องสมุดที่ได้ให้คำแนะนำในการดำเนินการ การสืบค้นข้อมูล และให้ความสะดวกอื่นๆ

ขอขอบคุณสมาชิกทุกคนในครอบครัว คุณประสาน ต้นต้อศวโยธี, กัปตันสิตางค์ ปัทมะ, คุณอิทธิพล ปัทมะ, คุณปาหนัน ชี้อตระกูล, คุณณัฐดนัย ชี้อตระกูล และคุณอธิฏ ชี้อตระกูล ที่ได้ให้การสนับสนุน และเป็นกำลังใจในการจัดทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้มาโดยตลอด

ประโยชน์ และความดีงามที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมถวายเป็นสิ่งบูชาพระคุณของพระศรีรัตนตรัย ขอน้อมเป็นสิ่งบูชาพระคุณบิดามารดา คุณพ่อทองอินท์ และคุณแม่ลำเจียก ธรรมเกษตร บูชาพระคุณครูอาจารย์ ตลอดจนผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งที่ได้กล่าวนามและมิได้กล่าวนาม มา ณ ที่นี้

นางรุจี ต้นต้อศวโยธี

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๖
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๒๐
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๒๑
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี	๒๒
๒.๑ ความหมายของวรรณคดี และความสำคัญของวรรณคดี	๒๒
๒.๒ ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดี	๒๗
๒.๓ คุณสมบัติของนักวิจารณ์วรรณคดี	๒๙
๒.๔ ประโยชน์และความสำคัญของการวิจารณ์วรรณคดี	๓๒
๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีในการวิจารณ์วรรณคดี	๓๕
๒.๕.๑ ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดี	๓๕
๒.๕.๑.๑ การวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดทฤษฎีทางจิตวิทยา	๓๕
๒.๕.๑.๒ การวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดอิทธิพลต่างๆ ของสังคม	๓๖
๒.๕.๑.๓ การวิจารณ์วรรณคดีตามแนวของนักวิจารณ์ใหม่	๓๖
๒.๕.๒ แนวคิดในการวิจารณ์วรรณคดีของนักวิชาการไทย	๓๗

	๒.๖ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ	๓๙
	๒.๖.๑ ความหมาย และความเป็นมาของการวิจารณ์ วรรณคดีเชิงนิเวศ	๓๙
	๒.๖.๒ แนวคิดการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ	๔๐
	๒.๗ การใช้ภาษาในวรรณคดีสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และระบบนิเวศ	๔๕
	๒.๗.๑ การสรรคำ	๔๕
	๒.๗.๒ การใช้โวหาร	๔๗
	๒.๘ สรุป	๕๑
บทที่ ๓	แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา	๕๓
	๓.๑ ระบบนิเวศ	๕๓
	๓.๑.๑ ความหมายของระบบนิเวศ	๕๓
	๓.๑.๒ องค์ประกอบของระบบนิเวศ	๕๕
	๓.๒ บทบาทและความสำคัญของระบบนิเวศ	๕๘
	๓.๒.๑ บทบาทและความสำคัญในการถ่ายทอดพลังงาน	๕๘
	๓.๒.๒ บทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร	๖๐
	๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ	๖๒
	๓.๔ ความสมดุลของระบบนิเวศ	๖๕
	๓.๔.๑ ภาวะความสมดุลในระบบนิเวศ	๖๕
	๓.๔.๒ ความหลากหลายทางชีวภาพ	๖๖
	๓.๔.๓ การขาดความสมดุลของระบบนิเวศ	๖๘
	๓.๔.๔ ความพยายามในการแก้ปัญหาการขาดความสมดุล ของระบบนิเวศ	๖๙
	๓.๕ นิเวศวิทยาแนวลึก	๗๖
	๓.๖ พระพุทธศาสนากับระบบนิเวศ	๘๐
	๓.๖.๑ ระบบนิเวศกับพุทธประวัติ	๘๐
	๓.๖.๒ พระอารามและสถานที่ทรงพำนักอยู่ท่ามกลาง ระบบนิเวศป่าไม้	๘๒
	๓.๖.๓ กลวิธีการสอนท่ามกลางระบบนิเวศ	๘๓
	๓.๖.๔ ระบบนิเวศกับการกำหนดสิกขาบท	๘๖

	๔.๙ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องสัตวาภิธาน	๑๖๑
	๔.๑๐ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องมหากบิลวานร	๑๖๖
	๔.๑๑ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องดอกสร้อยสุภาษิต	๑๗๒
	๔.๑๒ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องนกนางเขน	๑๗๗
	๔.๑๓ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องชีวิตของฉันทน์ ลูกกระทิง	๑๘๑
	๔.๑๔ สรุป	๑๙๐
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๙๕
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๙๕
	๕.๑.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์วรรณคดี	๑๙๕
	๕.๑.๒ แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา	๑๙๖
	๕.๑.๓ การวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดี เชิงพุทธนิเวศ	๑๙๘
	๕.๒ ข้อวิจารณ์ของผู้วิจัย	๒๐๐
	๕.๓ ข้อเสนอแนะทั่วไป	๒๐๔
	๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะด้านการจัดการศึกษา	๒๐๔
	๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป	๒๐๔
	บรรณานุกรม	๒๐๕
	ภาคผนวก	
	ผนวก ก แบบสัมภาษณ์	๒๑๗
	ผนวก ข ข้อมูลของผู้ทรงคุณวุฒิ	๒๑๙
	ประวัติผู้วิจัย	๒๒๗

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๑.๑ แสดงรายชื่อวรรณคดีที่นำมาวิจารณ์และเกณฑ์ในการคัดเลือก	๕
ตารางที่ ๑.๒ แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย	๑๗ – ๑๘

สารบัญภาพ

เรื่อง

หน้า

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย เรื่อง การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

๒๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์เรื่อง “แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา” ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิง ใช้อักษรย่อตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด โดยอ้างอิงระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๑๖ หน้า ๑๖๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๔

สำหรับบรรณกถาอ้างอิงจากพระไตรปิฎกอรุณกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยโดยอ้างอิงระบุ เล่ม/ภาค/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๔๗๑. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรุณกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ภาค ๑ หน้า ๔๗๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิก	มูลปณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ปัจจุณนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)

ช.ช.ป.ภ.ก. (ไทย) = ช.ช.ท.ก.น.ก.ย. ป.ภ.ก.น.ก.น.บ.ต.ช.ด.ก. (ภาษาไทย)

อ.ภ.ธ. (ไทย) = **พระอภิธรรมปิฎก**
 อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา (ภาษาไทย)

ที.ม.อ. (ไทย) = **อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก**
 ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

๒. คำอธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย
p.	page	หน้า (พหูพจน์ใช้ pp.)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะวรรณคดีเป็นดังกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิต สภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ ตลอดจนแนวคิดของกวี วรรณคดีมีความสำคัญมากเพียงใด การวิจารณ์วรรณคดีก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเพียงนั้น วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า

วรรณคดีไม่ใช่เอ็กซ์เพรสชัน (Expression) ไม่ใช่เป็นการแสดงออกอย่างเดียว หากเป็นสื่อสัมพันธ์ เป็นการแสดงความรู้สึก ความนึกคิดตลอดจนจินตนาการและประสบการณ์ของตนแก่ผู้อ่าน และผู้อื่นด้วย ด้วยเหตุนี้ วรรณคดีจึงจำเป็นต้องมีการวิจารณ์เป็นเครื่องทดสอบ หรือเป็นเครื่องวัดว่า ในการแสดงความรู้สึกนึกคิดจินตนาการ และประสบการณ์ของนักประพันธ์แต่ละคนนั้น เป็นผลสำเร็จเพียงใดแค่ไหนหรือไม่^๑

การวิจารณ์วรรณคดีมีหลายแนว ในแต่ละแนวของการวิจารณ์ก่อให้เกิดมุมมอง และจิตสำนึกไปตามแนวของการวิจารณ์นั้นๆ สำหรับประเทศไทยการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศยังมีน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิจารณ์เชิงนิเวศที่มีแนวคิดของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานยังไม่ปรากฏ ทั้งๆ ที่มีประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาพุทธ และสภาพของสังคมไทยที่กำลังมีปัญหา มากที่สุดในปัจจุบันก็คือ ปัญหาความสมดุลของระบบนิเวศลดลง จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศอย่างรุนแรง และเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดไฟป่า เกิดความแห้งแล้ง หรือน้ำท่วม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว แผ่นดินถล่ม หรือเกิดคลื่นสึนามิ จากผลการวิจัยของ นีออร์ สิริมงคลเลิศสกุล พบว่า “ไฟป่าเกิดจาก ๒ สาเหตุคือ เกิดจากธรรมชาติ และเกิดจากมนุษย์ สำหรับในประเทศไทยสถิติไฟป่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ – ๒๕๔๒ มีเกิดขึ้น ๗๓,๖๓๐ ครั้ง และพบว่า

^๑ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๙-๔๐.

เกิดจากธรรมชาติเพียง ๔ ครั้งเท่านั้น”^๒ และจากการรายงานการประมงในประเทศไทยของ ภาคภูมิ วิชานดิระวัฒน์ กลุ่มกรีนพีซ พบว่า “การทำประมงด้วยเรืออวนลากไม่ใช่เพียงแค่จับกลุ่มสัตว์น้ำที่เป็นเป้าหมายเท่านั้น แต่เป็นการกวาดล้างสัตว์อื่นๆ ที่เป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจวัยอ่อน แหล่งที่อยู่อาศัย และระบบนิเวศใต้น้ำและชายฝั่ง และทำลายเครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่วางทิ้งไว้ในทะเลเพื่อดักจับสัตว์น้ำ ซึ่งหมายถึงวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน”^๓ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ รัฐบาล และหน่วยงานต่างๆ ได้ใช้ความพยายามในการแก้ปัญหา นับตั้งแต่การออกกฎหมาย การเชิญชวนให้อุรักษ์ การแนะนำประชาสัมพันธ์ให้เห็นคุณค่า และโทษของการทำลายระบบนิเวศ แต่การทำลายระบบนิเวศก็ยังคงมีต่อไปและมากยิ่งขึ้น พระไพศาล วิสาโล เสนอแนวคิดที่ว่า “ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม หรือนิเวศวิทยา ส่วนใหญ่แล้วผู้คนมักนึกถึงแต่เฉพาะในแง่กายภาพ เช่น ผลกระทบต่อสุขภาพ หรือการแก้ไขด้วยเทคโนโลยี และมาตรการทางเศรษฐกิจ ทั้งๆ ที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีมิติทางด้านจิตวิญญาณมาเกี่ยวข้องด้วย ไม่ต่างจากปัญหาอื่นๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ดังนั้น สิ่งหนึ่งที่ต้องคำนึงในการถกเถียงทางด้านนิเวศวิทยานั้นคือ การนำมิติทางด้านจิตวิทยาหรือศาสนา มาเชื่อมโยงกับมุมมองทางด้านนิเวศวิทยา”^๔ ซึ่งแนวคิดนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของ ตรีศิลป์ บุญขจร ที่กล่าวว่า “บทบาทของนักเขียนนักวิจารณ์ สามารถปลุกจิตสำนึกของสาธารณชนเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ทั้งยังกลับไปอ่านวรรณคดีเก่าที่นำเสนอเรื่องราวของธรรมชาติด้วย”^๕ และยิ่งสอดคล้องกับแนวคิดของวิลเลียม เรอเคิร์ต (William Rueckert) ซึ่งเป็นผู้ที่กำหนดคำว่า “การวิจารณ์เชิงนิเวศ” ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของต้นไม้ว่า “สีเขียวของต้นไม้ที่รายรอบเราอยู่ คือระบบของสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งที่อยู่บนผืนโลก ความเขียวขจีของพรรณพฤกษา เป็นบทกวีแห่งธรรมชาติที่ไม่มีจุดจบ เป็นเส้นทางที่ถ่ายทอดความสัมพันธ์มายังมนุษย์ และนำไปสู่มโนภาพ และความคิด”^๖ อีกประการหนึ่ง พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต) ได้กล่าวถึงการบูรณาการพระพุทธศาสนา กับศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ไว้ดังนี้ “ใช้ศาสตร์สมัยใหม่เป็นตัวตั้ง และนำหลัก

^๒ นีอร สิริมงคลเลิศกุล, “การจัดการไฟป่า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” รายงานการวิจัย, (ทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tuhpp.net> [๘ กันยายน ๒๕๕๗].

^๓ ภาคภูมิ วิชานดิระวัฒน์, “ทะเลไทย” ปลายทางไปไหน รายงานการประมงในประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.greenpeace> [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

^๔ พระไพศาล วิสาโล, “ศาสนาในฐานะพลังทางนิเวศวิทยา”, Visalo Org วิสาโล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.visalo.org [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

^๕ ตรีศิลป์ บุญขจร, “นิเวศสำนึกกับวรรณคดีศึกษา” ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.arts.chula.ac.th> [๑๕ กันยายน ๒๕๕๗].

^๖ Rueckert William, *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*, (Georgia: The University of Georgia Press, 1966), p. 111.

ศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมเข้าไปในเนื้อหาของศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะศาสตร์สมัยใหม่มุ่งแสวงหาความจริง โดยไม่สนใจเรื่องศีลธรรม การนำหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมให้กับศาสตร์เหล่านั้น ย่อมจะช่วยให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์^๗

จากความเป็นมาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการสร้างการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ คือ “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” ด้วยการวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้แนวคิดเรื่องระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการวิจารณ์ โดยหวังว่าคำตอบที่ได้รับจากการวิจัยจะทำให้ได้แนวการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ และได้คำตอบว่า ในวรรณคดีไทยมีสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง ซึ่งจะเป็นอีกวิถีทางหนึ่งที่ยังผลไปสู่การอ่านวรรณคดีอย่างมีคุณค่า และจุดประกายความคิดให้เกิด “นิเวศสำนึก” คือเกิดความตระหนักรู้ที่ชัดเจนในความสัมพันธ์ของระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในศาสตร์ด้านอื่นๆ ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลการวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศแสดงนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลัก นิยาม ๕ หรือไม่อย่างไร

^๗ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิจัยบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ๑.๔.๑.๑ ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี
- ๑.๔.๑.๒ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๔.๑.๓ สังเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาด้วยการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

จากขอบเขตของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยจะใช้ คัมภีร์และเอกสาร เป็นข้อมูลในการตอบปัญหาการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย

- ๑.๔.๒.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย
- ๑.๔.๒.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ หนังสือ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นิเวศวิทยา และวรรณคดี
- ๑.๔.๒.๓ เอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นิเวศวิทยา และวรรณคดี
- ๑.๔.๒.๔ หนังสือวรรณคดีที่นำมาใช้ในการวิจารณ์ มีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

ตารางที่ ๑.๑ แสดงรายชื่อวรรณคดีที่นำมาวิจารณ์และเกณฑ์ในการคัดเลือก

ชื่อวรรณคดี	สมัย	เกณฑ์ในการคัดเลือก		
		ได้รับการคัดเลือกให้เป็นวรรณคดี	ได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นหนังสืออ่านสำหรับเยาวชน	มีเนื้อหาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับถิ่นที่อยู่และสิ่งแวดล้อม
ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช	สุโขทัย	/	/	/
โคลงทวาทศมาส	อยุธยา	/		/
กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง	อยุธยา	/	/	/
พระจันทกนิรีคำฉันท์	อยุธยา	/		/
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ	อยุธยา	/	/	/
นิราศเมืองแกลง	รัตนโกสินทร์	/	/	/
สัตวภิธาน	รัตนโกสินทร์	/	/	/
มหากบิลวานร	รัตนโกสินทร์	/	/	/
ดอกสร้อยสุภาษิต	รัตนโกสินทร์		/	/
นกกาขเณ	รัตนโกสินทร์		/	/
ชีวิตของฉันลูกกระทิง	รัตนโกสินทร์		/	/

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านการสัมภาษณ์

ผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและผู้ที่เกี่ยวข้องด้าน พระพุทธศาสนา ด้าน นิเวศวิทยา และด้านวรรณคดี โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview)

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านเวลา

ใช้เวลาในการดำเนินการวิจัย ตั้งแต่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๗ – ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๘

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑. การวิจารณ์วรรณคดี ข้อคิดเห็นของผู้วิจัยที่ได้จากการศึกษา การตีความ และการประเมินว่า วรรณคดีเรื่องนั้นๆเป็นอย่างไร โดยมีหลักเกณฑ์และเป้าหมายในการวิจารณ์

๑.๕.๒ วรรณคดี หมายถึง หนังสือที่แต่งดี หรือหนังสือที่มีเนื้อหากล่าวถึงความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับถิ่นที่อยู่ และสิ่งแวดล้อม

๑.๕.๓ พุทธนิเวศ หมายถึง แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

๑.๕.๔ ระบบนิเวศ หมายถึง ระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนแร่ธาตุ สารอาหาร และพลังงานอยู่ใน สภาพแวดล้อมนั้นๆ

๑.๕.๕ นัยสำคัญทางนิเวศ หมายถึง ความหมาย หรือข้อสำคัญเรื่องระบบนิเวศที่ปรากฏ ในวรรณคดี

๑.๕.๖ นิเวศสำนึก หมายถึง ความตระหนกอย่างชัดเจนในความสำคัญของระบบนิเวศ ตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

๑.๖ ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑.๑ วรรณคดีวรรณกรรม

เกรก การ์รรัต (Garradd, Greg) กล่าวถึงการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศไว้ในหนังสือ “Ecocriticism” ความว่า “นักวิจารณ์เชิงนิเวศ อาจจะไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเขียนงาน

เพื่อโต้แย้ง เกี่ยวกับปัญหา ด้านนิเวศวิทยา แต่พวกเขาอาจจะประยุกต์ศาสตร์สาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และนำมาให้กลายเป็นความรู้ทางด้านนิเวศวิทยา (Ecological Literary) ได้”^{๘๘}

กฤตยา ณ หนองคาย กล่าวถึงหน้าที่ของวรรณกรรมในการกระตุ้นเตือน สังคมไว้ในเรื่อง “คนกับป่า” สรุปความได้ว่าวรรณกรรมทำหน้าที่กระตุ้นเตือนให้สังคมฉุกคิดได้ ทุก ปัญหาที่รายรอบตัวเรา ทั้งปัญหาใหญ่อย่างสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาทางการเมือง ปัญหาครอบครัว ดังนั้นการอ่านวรรณกรรมอย่างลุ่มลึก จึงช่วยทำให้เราเข้าใจโลก เช่น การอ่าน วรรณกรรมด้วยการรอบการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศที่บูรณาการศาสตร์แขนงต่างๆ เช่น วรรณกรรม ศึกษา ต้องเป็นทั้งนักคติชนวิทยา นักประวัติศาสตร์ นักวัฒนธรรมศึกษา นักนิเวศวิทยา และอีก มากมาย ด้วยเหตุนี้ การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศจึงน่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่นักวรรณกรรม เสนอมาเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา และทางออกในเรื่องสิ่งแวดล้อม รวมถึงเรื่องของสิทธิชุมชนในการ จัดการทรัพยากรด้วย การอ่านวรรณกรรม และวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศจะช่วยให้เราเข้าใจ เรื่องราวที่เกี่ยวกับผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่^{๘๙}

ประคอง เจริญจิตรกรรม กล่าวถึงการวิจารณ์วรรณกรรม ไว้ในหนังสือ “หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม” สรุปความได้ว่า การวิจารณ์วรรณกรรม ผู้วิจารณ์ต้องพยายาม ค้นหาประเด็นหรือจุดที่น่าสนใจของวรรณกรรมนั้นออกมาเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์ บางครั้งผู้วิจารณ์ สามารถนำความรู้จากศาสตร์อื่นมาใช้ในการวิจารณ์วรรณกรรมได้ด้วย วรรณกรรมนับเป็นเรื่องซึ่งเปิด กว้างให้บุคคลในสายวิชาการต่างๆ สามารถใช้ความรู้ของตนพิจารณาได้^{๙๐}

ธัญญา สังขพันธานนท์ กล่าวถึงการวิจารณ์เชิงนิเวศ ไว้ในหนังสือ “วรรณคดีสีเขียว” ความว่า “วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศไม่ได้เกิดขึ้นมาในลักษณะของทฤษฎีที่เป็น เอกเทศ หากแต่สามารถนำเอาทฤษฎีใดก็ได้มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน ขอให้เพียงสอดคล้องกับแนวคิด และเป้าหมาย”^{๙๑}

^{๘๘} เกรก การ์ราด (Garradd, Greg) รองศาสตราจารย์ด้านวรรณคดีและสิ่งแวดล้อม แห่งมหาวิทยาลัย บริติช โคลัมเบีย; Garradd, Greg, *Ecocriticism*, 2 nd edition, (New York: Routledge, 20012), p. 64.

^{๘๙} กฤตยา ณ หนองคาย, “คนกับป่า: ปัญหาเรื่องการจัดการสิทธิทรัพยากร ในวรรณกรรมของวีณา บุญยัง”, *แต่ศักดิ์ศรีเสมอกันทุกชั้นชน: วรรณกรรมกับสิทธิมนุษยชนศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวรรณคดีและคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะกรรมการ สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๕.

^{๙๐} ประคอง เจริญจิตรกรรม, *หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๑.

^{๙๑} ธัญญา สังขพันธานนท์, *วรรณคดีสีเขียว*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๕๖), หน้า ๔๙.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงการวิจารณ์วรรณคดีไว้ในหนังสือ “วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์” สรุปความได้ว่า การวิจารณ์มีประโยชน์แก่เรามาก ในฐานะที่ให้ความรู้เราเกี่ยวกับวรรณคดีที่เราไม่มีโอกาสจะอ่านโดยตรง ชีวิตมนุษย์สั้นมาก และในชั่ววันหนึ่งๆ เราต้องหมกมุ่นอยู่กับการหาใส่ปากใส่ท้องเสียเกือบตลอดเวลา ไม่มีเวลามาเอาใจใส่กับสิ่งที่อยู่นอกวงงานอาชีพที่ชั่วโมง เมื่อเป็นเช่นนี้ เรามีวิธีใดที่จะอ่านหนังสือเล่มโตๆ หรือที่ยากๆ ต้องการเวลามากให้ได้ผล นอกจากนั้นยังมีหนังสือบางเรื่อง เช่น ยวนพ่าย ซึ่งไม่ชวนอ่านบ้าง เพราะภาษาเก่าเกินไป เพราะเรื่องไม่ถูกใจเราบ้าง แต่เราต้องการทราบเรื่องราว และความสำเร็จของงานนิพนธ์เหล่านี้ไว้ ในกรณีเช่นนี้ มีวิธีเดียวคือ อ่านคำวิจารณ์^{๑๒}

นอกเหนือไปจากการกล่าวถึงประโยชน์ของการวิจารณ์วรรณคดีแล้ว ยังมีเอกสารที่กล่าวถึงหน้าที่ของวรรณกรรมในการกระตุ้นเตือนสังคม การวิจารณ์วรรณคดีและการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ ไว้ดังนี้

๑.๖.๑.๒ ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

พระไพศาล วิสาโล กล่าวถึงท่าทีของมนุษย์กับธรรมชาติ ไว้ในหนังสือ อิเล็กทรอนิกส์เรื่อง “ศาสนาในฐานะพลังทางนิเวศวิทยา” ความว่า ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์มักจะมาควบคู่กับ การเหินห่าง และแปลกแยกจากธรรมชาติมากขึ้น จนถึงขั้นเป็นปฏิปักษ์ ดังปรากฏให้เห็นเด่นชัดใน ยุคปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีก้าวหน้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ความสัมพันธ์ในลักษณะปฏิปักษ์ดังกล่าวนี้ว่าแตกต่างอย่างมากกับท่าทีของมนุษย์เมื่อครั้งยังอยู่ในป่าเขา และลำห้วยทางเทคโนโลยี เผ่ามิสซิสซิปปีครีโนอเมริกาเหนือ อะบอริจินในออสเตรเลีย ไอนุในญี่ปุ่น และโคยูกอนในอลาสก้า มีอย่างหนึ่งที่เหมือนกัน ได้แก่ความเคารพในธรรมชาติ แม้กระทั่งกับสัตว์ที่ตนล่ามาเป็นอาหาร ก็ต้องเคารพด้วยการปฏิบัติตามพิธีกรรมอย่างเคร่งครัดทั้งก่อน และหลังการล่า การล่าสัตว์ มีอาจแยกจากพิธีกรรมทางศาสนารวมทั้งการ “ชำระตน” ให้บริสุทธิ์ ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือการมองว่าสัตว์ที่ถูกล่านั้นมอบตัวเองเป็น “ของขวัญ” แก่ผู้ล่า เนื้อที่ได้มาจึงมิได้เกิดจากความสามารถของมนุษย์หากเป็นความกรุณาของสัตว์ หรือเทพที่แปลงร่างเป็นสัตว์เมื่อมนุษย์ก้าวหน้าในทางสติปัญญาจนพัฒนาศาสนาที่ซับซ้อนขึ้น สายสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ก็ยังดำรงอยู่ พุทธศาสนาถือว่าสัตว์ทั้งหลายไม่เพียงเป็นเพื่อนร่วมทุกขในวัฏสงสารเท่านั้น หากยังมีสายสัมพันธ์อันญาติพี่น้องอย่างน้อยก็ในชาติก่อนๆ เพราะมนุษย์ และสัตว์สามารถเลื่อนภพภูมิหรือกลับมาเกิดใหม่ข้ามพันธุ์กันได้ แต่ที่คนจะดังกล่าวได้ลางเลือนไปในปัจจุบันโดยเฉพาะเมื่อวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้นำเอาแนวคิดแบบวัตถุนิยมเข้ามาแพร่หลายจนเป็นกระแสหลัก ถึงตอนนี้

^{๑๒} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๒๙๔.

ธรรมชาติได้แปรสภาพเป็นสินค้า และวัตถุสำหรับสนองความต้องการของมนุษย์อย่างเดียว ผลคือความเสื่อมโทรมทางด้านสิ่งแวดล้อมจนเป็นวิกฤตของโลก^{๑๓}

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ กล่าวถึงการประกาศหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ไว้ในหนังสือ “พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” ความว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักธรรมทั้งหลายแก่เพื่อนมนุษย์ไม่คำนึงถึงข้อกำหนดแห่งชาติ เพศ เผ่าพันธุ์ สีผิว วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิต เพราะทุกคนต่างล้วนเป็นผลผลิตจากกฎธรรมชาติเดียวกัน ถ้ามองให้ลึกซึ้งในขั้นปรมาตม สภาวะธรรม จะพบว่าไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเรา ไม่มีเขา มีแต่กระแสธรรมชาติล้วนๆ กำลังไหลไปตามกฎธรรมชาติเท่านั้น บุคคลมากมายที่เข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าปรารถนาจะใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติท่ามกลางป่าเขาอันสงบสดเอือกเย็น เป็นแบบอย่างของชีวิตที่บริโภค ทรัพยากรธรรมชาติเพียงเพื่อยังชีพให้อยู่ได้ ไม่แสวงหาส่วนเกินมาตอบสนองตัณหา เรียกว่าพระสงฆ์เมื่อมีคณะบุคคลมาอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ จำเป็นต้องมีกฎ ระเบียบ สำหรับเป็นข้อปฏิบัติร่วมกัน เรียกว่าธรรมวินัย ซึ่งบัญญัติเป็นข้อปฏิบัติออกมา โดยหลักการบำรุงรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ดิน น้ำ ป่า ให้อยู่ในสภาพปกติอย่างเคร่งครัดทุกบทบัญญัติ^{๑๔}

พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวถึงคุณของป่าไม้ไว้ในหนังสือ “พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์” ความว่า ป่าไม้มีคุณค่าต่อระบบนิเวศมาก เพราะถ้าไม่มีป่าไม้ สัตว์ป่าก็จะอยู่ไม่ได้ เรียกว่าสิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กันตลอด ความรู้จักบุญคุณของธรรมชาติแวดล้อมซึ่งโบราณได้สอนเอาไว้ นั่น สะท้อนถึงธรรมข้อหนึ่งขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมข้อนั้นก็คือ ความกตัญญูต่อกตเวที กตัญญูคือรู้คุณที่ได้รับมาจากผู้อื่น หรือสิ่งอื่น กตเวทีคือ ประกาศความรู้นั้นให้ปรากฏ ด้วยการตอบแทนคุณ ทั้งนี้เพราะการรักษาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเหล่านี้เป็นประโยชน์มากมายต่อสังคม^{๑๕}

พุทธทาส ภิกขุ กล่าวถึงการรักษาธรรมชาติไว้ในหนังสือ “พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ” ความว่า ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังมีความสุข พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา

^{๑๓} พระไพศาล วิสาโล, “ศาสนาในฐานะพลังทางนิเวศวิทยา”, Visalo Org วิสาโล, [ออนไลน์], ๑๐ ย่อหน้า, แหล่งที่มา: www.visalo.org [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๑๔} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๕} พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), **พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

อย่างจริงจัง และจริงจัง เมื่อนั้นเราจึงรักษาธรรมชาติไว้ได้ トラバไตที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันการทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้^{๑๖}

มานพ นักการเรียน กล่าวถึงทรัพยากรสัตว์ป่า ไว้ในหนังสือ “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” สรุปความได้ว่า ทรัพยากรสัตว์ป่านับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ เพราะด้วยบทบาทหน้าที่ สัตว์ป่าจะช่วยเกื้อกูล และควบคุมความสมดุลของระบบนิเวศนั้นๆ และด้วยเหตุที่ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้น ทำให้มีความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของสัตว์ป่า และพืชพันธุ์สูง เมื่อเทียบกับระบบนิเวศในเขตอื่นๆ ของภูมิภาค ดังนั้นเมื่อพื้นที่ป่าในประเทศซึ่งถือเป็นถิ่นอาศัย และแหล่งหากินของสัตว์ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว เช่น สมัน กระซู่ นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร เป็นต้น ต้องสูญพันธุ์ไปจากเมืองไทย^{๑๗}

วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ในหนังสือ “ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต” สรุปความได้ ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นไปในลักษณะนายกับบ่าว โดยเห็นว่าธรรมชาติเป็นฐานะต่ำกว่ามนุษย์ มีไว้เพื่อมนุษย์ มนุษย์มีสิทธิ์อันชอบธรรมที่จะดัดแปลง บังคับ และตัดดวงผลประโยชน์จากธรรมชาติได้เต็มที่ และควรทำอย่างนั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ๒. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นไปในลักษณะมิตรกับมิตรโดยเห็นว่าธรรมชาติมีศักดิ์ศรีเสมอมนุษย์ ควรดำรงชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ควรเสพสุขจากธรรมชาติในลักษณะที่มิต่ำในความงาม ความยิ่งใหญ่ และความลับของธรรมชาติมากกว่าที่จะดัดแปลงและบังคับ และต้องใช้ธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต จึงควรจะใช้แต่น้อยที่สุด^{๑๘}

สมพร เทพลีธา กล่าวถึงการพัฒนายั่งยืนไว้ในหนังสือ “ศาสนากับสิ่งแวดล้อม” ความว่า การพัฒนาที่ถูกต้องควรเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งจะต้องมีการอนุรักษ์ และการพัฒนาควบคู่กันไป หน้าที่ของการอนุรักษ์เพื่อรักษาสິงที่ดิงาม และความสมดุลของธรรมชาติไว้ ส่วนหน้าที่ของการพัฒนาเพื่อปรับปรุงแก้ไขส่วนที่เป็นปัญหา หรือยังบกพร่องอยู่ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ฉะนั้น ในการที่จะพัฒนาจิตใจของคนให้มีจิตสำนึก และให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนสมดุลได้นั้นจะต้องอาศัยพลังทางศาสนาโดยมีศาสนธรรม และศาสนบุคคลเป็นปัจจัยสำคัญ จึงจะทำให้ประชาชนมี

^{๑๖} พุทธทาส ภิกขุ, **พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

^{๑๗} มานพ นักการเรียน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔-๖๒.

^{๑๘} วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔.

จิตสำนึกในการป้องกัน และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม มีความละเอียดซื่อสัตย์ รู้จักเสียสละ ประโยชน์ตนเพื่อส่วนรวม^{๑๙}

หัสชัย สิทธิรักษ์ กล่าวถึงการสร้างชุมชนที่ยั่งยืนไว้ในเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ เรื่อง “ให้รู้มหาวิทยาลัยเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลก” สรุปความได้ว่า ความท้าทายในปัจจุบันคือการสร้างสรรค์ชุมชนที่ยั่งยืนนั่นคือ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งเรามีความพึงพอใจตามความต้องการ และความหวังโดยไม่ได้ทำให้ความหลากหลายที่ผสมผสานกันเป็นโลกธรรมชาติ ถูกทำลายให้ลดน้อยถอยลง ที่ซึ่งจะเป็นโอกาสให้กับคนรุ่นใหม่ในอนาคต ในความพยายามที่จะสร้างสรรค์ชุมชนที่ยั่งยืนได้นั้น เราสามารถเรียนรู้บทเรียนอันมีค่าจากระบบนิเวศ ซึ่งได้แก่ชุมชนที่ยั่งยืนของพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ เพื่อที่จะให้เข้าใจระบบนิเวศ เราจำเป็นต้องเรียนรู้หลักการพื้นฐานของนิเวศวิทยา นั่นคือภาษาแห่งธรรมชาติ^{๒๐}

Sangmu Thendup^{๒๑} กล่าวถึงพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมไว้ในบทความทางวิชาการเรื่อง “Religious Environmentalism Buddhist Response to Environmental Degradation” คัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคแรกเสนอแนะว่าธรรมชาติคือ แก่นแท้ที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ เห็นได้จาก ผลงานที่มีการบรรยาย และการใช้การใช้อุปมาในเชิงเปรียบเทียบ แสดงให้เห็นถึงความสุนทรีย์ของธรรมชาติ ซึ่งทำให้นักถึงภาพของการแสดงธรรม การทำสมาธิได้ร่มไม้ ในป่าละเมาะ ในป่าทึบ ในถ้ำ และบนโขดหิน ฉากทั้งหลายในเรื่องล้วนมีธรรมชาติเป็นฉากประกอบ ซาดกซึ่งเป็นเรื่องเล่าโดยพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นท่ามกลางธรรมชาติที่แวดล้อม เช่นป่าไผ่ พันธุ์พืช และต้นไม้นานาชนิด ในคัมภีร์ยังชี้ให้เห็นว่าควรปฏิบัติต่อพืช และสัตว์ด้วยความเคารพและเมตตา^{๒๒}

^{๑๙} สมพร เทพสิทธิธา, ศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๒๐} หัสชัย สิทธิรักษ์, “ให้รู้มหาวิทยาลัยเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลก”, แนวคิดองค์กรร่วมเชิงนิเวศ, [ออนไลน์], ๖ ย่อหน้า, แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org> [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๒๑} Sangmu Thendup เป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสิกขิม ประเทศอินเดีย

^{๒๒} Sangmu Thendup, “Religious Environmentalism Buddhist Response to Environmental Degradation” **Buddhism And World Crisis**, (Ayutthaya: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2015), p.189-190.

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ธัญญา สังขพันธานนท์ ทำการศึกษาเรื่อง “จากการประพาสป่าล่าสัตว์สู่พระราชพิธีสังเวกหล่อช้าง : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวรรณคดีไทย” พบว่า ทั้งการประพาสป่าล่าสัตว์ และพระราชพิธีสังเวกหล่อช้างที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ การประพาสป่าล่าสัตว์ของชนชั้นสูงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์โดยหวังประโยชน์ทั้งทางด้านจิตใจ และความหมายทางการเมือง ส่วนการหล่อช้างที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกหล่อช้าง ในระดับหนึ่งอาจมองได้ว่าเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการให้ความสำคัญกับสัตว์ว่าเป็นเสมือนมิตรที่ดีของมนุษย์ตามกระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศ แต่เมื่อระบบคิดดังกล่าวมาจากมุมมองของชนชั้นผู้ปกครอง ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติก็เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนชั้นกษัตริย์นำธรรมชาติมารับใช้ประโยชน์ทางการเมืองตามอุดมการณ์เทวราชา โดยการสร้างวาทกรรมช้างเผือก และคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวกหล่อช้างมาเป็นกลไกประกอบสร้างพิธีกรรมแห่งอำนาจวาทกรรมช้างเผือกและคำฉันท์กลุ่มช้างจึงเป็น “วาทกรรมอำพราง” ที่ซ่อนเร้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติของชนชั้นผู้ปกครองเอาไว้ภายใต้หน้ากากของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์แห่งราชสำนัก^{๒๓}

พุทธชาติ แผนสมบุญ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ศึกษาความกตัญญูทเวทต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาทรัพยากรน้ำ” พบว่า จากวิกฤติสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโลกยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น หากมนุษย์หันมาสำนึกถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวเองว่า มีทั้งผลกระทบต่อมนุษย์โดยตรง และโดยอ้อม มนุษย์จะมีวิธีในการจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน แนวคิดเรื่องความกตัญญูทเวทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ และสามารถกำหนดเป็นหลักในการประพฤติของสังคมได้เป็นอย่างดี^{๒๔}

สโรชา คุณาธิปพงษ์ ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้ “กตัญญูทเวท” กับศาสตร์สมัยใหม่ในการแก้ปัญหาวิกฤติสิ่งแวดล้อม” ผลการศึกษาโดยสรุปพบว่า สภาพ

^{๒๓} ธัญญา สังขพันธานนท์, “จากการประพาสป่าล่าสัตว์สู่พระราชพิธีสังเวกหล่อช้าง : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวรรณคดีไทย”, *ดุขฎฐิพนธ์ศิลปศาสตร์ดุขฎฐิบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๒๔} พุทธชาติ แผนสมบุญ, “ศึกษาความกตัญญูทเวทต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองทางพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาทรัพยากรน้ำ”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎฐิบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒) หน้า ๖๔.

ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในสังคมไทยนั้น เป็นเช่นเดียวกับสังคมโลก ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๓ สภาพปัญหา คือ ปรากฏการณ์เรือนกระจก ฝนกรด และชั้นโอโซนถูกทำลาย แต่ความรุนแรงของผลกระทบอาจแตกต่างกันจากสังคมโลก กตัญญุตเวทเป็นหลักธรรมพื้นฐานหรือเรียกได้ว่าเป็นหลักธรรมแรกที่เกิดขึ้นในมนุษย์ เป็นลักษณะของความซาบซึ้งในบุญคุณของบุพการีที่เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนให้คนมีชีวิตที่ดีงาม แล้วเกิดเป็นความต้องการตอบแทนบุญคุณนั้น การประยุกต์ใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะกตัญญุตเวทในการแก้ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นการนำวิธีแก้ปัญหาด้วยศาสตร์สมัยใหม่เพื่อให้เกิดองค์รวมของการแก้ปัญหาที่สมบูรณ์ การแก้ปัญหานี้เป็นการแก้โดยใช้หลักไตรสิกขา คือเป็นการแก้ปัญหาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ทั้ง ปัญญา จิตใจ กาย วาจา^{๒๕}

พระสุทัศน์ กตสาโร ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า คำว่ากตัญญู หมายถึงการสำนึกบุญคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นภาวะทางจิตใจอันเป็นมโนกรรม คำว่า กตเวทีย หมายถึงการทดแทนบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นการแสดงออกทางภายนอกทั้งการกระทำทางกาย และการแสดงออกทางคำพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง กตเวทียจึงจัดเป็นทั้งกายกรรม และวจีกรรมรวมความแล้ว คำว่า กตัญญูกตเวทีย หมายถึงการสำนึกบุญคุณ หรือบุญคุณของผู้อื่น หรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกาย และทางวาจา ดังนั้น คำว่ากตัญญู กตเวทียจึงจัดเป็นมโนกรรม กายกรรม และวจีกรรม ดังที่ได้กล่าวมา ในอีกนัยหนึ่ง คำว่ากตัญญู คือความรู้ และการยอมรับในบุญคุณของบุคคลที่กระทำแล้วทั้งแก่ตนเอง และแก่ส่วนรวม ตลอดจนถึงสถาบัน สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรง และทางอ้อม และพยายามกระทำตอบแทนด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่องบำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๒๖}

พรทิพย์ ชินสงคราม ได้ทำการศึกษา เรื่อง “ระบบนิเวศ: จีเอ็มโอ...ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสายใยอาหาร” ผลการวิจัยพบว่า ระบบนิเวศมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งจะมีความสัมพันธ์กันก่อให้เกิดการหมุนเวียนของแร่ธาตุสารอาหาร และการถ่ายทอดพลังงานโดยผ่านการกินต่อกันเป็นทอดๆ ที่เรียกว่าห่วงโซ่อาหาร หรือสายใยอาหารมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งที่รวมอยู่ในระบบนิเวศ และมีบทบาทสำคัญที่เป็นทั้งผู้อนุรักษ์ และผู้ทำลายระบบ

^{๒๕} สโรชา คุณาธิปพงษ์, “การศึกษาแนวทางประยุกต์ใช้ “กตัญญูกตเวทีย” กับศาสตร์สมัยใหม่ในการแก้ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อม”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๒๖} พระสุทัศน์ กตสาโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๘.

นิเวศ พีชจีเอ็มโอเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดใหม่ที่เกิดจากการสร้างของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร รักษาสภาพแวดล้อมหรือ และลดต้นทุนการผลิต พีชจีเอ็มโอไม่เคยปรากฏอยู่ในธรรมชาติมาก่อน จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการโต้แย้ง และห่วงวิตกกังวลจากผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ โดยเฉพาะผลกระทบต่อสายใยอาหารที่ถ่ายทอดสิ่งปนเปื้อนของพีช จีเอ็มโอมาสู่มนุษย์ซึ่งเป็นผู้บริโภคอันดับสุดท้าย จากผลการวิจัยในปัจจุบันนี้ยังไม่มีการรับรองความปลอดภัยและความมั่นใจถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และมนุษย์ ในขณะที่ยังมีความพยายามที่จะศึกษาวิจัยต่อไปเพื่อลดความเสี่ยง หรืออันตรายที่เกิดจากพีชจีเอ็มโอ^{๒๗}

นิตร์ สิริมงคลเลิศกุล ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การจัดการไฟฟ้า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) ผลการวิจัยสรุปสาเหตุของการเกิดไฟฟ้าได้ว่า “ไฟฟ้าเกิดจาก ๒ สาเหตุคือ เกิดจากธรรมชาติ และเกิดจากมนุษย์ ไฟฟ้าที่เกิดในประเทศกำลังพัฒนาในเขตร้อนส่วนใหญ่จะมีสาเหตุมาจากกิจกรรมของมนุษย์ สำหรับประเทศไทย จากการเก็บสถิติไฟฟ้าตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ – ๒๕๔๒ ซึ่งมีสถิติไฟฟ้าทั้งสิ้น ๗๓,๖๓๐ ครั้ง พบว่า เกิดจากเหตุตามธรรมชาติเพียง ๔ ครั้ง เท่านั้น คือเกิดที่ภูกระดึง จังหวัดเลย ที่ห้วยน้ำดัง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ท่าแซะ จังหวัดชุมพร และที่เขาใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา จึงถือได้ว่า ไฟฟ้าในประเทศไทยทั้งหมดเกิดจากการกระทำของคน โดยมีสาเหตุต่างๆ กันไป ได้แก่ เก็บหาของป่าที่ทำให้เกิดไฟป่ามากที่สุด การเก็บหาของป่าส่วนใหญ่ ได้แก่ ไช้ผดแดง เห็ด ใบตองตึง ไม้ไผ่ น้ำผึ้ง ผักหวาน และไม้พิน การจุดไฟส่วนใหญ่ เพื่อให้พื้นที่ป่าโล่ง เดินสะดวก หรือให้แสงสว่างในระหว่างการเดินทางผ่านป่าในเวลากลางคืน หรือจุดเพื่อกระตุ้นการงอกของเห็ด หรือกระตุ้นการแตกใบใหม่ของผักหวาน หรือจุดเพื่อไล่ตัวมดแดงออกจากรัง รมควัน ไล่ผึ้ง หรือไล่แมลงต่างๆ ในขณะที่อยู่ในป่า เผาไร่ เป็นสาเหตุที่สำคัญรองลงมา การเผาไร่ก็เพื่อกำจัดวัชพืช หรือเศษซากพืชที่เหลืออยู่ภายหลังการเก็บเกี่ยว ทั้งนี้เพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกในรอบต่อไป ทั้งนี้โดยปราศจากการทำแนวกันไฟ และปราศจากการควบคุม ไฟจึงลามเข้าป่าที่อยู่บริเวณใกล้เคียง แกล้งจุดในกรณีที่ประชาชนในพื้นที่มีความขัดแย้งกับหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องที่ทำกินโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องที่ทำกิน หรือถูกจับกุมจากการกระทำผิดในเรื่องป่าไม้ก็มักจะหาทางแก้แค้นเจ้าหน้าที่ด้วยการเผาป่าความประมาท เกิดจากการเข้าไปพักผ่อนในป่า ก่อกองไฟแล้วล้มดับ หรือทิ้งก้นบุหรี่ลงบนพื้นป่าเป็นต้น ล่าสัตว์ โดยใช้วิธีไล่เหล่าคือ จุดไฟไล่ให้สัตว์หนีออกจากที่ซ่อน หรือจุดไฟเพื่อให้แมลงบินหนีไฟ นกชนิดต่างๆ จะบินมากินแมลงแล้วดักกินนกอีกทอดหนึ่ง หรือ

^{๒๗} พรทิพย์ ชินสงคราม, “ระบบนิเวศ: จี เอ็ม โอ...ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสายใยอาหาร”, รายงานวิจัย, (สำนักวิชาการ: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๔๗. แหล่งที่มา: <http://www.bu.ac.th/knowledgecenter> [๘กันยายน ๒๕๕๗].

จุดไฟเผาทุ่งหญ้าเพื่อให้หญ้าใหม่แต่กระบัดล่อสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น กระต๊อง กวาง กระต่าย มากินหญ้า แล้วดักยิงสัตว์นั้นๆ เลี้ยงปศุสัตว์ ประชาชนที่เลี้ยงปศุสัตว์แบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติมัก ลักลอบจุดไฟเผาป่าให้โล่งมีสภาพเป็นทุ่งหญ้าเพื่อเป็นแหล่งอาหารสัตว์ ความคึกคะนอง บางครั้งการ จุดไฟเผาป่าเกิดจากความคึกคะนองของผู้จุดโดยไม่มีวัตถุประสงค์ใดๆ แต่จุดเล่นเพื่อความสนุกสนาน เท่านั้น^{๒๘}

พระมหาดรชชา ธมฺมมหาโส ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” กล่าวสรุปความว่า พระพุทธศาสนากับธรรมชาติป่าไม้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การดำรงพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า และพระสาวกนั้นเป็นไปอย่างกลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นภาพลักษณ์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติป่าไม้ โดยที่มนุษย์ต้องอาศัยเป็นอยู่ เพราะป่าไม้นั้นเป็นที่มาของปัจจัย ๔ กล่าวคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค สิ่งดังกล่าวนี้ มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยและปฏิสัมพันธ์กับป่าไม้โดยตลอด หากมนุษย์ไปทำลายป่าไม้ ป่าไม้ที่มนุษย์พากันทำลายในลักษณะต่างๆนั้นจะสะท้อนย้อนกลับมาทำลายมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อมนุษย์มองสรรพสิ่งแบบองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ มองเห็นว่า ทุกสิ่งในโลกล้วนเชื่อมสมานหรือสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวแล้ว จะเป็นเหตุให้มนุษย์ไม่ทำลายป่าไม้ นอกจากนั้น มนุษย์จะหันมาช่วยกันปกป้องมิให้ถูกทำลาย เพื่อมนุษย์สังคม และธรรมชาติจะได้ดำรงอยู่ยืนยาวต่อไป^{๒๙}

พระศรีคัมภีร์ญาณ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” สรุปความว่า “ข้อมูลเชิงนิเวศวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงมิใช่เป็นเพียงบันทึกเพื่อการศึกษาแล้วจบเท่านั้น แต่เป็นความพยายามของปราชญ์โบราณที่จะแสดงให้เห็นว่า มนุษย์มักจะถือว่าตัวเองเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งในจักรวาลนั้น จำเป็นต้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยา ชีวิตจึงจะดำเนินต่อไปโดยไม่มีปัญหา ท้ายที่สุดแล้วมนุษย์จะอาศัยเพียงวัตถุสิ่งของที่เป็นผลิตผลด้านเทคโนโลยีเท่านั้นเพื่อการดำรงชีพ โดยไม่อาศัยสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาอื่นๆ คงไม่ได้”^{๓๐}

^{๒๘} นีอร สิริมงคลเลิศกุล, “การจัดการไฟป่า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ”, รายงานการวิจัย, (ทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.), แหล่งที่มา: <http://www.tuhpp.net/> [๘กันยายน ๒๕๕๗].

^{๒๙} พระมหาดรชชา ธมฺมมหาโส, “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม”, **พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุขุมวิทการพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑. หน้า ๒๒๙.

^{๓๐} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา), “สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑(มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๔), ๑ – ๙.

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่าภาวะความสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ลดลง เนื่องจากระบบสิ่งแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบของป่าไม้ส่วนใหญ่ถูกทำลายด้วยฝีมือของมนุษย์มากที่สุด และยังได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างระบบนิเวศกับพระพุทธศาสนา พร้อมกับเสนอแนะให้เห็นความสำคัญของการให้ความรู้เรื่องนิเวศวิทยา และแสดงความคิดเห็นว่าวรรณกรรมมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ อย่างไรก็ตามแม้จะมีการศึกษาวิจัยในการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศเกิดขึ้น แต่ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย และยังไม่มีการนำพระพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการในการวิจารณ์เชิงนิเวศอย่างชัดเจน ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้ทำการวิจัยเรื่องวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศที่หลอมรวมระหว่างนิเวศวิทยา พระพุทธศาสนา และภาษา และวรรณคดีเข้าด้วยกัน โดยใช้ชื่อว่า “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” เพื่อนำมาใช้วิจารณ์วรรณคดีในมุมมองของนิเวศวิทยาแนวพระพุทธศาสนา และหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย อันจะยังผลไปสู่การอ่านวรรณคดีที่ทำให้เกิด “นิเวศสำนึก” คือเกิดความตระหนักอย่างชัดเจนในความสำคัญของระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา เพื่อการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งในโลกอย่างไม่เบียดเบียนกัน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้จัดลำดับขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย (Research Process) ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ชั้นรวบรวมข้อมูล

- ๑.๗.๑.๑ ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี
- ๑.๗.๑.๒ ศึกษาเรื่องระบบนิเวศ
- ๑.๗.๑.๓ ศึกษาแนวคิดเรื่องนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๑.๔ สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้าน พระพุทธศาสนา วรรณคดี และนิเวศวิทยา

๑.๗.๒ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ชั้นสังเคราะห์ข้อมูล

สังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ “วิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” ด้วยวิธีการ

๑.๗.๓.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์

๑.๗.๓.๒ วิจารณ์วรรณคดีไทยโดยใช้ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ด้วยการวิจารณ์ในสองประเด็นคือ นัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในวรรณคดี และนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลัก นิยาม ๕

๑.๗.๔ ชั้นสรุป

สรุปวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย

ตารางที่ ๑.๒ แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย

วัตถุประสงค์	ปัญหาการวิจัย	วิธีดำเนินการเพื่อให้ได้คำตอบ		
		ศึกษาจากแหล่งข้อมูล	วิเคราะห์	สังเคราะห์
๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์วรรณคดี	แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์วรรณคดีเป็นอย่างไร	๑. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือวิทยานิพนธ์ งานวิจัย ที่เกี่ยวกับวรรณคดี ๒. การสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณคดี		

ตารางที่ ๑.๒ แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย (ต่อ)

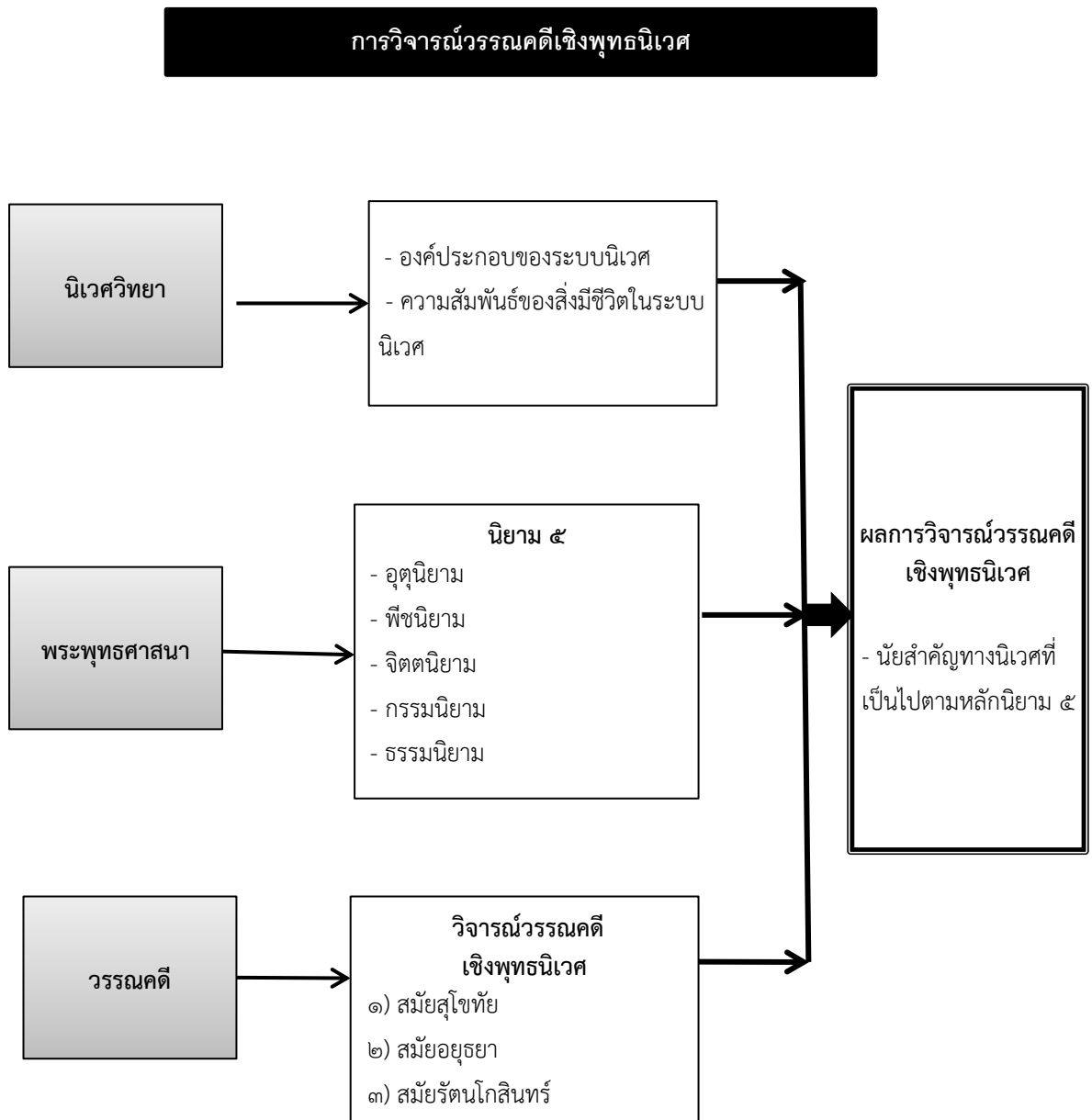
วัตถุประสงค์	ปัญหาการวิจัย	วิธีดำเนินการเพื่อให้ได้คำตอบ		
		ศึกษา จากแหล่งข้อมูล	วิเคราะห์	สังเคราะห์
๒. เพื่อศึกษา วิเคราะห์แนวคิด เรื่องระบบนิเวศตาม หลักนิยาม ๕ ใน พระพุทธศาสนา	แนวคิดเรื่องระบบ นิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ใน พระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร	๑. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย และ อภิธมมปิฎก มหาจุฬาลงกรณ ๒. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย ที่เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา และ นิเวศวิทยา ๓. การสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ ผู้เชี่ยวชาญด้าน วรรณคดี และด้าน พระพุทธศาสนา	วิเคราะห์แนวคิด เรื่องระบบนิเวศตาม หลักนิยาม ๕ ใน พระพุทธศาสนา	

ตารางที่ ๑.๒ แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของการวิจัย (ต่อ)

วัตถุประสงค์	ปัญหาการวิจัย	วิธีดำเนินการเพื่อให้ได้คำตอบ		
		ศึกษา จากแหล่งข้อมูล	วิเคราะห์	สังเคราะห์
๓. เพื่อวิจารณ์ วรรณคดีโดยใช้ การวิจารณ์วรรณคดี เชิงพุทธนิเวศ	การวิจารณ์วรรณคดี โดยใช้ การวิจารณ์ วรรณคดีเชิง พุทธนิเวศ แสดง นัยสำคัญทางนิเวศที่ เป็นไปตามหลัก นิยาม ๕ หรือไม่ อย่างไร	๑. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย และ อภิธัมมปิฎก มหาจุฬาลงกรณ ๒. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย ที่เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา วรรณคดี และ นิเวศวิทยา ๓. ข้อมูลข้อคิดเห็น จากผู้ทรงคุณวุฒิ	ปฏิบัติศักรวรรณคดี สมัยกรุงสุโขทัย, กรุงศรีอยุธยา และ กรุงรัตนโกสินทร์ รวม จำนวน ๑๑ เรื่อง คือ ๑. ศิลาจารึกพ่อขุน รามคำแหงมหาราช ๒. โคลงทวาทศมาส ๓. กาพย์ท้อโคลง ประพาส ธารทองแดง ๔. พระจันทกนิรี คำฉันท์ ๕. เสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ๖. นิราศเมืองแกลง ๗. สัตวาภิธาน ๘. มหากบิลวานร ๙. ดอกสร้อย สุภาษิต ๑๐. นกกาจเขน ๑๑. ชีวิตของฉันทลูก กระทิง	วิจารณ์วรรณคดี โดยใช้การวิจารณ์ วรรณคดี เชิงพุทธนิเวศ

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย เรื่อง การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ได้องค์ความรู้ใหม่เพื่อนำไปใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

๑.๙.๒ ผลของการวิจัยสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติจริงเพื่อเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาการขาดสมดุลของระบบนิเวศ

๑.๙.๓ เป็นแนวทางให้หน่วยงานด้านการจัดการศึกษา สามารถนำผลของการวิจัยไปปรับใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักในความสำคัญของระบบนิเวศและเกิดมุมมองในวรรณคดีอย่างเห็นคุณค่าและสร้างสรรค์

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการการวิจารณ์วรรณคดี

วรรณคดีเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของสังคม และเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดผลงานของมนุษย์อันเกิดจากการผสมผสานของจินตนาการ ความรู้สึกนึกคิดของกวี เหตุการณ์ สภาพท้องถิ่น การเมือง การปกครอง สถานการณ์ และวิถีชีวิต การวิจารณ์วรรณคดีจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และมีรายละเอียดที่ควรศึกษา ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของวรรณคดี และความสำคัญของวรรณคดี

วรรณคดีคืองานเขียนที่ใช้กลวิธีในการแต่งอันประกอบด้วยเชิงชั้นของวรรณศิลป์ ให้ผสมกลมกลืนกับเนื้อหาที่น่าสนใจ และการแสดงแนวคิดของกวี วรรณคดีจึงเป็นดั่งกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึง สภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ โดยวรรณคดีนั้นอาจเป็นทั้ง วรรณคดีที่เป็นมุขปาฐะ (Oral Literature / Patha Told) และวรรณคดีลายลักษณ์ (Court Literature / Case Writing) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายของวรรณคดีไว้ว่า “วรรณกรรมที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดีมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ถึงขนาด เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน มัทนะพาธา สามก๊ก เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน”^๑ และ Merriam Webster ให้ความหมายคำว่า literature ไว้ดังนี้ “written works (such as poems, plays, and novels) that are considered to be very good and to have lasting importance”^๒ และ เปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวถึงวรรณคดีไว้ดังนี้

ความหมายของวรรณคดีที่เราจะพูดถึงนี้ หมายถึงบทประพันธ์อันประกอบด้วยศิลปะแห่งการนิพนธ์ และมีเนื้อเรื่องอันมีอำนาจจิตใจให้เกิดความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์ต่างๆ มิใช่เป็นเรื่องที่ให้ความรู้ถ่ายเดียว หนังสือสามก๊กนั้นถือกันว่าเป็นพงศาวดารจีน แต่จะเห็นได้ว่า วิธี

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๐๐.

^๒ Merriam Webster, An Encyclopaedia Britannica company, [online], source: <http://www.merriam-Webster.com> [11 July 2015].

เรียบเรียงแตกต่างกับหนังสือพระราชพงศาวดาร หรือตำราประวัติศาสตร์ หนึ่งเนื้อเรื่อง และสำนวนโวหารของสามก๊กนี้ นอกจากให้ความรู้ ยังให้ความเพลิดเพลิน บันดาลให้เราเกิดอารมณ์ต่างๆ ยิ่งกว่าหนังสือตำราประวัติศาสตร์ทั่วไป เราจึงถือว่า หนังสือสามก๊กเป็นหนังสือวรรณคดี^๓

วรรณคดีและวรรณกรรมมีลักษณะที่เหมือนกันคือ เป็นงานเขียนที่ถ่ายทอดจากผู้ประพันธ์ มีท่วงทำนองในการเขียนที่ดี แต่อาจต่างกันด้วยเรื่องของเวลา กล่าวคือหากเป็นงานเขียนในยุคเก่าเรียกว่า วรรณคดี หากเป็นงานเขียนในยุคปัจจุบันเรียกว่า วรรณกรรม ดังที่ เสาวณิต วิงวอน ได้กล่าวไว้ว่า “วรรณคดีและวรรณกรรม ความจริงคุณสมบัติมันเหมือนกัน เราใช้ วรรณคดีกับงานเขียนที่ผ่านระยะเวลาอันยาวนาน มันก็เลยไปสัมพันธ์กับความเก่า แต่บางทีในเรื่องของการใช้ภาษา อย่างเช่นงานเขียนซีไรท์ที่เป็นงานเขียนในปัจจุบัน ก็เป็นงานเขียนที่สร้างสรรค์”^๔ ส่วน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ กล่าวไว้ว่า

วรรณคดี หรือวรรณกรรม คืองานประพันธ์ที่แสดงความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์อย่างมีศิลปะ งานประพันธ์ที่สืบทอดกันมาช้านาน มีเวลาเป็นเครื่องตัดสิน และมีผู้ยกย่องคุณค่าเป็นที่ประจักษ์อย่างกว้างขวาง มักได้รับการเรียกขานว่า “วรรณคดี” ส่วนงานประพันธ์ในรูปแบบอย่างใหม่ ซึ่งปรากฏนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา มีคุณค่าในฐานะเป็นงานประพันธ์ร่วมสมัย เรียกว่า “วรรณกรรม” แม้จะเรียกต่างกัน แต่วรรณคดีและวรรณกรรมต่างมีคุณลักษณะสำคัญคือ เป็นศิลปกรรมที่ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ด้วยภาษา อันอาจเป็นภาษาพูดที่เรียกว่ามุขปาฐะ หรือภาษาเขียนที่เรียกว่าลายลักษณ์ก็ได้^๕

นอกเหนือไปจากการเป็นหนังสือที่มีวิธีการแต่งอันดีเยี่ยมแล้ว วรรณคดียังมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะวรรณคดีสามารถ ที่จะนำผู้อ่านเข้าไปใกล้ชิดกับสภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ ซึ่งเราไม่อาจย้อนกลับไปหาได้ และก่อให้เกิดนัยสำนึก (Conscious Significance) ในการเปรียบเทียบกับสภาพหรือวิถีชีวิตปัจจุบันที่กำลังดำเนินอยู่ ดังตัวอย่าง บทเห่กล่อมเด็ก “เจ้าพัดกระดาดเฮย ชาติแล้วจะซื้อใช้ สำเภาเงินสำเภาทอง เขาจะล่องเข้ามาใหม่ แม่ซื้อมาใช้ให้ เจ้าพัดกระดาดเฮย” แสดงให้เห็นว่าในอดีตเมืองไทยมีเรือสำเภาเงินแล่นเข้ามาค้าขาย พัดกระดาดเป็นสินค้าอย่างหนึ่งที่น่าเข้ามาจากจีน สอดคล้องกับข้อความที่ว่า “ประเทศจีน

^๓ เปลื้อง ณ นคร, **ประวัติวรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^๔ สัมภาษณ์ รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน, ผู้ทรงคุณวุฒิวรรณคดีไทย, ราชบัณฑิตยสภา, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^๕ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **สุนทรียภาพแห่งชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๙), หน้า ๕๘.

ได้สมญานามว่าเป็นอาณาจักร วัตถุที่ใช้ทำพัดมีหลายอย่าง เช่น ไม้ไผ่ ไม้ กระดาษ งาช้าง กระดอง เต่า หยก และขนสัตว์ปีก”^๖ ลิลิตยวนพ่ายเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ ที่แม้จะไม่ทราบนามกวีผู้แต่ง แต่เนื้อหาของวรรณคดี แสดงประวัติศาสตร์ของการทำสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับไทยเหนือ (โยนก/ล้านนา) ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช สงครามในครั้งนั้น กรุงศรีอยุธยามีชัยเหนือล้านนา นอกเหนือไปจากการใช้ภาษาที่ประณีตงดงามของวรรณคดีเรื่องนี้แล้ว แนวคิดของกวียังได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดในลักษณะอำนาจนิยม (authoritarianism) ที่มีลักษณะอ่อนน้อมต่ออำนาจหน้าที่ด้วยการขอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในชัยชนะของพระองค์ ดังคำประพันธ์^๗

ชยชานุภาพท้าว	ทยมทิน กรแฮ
เมืองเทพนครรพภ	อยู่ถ้อย
ชยชยพ่อยงอินทร	นุภาพ
บุญเบอกเมืองถ้วนร้อย	รอบถวาย

บทบาทของวรรณคดียังคงมีความสำคัญอย่างต่อเนื่อง จะเห็นได้ว่าแม้กระทั่งในยุคปัจจุบัน ในท่ามกลางกระแสของวัฒนธรรมและการเมือง ที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จนลิดรอนวัฒนธรรมทางจิตใจ แต่วรรณคดีและวรรณกรรมก็ยังมีบทบาทในการนำเสนอวิถีชีวิตของกลุ่มคนได้อย่างหลากหลาย ดังเช่น มุมมองของวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรในชนบทที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่ในสังคมปัจจุบัน ดังที่ ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ ได้เขียนไว้ในบทกวี “ข้าวเกรียบ” ดังคำประพันธ์^๘

หนูจึงแหงนสูงเบิ่งตาใส	ยื่นมือไม้ไผ่ประกบจันทร์เจ้า
เอาปิ้งบนเตาอุ่น	กลมกลมเป็นแผ่นแผ่
หอมกรุ่นก็พลิกกลับ	เกรียมเกรียมแต่พอกรอบ
กรุบกรับหนูกัดกิน	บินบินจากขอบข้าง
ลามลามแต่จันทร์เต็ม	เล็มเล็มจนจันทร์แรม
ตะกละตะกลามจนเปรอะแป้ง	กัตกักร่วมข้าวเกรียบดวงจันทร์เอย

^๖ ผิงผิง, “ประวัติศาสตร์ของพัด” รายการเล่าเรื่องเมืองจีน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://thai.cri.cn>. [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

^๗ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง, “ลิลิตยวนพ่าย”: เปลื้อง ณ นคร, *ประวัติวรรณคดีไทย*, หน้า ๗๒.

^๘ ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ, “ข้าวเกรียบ” *มีอนันต์สีขาว*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออฟเซ็ท ครีเอชั่น จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕-๓๖.

ข้าวเกรียบหอมกรุ่นคุณยายนั่งปิ้ง	มือหนูชุ่มเหงื่อกำเงินแน่นนึ่ง
ไม่ใช่เงินจริงเป็นเงินใบไม้	ใช้ซื้อไม่ได้ดอกกะหล่ำเอ๋ย
สงสารเจ้าเอาเถิดยายให้	หนูเก็บเงินใบไม้
ไว้ซื้อขนมดินทราย	เถอะนะหนูเอ๋ย
แหงนสูงสู่ว่านี่ใช่ฝัน	ยังมีข้าวเกรียบดวงจันทร์
ที่ไม่ต้องซื้อขายกัน	ดอกกะเจ้าทราชมะเขย

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของคนในแต่ละสังคมในแต่ละยุคสมัย เป็นภาพบันทึกความจริงซึ่งบางครั้งผู้จารึกพงศาวดารหรือนักประวัติศาสตร์อาจไม่ได้บันทึกมุมมองบางส่วนลงไปด้วยเหตุผลบางประการ นอกจากนี้วรรณคดียังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของชาติว่า แต่ละชนชาติมีกวีที่สร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่าให้เกิดขึ้น สายทิพย์ นุกุลกิจ ได้กล่าวไว้ว่า

ประเทศต่างๆ ในสมัยโบราณ อันได้แก่ จีน อินเดีย และกรีก ต่างก็พยายามสร้างสรรค์ความเจริญทางด้านวรรณกรรมไว้ให้แก่ชาวโลก ทั้งในด้านตำนาน การเกิดวรรณคดี วรรณคดีและศิลปกรรม ฯลฯ ขณะเดียวกันต่างก็รู้คุณค่า และประจักษ์ในความงาม ความไพเราะของวรรณคดีเป็นอย่างดี เช่น ชาวจีนถือเอาความรู้ทางวรรณคดี และอักษรศาสตร์เป็นมาตรฐานในการคัดเลือกข้าราชการ เป็นต้น^๙

และ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ กล่าวไว้ว่า

วรรณคดีเป็นบันทึกของชีวิตและสังคม บางคนยืนยันว่าวรรณคดีผูกพันกับสังคม ผูกพันกันอย่างแนบแน่น บรรจง บรรเจิดศิลป์ นักวิจารณ์แนววรรณกรรมแนวมาร์กซิสม์ตั้งข้อบทรความอันกลายเป็นวรรคทองว่า “ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี” ดังนั้น วรรณคดีทั้งปวงล้วนเป็นกระจกสะท้อนสังคม และชีวิตมนุษย์ การอ่านวรรณคดีจึงเป็นการอ่านชีวิต^{๑๐}

มีนักปราชญ์และนักวิชาการอีกหลายท่านที่เห็นถึงความสำคัญของวรรณคดีในมุมมองต่างๆ กัน ดังเช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ตรัสว่า “ความมุ่งหมายใน

^๙ สายทิพย์ นุกุลกิจ, *วรรณคดีวิจารณ์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕).
หน้า ๑.

^{๑๐} รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, *ภาษาส่องสังคม วรรณคดีส่องชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๙), หน้า ๒๓.

การศึกษาวรรณคดีจึงมิใช่เป็นแต่เพียงหาความบันเทิงในยามว่างอย่างเดียว แต่เป็นการปลูกตนเองให้
 ตื่นขึ้นชื่นชมชีวิต ให้รู้จักชื่นชม เห็นอกเห็นใจ และเข้าใจชีวิต เล็งเห็นชีวิตในส่วนรวม เห็นความสำคัญ
 ของเหตุผล และส่วนต่างๆ ของชีวิต”^{๑๑}

ส่วน พระยาอนูมานราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) กล่าวถึงความสำคัญของวรรณคดีไว้ดังนี้

โลกจะเจริญก้าวหน้ามาได้ไกลก็เพราะวิทยาศาสตร์ แต่ถ้าพึ่งวิทยาศาสตร์เท่านั้นไม่
 ครอบคลุมไปถึงความเป็นไปในชีวิตที่มีอารยธรรม และวัฒนธรรมสูง เราต้องมีศาสนา เราต้องมี
 ปรัชญา เราต้องมีศิลปะ และเราต้องมีวรรณคดีด้วย สิ่งเหล่านี้ย่อมนำมาแต่ความดีงาม นำความ
 บันเทิงใจมาให้แก่จิตใจ ให้เราคิดงาม เห็นงาม ประพฤติดีงาม มีความงามเป็นเจ้าเรือน แบบสนิท
 อยู่ในสันดาน ศิลปะ และวรรณคดีนี้แหละคือ ดินแดนแห่งความเพลิดเพลินใจ ทำให้มีใจสูง
 เหนือใจแข่งกระด้าง เป็นแดนที่ทำให้ความแข็งกระด้างต้องละลายสูญหาย กลายเป็นมีใจงาม
 ละมุนละม่อม เพียบพร้อมไปด้วยคุณงามความดี วรรณคดีมีความสำคัญทางด้านการใช้ภาษา
 สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคน การสืบทอด และการอนุรักษ์วัฒนธรรม กฎระเบียบ คำสอน และ
 เป็นเครื่องมือสร้างความสามัคคีให้เกิดในกลุ่มชน และให้ความจริงใจ นอกจากจะให้คุณค่า
 ในด้านอรรถรสของถ้อยคำ ให้ผู้อ่านเห็นความงดงามของภาษาแล้ว ยังมีคุณค่าทางสติปัญญา
 และศีลธรรมอีกด้วย^{๑๒}

และ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวถึงบทบาทของวรรณคดีไว้ดังนี้

บางท่านมีความเห็นว่า วรรณคดีเป็นสิ่งที่มักจะรุ่งเรืองในขณะที่บ้านเมืองกำลังเจริญเฟื่องฟู
 ผู้คนพลเมืองมีเวลาว่างมาก เพราะไม่ต้องกังวลในการศึกสงคราม หรือความลำบากในการ
 ครองชีพ ยิ่งกว่านั้น มีบางท่านที่คิดว่า วรรณคดีเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในเวลาบ้านเมืองเริ่มจะ
 เสื่อมทราม คือขึ้นถึงระดับความเจริญสูงสุด จะก้าวหน้าต่อไปหาได้ไม่ วรรณคดีเป็นเครื่องแสดง
 ว่า พลเมืองละทิ้งภาระที่หนัก เช่น การทหาร การปกครอง แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ที่ว่า
 วรรณคดีรุ่งเรืองเมื่อเริ่มจะเสื่อมทรามนั้นอาจเป็นจริงในบางกรณี แต่มิใช่วรรณคดีเป็นเหตุให้
 บ้านเมืองเสื่อมทราม หากเป็นด้วยวรรณคดีเป็นสิ่งที่เจริญคู่เคียงกันไปกับอารยธรรมของ
 บ้านเมือง ประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า โชคชะตาของประเทศก็คล้ายโชคชะตาของบุคคล เมื่อ
 เจริญสูงสุดแล้วก็ในวันจะตกต่ำจนกว่าจะมีบุคคล หรือเหตุการณ์แวดล้อมมาทำให้ฟื้นฟูขึ้นอีก
 ส่วนวรรณคดีเป็นแต่เครื่องแสดงโฉมหน้าของฐานะของบ้านเมือง บ้านเมืองใดเจริญเพียงใด

^{๑๑} นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระราชวรวงษ์เธอกรมหมื่น, ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๔), หน้า ๒๓๔.

^{๑๒} อนูมานราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ), พระยา, “ความสำคัญของวรรณคดี” แง่คิดจากวรรณคดี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://202.143.165.163/th> [๑๐ ก.ค. ๒๕๕๘].

วรรณคดีก็เจริญตามส่วนไปด้วย วรรณคดีหาเป็นเหตุแห่งความก้าวหน้า หรือเสื่อมทรามของประเทศไม่^{๑๓}

สรุปได้ว่า วรรณคดีคืองานเขียนที่ใช้กลวิธีในการแต่งอันประกอบด้วยเชิงชั้นของวรรณศิลป์ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดสุนทรียรสจากการอ่าน วรรณคดีมีความสำคัญเพราะเป็นดังกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึง สภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ ตลอดจนแนวคิดของกวี

๒.๒ ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดี

การวิจารณ์วรรณคดีคือ การศึกษา การประเมิน และการตีความว่าวรรณคดีเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างไร ทั้งนี้ในการวิจารณ์วรรณคดีจะต้องมีหลักเกณฑ์และเป้าหมายในการวิจารณ์ว่าจะวิจารณ์วรรณคดีเรื่องนั้นๆ ในแนวใด เช่นวิจารณ์แนวประวัติศาสตร์ วิจารณ์แนวจิตวิทยา เป็นต้น การวิจารณ์วรรณคดีเป็นการมองวรรณคดีในมุมมองพิเศษที่เป็นจุดเด่นของวรรณคดีเรื่องนั้น ด้วยความคิดแห่งความเป็นปัจเจกของผู้วิจารณ์แต่ละคน ซึ่งในวรรณคดีเรื่องเดียวกันผู้วิจารณ์แต่ละคนอาจวินิจฉัยต่างกันได้ สิทธา พินิจภูวดล กล่าวว่า “การวิจารณ์วรรณคดีคือ การตัดสินคุณภาพของข้อเขียนว่าอะไรคือส่วนดี และอะไรคือส่วนเสีย โดยต้องอาศัยความซาบซึ้งเป็นเบื้องต้น และทฤษฎีวรรณกรรมเป็นเบื้องปลาย”^{๑๔} ส่วน เจือ สตะเวทิน กล่าวว่า “การวิจารณ์วรรณคดีคือ ความพยายามหาหลักเกณฑ์ทางการประพันธ์ของผู้แต่งสถานหนึ่ง การค้นหาความรู้สึกรู้สึกนึกคิดทางจิตใจของเขาสถานหนึ่ง และวิธีสื่อสารของเขาต่อผู้อ่านอีกสถานหนึ่ง แล้วจึงประเมินคุณค่าของเรื่องนั้นให้ผู้อ่านเห็นและเข้าใจ หน้าที่ของนักวรรณคดีวิจารณ์จึงอยู่ที่สมรรถภาพเชิงวินิจฉัยแล้วจึงตัดสินหรือวิพากษ์”^{๑๕} และ ประคอง เจริญจิตรกรรม กล่าวว่า “การเขียนวิจารณ์วรรณกรรม คือการเสนอความคิดเห็นของคนอ่าน เมื่อคนอ่านวรรณกรรมเรื่องใดแล้วเกิดความประทับใจบางประการ หรือหลายประการ จึง

^{๑๓} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๔} สิทธา พินิจภูวดล, *วรรณคดีเปรียบเทียบ*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗), หน้า ๔๘๐.

^{๑๕} เจือ สตะเวทิน, *วรรณคดีวิจารณ์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๑.

พยายามเขียนถ่ายทอดความรู้สึก หรือความประทับใจดังกล่าวเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ อย่างมีเหตุผล”^{๑๖}

วิภา กงกะนันท์ กล่าวว่า “วรรณคดีวิจารณ์ คือการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดี โดยทั่วไปมนุษย์ธรรมดาที่มีพัฒนาการทางสมองเป็นปกติ มักแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่ตนได้สัมผัสอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นสัมผัสด้วยหู จมูก ลิ้น ผิวกาย จิตใจ หรือปัญญาก็ตาม ผู้สัมผัสวรรณคดี ก็เช่นกัน คงจะได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดีที่ตนได้ฟังหรือได้อ่านอยู่บ้าง การแสดงความคิดเห็นของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันตามประสบการณ์ รสนิยม และเจตนาารมณ์ บางคนอาจนิยมอิเหนาที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่าเป็นผลงานศิลปะอันวิจิตร บางคนอาจเหยียดหยาม และเห็นว่าเป็นผลงานที่สมควรถูกทำลาย เพราะให้ทรศนะที่ผิดแก่ผู้อ่าน บางคนอาจนิยมผลงานของ ‘รงค์ วงษ์สวรรค์ ด้วยเหตุผลที่ว่าตัวหนังสือมีชีวิตและ ‘รงค์ เป็นเจ้าแห่งสำนวนโวหารอันเต็มไปด้วยพลังทางศิลปะ ส่วนบางคนอาจมองผลงานของนักเขียนคนเดียวกันนี้ด้วยสายตาที่แสดงความรังเกียจ ด้วยเหตุผลที่ว่าเรื่องที่เขียนมักเป็นเรื่องของ กามารมณ์”^{๑๗}

ส่วน รัฐจวน อินทรกำแหง กล่าวว่า “การวิจารณ์คือ การพิจารณาเพื่อดูว่ามีข้อดีเด่นอะไรบ้าง มีข้อบกพร่องอะไรบ้าง แล้วนำมาบอกให้ผู้อ่านได้ทราบข้อเสีย และข้อดีนั้น อาจจะเป็นคำพูดหรือเป็นคำเขียนก็ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การวิจารณ์หนังสือก็คือ การพิจารณา และอธิบายลักษณะของบทประพันธ์เพื่อชี้ให้เห็นส่วนดีเด่นงดงาม หรือจุดบกพร่องซึ่งแฝงอยู่ เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นคุณค่าของหนังสือเล่มนั้น”^{๑๘}

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีคือ การศึกษา การตีความ และการประเมินว่าวรรณคดีเรื่องนั้นๆเป็นอย่างไร โดยในการวิจารณ์นั้นจะต้องมีหลักเกณฑ์ในการวิจารณ์ และมีเป้าหมายในการวิจารณ์ว่าจะวิจารณ์วรรณคดีเรื่องนั้นๆ ในแนวใด

^{๑๖} ประคอง เจริญจิตรกรรม, **หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑.

^{๑๗} วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา ว่าด้วยหลักการอ่าน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

^{๑๘} รัฐจวน อินทรกำแหง, **การเลือกหนังสือและโสทัดคนวัสดุ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕.

๒.๓ คุณสมบัติของนักวิจารณ์วรรณคดี

คุณสมบัติประการแรกของนักวิจารณ์วรรณคดีก็คือต้องเป็นนักอ่าน และมีประสบการณ์ในการอ่าน เป็นนักแสวงหาความรู้ เป็นนักคิดศึกษาเรื่องที่จะนำมาวิจารณ์ให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ก่อนที่จะตัดสินว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างไร มีข้อดี ข้อเสีย จุดดีหรือจุดบกพร่องอย่างไร ดังที่วิสา คัญทัพ กล่าวว่า “นักวิจารณ์ก็คือ คนที่มีประสบการณ์ทางด้านการอ่านมากพอสมควร มีความสามารถในการที่จะวิเคราะห์ และแยกแยะงานเขียนของนักเขียนแต่ละคนว่า เขาได้เสนอแนวความคิดอะไรมาให้ผู้อ่าน ด้วยวิธีสื่อสารอย่างไร นักวิจารณ์จึงนับว่าทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อนักอ่านอย่างมาก”^{๑๙}

นักวิจารณ์วรรณคดีจะต้องมีเหตุผลในการวิจารณ์วรรณคดีว่าการที่วิจารณ์เรื่องนั้นๆ เช่นนั้นมีเหตุผลใดมาประกอบ ประคอง เจริญจิตรกรรม กล่าวว่า “การวิจารณ์ไม่ใช่เรื่องของอารมณ์ มันเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ เพราะว่าถ้ามันดี มันดีเพราะอะไร มันต้องเป็นสิ่งที่อธิบายได้ ไม่ใช่บอก ว่าดีเพราะดี ดีเพราะฉันชอบ แต่มันต้องมีเหตุและผล”^{๒๐}

นักวิจารณ์วรรณคดีจะต้องช่างสังเกตและตีความในภาษาได้อย่างยุติธรรม ไม่วิจารณ์ด้วยอคติ ๔ กล่าวคือมีความลำเอียงอันมาจากเหตุผล เช่น เพราะชอบกวีหรือนักประพันธ์คนนี้ เขียนมาอย่างไรก็ดีหมด เพราะไม่ชอบกวีหรือนักประพันธ์คนนี้ เขียนมาอย่างไรก็ดีวิจารณ์ว่าไม่ดี เพราะหลงกวีหรือนักประพันธ์คนนี้เนื่องจากอยู่ในกระแสนิยมเขียนมาอย่างไรก็ดีหมด หรืออคติและเพราะกลัวเนื่องจากอยู่ในบริบทของสภาพสังคมและสถานการณ์ของบ้านเมืองจึงทำให้การวิจารณ์เบี่ยงเบนไปจากข้อเท็จจริง กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวว่า “การวิจารณ์วรรณคดีคือ การให้บรรดาธิบายในแง่ต่างๆ เกี่ยวกับลักษณะของวรรณคดีที่นำมาวิจารณ์พร้อมทั้งประเมินคุณค่าของวรรณคดีนั้น โดยใช้เกณฑ์อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างไม่มีอคติ”^{๒๑}

นอกจากนี้นักวิจารณ์วรรณคดีจะต้องมีความซื่อตรง ใจกว้าง และกล้าวิจารณ์ นักวิจารณ์ต้องไม่วิจารณ์เพราะมีผลประโยชน์อื่นแอบแฝง นักวิจารณ์ต้องกล้าวิจารณ์ด้วยเหตุผล และต้องกล้ารับฟังความคิดเห็นที่มีต่อการวิจารณ์ของตนเอง ซึ่งในเรื่องนี้ เสาวณิต วิงวอน ได้กล่าวว่า

^{๑๙} วิสา คัญทัพ, “คนอ่านหนังสือ คนเขียนหนังสือ และนักวิจารณ์ในบ้านเรา” *คนเขียนหนังสือ*, (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๗.

^{๒๐} สัมภาษณ์ รศ. ประคอง เจริญจิตรกรรม, ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๒๑} กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐.

นักวิจารณ์ส่วนใหญ่ เขาจะไม่ค่อยสนใจคนเขียน เพราะเขาถือว่างานเขียนเมื่อเขียนออกมาแล้วมันไม่ใช่ของคุณคนเดียว เพราะถ้าคิดว่ามันเป็นของคุณคนเดียวก็ต้องอ่านคนเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อออกมาสู่ที่สาธารณะคนอ่านก็มีสิทธิ์ที่จะตีความ คนอ่านมีสิทธิ์ที่จะคิด อาจคิดออกเป็นสิบอย่างยี่สิบอย่าง ซึ่งบางทีอาจไม่ใช่วัตถุประสงค์ของผู้เขียนก็ได้ ผู้เขียนต้องยอมรับฟังว่า เขาเขียนงานแล้วทำให้คนคิดไปได้หลายๆ ทาง ซึ่งไม่จำเป็นต้องคิดเหมือนกับคนเขียน^{๒๒}

ในขณะที่ผู้เขียนต้องยอมรับฟังการวิจารณ์แล้ว ผู้วิจารณ์ก็ต้องยอมรับฟังผู้ที่คัดค้านการวิจารณ์ของตนด้วย ประคอง เจริญจิตกรรม กล่าววว่า “นักวิจารณ์ต้องวิจารณ์ด้วยเหตุและผล อธิบายด้วยเหตุผลและหลักการ บางทีก็ไปขัดแย้งกับผู้เขียน ก็ไม่เป็นไร นักวิจารณ์ต้องมีเจตธรรม ถ้าคนให้เหตุผลค้านเราก็ต้องฟังเขาด้วย เพราะการวิจารณ์คือการแสดงความคิดเห็น มันเป็นการแลกเปลี่ยนกัน”^{๒๓}

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงนักวิจารณ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

อันที่จริงถ้าดูเผินใครๆ แม้แต่เด็กเล็กๆ ก็อาจให้ความเห็นเกี่ยวกับหนังสือที่อ่านได้ เราคงเคยได้ยินเด็กๆ พูดให้เราฟังอยู่เสมอว่า หนังสือเล่มที่เขาอ่านจบนั้นดี หรือไม่ดี แต่เราไม่ถือคำพูดของเด็กเป็นสาระ ทั้งนี้เพราะเราถือว่าเด็กไม่มีคุณวุฒิ และความชัดเจนชีวิตพอที่จะออกความเห็นอันเชื่อถือได้ แต่ถ้านักวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงบางคนวิจารณ์หนังสือเล่มเดียวกันนั้น เราจะอ่านคำวิจารณ์นั้นอย่างทิ้ง และมักคล้อยตามความเห็นในคำวิจารณ์นั้น ทั้งนี้เพราะเราเลื่อมใสในสมรรถภาพของนักวิจารณ์เหล่านั้นนั่นเอง แต่ในบางกรณี เราเชื่อถือคำวิจารณ์ของบุคคลที่มีชื่อเสียงบางคนซึ่งไม่ใช่ นักวิจารณ์อาชีพ และชื่อเสียงที่มีขึ้นเล่า ก็มีใช้โดยทางวรรณคดี หรือวรรณคดีวิจารณ์โดยเฉพาะ ที่เป็นเช่นนี้ก็คงเป็นเพราะเราเชื่อถือในชื่อเสียงของเขามากเกินไป วรรณคดีวิจารณ์เป็นเวทีที่เปิดรับคนทั่วไป ไม่เหมือนกฎหมาย หรือเศรษฐศาสตร์ก็จริงอยู่ แต่มิได้หมายความว่าทุกคนเป็นนักวิจารณ์ได้ ชื่อเสียงของคนในวงการอื่นมิได้เป็นประกันคุณค่าของวรรณคดีวิจารณ์ของเขาเลย คุณสมบัติ และความรู้ของนักวิจารณ์เป็นสิ่งเฉพาะ ความรู้ที่จำเป็นสำหรับการวิจารณ์ เป็นสิ่งที่ต้องขวนขวายอย่างขะมักเขม้น ส่วนคุณสมบัติต่างๆ นั้นเป็นลักษณะเฉพาะตนจะปลูกฝังขึ้นได้ก็เพียงเล็กน้อย และเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเท่าๆ หรือมากกว่า ความรู้เสียอีก^{๒๔}

^{๒๒} สัมภาษณ์ รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน, ผู้ทรงคุณวุฒิวรรณคดีไทย, ราชบัณฑิตยสภา, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๒๓} สัมภาษณ์ รศ. ประคอง เจริญจิตกรรม, ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๒๔} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๓๑๕.

และ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ยังได้กล่าวถึงนักวิจารณ์ในยุคก่อนไว้ดังนี้

ในปัจจุบันนี้เป็นที่น่าเสียดายที่นักวิจารณ์ชั้นครูมักจะมุ่งวิจารณ์แต่วรรณคดีโบราณ และในการศึกษาวรรณคดีในโรงเรียน และมหาวิทยาลัย ก็มักจะสนใจแต่วรรณคดีโบราณ ต่างพากันทอดทิ้งวรรณคดีปัจจุบันเสียสิ้น วรรณคดีโบราณสำคัญจริงไม่มีใครเถียง และเป็นสิ่งที่เราจำเป็นต้องศึกษาจนชัดเจน มิฉะนั้นจะไม่สามารถเข้าใจวรรณคดีปัจจุบันได้ แต่การเอาใจใส่แต่วรรณคดีโบราณเป็นการปรามาสยุคสมัยของตน และเป็นการปฏิเสธความเจริญก้าวหน้าของวรรณคดี^{๒๕}

สรุปได้ว่า คุณสมบัติของนักวิจารณ์วรรณคดีที่ดี ควรมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้คือ

๑. เป็นนักอ่านและมีประสบการณ์ในการอ่าน เพราะการอ่านนอกจากจะให้ทั้งความรู้และความบันเทิงแล้ว ยังช่วยกระตุ้นการทำงานของสมองให้เกิดกระบวนการวิเคราะห์ และพัฒนาไปสู่การตีความ และสร้างสรรค์งานเขียนในเชิงวิจารณ์ต่อไป

๒. เป็นนักแสวงหาความรู้ นักวิจารณ์วรรณคดีจะต้องเป็นผู้ที่แสวงหาความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ โดยความรู้เหล่านั้นอาจได้มาจากการอ่าน การสอบถามจากผู้รู้ การศึกษาจากชนบทรรมนิยม ประเพณี และการใช้ประสบการณ์ตรงของผู้วิจารณ์เอง เพื่อนำมาใช้ในการตอบปัญหาที่ต้องการทราบ ดังเช่น การที่จะวิจารณ์วรรณคดีเรื่อง “กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า” ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ก็จำเป็นที่จะต้องรู้จักประวัติและที่มาของบทกวีต้นตำรับเรื่อง Elogy Written in a Country Churchyard ของกวีเอกชาวอังกฤษ โทมัส เกรย์ (Thomas Gray) เป็นอย่างดี

๓. เป็นนักคิด นักวิจารณ์วรรณคดีจะต้องเป็นผู้ที่คิดเร็ว คิดคล่อง คิดละเอียดลออ คือคิดอย่างเป็นระบบ และคิดลงไปในรายละเอียดจนสามารถนำเสนอความคิดเห็นนั้นออกมาได้อย่างชัดเจน มีประสาทสัมผัสที่รวดเร็วและสามารถจับส่วนที่สำคัญจนสามารถนำมาเขียนวิจารณ์ได้ ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นผู้ที่คิดยืดหยุ่น เพื่อให้แนวการวิจารณ์ไปสู่เป้าหมายที่ตนต้องการ ซึ่งคุณสมบัติของการคิดที่กล่าวมานั้นเป็นคุณสมบัติของนักคิดเชิงสร้างสรรค์ตามทฤษฎีการคิดของนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน เจ.พี. กิลฟอร์ด^{๒๖}

๔. เป็นผู้ที่มีใจเป็นกลาง คุณสมบัติของการคิดยืดหยุ่นจะทำให้ให้นักวิจารณ์มีใจเป็นกลางปราศจากอคติทั้งปวง เช่นอคติทางชาติพันธุ์ อคติทางเพศ อคติทางศาสนา เป็นต้น

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๑.

^{๒๖} Guilford, J.P., Divergent Thinking, [online], source: <http://www.newworldencyclopedia.org> [April, 2, 2015].

๕. เป็นผู้ที่มีความกล้าในการเขียน คุณสมบัติในข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่ต่อเนื่องมาจากการเป็นผู้ที่มีใจเป็นกลาง ซึ่งจะช่วยให้การวิจารณ์กล้าที่จะวิจารณ์ โดยไม่ใช้ตนเองเป็นมาตรฐานเพียงอย่างเดียว

๖. เป็นนักภาษาที่สามารถใช้ภาษาเพื่อสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจในงานวิจารณ์ของตนเองได้ และในการวิจารณ์วรรณคดีนั้นควรวิจารณ์ทั้งวรรณคดีโบราณ และวรรณคดีปัจจุบัน เพราะมีความสำคัญเหมือนกัน

คุณสมบัติของนักวิจารณ์วรรณคดีจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะนักวิจารณ์จะต้องทำให้ผู้อ่านเข้าใจในวรรณคดีที่วิจารณ์ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ ความบันเทิง และมุมมองจากการวิจารณ์นั้น โดยผู้อ่านตัดสินใจได้ด้วยตนเองว่าจะเห็นด้วยกับการวิจารณ์นั้นๆ หรือไม่

๒.๔ ประโยชน์และความสำคัญของการวิจารณ์วรรณคดี

การวิจารณ์วรรณกรรมมีประโยชน์ต่อผู้อ่าน ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจหนังสือได้ชัดเจนขึ้น และเห็นความสำคัญของหนังสือที่อ่าน ได้เห็นในเบื้องต้นว่าหนังสือนั้นมีลักษณะอย่างไร และมีคุณค่าอย่างไร ทั้งนี้ผู้ที่อ่านบทวิจารณ์วรรณคดีอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับความรู้และความคิดเห็นของผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนั้นๆ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงความสำคัญของการวิจารณ์วรรณคดี ไว้ดังนี้ “เมื่อวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และเราสนใจกับชีวิตมนุษย์ก็ต้องศึกษาวรรณคดี แต่เราจะได้รับความรู้เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์จาวรรณคดี โดยใช้วิธีการอย่างไรเราจะใช้ระเบียบวิธีอันใดเรียนวรรณคดี ศึกษาวรรณคดีวิจารณ์นั่นเองเป็นคำตอบ”^{๒๗}

การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อผู้อ่านในการเก็บข้อมูลล่วงหน้าของหนังสือเล่มนั้น ในช่วงระยะเวลาที่ผู้อ่านอาจมีภารกิจสำคัญอย่างอื่นก่อนที่จะได้อ่านจากต้นฉบับจริง การอ่านการวิจารณ์วรรณคดีจึงมีประโยชน์อย่างยิ่ง ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า “การวิจารณ์มีประโยชน์แก่เรามาก ในฐานะที่ให้ความรู้เราเกี่ยวกับวรรณคดีที่เราไม่มีโอกาสจะอ่านโดยตรง ชีวิตมนุษย์สั้นมาก และในชีวิตวันหนึ่งๆ เราต้องหมกมุ่นกับการหาใส่ปากใส่ท้องเสียเกือบตลอดเวลา ไม่มีเวลามาเอาใจใส่กับสิ่งที่อยู่นอกวงงานอาชีพก็ชั่วโมง เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะมีวิธีใดที่จะอ่านหนังสือเล่มโตๆ หรือที่ยากๆ ต้องการเวลามากให้ได้ผล”^{๒๘} และ ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ได้กล่าวไว้ว่า

การอ่านไม่ใช่เพื่อการถกเถียงโต้แย้ง ไม่ใช่การซื้อของบกพร่องผิดพลาด หรือเพื่อให้เกิดศรัทธา การยอมรับโดยการทักทักเอา ไม่ใช่การอ่านเพื่อหาหัวข้อที่จะนำมาสนทนาเท่านั้น แต่การอ่านคือการประเมิน และการพินิจคุณค่า หนังสือบางเล่มอาจเป็นเพียงการอ่านแค่ลิ้มรส บางเล่ม

^{๒๗} บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า ๑-๒.

^{๒๘} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๒๙๔.

อ่านแล้วกลืนได้เลย บางเล่มอาจต้องขบเคี้ยว และย่อย หนังสือบางเล่มอาจอ่านเพียงบางส่วน บางเล่มอาจจะต้องอ่านทั้งหมด และต้องอ่านอย่างตั้งใจ หนังสือบางเล่มอาจต้องมีผู้อ่านแทน และคัดกรองมาให้แต่นั้นก็เป็นเพียงจำนวนน้อย^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม การวิจารณ์วรรณคดีมิได้มีประโยชน์ต่อนักอ่านเท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์ต่อนักเขียนอีกด้วย ทั้งนี้เพราะนักเขียนจะได้มีโอกาสพัฒนาการเขียนของตนให้ดียิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ ยังเป็นการช่วยประชาสัมพันธ์งานเขียนอีกด้วย นอกจากนี้แล้วการวิจารณ์วรรณคดียังมีประโยชน์ต่อผู้วิจารณ์เอง กล่าวคือ ได้พัฒนาความรู้ และได้บริหารความคิดที่เป็นของตนเอง นักวิชาการบางท่าน ให้คุณค่าและความสำคัญระหว่างงานเขียนกับงานวิจารณ์ที่มีต่อวงวรรณกรรม ในระดับที่เท่าเทียม ใกล้เคียงกัน รัญจวน อินทรกำแหง กล่าวถึงความสำคัญของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ดังนี้ “งานเขียน และงานวิจารณ์มีประโยชน์ต่อวงการวรรณกรรมอย่างยิ่ง มีงานเขียนแต่ไม่มีงานวิจารณ์ ก็เหมือนกับการปลูกต้นไม้โดยไม่ใส่ปุ๋ย งานวิจารณ์ที่ดีจะส่งเสริมงานเขียนให้พัฒนา และงดงามยิ่งขึ้น”^{๓๐} ซึ่งมีความสอดคล้องกับ วิทยากร เชียงกุล ที่ได้กล่าวถึงงานวิจารณ์ไว้ว่า

งานวิจารณ์นั้นในสังคมที่เจริญด้วยศิลปวัฒนธรรม ถือว่าเป็นงานที่มีคุณค่า ควบคู่ไปกับงานเขียน อาจจะไม่ดีเท่าแต่ก็ไม่ใช่ว่าต่างกันอย่างถึงขนาดที่นักเขียนจะหมิ่นนักวิจารณ์ได้ มีงานวิจารณ์ที่ดีมากมายซึ่งเป็นที่ยกย่อง และอยู่มาจนถึงปัจจุบัน และไม่น่าแปลกใจเลยที่ว่าเป็นความจริงอย่างยิ่งที่นักวิจารณ์ผู้สามารถบางคนสามารถมองงานบางชิ้นได้ลึกซึ้ง และอธิบายออกมา ได้ดีกว่าผู้สร้างงานนั่นเองเสียอีก และนี่เองคือหัวใจ และค่าแท้ๆ ของงานวิจารณ์ ซึ่งมีขึ้นเพื่อจะจรรโลง และสร้างสรรค์ ไม่ทำลาย^{๓๑}

การวิจารณ์วรรณคดีจึงมีความสำคัญทั้งต่อนักเขียนและนักอ่าน กล่าวได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีเป็นงานเขียนอีกประเภทหนึ่งที่ต่างไปจากวรรณคดีและวรรณกรรม หากวรรณคดีเป็นกระจกเงา งานวิจารณ์วรรณคดีก็เป็นเครื่องตรวจพิจารณาว่ากระจกเงานั้นมีคุณภาพมากน้อยเพียงใด ภาพเสมือนที่แสดงออกมามีความชัดเจนบิดพลิ้ว หรือไม่อย่างไร ดังที่ ณรงค์ จันทร์เรือง ได้กล่าวไว้ว่า

การวิจารณ์เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมี ไม่ว่าจะป็นงานอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับประชาชน โดยเฉพาะงานเขียนหนังสือ เพราะคนเรานั้นว่ากันตามจริงแล้ว ไม่มีใครรู้จักตัวเอง ก็แสดงว่า

^{๒๙} Francis Bacon, “Of Studies”, **About Education**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://grammar.about.com> [๕ ตุลาคม ๒๕๕๗].

^{๓๐} รัญจวน อินทรกำแหง, **วรรณกรรมวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิฆเนศ, ๒๕๑๘), หน้า ๘.

^{๓๑} วิทยากร เชียงกุล, “การวิจารณ์หนังสือในบ้านเรา”, **คนเขียนหนังสือ**, (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑.

เขาคอนนั้นคงจะไม่เคยดูกระจกตลอดชีวิต นักวิจารณ์ที่ดีเปรียบเสมือนกระจกเงาอันสดใส ที่วิเศษยิ่งกว่านั้นก็คือ สามารถสะท้อนภาพอันลึกซึ้งออกมาได้อย่างกระจ่างแจ้ง และไม่มีอะไรเหลือให้เคลือบแคลงเลย^{๓๒}

ส่วน สายทิพย์ นุกูลกิจ กล่าวว่า

การวิจารณ์มีความสำคัญต่อนักอ่านและนักเขียนทั้งสิ้น นอกจากนี้ การวิจารณ์ยังมีความสำคัญต่อ “วรรณกรรม” อีกสองประการด้วยกัน กล่าวคือ นอกจากจะสร้างงานศิลปะโดยเอกเทศขึ้นอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งหมายถึง “วรรณกรรมวิจารณ์” แล้ว ยังมีส่วนช่วยทำให้แวดวงของวรรณกรรมได้มีองค์ประกอบที่สมบูรณ์อีกด้วยนั่นคือ มีทั้งนักเขียน นักอ่าน และนักวิจารณ์อย่างพร้อมมูล^{๓๓}

และ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงประโยชน์ที่ผู้อ่านและผู้เขียนจะได้รับจากการวิจารณ์ ไว้ดังนี้

การวิจารณ์มีวัตถุประสงค์หลายอย่าง อย่างที่หนึ่งอาจเป็นการแนะนำให้คนอ่านหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่ง ในการวิจารณ์อย่างนี้ ผู้วิจารณ์ถือว่า ผู้อ่านบทวิจารณ์ยังมิได้อ่านหนังสือเล่มนั้น ก็อาจบอกกล่าวไว้ล่วงหน้าว่าจะได้พบคุณสมบัติเช่นนั้นๆ ในหนังสือเล่มนั้นๆ การวิจารณ์แบบนี้ไม่ใช่เป็นการโฆษณาสินค้า ผู้วิจารณ์ถือเอาศิลปะของการประพันธ์ เป็นมาตรฐานโดยบริสุทธิ์ใจ การวิจารณ์แบบนี้จะพบในนิตยสารฝรั่งที่มีชื่อเสียงดี นักอ่านเชื่อถือเมื่อนักวิจารณ์ประจำนิตยสารนั้นๆ บอกว่าหนังสือเล่มหนึ่งเล่มใดเป็นหนังสือดี ก็มักจะซื้ออ่าน การวิจารณ์แบบนี้จึงช่วยให้คนอ่านไม่ต้องอ่านหนังสือ โดยเสี่ยงว่าอาจพบหนังสือที่ไม่เป็นสาระ หรือไม่ต้องรสนิยมของตน และช่วยนักประพันธ์ คือทำให้เป็นที่รู้จักด้วยอาศัยการวิจารณ์ของนักวิจารณ์เหล่านั้น การวิจารณ์อีกอย่างหนึ่งนั้น คือการวิจารณ์หนังสือที่คนได้อ่านกันแล้วแพร่หลาย และวิจารณ์เพื่อเตือนสติคนอ่านบ้าง เพื่อชี้ข้อผิดพลาดบางประการ หรือวิจารณ์เพื่อให้คนอ่านเข้าใจหนังสือเล่มนั้นดีขึ้น^{๓๔}

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อนักอ่าน ช่วยให้นักอ่านเข้าใจหนังสือได้ชัดเจนขึ้น และเห็นความสำคัญของหนังสือที่อ่าน การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อนักเขียนที่จะได้

^{๓๒} ณรงค์ จันทร์เรือง, “นักเขียนกับนักวิจารณ์” คนเขียนหนังสือ, หน้า ๑๕๕.

^{๓๓} สายทิพย์ นุกูลกิจ, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๔๑.

^{๓๔} บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, แว่นวรรณกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๑๙), หน้า ๒๗.

พัฒนาการเขียนของตนให้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วการวิจารณ์วรรณคดียังมีประโยชน์ต่อผู้วิจารณ์เอง คือ ได้พัฒนาความรู้ และได้บริหารความคิดที่เป็นของตนเอง

๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีในการวิจารณ์วรรณคดี

๒.๕.๑ ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดี

๒.๕.๑.๑ การวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดทฤษฎีทางจิตวิทยา

จิตวิทยาคือวิชาที่ว่าด้วยการศึกษากระบวนการทางจิต ความคิด และพฤติกรรมของมนุษย์ จึงทำให้เข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์และสามารถนำมาช่วยในการวิจารณ์วรรณคดีได้ นักวิจารณ์วรรณคดีกลุ่มที่ยึดทฤษฎีทางจิตวิทยามาใช้ในการวิจารณ์คดีนี้ได้รับอิทธิพลทางด้านจิตวิทยาสาขาจิตวิเคราะห์ หลายคนด้วยกัน เช่น คาร์ล กุสตาฟ (Carl Gustav Jung) ผู้ก่อตั้งทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Analytical Psychology Theory), อัลเฟรด แอดเลอร์ (Alfred W. Adler) เจ้าของทฤษฎีจิตวิทยาปัจเจกชน (Adler's Individual Psychology) และที่สำคัญที่สุดคือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud)^{๓๕} ประสาทแพทย์ชาวออสเตรีย ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีโครงสร้างบุคลิกภาพ (Structure of Personality)

ซิกมุนด์ ฟรอยด์แบ่งองค์ประกอบของพลังจิต (Psychic energy) ออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) Id เป็นส่วนที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เป็นสัญชาตญาณ ตัณหา เป็นส่วนของจิตที่กระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมตามความพอใจ พฤติกรรมที่แสดงออกออกไปเพื่อสนองความต้องการของตนเองเป็นส่วนใหญ่ (๒) Ego เป็นพลังส่วนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้มาแล้ว เป็นส่วนที่ควบคุมการแสดงพฤติกรรมของบุคคลให้ดำเนินไปอย่างเหมาะสม และ (๓) Super Ego เป็นพลังจากสังคมที่เกี่ยวกับหลักศีลธรรม คุณธรรม และอุดมคติในการดำเนินชีวิต ภายใต้อิทธิพลของ Id กับ Super ego มีผลทำให้บุคคลพยายามแก้ไขข้อขัดแย้งจนบางคนอาจทุกข์ร้อน แต่สำหรับกวีมีทางออกโดยผ่านมาทางงานเขียนคือวรรณคดี วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า “ศิลปินนักเขียนหรือกวีทั้งหลายเป็นผู้ที่มีอารมณ์รุนแรงผิดปกติ อารมณ์รุนแรงนี้จะถูกกอดอยู่ในจิตใต้สำนึกและจะระบายอารมณ์รุนแรงเหล่านั้นออกมาเป็นงานศิลปะ ซึ่งหมายรวมถึงงานประพันธ์ด้วย งานของกวีและนักประพันธ์ทั้งหลายนั้นคือเครื่องบรรเทาอารมณ์อันเคร่งเครียดอันเนื่องแต่ความกดดันนั่นเอง”^{๓๖}

นักวิจารณ์วรรณคดีกลุ่มที่ยึดจิตวิทยาเป็นหลัก เห็นว่าวรรณคดีที่เผยแพร่แล้วรับอยู่ภายใต้จิตสำนึกของมนุษย์คือวรรณคดีที่มีคุณค่า วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า “นักวิจารณ์กลุ่มนี้ชอบอ้าง

^{๓๕} Hothersall, D. 2004. "History of Psychology", 4th ed., Mcgraw-Hill:NY p. 290

^{๓๖} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๕๙.

อ้างวรรณคดีขึ้นเอกของโลกว่าเน้นหนักในด้านนี้ทั้งนั้น โดยยกตัวอย่างโซโฟคลีส นักแต่งบทละคร เรื่องนามชาวกรีก และตอลสตอย นักนวนิยายชื่อดังของรัสเซีย ทั้งนี้มิได้หมายความว่านักประพันธ์เอกของโลกเหล่านี้วาดภาพหรือวิเคราะห์จิตใจสำนึกตามทฤษฎีจิตวิทยาอย่างไร หากกระทำไปโดยไม่รู้อะไรเลย”^{๓๗}

๒.๕.๑.๒ การวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดอิทธิพลต่างๆของสังคม

นักวิจารณ์วรรณคดีกลุ่มที่ยึดอิทธิพลต่างๆ ของสังคมมีแนวคิดที่ว่า วรรณคดีที่ดีจะต้องแสดงให้เห็นอิทธิพลของสังคมอย่างชัดเจน โดยมีตัวละครในวรรณคดีเป็นตัวแทน และนักวิจารณ์ในกลุ่มนี้ยังมีแยกย่อยออกเป็นกลุ่มสังคมนิยมที่นำเรื่องของลัทธิ การเมือง เข้าไปผสมผสานเรื่องอิทธิพลของสังคมอีกด้วย ดังที่ สายทิพย์ นุกูลกิจ ได้กล่าวไว้ว่า “กลุ่มสังคมนิยมเห็นว่า ความก้าวหน้าของสังคมจะเกิดขึ้นได้ด้วยการต่อสู้ระหว่างชั้นวรรณะด้วยการปฏิบัติ วรรณคดีจะต้องส่งเสริมการต่อสู้หรือชัยชนะของผู้นิยมในลัทธิการเมืองแนวสังคมนิยม”^{๓๘} ส่วน วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงนักวิจารณ์วรรณคดีแนวสังคมนิยมว่า “ถือว่าควรพิจารณาประวัติศาสตร์ โดยนัยที่ว่าเป็นการต่อสู้กันระหว่างชั้นวรรณะ และความก้าวหน้าของสังคมจะเกิดขึ้นได้ด้วยการต่อสู้กันระหว่างวรรณะและด้วยการปฏิวัติเท่านั้น”^{๓๙}

๒.๕.๑.๓ การวิจารณ์วรรณคดีตามแนวของนักวิจารณ์ใหม่ (The New Criticism)

นักวิจารณ์กลุ่มนี้เริ่มต้นมาจากนักวิจารณ์อเมริกัน อังกฤษ และเยอรมัน นักวิจารณ์วรรณคดีกลุ่มนี้เห็นว่าควรวิจารณ์วรรณคดีในลักษณะที่เป็นเอกเทศโดยเฉพาะ ไม่ควรเพ่งเล็งให้ความสำคัญแก่สมัยที่แต่ง ผู้แต่งตลอดจนลักษณะสำคัญของสังคมวรรณคดีเพราะจะกลายเป็นการศึกษาเรื่องสมัยที่แต่งหรือประวัติผู้แต่ง วรรณคดีเรื่องใดที่มีศิลปะการแต่งดี แม้จะมีใช้เป็นคติสอนใจก็ถือว่าเป็นวรรณคดีที่ดี ทั้งนี้เพราะวรรณคดีเป็นเครื่องบันเทิงใจ นักวิจารณ์วรรณคดีกลุ่มนี้ให้ความสนใจในเรื่องการใช้คำ ความหมาย สัญลักษณ์การแต่ง และเทคนิคในการแต่งดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า “นักวิจารณ์แบบนี้เน้นในการวิเคราะห์ความหมายของคำเป็นพิเศษ สามารถชี้ให้เห็นการใช้ถ้อยคำเป็นสัญลักษณ์ อุปมาอุปมัย และภาพ

^{๓๗} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๓๑๐ – ๓๑๑.

^{๓๘} สายทิพย์ นุกูลกิจ, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๖๐.

^{๓๙} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๓๑๒.

๒.๕.๒ แนวคิดในการวิจารณ์วรรณคดีของนักวิชาการไทย

วิทย์ ศิวะศรียานนท์^{๔๐} ได้กล่าวถึงการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า “การวิจารณ์ไม่ใช่การตีหรือการจับผิด เมื่อเราวิจารณ์หนังสือเล่มหนึ่ง เราต้องไม่คิดล่วงหน้าว่าบทประพันธ์นั้นเต็มไปด้วยข้อบกพร่องแล้ว และตั้งข้อที่จะหยิบยกข้อบกพร่องนั้นขึ้นมาให้ผู้อ่านเห็น การวิจารณ์แบบนี้ไม่เรียกว่าเป็นการวิจารณ์ หากเป็นการประจานกันมากกว่า”^{๔๑} ยังได้แบ่งการวิจารณ์วรรณคดีไว้สรุปได้ดังนี้ คือ

๑) การอธิบายลักษณะวรรณคดี (interpretation) หมายถึงการเริ่มต้นด้วยการอธิบายให้เข้าใจลักษณะวรรณคดีนั้นๆ รวมทั้งความมุ่งหมายของผู้แต่ง

๒) การวินิจฉัยคุณค่า (valuation) เป็นการวินิจฉัยแยกลงไปว่าหนังสือนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร

๓) การวิจารณ์สมบูรณ์ คือ การวิจารณ์ที่ประมวลทั้งลักษณะของวรรณคดีและการวินิจฉัยคุณค่าไว้ด้วยกันสองวิธีนี้เข้าด้วยกัน

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ^{๔๒} นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณคดี ท่านได้รับการประกาศยกย่องจากที่ประชุมใหญ่องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งประเทศไทย (ยูเนสโก) ให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา วัฒนธรรม ภาษาและวรรณคดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ ท่านได้กล่าวถึงแนวทางในการศึกษาวิจารณ์วรรณคดีสรุปได้ ดังนี้

๑) การวิจารณ์เชิงประวัติศาสตร์และตำนาน

๒) การวิจารณ์เชิงปรัชญา

๓) การวิจารณ์เชิงจิตวิทยา

๔) การวิจารณ์เชิงสังคมวิทยา

๕) การวิจารณ์เฉพาะชิ้นงาน

^{๔๐} ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณคดีตะวันตกและวรรณคดีไทย

^{๔๑} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*, หน้า ๒๘๙.

^{๔๒} ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณคดี ท่านได้รับการประกาศยกย่องจากที่ประชุมใหญ่องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งประเทศไทย (ยูเนสโก) ให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา วัฒนธรรม ภาษาและวรรณคดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕; บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓ - ๒๐.

๖) การวิจารณ์เชิงจริยธรรมและตามแนวการศึกษา

ม.ล. ต้อย ชุมสาย^{๔๓} กล่าวถึงแนวพินิจวรรณคดีไว้ ๕ แนวทาง คือ

๑) แนวพินิจเชิงชีววรรณนา (Biographical Approach) การวิจารณ์แนวนี้ถือว่าวรรณคดีคือ สิ่งสะท้อนให้เห็นบุคลิกของผู้ประพันธ์ การที่จะเข้าถึงหรือเข้าใจวรรณคดีเรื่องใดก็ต้องรู้ ชีวประวัติ ความคิด และบุคลิกของผู้ประพันธ์ว่าเป็นอย่างไร

๒) แนวพินิจเชิงสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural) ผู้วิจารณ์แนวนี้เชื่อว่า การที่จะเข้าใจหรือ เข้าถึงวรรณคดีเรื่องใดนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพที่ทำให้เกิดบทประพันธ์เรื่องนั้น กล่าวคือ วรรณคดี นั้นได้เอาทัศนคติ ความประพฤติของสังคมมาเป็นเนื้อเรื่อง ผู้ยี่ติวิจารณ์แนวนี้ต้องวิเคราะห์ ตรวจสอบภาวะสังคมที่ทำให้เกิดวรรณคดี และวรรณคดีเรื่องนั้นสะท้อนให้เห็นภาวะสังคม อย่งไร

๓) แนวพินิจเชิงมานุษยวิทยา (Anthropological Approach) นักวิจารณ์แนวนี้วิเคราะห์ วรรณคดีที่ยึดเอาวิชามานุษยวิทยาเป็นหลักอ้างอิง จะพยายามค้นหาว่า ในบทประพันธ์แต่ละ บทนั้นมีอะไรบ้าง ที่เป็นลักษณะสากลของจิตใจคน ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นจากวรรณคดี

๔) แนวพินิจเชิงจิตวิทยา (Psychology Approach) นักวิจารณ์กลุ่มนี้ยึดเอาจิตวิทยาเป็น หลัก พวกนี้เชื่อว่าวรรณคดีเป็นการแสดงออกของธรรมชาติฝ่ายต่ำในจิตใจมนุษย์ ความดีเด่นของ วรรณคดีอยู่ที่การเปิดเผยสิ่งที่อยู่ใต้จิตสำนึกออกมา

๕) แนวพินิจImpressionistic หมายถึงการวิเคราะห์บทประพันธ์ตามใจผู้วิจารณ์โดยอาศัย ความรู้สึกส่วนตัว^{๔๔}

สายทิพย์ นุกุณกิจ ได้กล่าวไว้ว่าการวิจารณ์วรรณคดีไม่ควรเลือกใช้แนวทางใดแนวทางหนึ่ง ถึง หน้าที่ของนักวิจารณ์วรรณคดีไว้ดังนี้

ในการวิจารณ์วรรณคดีเป็นอย่างดี ควรใช้ทฤษฎีต่างๆ เป็นแนวทางในการวิจารณ์ ไม่ควรใช้ ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งโดยเฉพาะ หรือยึดถือความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ ต้องหมั่นฝึกวิจารณ์ วรรณคดีอยู่เสมอ เพราะการฝึกฝนจะช่วยให้เกิดความชำนาญ และเห็นแง่มุมต่างๆ ที่จะวิจารณ์ ได้มากยิ่งขึ้น ผู้วิจารณ์ต้องอ่านหนังสือที่จะวิจารณ์อย่างมีวิจารณ์ญาณ กล่าวคือต้องสามารถ วิเคราะห์แต่ละส่วนของหนังสือให้ได้ แล้ววินิจฉัยตีความในส่วนที่เป็นประเด็นสำคัญ แล้วนำมา

^{๔๓} ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ม.ล. ต้อย ชุมสาย ผู้วางรากฐานคณะมนุษยศาสตร์

^{๔๔} ต้อย ชุมสาย, มล., *วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

เปรียบเทียบเพื่อหาส่วนที่เด่น และด้อย ก่อนที่จะสรุปสาระสำคัญนั้นออกมาเป็นภาษาหนังสือ เพื่อเสนอต่อผู้อ่านต่อไป ต้องรับผิดชอบต่องานของตน นักวิจารณ์ที่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อดีนี้จะระมัดระวังงานวิจารณ์ของเขาให้มีคุณค่าเสมอ^{๔๕}

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดทฤษฎีทางจิตวิทยา เป็นการวิจารณ์วรรณคดีที่นำเอาจิตวิทยาซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ พฤติกรรม ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับสังคมของมนุษย์ ไปใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี และทฤษฎีทางจิตวิทยาที่นักวิจารณ์นำมาใช้ในการวิจารณ์ก็คือ วรรณคดีเป็นการแสดงออกของอำนาจไฝต่ำ (id) ที่มีอยู่ในจิตใต้สำนึกของมนุษย์ วรรณคดีที่มีคุณค่าคือวรรณคดีที่สามารถเผยสิ่งที่เร้นลับอยู่ภายใต้จิตสำนึกของมนุษย์ วรรณคดีที่มีคุณค่า คือวรรณคดีที่สามารถเผยสิ่งที่เร้นลับอยู่ภายใต้จิตสำนึกของมนุษย์ และวรรณคดีที่ดีต้องไม่ส่งเสริมด้านการเก็บกดอารมณ์ ส่วนการวิจารณ์วรรณคดีที่ยึดอิทธิพลต่างๆ ของสังคมเป็นหลัก คือการวิจารณ์ที่เห็นว่าสังคมมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ วรรณคดีจึงมีหน้าที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของสังคม แม้ว่าการวิจารณ์ในกลุ่มนี้จะแยกย่อยเป็นกลุ่มสังคมนิยม การวิจารณ์ก็ยังจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเรื่องของสังคมก่อน โดยอาจศึกษาภูมิหลังของประวัติศาสตร์ว่ามีความเป็นอยู่กันอย่างไรจึงทำให้มีผลของงานเขียนออกมาเช่นนั้น จากนั้นจึงนำมาพิจารณาถึงผลกระทบทางจิตใจ เรื่องของวรรณะ หรือเรื่องของการปฏิบัติ

สำหรับการวิจารณ์วรรณคดีของนักวิชาการไทยนั้นเห็นว่าการวิจารณ์วรรณคดีควรมีการวิจารณ์ทั้งลักษณะของวรรณคดีและการวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดี ทั้งนี้แนวในการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ที่ยึดทฤษฎีทางจิตวิทยาเป็นหลัก การวิจารณ์ที่ยึดอิทธิพลต่างๆ ของสังคมเป็นหลัก และแนวอื่นๆ อาจรวมกล่าวได้ว่าเป็นการวิจารณ์วรรณคดีตามศาสตร์สาขาต่างๆ เช่น การวิจารณ์แนวจิตวิทยา การวิจารณ์แนวสังคมวิทยา การวิจารณ์แนวประวัติศาสตร์เป็นต้น และในปัจจุบันอาจมีการวิจารณ์แนวบูรณาการระหว่างศาสตร์ เช่น การนำเอาศาสตร์ด้านอาชญาวิทยา และศาสตร์ด้านจิตวิทยา มาใช้ในการวิจารณ์ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน

๒.๖ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ (Ecocriticism)

๒.๖.๑ ความหมาย และความเป็นมาของการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ จึงหมายถึงการวิจารณ์วรรณคดีที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยอาจนำศาสตร์ด้านอื่นๆ มาบูรณาการร่วมกันในการวิจารณ์ก็ได้ ธัญญา สังขพันธานนท์ กล่าวว่า “การวิจารณ์เชิงนิเวศคือ แนวทางในการศึกษาวรรณคดีซึ่งพิจารณาคำสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งได้รับการนำเสนอในตัว

^{๔๕} สายทิพย์ นุกุลกิจ, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๑๒๘ - ๑๒๙.

บทวรรณคดี และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ในวรรณกรรมในการดิ้นรนต่อสู้กับการทำลายสิ่งแวดล้อม”^{๔๖} ส่วน ตรีศิลป์ บุญขจร กล่าวว่า

การวิจารณ์วรรณคดีแนวนี้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงให้ความสำคัญกับวรรณคดีที่นำเสนอเรื่องราวของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม งานเขียนที่เกี่ยวกับธรรมชาติที่เรียกว่า Nature Writing การหยิบยกปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาทางจริยธรรมของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังถือว่าบทบาทของนักเขียนและนักวิจารณ์สามารถปลุกจิตสำนึกของสาธารณชนเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ทั้งยังกลับไปอ่านวรรณคดีเก่าที่นำเสนอเรื่องราวของธรรมชาติด้วย^{๔๗}

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ เป็นทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีที่แสดงถึงการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์ได้ทำความเสียหายให้แก่ธรรมชาติอย่างมากมาย วิลเลียม เรอเคิร์ต (William Rueckert) คือผู้ที่เริ่มใช้คำว่า “Ecocriticism” (การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ) ในการเขียนบทความของเขา เรื่อง “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism” เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๘ และต่อมาเริ่มปรากฏว่ามีการนำคำศัพท์คำนี้มาใช้ในการวิจารณ์วรรณกรรมเมื่อมีการประชุม “Western Literature Association meeting” ในปี ค.ศ. ๑๙๘๙ โดยผู้ที่นำมาใช้คือ เซอร์รีล กล็อตเฟลต์ตี้ (Cheryll Glotfelty) ซึ่งขณะนั้นเป็นนักศึกษาอยู่ที่คอร์เนล ปัจจุบันคือ รองศาสตราจารย์ด้านวรรณคดี และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเนวาดา,รีโน เซอร์รีล กล็อตเฟลต์ตี้ ไม่เพียงแต่เป็นผู้ฟื้นฟู และกระตุ้นให้มีการวิจารณ์เชิงนิเวศเท่านั้น เธอยังมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะของนักเขียนแนวธรรมชาติ และเรียกร้องให้มีการวิจารณ์เชิงนิเวศอย่างเร่งด่วน

๒.๖.๒ แนวคิดการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ

แนวคิดเรื่องการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศจัดเป็นการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ สามารถกล่าวเป็นประเด็นสำคัญๆได้ ดังนี้

๒.๖.๒.๑ แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับระบบนิเวศ วรรณคดีคือสิ่งที่สะท้อนสภาพสังคมซึ่งเป็นภาพรวมทั้งมนุษย์และธรรมชาติ วรรณคดีทั้งที่เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ และวรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับระบบนิเวศ

^{๔๖} ัญญา สังขพันธานนท์, “จากการประพาสป่าล่าสัตว์สู่พระราชพิธีสังเวยกล่อมช้าง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวรรณคดีไทย”, *ดุชนิพนธ์ศิลปศาสตร์ดุชนิพนธ์*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^{๔๗} ตรีศิลป์ บุญขจร, “นิเวศสำนึกกับวรรณคดีศึกษา”, *ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, [ออนไลน์], ๑๖ ย่อหน้า, แหล่งที่มา: <http://www.arts.chula.ac.th/> [๑๕ กันยายน ๒๕๕๗].

ดังเช่น บทดอกสร้อยเรื่อง “นกเอี้ยง” สะท้อนให้เห็นความจริงของระบบนิเวศในเรื่องการพึ่งพาอาศัยกันของสิ่งมีชีวิตระหว่างนกเอี้ยงกับควาย ในฐานะของกวีซึ่งมีมุมมองในความสัมพันธ์ระหว่างนกเอี้ยงกับควายที่ต่างกันไปเห็นได้จาก “แบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต” เรื่อง “นกเอี้ยง” แต่แรกเริ่มก็มองว่านกเอี้ยงมีความเข้าใจในสถานะของตนเองว่าเป็นผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ ควายก้าวไปทางไหนก็เกาะหลังติดตามไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นกเอี้ยงนกเอี้ยง	บ้ายเบี่ยงฝากกายกับควายทุ่ง
จับหลังจิกกินรีนึ่ง	เฝ้าบำรุงรักษาอุส่าห์ทำ
ตัวน้อยหมายพึ่งซึ่งผู้ใหญ่	จึงอาศรัยควายเฝ้าทุกเช้าค่ำ
หนูน้อยร้อยซังจ้งฟังคำ	ควรจำอย่างเอียงนกเอี้ยง เอย ๓

(“นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฝ้า” – นายแก้ว)^{๔๘}

แต่หนังสือ “บทดอกสร้อยสุภาสิต” ฉบับปัจจุบันก็มองว่านกเอี้ยงเอาเปรียบควายดังคำประพันธ์ที่ว่า

นกเอี้ยงนกเอี้ยง	ใครใครว่าเจ้าเลี้ยงซึ่งควายเฝ้า
แต่นกเอี้ยงนั้นเลี้ยงทำงานเบา	แม้อาหารก็ไปเอาบนหลังควาย
เปรียบเหมือนคนทำตนเป็นกาฝาก	รู้มากเอาเปรียบคนทั้งหลาย
หนึ่งงานหนักคอยสมัครงานสบาย	จึงน่าอายเพราะเอาเอียงนกเอี้ยงเอย

(“นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฝ้า” – ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง)^{๔๙}

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศเป็นการหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับระบบนิเวศ วรรณคดีเป็นดั่งประวัติศาสตร์ทางนิเวศที่บ่งชี้ถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่าเป็นอย่างไร ดังที่ สก็อต สโลวิก (Scott Slovic) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิจารณ์เชิงนิเวศ คือ การศึกษาใคร่ครวญอย่างละเอียดเกี่ยวกับนัยทางนิเวศกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ และสิ่งที่ไม่ใช่

^{๔๘} นาย (นก) แก้ว วสันตสิงห์ แก้ว. “นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฝ้า” รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” **งานวิจัย**.กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

^{๔๙} ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง, “นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฝ้า”, **ดอกสร้อยสุภาสิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

มนุษย์ด้วย”^{๕๐} และ ดวงมนต์ จิตรจำนง กล่าวว่า “ความกลมกลืนของมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นวัตถุประสงค์สำคัญ ส่วนหนึ่งของการสร้างบรรยากาศ และแสดงพลังความรู้สึกของตัวละคร กวีได้ตีความธรรมชาติตามความรู้สึกของตน ด้วยสำนึกในการโอบอุ้มของธรรมชาติ”^{๕๑} รวมทั้ง ธัญญา สังขพันธานนท์ ที่ได้กล่าวว่า “การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศคือ การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและโลกธรรมชาติ ที่ปรากฏในตัวบทวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวบทที่เกี่ยวกับธรรมชาติ โดยเน้นการอ่านอย่างละเอียด พร้อมกับการตั้งคำถามเกี่ยวกับวรรณคดีในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ”^{๕๒}

๒.๖.๒.๒ แนวคิดเรื่องวาทกรรมในวรรณคดีคือสิ่งที่ถ่ายทอดเรื่องระบบนิเวศ

วาทกรรมในวรรณคดีคือการบอกกล่าวถึงความคิดของกวีด้วยการใช้ภาษาเพื่อให้ผู้อ่านสามารถตีความ ได้ว่าระบบนิเวศในวรรณคดีเรื่องนั้นๆเป็นอย่างไรโดย ดังเช่น บทกวี “อีสาน” ของ อศนี พลจันทร ที่เลือกใช้คำซึ่งตีความให้เห็นถึงความแห้งแล้งของแผ่นดินอีสานผสมผสานกับความยากแค้นทุกข์เข็ญที่ปลูกเร้าให้เกิดการต่อสู้ของประชาชนในยุคหนึ่ง ด้วยการสรรคำมาใช้ในบทกวี เช่น น้ำตาที่ตกกราย ทิบทิม ลำผี ย่อมซีพ ดังคำประพันธ์^{๕๓}

ในฟ้าบมีน้ำ	ในดินซำมีแต่ทราย
น้ำตาที่ตกกราย	ก็รีบซาบปรอซีม
แดดเปรี้ยงปานหัวแตก	แผ่นดินแยกอยู่ทิบทิม
แผ่นอกที่ครางคริม	ขยับแยกอยู่ต่าปี
มหาห้วยคือหนอทาน	ลำมูลผ่านเหมือนเหมือนลำผี
ย่อมซีพคือลำซี	อันซำแรกอยู่ริรอ

^{๕๐} Slovic, Scott, “Ecocriticism: Containing Multitudes, Practising Doctrine.” **The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism.** (Ed. Laurence Coupe. London and New York: Routledge, 2000), p. 6.

^{๕๑} ดวงมนต์ จิตรจำนง, **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

^{๕๒} ธัญญา สังขพันธานนท์, **วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๕๓} อศนี พลจันทร, “อีสาน” **สยามสมัย ๒๔๙๔**. แหล่งที่มา: <http://www.noknight.com/> [๕ ตุลาคม ๒๕๕๗].

แลไปสะดุ้งปรมาณ โอ! อีสาน, ฉะนี้หนอ
คิดไปในใจคอ บ่อค้อยตีนี่ดังฤ

วรรณคดีเรื่อง “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่แสดงให้เห็นว่า “วาทกรรม” ในวรรณคดีเป็นภาษาที่กวีได้ถ่ายทอดทำให้ผู้อ่านสามารถตีความได้ว่า ระบบนิเวศในอดีตของท้องที่บริเวณ พระปฐมเจดีย์ เป็นระบบนิเวศที่มีความสมดุล ร่ายล้อมไปด้วยสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ป่าไม้ วิถีชีวิตของสัตว์ป่า หยาดน้ำค้าง แสงแดด โดยการสรรคำ และการใช้โวหารที่สื่อให้ผู้อ่านได้เกิดความเข้าใจอย่างและเห็นในความงามของธรรมชาติ เช่น ใช้คำว่า โกกิลา กระเหว่า แทนคำว่า ดูเหว่า ใช้คำว่า หวาน แทนคำว่า เพราะหรือไพเราะ ดังคำประพันธ์^{๕๔}

พอรุ่งรางวางเวงเสียงเครงครั้น	ปักษาตีนต่างเรียกกันเพรียกเสียง
โกกิลากาแกแ่งสำเนียง	สนั่นเพียงพิณพาทย์ระนาดประโคม
กระหิมหึ่งฝิ่งบินกินเกสร	ทรวงภมรเหมือนพีเคยได้ไชโยม
น้ำค้างชะประโปรยเซยชโลม	พื่นโพยมแยมสว่างกระจ่างตา
เสพย์อาหารหวานคาวแต่เข้าชื่น	ยังรวยรินรินรินกลิ่นบุปผา
กับพวกพ้องสองบุตรสุดศรัทธา	ขึ้นเดินป่าไปตามทางเสียงวางเวง
กระเหว่าหวานขานเสียงสำเนียงเสนาะ	ค้อนทองเคาะค้อนทองเสียงปองเป่ง
เห็นรอยเสื่อเนื้อตื้นอยู่ครั้นเครง	ให้กริ่งเกรงโห่ฉาวเสียงกราวเกรียว
ต้นกรวยไทรไทรสะแกแคแกรกร่าง	น้ำค้างพรั่งพรั่งชุ่มชุ่มเขียว
หนทางอ้อมค้อมคดต้องลดเลี้ยว	พากันเที่ยวชมเนื้อดูเสื่อดาว

จากตัวอย่างของคำประพันธ์แสดงให้เห็นว่า ด้วยวาทกรรมของกวีผนวกกับเชิงชั้นในวรรณศิลป์ ทำให้กวีสามารถที่จะบรรจุชนิดต่างๆ ของพันธุ์ไม้อันแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ไม้ของระบบนิเวศในท้องถื่นนั้นที่มีอยู่ทั้งพันธุ์ไม้ที่อยู่ในตระกูลเดียวกันหรือใกล้เคียง กันหรือต่างสายพันธุ์กัน โดยกวีบรรจุพันธุ์ไม้เหล่านั้นไว้ภายในกลอนเพียงวรรคเดียว ดังคำประพันธ์ตัวอย่าง “ต้นกรวยไทรไทรสะแกแคแกรกร่าง” ซึ่งหมายถึงต้นกรวย, ต้นไทรหรือต้นกร่าง, ต้นไทร, ต้นสะแก และต้นแค วาทกรรมในวรรณคดีจึงเป็นการบอกกล่าวถึงความคิดของกวีด้วยการใช้ภาษาเพื่อสื่อถึงระบบนิเวศ วิลเลียม เรอเคิร์ต (William Rueckert) ผู้ให้กำเนิดคำว่า การ

^{๕๔} พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่), “นิราศพระประธม” ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๘๖.

วิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism) กล่าวไว้ว่า “บทกวีคือ พรรณไม้สีเขียวที่อยู่รายรอบเรา ถ้ากวีเป็นดัง พระอาทิตย์ บทกวีก็เป็นดังพรรณไม้สีเขียวรายรอบเราที่พร้อมจะถ่ายทอด”^{๕๕} และวิลเลียม เรอเคิร์ต ภาษาในวรรณคดีมีส่วนช่วยในการรักษาระบบนิเวศ แม้จะเพียงน้อยนิด

การนำเอาวรรณคดี และนิเวศวิทยา มารวมกันเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยจะมีเกิดขึ้น เพราะสำหรับ อาชีพนักเขียน มันเป็นเรื่องที่ยากลำบากมากที่จะทำให้มันเกิดการซึมซับ เนื่องจากเราอยู่กับ ตัวหนังสือ และถ้อยคำ ซึ่งแทบจะไม่มีพลังอะไรเลยสำหรับโลกในปัจจุบัน ที่ขึ้นอยู่กับ การเมือง เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี อย่างไรก็ตามเมื่อเราไม่มีพลังพอที่จะอยู่ท่ามกลางสิ่งเหล่านั้นที่กล่าว มา เราก็ต้องแยกตัวเองออกมา และแข่งขัน หรือสู้ด้วยภาษา หรือถ้อยคำของเรานี้แหละ สู้ หรือ แข่งขันด้วยเหตุผลที่ทำให้คนเห็นด้วย โดยผ่านไประหว่างหมู่คนที่อยู่ในสังคมชั้นสูง นั่นคือเราต้อง ย้อนกลับไปที่ยุคเรียน ด้วยการให้นักเรียนได้อ่านประโยชน์ง่ายๆ เกี่ยวกับนิเวศวิทยา การสอนให้ นักเรียนรักบทกวี และให้ได้เขียนวรรณกรรมง่ายๆ เกี่ยวกับการรักษาระบบนิเวศ แต่เนื่องจากการรักษาระบบนิเวศจะต้องมีความเกี่ยวเนื่องกันทั้งหมด วิธีการของเราจึงไม่ใช่วิธีการที่จะ สามารถปรับปรุง หรือแก้ไขปัญหาของระบบนิเวศได้ทั้งหมด แต่ก็สามารถชะลอปัญหาให้ช้าลง ได้ เพราะอย่างไรก็ตามวิกฤติการณ์ของสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏก็ได้เตือนเรามาแล้วว่า เราเข้ามา นานแล้ว^{๕๖}

๒.๖.๒.๓ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศเป็นการวิจารณ์ที่มีความเป็นสหวิทยาการ

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศเป็นการวิจารณ์ที่ไม่เพียงแต่จะนำเอาศาสตร์ด้าน วรรณคดีมาบูรณาการร่วมกับศาสตร์ด้านระบบนิเวศวิทยาเท่านั้น แต่การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ ยังสามารถนำมาบูรณาการร่วมกับศาสตร์อื่นๆได้มากที่สุดทั้งศาสตร์ด้านภาษา ศาสนา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และอื่นๆ ดังที่ เออร์ซูล่า เค. ไฮส์ (Ursula K. Heise) ศาสตราจารย์ ด้าน สิ่งแวดล้อม ภาควิชาภาษาอังกฤษ แห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย กล่าวว่า “การวิจารณ์เชิงนิเวศ หรือการวิจารณ์สีเขียว คือการวิจารณ์ที่มีความเป็นสหวิทยาการมากที่สุด เพราะมีทั้งเรื่องของวรรณกรรมและวัฒนธรรม”^{๕๗} และเนื่องจากการวิจารณ์เชิงนิเวศเป็นการ วิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติจึงทำให้การวิจารณ์มีความเกี่ยวพันกับทุกศาสตร์ที่เกิดขึ้นในโลก เซอร์ริล กล็อตเฟลตี้ (Cheryll Glotfelty) ศาสตราจารย์ แห่งมหาวิทยาลัยเนวาดา, รีโน กล่าวว่า “การ

^{๕๕} Rueckert William, *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*, p.108.

^{๕๖} Ibid., p. 115 - 116. Ibid.

^{๕๗} Ursula K. Heise, “Science and Ecocriticism” *The American Book Review* [online], source: <http://www.asle.org>, [24 July 2015].

วิจารณ์เชิงนิเวศเป็นการวิจารณ์ที่ใช้โลกเป็นศูนย์กลางเพื่อนำเข้าไปสู่การศึกษาวรรณคดีวรรณกรรม”^{๕๘}

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศคือ การวิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับนิเวศวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งบนผืนโลกทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต โดยในการวิจารณ์นั้นอาจเชื่อมโยงกับศาสตร์อื่นๆ แล้วศึกษาภาษากับศิลปะในการใช้ภาษาของกวีที่นำเสนอเพื่อสื่อให้เห็นถึงจินตนาการอันก่อให้เกิดนัยสำนึกทางนิเวศ แนวคิดในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศนั้นประกอบด้วย แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับระบบนิเวศ แนวคิดเรื่องวาทกรรมในวรรณคดีคือสิ่งที่ถ่ายทอดเรื่องระบบนิเวศ และแนวคิดว่าการวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศเป็นการวิจารณ์ที่มีความเป็นสหวิทยาการ

๒.๗ การใช้ภาษาในวรรณคดีสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และระบบนิเวศ

เนื่องจากการวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษารูปแบบและบทบาทของภาษา รวมทั้งเห็นความสำคัญว่าภาษาไม่อาจแยกจากโลกธรรมชาติได้ การศึกษาเรื่องการใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบนิเวศจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งอาจแยกกล่าวได้ดังนี้

๒.๗.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑.๑ การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน ดังเช่น คำไวพจน์ของคำว่า “ทอง” มีดังนี้ กาญจน์ กาญจนา กนก คำ สุพรรณจารุ เป็นต้น ตัวอย่าง การสรรคำเพื่อบรรยายถึงระบบนิเวศของป่าริมคลองสำโรง ที่แต่งแต้มไว้ด้วยความมีชีวิตชีวาและความงามของธรรมชาติ ด้วยการสรรคำของกวี ดังคำประพันธ์^{๕๙}

ถึงด้านทางกลางคลองข้างฝั่งซ้าย ตะวันสายแสงส่องต้องพฤษภา

ออกสุดบ้านถึงทวารอรัญญา

เป็นทุ่งคาแฝกแซมขึ้นแกมกัน

^{๕๘} Glotfelty, C., “Introduction” in C. Glotfelty and H.Fromm The Ecocriticism Reader, (London: University of Georgia Press, 1996), p. xix.

^{๕๙} พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่), “นิราศเมืองแกลง” ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๘๓.

ผสมกับความรูสึกของตัวละครจนทำให้เกิดจินตนาการ ไปตามบริบทของระบบนิเวศป่าไม้ซึ่งประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่เป็นต้นไม้ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นสัตว์ป่า ดังคำประพันธ์^{๖๒}

นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพื้แนบนวลสมรจินตะหรา
จากพรากจับจากจ่านรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมาหยาตรี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพื้ทั้งสามสั่งความมา

กวีเล่นคำว่า “นางนวล” ในสองความหมาย โดยความหมายแรก หมายถึง นกนางนวล ความหมายที่สอง หมายถึง ต้นนางนวล ซึ่งเป็นกล้วยไม้ดินชนิดหนึ่งสูงประมาณ ๘๐ ซม. บางที่เรียกว่า หัวข้าวเจ้า, กวีเล่นคำว่า “จาก” ในสามความหมาย โดยความหมายแรกหมายถึง นกจากพราก ความหมายที่สองหมายถึง ต้นจาก ความหมายที่สามหมายถึง จาก ที่เป็นคำกริยา หมายถึง จากกันไป, กวีเล่นคำว่า “ร้าง” ในสองความหมาย โดยความหมายแรกหมายถึง เต้าร้าง ซึ่งเป็นต้นปาล์มชนิดหนึ่งขึ้นเป็นกอ มีผลเป็นทะลายคล้ายต้นหมาก ความหมายที่สองเป็นคำกริยาหมายถึง จากกันไปชั่วคราว, และกวีเล่นคำว่า “แก้ว” ในสองความหมาย โดยความหมายแรกหมายถึง นกแก้ว ส่วนความหมายที่สองหมายถึง ต้นแก้ว ไม้พุ่มชนิดหนึ่ง

๒.๗.๑.๕ การใช้คำปฏิพาทย์ (paradox) คือ การสรรคำที่มีความหมายตรงข้าม เพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบที่ชัดเจน เช่น ขาว – ดำ, มีด – สว่าง เป็นต้น ดังตัวอย่าง การเล่นคำ โดยการกล่าวถึงธรรมชาติ เพื่อเปรียบเทียบไปสู่ความชัดเจนของการสร้างความหวัง ดังคำประพันธ์^{๖๓}

มีมีดจึงมีแจ้ง	สว่างแสงและจรรูญ
มีทุกข์มีอาดูร	ก็ยอมมีสุขานันท์

กวีใช้คำปฏิพาทย์ คือ มีด – แจ้ง, ทุกข์, อาดูร – สุขานันท์

๒.๗.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

๒.๗.๒.๑ การใช้บุคคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติในความ

^{๖๒} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละคร เรื่องอิเหนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, ๒๕๑๐), หน้า ๓๑๖.

^{๖๓} ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, **แสงทองหลังสายฝน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://topicstock.pantip.com> [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

เท่าเทียมกัน ดังตัวอย่าง การบ่งบอกถึงความรู้สึกผูกพันของตัวละครกับสัตว์ที่เป็นพาหนะว่าเป็นตั้งพี่น้องกัน ในเหตุการณ์เมื่อขุนแผนบอกให้นางวันทองขอขมาม้าสีหมอกก่อนที่จะใช้ม้าสีหมอกเป็นพาหนะ ดังคำประพันธ์^{๖๔}

ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า	เบาะอานพานหน้าคูเหมาะสม
ดังจะปลิวลี้ลวลอยไปตามลม	อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
พลอบพลางทางกอดกระชิบบอก	ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
เนื้ออ่อนนอนง้อขอสมา	อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ
วันทองสองมือประนมมัน	พรันพรันกลัวม้าไม่เข้าใกล้
พี่สีหมอกของน้องอย่าจงภัย	จะขอขี่พี่ไปทั้งผิวเมีย

กวีเลือกใช้คำว่า “น้อง” เป็นสรรพนามที่นางวันทองใช้เรียกตัวเอง และนางวันทอง เรียกม้าสีหมอกกว่า “พี่” พร้อมกับขอขมาก่อนที่จะขึ้นขี่ม้าสีหมอก

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ใช้โวหารบุคคลวัต เพื่อแสดงถึงผูกพันของตัวละครกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ คือ นายซึ่งเป็นมนุษย์ กับสุนัขผู้ซื่อสัตย์ ชื่อ “มอม” ที่รอคอยการกลับมาของนายทุกวันเป็นเวลาานานกว่า ๒ ปี จนกระทั่งวันหนึ่งมอมได้พบกับนายในสภาพของคนที่สิ้นไร้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่มอมก็พยายามจะตามนาย แม้ว่าขณะนั้นมอมได้มีเจ้านายใหม่อุปการะอยู่แล้ว และนายได้พยายามห้ามไม่ให้มอมตามไป แต่ในเมื่อนายคือชีวิตของมอม มอมจึงไม่หยุดตามนาย นายจึงแพ้ความรัก ความผูกพันของมอมที่มีต่อนาย ดังคำสนทนาของนายกับมอมในตอนหนึ่ง

ดีกมากแล้ว พระจันทร์ข้างแรมเริ่มขึ้น ทอแสงสว่างไปทั่ว นายเดินอย่างอ่อนระโหย ไปนั่งที่ริมคูข้างถนน สายตามองไปไกล มอมไปนั่งชิดกับนายอยู่ครู่หนึ่ง เห็นนายไม่ไหวดิ้ง มันก็นึกอะไรไม่ออก มอมวิ่งไปคาบกิ่งไม้แห้งมาวางไว้บนตักนายด้วยความเคยชิน นายเอากิ่งไม้ข้างล่างไปในคู มอมมันก็กระโดดโครมตามลงไปคาบกิ่งไม้มาให้นายอย่างเคยทำ

นายชบหน้าลงบนหัวของมัน เสียงนายกระชิบเรียกชื่อมันหลายครั้ง ไม่พูดว่าอะไรอีก น้ำตา ร้อนผ่าวร่วงลงบนหน้า และจมูกของมอม นายนั่งอยู่เช่นนั้นอีกนาน ในที่สุดนายลุกขึ้นยืนช้าๆ

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, “ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี” ขุนช้างขุนแผน พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (ธนบุรี: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๓๔๘.

คำหุ้มน้อย่างใจลอยแล้วพูดว่า “ไอ้มอม เองชนะข้า ไปด้วยกัน มา ตามข้ามา” แล้วนายก็ออกเดิน มีมอมตามไปติด^{๖๕}

๒.๗.๒.๒ การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ตั่ง กล ปูน เพียง เพียง ฟ่าง ราว เป็นต้น ตัวอย่างการใช้อุปมา โดยใช้ธรรมชาติ ในการเปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบพระคุณอันยิ่งใหญ่ของพ่อแม่ ครูอาจารย์ และที่กับองค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิต อันได้แก่ ดิน อากาศ ภูเขา และแม่น้ำ ดังคำประพันธ์^{๖๖}

คุณแม่หนาหนักเพียง	พสุธา
คุณบิดรดุจอา	กาศกว้าง
คุณพี่ฟ่างศิขรา	เมรุมาศ
คุณพระอาจารย์อ้าง	อาจสู้อาคร

หรือใช้การใช้ “อุปมานิทศน์” เพื่อขยายให้เกิดความชัดเจนในความคิด เช่น การชี้ให้เห็นถึงความเป็นธรรมดาว่า พ่อแม่ย่อมต้องลำบากเพราะลูก โดยเปรียบเทียบกับธรรมชาติของต้นไม้ต้องตายเพราะลูก ดังตัวอย่าง พระราชดำรัสของท้าวกะหมังกุหนิงที่ทรงตอบคำถามพระอนุชาทั้งสองว่าทำไมพระองค์จึงทรงต้องจัดทัพไปรบเพื่อช่วยวิหยาสะก่าผู้เป็นพระราชโอรส ดังคำประพันธ์^{๖๗}

แม้วิหยาสะก่ามอดม้วย	พี่ก็คงตายด้วยโอรสา
ไหนไหนจะตายวายชีวา	ถึงเร็วถึงช้าก็เหมือนกัน
ผิดก็ทำสงครามดูตามที	เคราะห์ดีก็จะได้ตั้งไผ่ฟัน
พี่ตั้งพฤษาพานาวัน	จะอาสัญเพราะลูกเหมือนกล่าวมา

๒.๗.๒.๓ การใช้อุปลักษณ์ (metaphor) เป็นการใช้โวหารเพื่อบอกลักษณะที่ใกล้เคียงให้มากที่สุด โดยเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง นิยมใช้คำว่า คือ หรือ เป็น ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติ ในการเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น เปรียบการคบคนดียอมได้ดีกับใบพ้อที่ไร้กลิ่น แต่

^{๖๕} คีฤทธิ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์, “มอม” *วรรณสารวิจักษ์ เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๒.

^{๖๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, *ประชุมโคลงโลกนิติ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ (ธนบุรี: โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๔๕.

^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, *บทละครเรื่องอิเหนา*, หน้า ๒๖๗.

เมื่อนำมาห่อไม้กฤษณาก็ทำให้ใบพ้อมีกลิ่นหอมไปด้วย โดยกวีใช้คำว่า “คือ” ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๖๘}

ใบพ้อพันห่อหุ้ม	กฤษณา
หอมระรวยรสพา	เพริศด้วย
คือคนเสพเสนาหา	นักปราชญ์
ความสุขซาบฤม้วย	ดูจไม้กลิ่นหอม

๒.๗.๒.๔ การใช้สัญลักษณ์ (symbol) คือการกำหนดคำขึ้นใช้แทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รับรู้กันในสังคมกลุ่มนั้นๆ ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ เช่น ใช้ “ดอกจิว” เป็นสัญลักษณ์ของลมหนาว เนื่องจากดอกจิวจะออกดอกประมาณเดือนยี่ (ประมาณเดือน มกราคม) ที่มีอากาศเย็นกว่าธรรมดา ดังคำประพันธ์^{๖๙}

น้ำค้างพรมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยริว	หนาวดอกจิวจิวออกดอกไสว
เกสรจิวปลิวฟ้ามาฉายใจ	ให้ทราบในทรวงข้าสูกล้ากลิ่น

การใช้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นสัญลักษณ์แทนมนุษย์ เช่น ใช้ “ทับทิม” และ “หงส์” เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงที่ดีมีคุณค่า ใช้ “พลอยหุง” และ “กา” เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงที่ไม่ดีจริง แต่หลอกให้หลงเชื่อว่าเป็นผู้หญิงดี เนื่องจากไม่ดูผู้หญิงให้รอบคอบ กวี ใช้ “หงอน” เป็นสัญลักษณ์แทนประวัติความประพตติ หรือกำพืดของผู้หญิง ดังคำประพันธ์ใน เสภาขุนช้างขุนแผน ที่ขุนแผนต่อว่านางวันทอง

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้	มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ	ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา

๒.๗.๒.๕ การใช้อติพจน์ (hyperbole) หรือ อติพจน์ คือการใช้คำ หรือสำนวนที่กล่าวเกินจริง เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังคล้อยตาม ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติเป็นอติพจน์เพื่อบอก

^{๖๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, ประชุมโคลงโลกนิติ, หน้า ๔.

^{๖๙} พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่), “นิราศพระประธม” ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๔๖๖.

ความในใจของกวีที่มีต่อคนรัก โดยใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิต คือ ภูเขา มหาสมุทร ดิน และอากาศ ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๗๐}

เอียงอกเทออกอ้าง	อวดดองค์อรเอย
เมรุซุบสมุทรดินลง	เลขแต่้ม
อากาศจกजारผจง	จารึก พอฤ
โถมแม่หยาดฟ้าแย้ม	อยู่ร้อนฤเห็น

จากการศึกษา สรุปได้ว่า การใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และระบบนิเวศนั้น มีปรากฏในลักษณะของ การสรรคำ และการใช้โวหาร หรือภาพพจน์ โดยการสรรคำได้แก่ การใช้คำไวพจน์ การใช้คำสัทพจน์ การใช้คำอักษาส การเล่นคำ และการใช้คำภีพากย์ ส่วนการใช้โวหาร ได้แก่การใช้บุคคลวัต การใช้อุปมา การใช้อุปลักษณ์ การใช้สัญลักษณ์ และการใช้อธิพจน์

๒.๘ สรุป

วรรณคดีคือ วรรณกรรมที่ใช้เชิงชั้นของวรรณศิลป์ด้วยวิธีการแต่ง อันผสมกลมกลืนกับเนื้อหาที่น่าสนใจ วรรณคดีจึงเป็นดังกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึง สภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ ตลอดจนแนวคิดของกวี โดยวรรณคดีนั้นอาจเป็นทั้งวรรณคดีที่เป็นมุขปาฐะ (Oral Literature / Patha Told) และ วรรณคดีลายลักษณ์ (Court Literature / Case Writing) ซึ่งนอกเหนือไปจากวิธีการแต่งอันดีเยี่ยมแล้ว วรรณคดีสามารถ ที่จะนำผู้อ่านเข้าไปใกล้ชิดกับสภาพสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความเป็นประชาชาติ ซึ่งเราไม่อาจย้อนกลับไปหาได้ และก่อให้เกิดนัยสำนึก (Conscious Significance) ในการเปรียบเทียบกับสภาพหรือวิถีชีวิตปัจจุบันที่กำลังดำเนินอยู่

การวิจารณ์วรรณคดีคือ การอธิบายให้ผู้ที่อ่านบทวิจารณ์ได้ทราบว่วรรณคดีเรื่องที่วิจารณ์นั้นมีลักษณะอย่างไร และมีคุณค่าอย่างไร การวิจารณ์ลักษณะของวรรณคดีช่วยให้เกิดความเข้าใจ มองเห็นความงาม ความไพเราะ และมุมมองพิเศษที่เป็นจุดเด่นของวรรณคดีเรื่องนั้น ส่วนการวิจารณ์คุณค่าเป็นการวินิจฉัยด้วยความคิดแห่งความเป็นปัจเจกของผู้วิจารณ์แต่ละคน ซึ่งในวรรณคดีเรื่องเดียวกันผู้วิจารณ์แต่ละคนอาจวินิจฉัยต่างกันได้ อย่างไรก็ตามผู้วิจารณ์ที่ดีจะต้อง

^{๗๐} นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน), “นิราศนรินทร์คำโคลง” วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๐), หน้า ๕๙.

วิจารณ์โดยปราศจากอคติทั้งปวง โดยการวิจารณ์วรรณคดีนั้น ผู้วิจารณ์จะต้องศึกษาหาความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการวิจารณ์ จากนั้นจะต้องศึกษาวรรณคดีที่จะวิจารณ์ และวิเคราะห์ลักษณะรายละเอียดของวรรณคดีที่จะวิจารณ์ให้ได้ก่อน แล้วจึงวิจารณ์เนื้อหาสาระของวรรณคดี พร้อมทั้งวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนั้นๆ ด้วย การวิจารณ์วรรณคดีในปัจจุบันมีการวิจารณ์กันหลายแนว โดยอาจแบ่งเป็นแนวกว้างๆ ได้แก่ แนววิจารณ์ที่ยึดจิตวิทยาเป็นหลัก แนววิจารณ์ทางสังคมศาสตร์ แนววิจารณ์ทางภาษาศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ เป็นต้น

การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อนักอ่าน ช่วยให้นักอ่านเข้าใจหนังสือได้ชัดเจนขึ้น และเห็นความสำคัญของหนังสือที่อ่าน การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อนักเขียนที่จะได้พัฒนาการเขียนของตนให้ดียิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็ช่วยประชาสัมพันธ์งานเขียนอีกด้วย นอกจากนี้แล้วการวิจารณ์ยังมีประโยชน์ต่อผู้วิจารณ์วรรณคดีเอง คือได้พัฒนาความรู้ และได้บริหารความคิดที่เป็นของตนเอง

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศ หมายถึงการวิจารณ์วรรณคดีที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยอาจนำศาสตร์ด้านอื่นๆ มาบูรณาการร่วมกันในการวิจารณ์ก็ได้ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศจะศึกษาถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งบนผืนโลกทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต โดยในการวิจารณ์นั้นอาจเชื่อมโยงกับศาสตร์อื่นๆ แล้วศึกษาภาษากับศิลปะในการใช้ภาษาของกวีที่นำเสนอเพื่อสื่อให้เห็นถึงจินตนาการอันก่อให้เกิดนัยสำนึกทางนิเวศ

การใช้ภาษาในวรรณคดีมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องใช้ภาษาเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และระบบนิเวศนั้น การใช้ภาษาในวรรณคดีดังที่ได้กล่าวมา มีปรากฏในลักษณะของ การสรรคำ และการใช้โวหาร หรือภาพพจน์ โดยการสรรคำได้แก่ การเลือกใช้คำอย่างเหมาะสม เช่น การใช้คำโวพจน์ หมายถึงการใช้คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือน หรือใกล้เคียงกัน การใช้คำสัทพจน์ หมายถึงการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ การใช้คำอุปมา หมายถึงการใช้คำซ้ำโดยทำคำแรกให้กร่อนเสียงลง การเล่นคำ หมายถึงการใช้คำคำเดียวกันในความหมายที่ต่างกัน และการใช้คำปฏิพากย์ หมายถึงการใช้คำที่มีความหมายตรงข้ามกัน ส่วนการใช้โวหาร ได้แก่การใช้บุคคลวัต หมายถึงการสร้างความรู้สึกในสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้เป็นมนุษย์ การใช้อุปมา หมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งความเหมือนของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง การใช้อุปลักษณ์ หมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง การใช้สัญลักษณ์ หมายถึงการใช้สิ่งหนึ่งเป็นตัวแทนที่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง และการใช้อิพจน์ หมายถึงการกล่าวเกินจริง

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

สรรพสิ่งในโลกทั้งสิ่งที่มีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยลำพัง แต่จะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นระบบที่เรียกว่า ระบบนิเวศ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศมาโดยตลอด อีกทั้งยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักนิยาม ๕ ดังนั้นการศึกษาเรื่องระบบนิเวศกับแนวคิดเรื่องนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ระบบนิเวศ

๓.๑.๑ ความหมายของระบบนิเวศ

พรทิพย์ ชินสงคราม กล่าวว่

ระบบนิเวศ (Ecosystem) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกัน และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต ทำให้เกิดการหมุนเวียนแร่ธาตุ สารอาหาร และการถ่ายทอดพลังงานภายในระบบนั้น ระบบนิเวศในธรรมชาติมีทั้งขนาดใหญ่ เช่น ในมหาสมุทร ภาคพื้นดิน หรือขนาดเล็กๆ เช่น แอ่งน้ำ รอยเท้าสัตว์ที่มีตะไคร่น้ำ โปรโตซัว จุลินทรีย์ ระบบนิเวศสามารถเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และจากการสร้างของมนุษย์ เรียกว่า ระบบนิเวศเทียม เช่น ระบบนิเวศเมือง ระบบนิเวศตู้ปลา ระบบนิเวศตู้เรือนกระจก ระบบนิเวศไร่นาสวนผสม ฯลฯ ถึงแม้ระบบนิเวศจะมีขนาดแตกต่างกันก็ตาม แต่สิ่งสำคัญที่ถือว่าเป็นหัวใจของระบบคือ มีการถ่ายทอดพลังงาน และสารอาหารโดยผ่านการกินต่อกันเป็นทอดๆ ที่เรียกกันว่า ห่วงโซ่อาหาร (Food chain) หรือสายใยอาหาร (Food web)^๑ ส่วน ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ กล่าวว่

^๑ พรทิพย์ ชินสงคราม, “ระบบนิเวศ: จี เอ็ม โอ...ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสายใยอาหาร”, รายงานวิจัย, (สำนักวิชาการ: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.bu.ac.th> [๘ กันยายน ๒๕๕๗].

ระบบนิเวศ หมายถึง ความสัมพันธ์ในการรับหรือส่งพลังงาน และแร่ธาตุ ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับสิ่งไม่มีชีวิต หรือระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ณ บริเวณใดบริเวณหนึ่ง การเป็นผู้รับ และผู้ให้ซึ่งกันและกันเช่นนี้ ทำให้สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในบริเวณเดียวกันเกิดความสัมพันธ์กัน กลุ่มสิ่งมีชีวิตที่อยู่ร่วมกันในแต่ละแห่งจะมีความเกี่ยวข้องกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และมีลักษณะกลุ่มแตกต่างกันไป โดยทั่วไปกลุ่มสิ่งมีชีวิตจำแนกตามแหล่งที่อยู่อาศัยได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มสิ่งมีชีวิตบนบก กลุ่มสิ่งมีชีวิตในน้ำจืด และกลุ่มสิ่งมีชีวิตในน้ำเค็ม^๒

Longman Dictionary อธิบายความหมายของระบบนิเวศไว้ดังนี้ “ecosystem/ n/all the animals and plants in a particular area, and the way in which they are related to each other and to their environment”^๓

The Regents of the University of Michigan อธิบายว่า “ระบบนิเวศประกอบด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างชีวภาพที่เกิดขึ้นในที่ใดที่หนึ่ง ที่มีส่วนประกอบทางกายภาพ และเคมี ทั้งสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต ตัวอย่างของระบบนิเวศ ได้แก่ สระน้ำ ป่า ปากน้ำ และทุ่งหญ้า ขอบเขตของระบบนิเวศ ไม่มีกำหนดแน่นอน อาจเป็นที่ริมสระน้ำเล็กๆ ก็ได้”^๔

มุกดา สุขสมาน กล่าวว่า “ระบบนิเวศเป็นหน่วยพื้นฐานเชิงหน้าที่ (functional unit) ของสิ่งมีชีวิต และสภาพแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต ซึ่งต่างมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ การทำหน้าที่ของสิ่งมีชีวิตจะก่อให้เกิดการหมุนเวียนของสสารระหว่างส่วนที่มีชีวิต และส่วนที่ไม่มีชีวิต ทำให้เกิดระบบนิเวศขึ้นมา”^๕

สรุปได้ว่า ระบบนิเวศ คือระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนแร่ธาตุ สารอาหาร และพลังงานอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ระบบนิเวศอาจมีตั้งแต่ขนาดเล็ก เช่น ระบบนิเวศของแอ่งน้ำเล็กๆ บนผืนดิน ไปจนถึงขนาดใหญ่ เช่น โอเอซิส แหล่งน้ำบนทะเลทราย

^๒ ชัยพล ทรงสุนทรวงศ์, **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๕.

^๓ Longman Dictionary, **Longman Dictionary contemporary of English**, Third Edition (Great Britain, Clays Ltd, 1995), p. 436.

^๔ The Regents of the University of Michigan, “What is an Ecosystem?” **The Concept of the Ecosystem**, [online], source: <http://www.globalchange.umich.edu> [13 June 2015].

^๕ มุกดา สุขสมาน, **ชีวิตกับสภาพแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๑.

๓.๑.๒ องค์ประกอบของระบบนิเวศ

ระบบนิเวศประกอบด้วยส่วนประกอบที่มีชีวิต (Biotic Component) และส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Component) โดยแยกกล่าวได้ ดังนี้คือ

๓.๑.๒.๑ ส่วนประกอบที่มีชีวิต (Biotic Component)

ส่วนประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิต (Biotic Component) ประกอบด้วย ผู้ผลิต (Producer) ผู้บริโภค (Consumer) และผู้ย่อยสลาย (Decomposer) ดังต่อไปนี้

๑) ผู้ผลิต (Producer) ได้แก่พืชสีเขียวทุกชนิด ซึ่งสามารถนำพลังงานจากแสงอาทิตย์ (Light Energy) มาเปลี่ยนวัตถุดิบในธรรมชาติ คือ คาร์บอนไดออกไซด์ และน้ำ ให้เป็นสารคาร์โบไฮเดรต เนื่องจากผู้ผลิตมีคลอโรฟิลล์ เป็นองค์ประกอบในตัวเอง จึงสามารถสังเคราะห์อาหารขึ้นเองได้ ดังที่ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ กล่าวไว้ว่า “พืชสีเขียวทุกชนิด เป็นพวกที่มีคลอโรฟิลล์ ช่วยในการสังเคราะห์แสง เปลี่ยนพลังงานเคมีเป็นสารประกอบคาร์บอนที่ให้พลังงาน คือ แป้ง และน้ำตาล”^๖ ซึ่งในเรื่องนี้ นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล ได้กล่าวถึงพืชซึ่งเป็นผู้ผลิตไว้ว่า “พืช คือผู้ผลิตเบื้องต้น (Primary Product) เป็นอาหารของสัตว์ทุกชนิดที่เรียกว่า ผู้บริโภค (Consumer)”^๗

๒) ผู้บริโภค (Consumer) หมายถึงผู้ที่ไม่สามารถผลิตอาหารเองได้ แต่ต้องหาอาหารด้วยการบริโภคสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ประเภทของผู้บริโภคมีดังนี้ คือ

ผู้บริโภคนขนาดใหญ่ (Macro Consumer) ประกอบด้วยผู้บริโภคที่กินพืชเป็นอาหาร (Herbivore) เช่น กระจ่าง วัว ช้าง ม้า กวาง ผู้บริโภคที่กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร (Carnivore) เช่น เสือ สิงโต กบ เขียด และผู้บริโภคที่กินทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหาร (Omnivore) เช่น มนุษย์ นกหัวขวาน นกกระทาทุ้ง นกกางเขน

ผู้บริโภคนขนาดเล็ก (Micro Consumer) ประกอบด้วยผู้บริโภคที่กินซากพืชซากสัตว์ เป็นอาหาร (Scavenger) หรือที่เรียกว่าผู้บริโภคนิเวศอินทรีย์ (Detritivore) เช่น แร้ง ไส้เดือน เป็นต้น

๓) ผู้ย่อยสลาย (Decomposer) คือพวกที่ไม่สามารถปรุงอาหารได้ แต่จะกินอาหารโดยผลิตเอนไซม์ออกมาย่อยสลายแร่ธาตุต่างๆ แล้วจึงดูดซึมไปใช้เป็นสารอาหารบางส่วน ส่วนที่เหลือก็ปลดปล่อยออกไปสู่ระบบนิเวศ

^๖ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๓.

^๗ นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

นักวิชาการบางคนแบ่งประเภทของผู้บริโภคออกเป็นลำดับของการบริโภค ดังที่ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ ออกเป็น ๓ ลำดับ คือ

ผู้บริโภคที่กินพืชเป็นอาหาร (Herbivore) จัดเป็นผู้บริโภคลำดับที่ ๑ (Primary Consumer) ได้แก่ ตั๊กแตน กระจง ตาย แปะ แกะ ช้าง ม้า วัว ควาย ผู้บริโภคที่กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร (Carnivore) จัดเป็นผู้บริโภคลำดับที่ ๒ (Secondary Consumer) ได้แก่ กบ งู เขี้ยว จระเข้ เสือ ผู้บริโภคที่กินทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหาร (Omnivore) จัดเป็นผู้บริโภคลำดับที่ ๓ (Tertiary Consumer) ได้แก่ แมว สุนัข นก มนุษย์ ผู้บริโภคที่กินซากพืชซากสัตว์เป็นอาหาร (Scavenger) หรือผู้บริโภคเศษอินทรีย์ (Detritivore) จัดเป็นผู้บริโภคลำดับสุดท้าย ได้แก่ แร้ง ไส้เดือน หนอน กิ้งกือ ปลวก สัตว์พวกนี้จะกัดกินเศษซากสิ่งที่ย่อยแล้วให้เป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อให้ผู้ย่อยอินทรีย์สารถ่อยสลายต่อไป^๘

ส่วน นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล สรุปเรื่องของผู้บริโภคไว้ดังนี้ “ผู้บริโภคในระดับต่างๆ จะกินพืชเป็นอาหาร จะเรียกว่า เฮอร์บิวอร์ (Herbivore) สัตว์ที่อยู่ในระดับถัดมาจะกินเนื้อสัตว์ด้วยกันเรียกว่า คาร์นิวอร์ (Carnivore) ส่วนสัตว์ที่กินทั้งพืชและสัตว์ เรียกว่า ออมนิวอร์ (Omnivore)”^๙

๓.๑.๒.๒ ส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต

ส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต (Nonbiotic Component) ประกอบด้วย ประเภทที่มีลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ อุณหภูมิ แสงแดด น้ำ อากาศ และประเภทที่มีลักษณะทางเคมี ได้แก่ ไนโตรเจน ออกซิเจน ฟอสฟอรัส โพแทสเซียม แคลเซียม คาร์บอนไดออกไซด์ ส่วนประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิตทั้ง ๒ ประเภท มีหน้าที่เหมือนกัน โดย ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ กล่าวถึงส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิตว่า “มีหน้าที่เดียวกัน คือ เป็นตัวสนับสนุนให้องค์ประกอบของระบบนิเวศที่เป็นสิ่งมีชีวิตสามารถทำหน้าที่ของตนต่อไปได้ พลังงาน และธาตุอาหาร ดังกล่าว เป็นกลไกสำคัญที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมจนทำให้เกิดระบบนิเวศขึ้น”^{๑๐}

e-book.ram.edu อธิบาย เรื่องส่วนประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิต ว่าประกอบด้วย สารอินทรีย์ สารอนินทรีย์ และสภาพภูมิอากาศ ดังนี้

๑) สารอินทรีย์ ได้แก่สารประกอบคาร์โบไฮเดรต เช่น แป้ง น้ำตาล เซลลูโลส สารประกอบโปรตีน ซึ่งรวมทั้งโพลีเพปไทด์ กรดอะมิโน และอื่นๆ สารประกอบลิพิดส์ (Lipids) เช่น ไขมัน

^๘ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๔.

^๙ นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑, หน้า ๓๑.

^{๑๐} ชัชพล ทรงสุนทรวงค์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๔.

น้ำมัน สารประกอบเหล่านี้อยู่ในสิ่งแวดล้อมในรูปของสิ่งไม่มีชีวิต เมื่อร่างกายของสิ่งมีชีวิตตายไปก็จะสลายตัวเป็นฮิวมิคอินทรีย์ (Humus) มีสีคล้ำ หรือสีน้ำตาล มีคุณสมบัติช่วยดินให้เหมาะสมในการเพาะปลูก ๒) สารอนินทรีย์ ได้แก่ สารประกอบอนินทรีย์ และแร่ธาตุต่างๆ เช่น น้ำ คาร์บอน ไนโตรเจน ตลอดจนแร่ธาตุทั้งหมดที่หมายถึงที่อยู่ในวัฏจักรของสารในระบบนิเวศ ๓) สภาพภูมิอากาศ (Climate Condition) เป็นปัจจัยทางกายภาพที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ได้แก่ อุณหภูมิ ความชื้น ปริมาณแสงแดด และลม เป็นต้น^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม ส่วนประกอบของระบบนิเวศทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างมีความสัมพันธ์กันและทำงานร่วมกัน ดังที่ Sarah Fried ได้กล่าวไว้ว่า “ในระบบนิเวศวิทยานั้น ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และต่างก็ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิตที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย”^{๑๒} ส่วน Jessica Bayliss อธิบายว่า

ระบบนิเวศ เป็นความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตที่ทำงานร่วมกัน ระบบนิเวศไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน อาจยากที่จะมองเห็นว่าเริ่มต้นที่ไหน หรือสิ้นสุดลงที่ไหน และเพื่อให้เกิดความเข้าใจในระบบนิเวศแต่ละระบบ ต้องดูจากองค์ประกอบที่มีชีวิต (Biotic Factors) และองค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Factors) องค์ประกอบที่มีชีวิต ได้แก่ พืช สัตว์ เห็ด รา และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ส่วนองค์ประกอบที่ไม่มีชีวิตหมายถึงทุกสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิต ทั้งองค์ประกอบที่มีชีวิตและองค์ประกอบที่ไม่มีชีวิตต่างก็เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ถ้าองค์ประกอบใดขององค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลง หรือสลายไปย่อมมีผลต่อระบบนิเวศ^{๑๓}

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของระบบนิเวศประกอบด้วย ๑. ส่วนประกอบที่มีชีวิต (Biotic Component) ได้แก่ พืชสีเขียวทุกชนิด และผู้บริโภค (Consumer) ซึ่งมีทั้งผู้บริโภคขนาดใหญ่และผู้บริโภคขนาดเล็ก ส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Component) ได้แก่ สารอินทรีย์ และสารอนินทรีย์ และผู้ย่อยสลาย (Decomposer) ๓) ผู้ย่อยสลาย (Decomposer) ได้แก่ พวกที่ไม่สามารถปรุงอาหารได้ แต่จะกินอาหารโดยผลิตเอนไซม์ออกมาย่อยสลาย เช่น หนอน

^{๑๑} e-book.ram.edu, ระบบนิเวศ, [ออนไลน์], source: <http://e-book.ram.edu>, [15 June 2015].

^{๑๒} Sarah Fried, Biotic and Abiotic Factors, [online], source: <http://study.com>, [13 June 2015].

^{๑๓} Jessica Bayliss, Abiotic Factors of an Ecosystem: Definition, [online], source: <http://study.com>, [13 June 2015].

๓.๒ บทบาทและความสำคัญของระบบนิเวศ

๓.๒.๑ บทบาทและความสำคัญในการถ่ายทอดพลังงาน (Energy Flow)

การถ่ายทอดพลังงานเป็นบทบาทอันสำคัญของระบบนิเวศ เพราะเป็นการเคลื่อนย้ายพลังงาน และวัตถุธาตุผ่านผู้ผลิต และผู้บริโภคในระดับต่างๆ โดยในการถ่ายทอดพลังงานนั้น มีดวงอาทิตย์เป็นพลังงานเบื้องต้นที่ถ่ายทอดพลังงานลงสู่ผู้ผลิตซึ่งก็คือ พืช จากนั้นผู้ผลิตจะใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์ทำปฏิกิริยากับอินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการนี้เรียกว่าการสังเคราะห์แสงจนได้เป็นอินทรีย์สารแล้วสะสมเป็นพลังงานเบื้องต้นเพื่อถ่ายทอดส่งไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารต่อไป นงนภัส คุว์รัญญู เทียงกมล กล่าวว่า “ผู้ผลิต (Producers) พืชสีเขียวจะใช้พลังงานแสงจากดวงอาทิตย์ในกระบวนการสังเคราะห์แสง (Photosynthesis) เพื่อผลิตน้ำตาล (กลูโคส ที่สะสมพลังงานเคมี – Glucose, Stored Chemical Energy) จาก คาร์บอนไดออกไซด์ และน้ำ แล้วปล่อยก๊าซออกซิเจน เป็นผลพลอยได้ (By – Product)”^{๑๔} ซึ่ง ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศ ไว้ดังนี้

๑. พืชสีเขียวนำพลังงานจากแสงอาทิตย์ มาทำปฏิกิริยากับสารอนินทรีย์ น้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ด้วยกระบวนการสังเคราะห์แสง ทำให้เกิดสารอินทรีย์ขึ้นในพืช ๒. พลังงานจะถูกถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร ขณะเดียวกันพลังงานที่สะสมในสัตว์ก็จะถูกนำไปใช้ในการเจริญเติบโต พลังงานบางส่วนจะสูญหายไปในกิจกรรมต่างๆ เช่น การหายใจ การเผาผลาญสารอาหารของสัตว์ ๓. พลังงานที่เหลือในสัตว์กินพืชก็จะถูกถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินเนื้อเป็นอาหาร ขณะที่มีการถ่ายทอดพลังงานในห่วงโซ่อาหารก็จะมี การล้มตายของผู้บริโภคทั้งหลายบ้าง พลังงานต่างๆ จะถูกถ่ายทอดต่อไปยังผู้ย่อยสลายต่อไป ๔. แบคทีเรียจะทำหน้าที่ย่อยสลายซากพืชซากสัตว์ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดพลังงานลำดับสุดท้าย และพลังงานบางส่วนจะสูญเสียไปในธรรมชาติเช่นกัน สิ่งที่เหลือจากการย่อยสลายของจุลินทรีย์ก็จะตกลงสู่ดิน เป็นธาตุอาหารของพืชต่อไป^{๑๕}

การถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศเป็นการถ่ายทอดพลังงานที่มีลักษณะของ โซ่อาหาร หรือ ห่วงโซ่อาหาร หรือ ลูกโซ่พลังงาน (Energy Chain) โดยมีลักษณะของโซ่อาหารหลายรูปแบบที่ต่างกันไปตามวิธีการบริโภค จิตรารัตน์ โภธามามกะ และคณะ^{๑๖} ได้จำแนกรูปแบบของโซ่อาหารไว้สรุปได้ดังนี้

^{๑๔} นงนภัส คุว์รัญญู เทียงกมล, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑, หน้า ๗๘.

^{๑๕} ชัชพล ทรงสุนทรวงค์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๓๐ - ๓๑.

^{๑๖} จิตรารัตน์ โภธามามกะ และคณะ, ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๓ - ๓๖.

๑) โซ่อาหารแบบกัดกิน (Predator Food Chain) เริ่มจากพืชหรือผู้ผลิต ใช้แสงแดดกับธาตุอาหารมาผลิตส่วนต่างๆ ของพืช ต่อมายังผู้บริโภคนั้นที่กินพืชเป็นอาหาร ต่อมายังผู้บริโภคนั้นที่ที่สอง และผู้บริโภคนั้นที่สามที่กินทั้งพืชและสัตว์ เช่น หล้า - กวาง - เสือโคร่ง ๒) โซ่อาหารแบบปรสิต (Parasitic Food Chain) เป็นโซ่อาหารที่อยู่ในสิ่งมีชีวิตแต่ละตัว หรือขนาดผู้บริโภคนั้นระดับสูงขึ้นไปของโซ่อาหารและลงไปเรื่อยๆ เช่น เหี้ย - ไร - แคนทีเรีย ๓) โซ่อาหารแบบซากอินทรีย์ (Saprophytic Food Chain) เริ่มจากซากอินทรีย์ต่างๆ ไปยังสิ่งมีชีวิต เช่น ขยะ - แคนทีเรีย - แมลง - นก ๔) โซ่อาหารแบบเบ็ดเตล็ด (Miscellaneous Food Chain) เป็นโซ่อาหารหลายแบบผสมกัน อยู่ในสายเดียวกัน เช่น พืช - ควาย - เหลือบ - นก การส่งถ่ายพลังงานในโซ่อาหารเป็นไปตามกฎของการส่งถ่ายพลังงาน กล่าวคือมีการสูญหายไปให้กับสิ่งแวดล้อมในขณะที่มีการส่งถ่าย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า บทบาทในการถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศ ได้รับการถ่ายทอดมาจากพืชที่ถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร พลังงานจากสัตว์ก็จะถูกนำไปใช้ในการเจริญเติบโต และสูญย่อยสลายต่อไป จึงทำให้พืชจึงมีบทบาทอันสำคัญเป็นอย่างยิ่ง สมจิต พงศ์พงษ์ กล่าวว่า

พืชเป็นแหล่งผลิตอาหารให้แก่ชีวิตทั้งหมดในโลก แม้แต่สัตว์ที่กินสัตว์เป็นอาหาร เช่น เสือ สิงโต และสุนัขป่าย่อมได้รับอาหารซึ่งมีรากฐานมาจากพืชทั้งนั้น กล่าวคือ เสือกินกวางก็จริง แต่กวางจะมีรูปร่างใหญ่โตให้เสือกินได้ กวางก็ต้องกินพืชซึ่งได้แก่ใบไม้ และยอดไม้ต่างๆ เป็นอาหาร ดังนั้น หากไม่มีพืชก็ไม่มีกวาง เมื่อไม่มีกวางหรือสัตว์กินพืชอื่น ๆ ก็ไม่มีเสือ มนุษย์เองก็เช่นกัน ย่อมได้อาหารซึ่งมีต้นตอมาจากพืชทั้งนั้น ไม่ว่าจะอาหารที่ได้จากบนบก หรือในน้ำก็ตาม แล้วพืชละมีชีวิตรอยู่ได้อย่างไร พืชได้อาหารมาจากไหน คำถามเหล่านี้ เราน่าจะศึกษาให้รู้คำตอบ เพราะคำตอบที่ได้คือ แก่นแท้ หรือรากฐานหลักแห่งชีวิตทั้งหมดในโลกนี้ พืชดำรงอยู่ได้ด้วยการรับพลังงานแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ พืชใช้พลังงานแสงสว่างมาสังเคราะห์แสงโดยส่วนที่มีคลอโรฟิลของพืชคือใบไม้ การสังเคราะห์แสงเป็นการรวมทางเคมีของน้ำ และก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ โดยมีพลังงานจากดวงอาทิตย์และคลอโรฟิลล์เป็นผู้จัดการ^{๑๗}

อย่างไรก็ตาม บทบาทการถ่ายทอดการทำงานของระบบนิเวศนั้น นอกจากพืชแล้ว ก็ยังมีดวงอาทิตย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีบทบาทสำคัญมากควบคู่ไปกับพืช ทั้งนี้เพราะ ดวงอาทิตย์เป็นต้นกำเนิดของพลังงานที่พืชนำไปใช้ในกระบวนการสังเคราะห์แสง ใน e-book.ram.edu อธิบาย กล่าวว่า ดังนี้

การถ่ายเทพลังงานในระบบนิเวศจึงเริ่มจากแหล่งต้นกำเนิดของพลังงาน คือดวงอาทิตย์ ซึ่งพืชจะเป็นผู้ทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพลังงานจากแสงอาทิตย์ไปเป็น พลังงานทางเคมีในต้นพืช ด้วยกระบวนการสังเคราะห์แสง ซึ่งในช่วงนี้เองจะมีการสูญเสียพลังงานส่วนหนึ่งไปใน

^{๑๗} สมจิต พงศ์พงษ์, ป่าไม้ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑), หน้า ๖.

รูปของการคายความร้อน ไอน้ำ และออกซิเจน เมื่อพลังงานเคมีในพืชถ่ายเทไปยังสัตว์ซึ่งเป็นผู้บริโภคในระดับต่างๆ กัน ก่อนจะถึงมนุษย์ การสูญเสียพลังงานก็จะเกิดขึ้นอีกทั้งนี้เพราะสัตว์ไม่สามารถบริโภคทุกส่วนของต้นไม้ อาจมีกิ่ง ก้าน เปลือก และเมล็ดที่สัตว์กินไม่ได้ เหลือทิ้งไว้เป็นของเสีย ส่วนที่กินได้ก็จะเปลี่ยนแปลงเป็นพลังงานเคมี (อาหาร) และมีการสูญเสียพลังงานในรูปของสิ่งปฏิกูลที่ถูกขับถ่ายออกมา เมื่อมนุษย์ซึ่งเป็นผู้บริโภคลำดับสุดท้ายกินเนื้อสัตว์ การเปลี่ยนแปลง และการสูญเสียพลังงานก็จะเกิดขึ้นอีกในทำนองเดียวกัน เพราะนอกจากการเสียแรงงานในการล่าหรือจับสัตว์มาเป็นอาหารแล้ว ยังต้องทิ้งบางส่วนของสัตว์ที่ไม่สามารถกินได้ เช่น ขน หนัง กระดูก และเล็บสัตว์เป็นต้น และในส่วนที่มนุษย์กินเข้าไปนั้น ในที่สุดก็จะถูกขับถ่ายออกมาจากร่างกาย กลายเป็นสิ่งปฏิกูล และความร้อนที่ใช้งานไม่ได้ ซึ่งจะแปรสภาพเป็นปุ๋ย ใช้เป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตอื่นๆต่อไปได้อีก^{๑๘}

๓.๒.๒ บทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร (Nutrient Cycling)

บทบาทในการหมุนเวียนของแร่ธาตุเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับบทบาทในการถ่ายเทพลังงาน ทั้งนี้เพราะหากพืชไม่ได้รับแร่ธาตุจากการสลายตัวของอินทรีย์วัตถุอย่างสม่ำเสมอ พืชก็ไม่สามารถอยู่ได้ และส่งผลให้ระบบนิเวศไม่สามารถดำรงอยู่ได้ การหมุนเวียนของธาตุอาหาร จึงทำให้ สรรพสิ่งในโลก ดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล ดังที่ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการหมุนเวียนของธาตุอาหารในระบบนิเวศ สรุปความได้ดังนี้

ถ้าปราศจากการหมุนเวียนของน้ำแล้ว สิ่งมีชีวิตในโลกนี้จะอยู่ไม่ได้ ขณะเดียวกัน การดำรงชีวิตของพืชก็มีความสำคัญมากต่อการหมุนเวียนของน้ำ เพราะพืชช่วยดูดซับน้ำฝนที่ตกลงมา ไม่ให้ไหลลงสู่ทะเลเร็วเกินไป และถ้ามีต้นไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นก็จะทำให้อุณหภูมิของโลกลดลง และมีฝนตกมากขึ้น

การหมุนเวียนของคาร์บอน ถ้าโลกนี้ไม่มีพืช บรรยากาศจะเต็มไปด้วยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เนื่องจากไม่มีสิ่งมีชีวิตที่จะเปลี่ยนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ให้เป็นก๊าซออกซิเจนได้ดีเท่าพืช ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จะสะสมในชั้นบรรยากาศทำให้เกิดปรากฏการณ์เรือนกระจก

การหมุนเวียนของออกซิเจนในระบบนิเวศ ออกซิเจนมีความจำเป็นมากต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของน้ำ ออกไซด์ของโลหะ และสารประกอบพวกเกลือต่างๆ การสังเคราะห์แสงของพืชช่วยทำให้ออกซิเจนหมุนเวียนอยู่ในสิ่งแวดล้อม

^{๑๘} e-book.ram.edu, ระบบนิเวศ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://e-book.ram.edu>, [15 June 2015].

การหมุนเวียนของไนโตรเจนในระบบนิเวศ ในอากาศมีไนโตรเจน ในดิน และในน้ำมีไนโตรเจนอยู่ในรูปของเกลือไนเตรต เกลือไนไตรต์ เกลือแอมโมเนียม พืชจะดูดซับไปสร้างส่วนต่างๆ เมื่อสัตว์กินพืช สัตว์จะได้สารประกอบไนโตรเจนไปสร้างโปรตีนให้ร่างกาย เมื่อพืชและสัตว์ตายลง จะถูกย่อยสลายเปลี่ยนให้เป็นสารประกอบไนโตรเจนในดินอีกครั้ง

การหมุนเวียนของฟอสฟอรัสในระบบนิเวศ ฟอสฟอรัสในดินเป็นสารประกอบที่พืชนำมาใช้ สัตว์กินพืชเข้าไปจะได้ฟอสฟอรัสเข้าไปด้วย ฟอสฟอรัสเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของกระดูกมนุษย์และสัตว์ที่มีกระดูกสันหลัง เมื่อพืชและสัตว์ตายลง แบคทีเรียในดินจะทำการได้กรดฟอสฟอริก กรดนี้จะทำปฏิกิริยากับสารที่อยู่ในดิน กลายเป็นสารประกอบของฟอสฟอรัสอีกครึ่งหนึ่ง^{๑๙}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการถ่ายทอดพลังงานกับการหมุนเวียนของธาตุอาหารจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไปพร้อมๆ กัน แต่ก็มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ การถ่ายทอดพลังงานไม่เป็นวงจร ไม่หมุนเวียน ส่วนการหมุนเวียนของธาตุอาหาร เป็นวงจร ที่นำกลับมาใช้ใหม่ได้ ดังที่ จันทวัน เบญจวรรณ กล่าวไว้ว่า

การหมุนเวียนของธาตุต่างๆ ในระบบนิเวศนั้น เป็นการถ่ายทอดสารในระหว่างแต่ละระดับชั้นอาหารและระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต โดยถ่ายทอดกันเป็นวัฏจักรหรือวงจร (cycle) ซึ่งต่างไปจากการถ่ายทอดพลังงานซึ่งไม่เป็นวงจร (non - cycle) พลังงานจากดวงอาทิตย์ที่เข้าสู่ระบบนิเวศนั้นจะเป็นพลังงานชุดใหม่เสมอ ไม่มีการหมุนเวียน ไม่สามารถนำมาใช้ใหม่ได้ ส่วนหนึ่งของพลังงานจะถูกเก็บสะสมไว้ในรูปของพลังงานเคมี คือสารประกอบประเภทโปรตีน คาร์โบไฮเดรต ซึ่งจะเป็อาหารของผู้บริโภคที่อยู่ในลำดับขั้นของการกินที่สูงกว่า และอีกส่วนหนึ่งของพลังงานจะสูญเสียไปในรูปของพลังงานความร้อน^{๒๐}

สรุปได้ว่าบทบาทและความสำคัญของระบบนิเวศคือ บทบาทในการถ่ายทอดพลังงานและบทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร โดยบทบาทในการถ่ายทอดพลังงานนั้นมีดวงอาทิตย์เป็นพลังงานเบื้องต้นที่ถ่ายทอดพลังงานลงสู่ผู้ผลิตซึ่งก็คือพืช จากนั้นผู้ผลิตจะใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์ไปทำปฏิกิริยากับอินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่ากระบวนการสังเคราะห์แสง จนได้เป็นอินทรีย์สาร แล้วสะสมเป็นพลังงานเบื้องต้นเพื่อถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารต่อไป ส่วนการหมุนเวียนของธาตุอาหาร เป็นวัฏจักรจากสิ่งแวดล้อมเข้าสู่สิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตจะปลดปล่อยลงสู่สิ่งแวดล้อมอีกทีหนึ่ง การหมุนเวียนของธาตุอาหารทำให้ปริมาณของสารในธรรมชาติมีอยู่อย่างไม่หมดสิ้น พอเพียงกับความต้องการของสิ่งมีชีวิต ก่อให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติ

^{๑๙} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๓๕ -๔๓.

^{๒๐} จันทวัน เบญจวรรณ, การถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนของธาตุต่างๆ ผ่านห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://human.tru.ac.th>, [๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๘].

๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

สิ่งมีชีวิตในสิ่งแวดล้อมแต่ละสถานที่ แต่ละแห่งเมื่อมีความสัมพันธ์กัน ย่อมทำให้เกิดระบบนิเวศทั้งที่เป็นระบบนิเวศขนาดเล็ก และระบบนิเวศขนาดใหญ่ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจาก สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศจะไม่ยอมอยู่อย่างเดี่ยว แต่จะอยู่อย่างมีความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่นที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน แต่ความสัมพันธ์จะเป็นไปในลักษณะใดพิจารณาจากการได้ประโยชน์ หรือการเสียประโยชน์ในการดำรงชีวิต นักวิชาการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตไว้ในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ดังที่ Joshua Anderson กล่าวว่า “สัมพันธ์ภาพของการดำรงชีวิตในทางชีววิทยา อาจเป็นทั้งสัมพันธ์ภาพในเชิงบวก เชิงลบ หรือ เป็นกลาง ก็ได้”^{๒๑} ในขณะที่ อรรถพล นาขวา กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ สรุปได้ ดังนี้คือ “พึ่งพา (Mutualism), รับประทานร่วมกัน (Proto cooperation), เกื้อกูล (Commensalism), ย่อยสลาย (Saprophytism), ล่าเหยื่อ (Predation), ปรสิต (Parasitism), แข่งแย่งแข่งขัน (Competition), หลั่งสารยับยั้ง (Antibiosis) และ การกระทบกระเทือน (Amensalism)”^{๒๒} ส่วน นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ไว้ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ คือ

การได้รับประโยชน์ร่วมกัน (Mutualism) เป็นการอยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิต ๒ ชนิด โดยที่ทั้งสองชนิดได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น แมลงกับดอกไม้ แมลงดูดน้ำหวานจากดอกไม้เป็นอาหาร และดอกไม้ก็มีแมลงช่วยผสมเกสร ปูเสฉวนกับดอกไม้ทะเล (Sea Anemone) ปูเสฉวนอาศัยดอกไม้ทะเลพรางตัวจากศัตรู และยังอาศัยเข็มพิษจากดอกไม้ทะเลป้องกันศัตรู ส่วนดอกไม้ทะเลก็ได้รับอาหารจากปูเสฉวนที่กำลังกินอาหารด้วย และแบคทีเรียไรโซเบียม (Rhizobium) ในปมพีชราวงศ์ถั่ว ตรึงไนโตรเจน จากอากาศให้แก่รากถั่ว ในขณะที่เดียวกัน แบคทีเรียก็ได้รับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ และแร่ธาตุจากต้นถั่ว

ความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยเกื้อกูล (Commensalism) เป็นการอยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิต โดยที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์แต่ก็ไม่เสียประโยชน์ เช่น ปลาฉลามกับเหาฉลาม เหาฉลามอาศัยอยู่ใกล้ตัวปลาฉลาม และกินเศษอาหารจากปลาฉลาม ซึ่งปลาฉลามจะไม่ได้ประโยชน์ แต่ก็ไม่เสียประโยชน์ พลุต่างกับต้นไม้ใหญ่ กัลวไม้กับต้นไม้ใหญ่ กัลวไม้ยึดเกาะที่ลำต้น หรือกิ่งของต้นไม้ ซึ่งได้รับความชื้น และแร่ธาตุจากต้นไม้โดยที่ต้นไม้ไม่ได้รับ

^{๒๑} Joshua Anderson, *Symbiotic Relationships: Mutualism, Commensalism & Parasitism*, [online], source: <http://study.com>, [16 June 2015].

^{๒๒} อรรถพล นาขวา, *ระบบธรรมชาติของสิ่งแวดล้อม: ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ*, (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐ – ๑๓.

ประโยชน์แต่ก็ไม่เสียประโยชน์อะไร และความสัมพันธ์แบบฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์และอีกฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์ มี ๒ แบบ คือ การล่าเหยื่อ (Predation) เป็นความสัมพันธ์โดยมีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ล่า (Predator) และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเหยื่อ (Prey) หรือเป็นอาหารของอีกฝ่าย เช่น เสือกับ กวาง ภาวะปรสิต (Parasitism) เป็นความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่มีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้เบียดเบียน เรียกว่า ปรสิต (Parasite) และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเจ้าของบ้าน (Host) เช่น ต้นกาฝาก ฝอยทอง ที่ ขึ้นอยู่บนต้นไม้ใหญ่ จะคูดน้ำ และอาหารจากต้นไม้ใหญ่ หมัด เห็บ ไร และพยาธิต่างๆ ที่อาศัย อยู่กับร่างกายคนและสัตว์ และเชื้อโรคต่างๆ ที่อาศัยอยู่กับร่างกายคนและสัตว์ และเชื้อโรค ต่างๆ ที่ทำให้เกิดโรคกับคน และสัตว์^{๒๓}

ซัชพล ทรงสุนทรวงศ์ กล่าวปฏิสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน ทั้งในการ พึ่งพาแบบถาวร และการพึ่งพาแบบชั่วคราว ไว้ ดังนี้

๑) การพึ่งพาแบบถาวร (Mutualism with Continuous Contact) เป็นการอยู่ร่วมกัน ตลอดชีวิต แยกจากกันไม่ได้ ถ้าแยกจากกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายจะตาย เช่น ปลวก กับโปรโตซัว ชื่อ ไตรโคนิมฟา (Trichonympha) ในลำไส้ของปลวก กล่าวคือ ปลวกกินไม้ หรือ กระดาษซึ่งมีเซลลูโลสเป็นส่วนประกอบ แต่ปลวกไม่มีเอนไซม์ที่จะย่อยเซลลูโลส จึงต้องอาศัย โปรโตซัวช่วยย่อยเซลลูโลส ถ้าไม่มีโปรโตซัว ปลวกจะไม่ได้รับสารอาหาร ส่วนโปรโตซัวก็จะ ได้รับอาหารจากการย่อยครั้งนี้ ๒) การพึ่งพาแบบชั่วคราว (Mutualism with Continuous Contact) เป็นการอยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิต ๒ ชนิด ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เป็นการได้ประโยชน์ ร่วมกัน (Proto - Operation) แต่อาจไม่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกันตลอดไป ถึงจะแยกกันอยู่ ก็ ยังสามารถดำเนินชีวิตได้เป็นปกติ เช่น ซีแอนิโมนี (ดอกไม้ทะเล) กับปูเสฉวน ซีแอนิโมนี ที่เกาะ อยู่บนเปลือกหอยของปูเสฉวน จะช่วยพรางตัวให้ปูเสฉวน ส่วนการเคลื่อนที่ของปูเสฉวนไปยังที่ ต่างๆ ทำให้ซีแอนิโมนีได้ย้ายที่หาอาหาร^{๒๔}

ในส่วนของผู้วิจัย เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ อาจจำแนกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. การเกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) คือการอยู่ร่วมกันทั้งของสิ่งมีชีวิต ทั้ง ๒ ชนิด ที่ให้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยมีลักษณะของการเกื้อกูลดังนี้คือ

๑.๑ การพึ่งพาแบบถาวร (Mutualism with Continuous Contact) เป็นการอยู่ ร่วมกันตลอดชีวิต ถ้าแยกจากกันฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายจะต้องตาย เช่น รา (Lichens) กับ

^{๒๓} นงนภัส คู่ขวัญ เที่ยงกลม, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑, หน้า ๗๘.

^{๒๔} ซัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๖.

สาหร่ายสีเขียว เราได้อาหารจากสาหร่ายสีเขียวซึ่งสร้างอาหารเองได้ด้วยการสังเคราะห์แสง ส่วนสาหร่ายสีเขียวได้ความชื้นจากรา เพื่อนำมาสร้างอาหาร

๑.๒ การพึ่งพาแบบชั่วคราว (Mutualism without Continuous Contact) บางทีเรียกว่า การได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Proto Cooperation) แต่ไม่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกันตลอดไป ถึงจะแยกกันอยู่ก็ยังดำเนินชีวิตต่อไปได้ เช่น ควายกับนกเอี้ยง นกเอี้ยงได้กินแมลงต่างๆ บนหลังควายเป็นอาหาร ควายสบายตัวขึ้น เพราะมีนกเอี้ยงช่วยจิกแมลง และรู้ตัวก่อนล่วงหน้าว่ามีศัตรู เมื่อนกเอี้ยงกระพือปีกบิน

๑.๓ การอิงอาศัยกันตลอดชีวิต (Commensalism with Continuous Contact) เป็นการอิงอาศัยกันตลอดชีวิต โดยฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์ และไม่เสียประโยชน์ เช่น เปรียงหินที่เกาะอยู่บนเปลือกหอย หอยไม่ได้รับประโยชน์และไม่เสียประโยชน์

๑.๔ การอิงอาศัยกันชั่วคราว (Commensalism without Continuous Contact) เป็นการอิงอาศัยกันชั่วคราว โดยฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์และไม่เสียประโยชน์ เช่น นกทำรังอยู่บนต้นไม้ นกได้ประโยชน์จากต้นไม้โดยใช้เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนต้นไม้ไม่ได้รับประโยชน์ และไม่เสียประโยชน์

๒. การแข่งขันทำลาย (Antagonist) คือการอยู่ร่วมกันทั้งสองสิ่งมีชีวิตทั้ง ๒ ชนิด ที่แข่งขันทำลายกัน มีลักษณะ ดังนี้ คือ

๒.๑ การล่าเหยื่อ (Predation) เป็นการแข่งขันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งเป็นฝ่ายล่า (Predator) และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเหยื่อ (Prey) คือ ถูกล่า เช่น แมวจับหนู นกกินหนอน

๒.๒ การแก่งแย่ง (Competition) เป็นการแข่งขันที่แย่งปัจจัยในการดำรงชีพ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นปัจจัยที่ทำให้ช่วยจำกัดจำนวนสิ่งมีชีวิตภายในระบบนิเวศให้เป็นไปอย่างเหมาะสม เช่น ต้นไม้ในป่าแย่งแสงสว่างกัน ปลาในบ่อแย่งอาหารที่คนเลี้ยงโยนให้กิน

๒.๓ การต่อต้าน (Antibiosis) เป็นการแข่งขันทำลายเพื่อให้มีอิทธิพลเหนือฝ่ายหนึ่ง เช่น ราเพนนิซิลเลียมหลังสารยับยั้งการเจริญเติบโตของแบคทีเรีย

๒.๔ การกระทบกระเทือน (Amensalism) เป็นการอยู่ร่วมกันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งมีชีวิตอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ต้นหญ้าใต้ต้นไม้ใหญ่ ไม่งดงามเพราะถูกต้นไม้ใหญ่บัง แต่ต้นไม้ใหญ่ไม่กระทบกระเทือน

๓. **ภาวะปรสิต (Parasitism)** คือภาวะที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งไปอาศัยกับอีกสิ่งมีชีวิตหนึ่ง โดยผู้ที่ไปอาศัยได้ประโยชน์ เรียกว่า ปรสิต (Parasite) ส่วนผู้ที่ปรสิตอาศัยอยู่เรียกว่า (Host) เสียประโยชน์ เช่น พยาธิในลำไส้มนุษย์ทำให้มนุษย์มีโรคร้ายไข้เจ็บ

๔. **ภาวะห่วงโซ่อาหาร (Food Chain)** มีความสัมพันธ์กันในทางที่เป็นอาหาร โดยมีการย่อยสลาย (Saprophytism) สิ่งมีชีวิตหนึ่งย่อยสลายอีกสิ่งมีชีวิตหนึ่งให้เน่าเปื่อยผุพัง เช่น เห็ด รา ย่อยสลายกิ่งไม้ที่ตายแล้วของต้นไม้ ซากที่ย่อยสลายกลายเป็นสารอนินทรีย์กลับคืนสู่สิ่งแวดล้อมให้พืชนำไปใช้ต่อไป

๓.๔ ความสมดุลของระบบนิเวศ

๓.๔.๑ ภาวะความสมดุลในระบบนิเวศ (The Ecological balance)

ภาวะความสมดุลในระบบนิเวศหมายถึง สภาพทั่วไปของระบบนิเวศหนึ่งๆ ที่เป็นปกติ มีความสัมพันธ์ระหว่างกันตามบทบาท และหน้าที่ตลอดเวลา กล่าวคือบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดพลังงาน และบทบาทหน้าที่ในการหมุนเวียนธาตุอาหารซึ่งจะช่วยทำให้องค์ประกอบของระบบนิเวศอยู่ในสภาพปกติ ในการที่จะช่วยให้ระบบนิเวศอยู่ในสภาวะสมดุลได้นั้น ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมขององค์ประกอบทั้งในด้าน ชนิด ปริมาณ และการกระจายตัวขององค์ประกอบในระบบนิเวศที่จะทำให้ระบบนิเวศอยู่ในสภาวะสมดุล ซึ่ง จิตรารัตน์ โภธิมามกะ และคณะ กล่าวถึงภาวะความสมดุลในระบบนิเวศไว้ว่า ขึ้นอยู่กับสิ่งต่อไปนี้

๑. ตามหลักการทั่วไปของธรรมชาติ ระบบนิเวศใด มีชนิดของพืช และสัตว์ ปรากฏอยู่มากย่อมส่งผลให้ระบบนิเวศมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ระบบนิเวศจะมีเสถียรภาพมากขึ้น แม้ว่าจะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมต่างๆ เช่น สัตว์มีชีวิตรุกรานในระบบนิเวศป่าร้อนชื้น เป็นระบบนิเวศที่มีเสถียรภาพมากกว่าสังคมสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศทะเลทราย ทั้งนี้เพราะระบบนิเวศป่าร้อนชื้นประกอบด้วยพืชพรรณและสัตว์มากมายนับหมื่นชนิด และปริมาณและสัดส่วนขององค์ประกอบที่เป็นสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดจะต้องเหมาะสม เพื่อให้สัมพันธ์กับบทบาทในการถ่ายทอดอาหาร เช่น จำนวนที่เหมาะสมระหว่างสัตว์กินเนื้อกับสัตว์กินพืช

๒. กลไกการทำงานของระบบต้องปรับตัวได้อย่างเหมาะสมตลอดเวลา เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ล่ากับผู้ถูกล่า จะทำให้จำนวนประชากรสัตว์ในธรรมชาติมีจำนวนที่เหมาะสม^{๒๕}

^{๒๕} จิตรารัตน์ โภธิมามกะ และคณะ, *ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม*, หน้า ๔๕ - ๔๖.

ส่วน ประชา อินทร์แก้ว และคณะ กล่าวว่า ธรรมชาติมีกลไกที่สามารถทำให้ระบบนิเวศพัฒนาไปสู่ระบบใหม่ได้อีกครั้ง ดังนี้

ระบบนิเวศในธรรมชาติจะพยายามปรับตัวเข้าสู่สภาวะสมดุล และคงที่โดยกลไกของธรรมชาติเองเสมอ แม้ว่าองค์ประกอบของระบบนิเวศบางส่วนจะถูกทำลายไป หรืออาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบางช่วงเวลาก็จะส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศนั้น แต่ธรรมชาติจะมีกลไกในการพัฒนาไปสู่ความสมดุลใหม่ได้อีก กลไกการควบคุมที่กล่าวถึงนั้น เป็นกลไกการควบคุมย้อนกลับ (Feedback control)^{๒๖}

แสดงให้เห็นว่า ถ้าระบบนิเวศอยู่ในภาวะสมดุล การหมุนเวียนของสสารและพลังงานต่างๆ ในระบบนิเวศ ก็จะเป็นไปได้อย่างต่อเนื่องในปริมาณที่สม่ำเสมอ และจะสามารถรักษาองค์ประกอบต่างๆ ของระบบให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน โดยสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ จะมีวิวัฒนาการ มีการแข่งขัน และการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดแตกต่างกันไป ทำให้ปรากฏมีสิ่งมีชีวิตหลากหลายขึ้น

สรุปได้ว่า ภาวะความสมดุลในระบบนิเวศหมายถึง สภาพทั่วไปของระบบนิเวศหนึ่งๆ ที่เป็นปกติ มีความสัมพันธ์ระหว่างกันตามบทบาท และหน้าที่ตลอดเวลา การที่จะช่วยให้ระบบนิเวศอยู่ในสภาวะสมดุลได้นั้น จะต้องช่วยให้ระบบนิเวศมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และมีการหมุนเวียนของสสารและพลังงานต่างๆ ในระบบนิเวศ ที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องในปริมาณที่สม่ำเสมอ

๓.๔.๒ ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity)

ความหลากหลายทางชีวภาพหมายถึง การมีสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศอันเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างหลากหลาย นานาชนิด และนานาพันธุ์มี ซึ่ง ประชา อินทร์แก้ว และคณะ อธิบายความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพสรุปได้ว่า โดยทั่วไปนิยมจำแนกความหลากหลายทางชีวภาพออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ความหลากหลายของชนิด (Species diversity) หมายถึง ๑) ความมากของชนิด ซึ่งก็คือ จำนวนรวมของสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ ต่อพื้นที่ ๒) ความสม่ำเสมอของแต่ละชนิด ซึ่งก็คือ การกระจาย หรือความเท่าเทียมของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ

๒. ความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) เป็นส่วนที่มีความเกี่ยวเนื่องมาจากความหลากหลายของชนิด และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกลไกวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ในสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดจะมียีนจำนวนมาก และลักษณะหนึ่งของสิ่งมีชีวิตนั้นจะมีหน่วยพันธุกรรมมากกว่าหนึ่งแบบ จึงทำให้สิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันมีลักษณะบางอย่างต่างกัน

^{๒๖} ประชา อินทร์แก้ว และคณะ, *ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอนฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๗๖.

๓. ความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (Ecological diversity) ประกอบด้วย ๑) ความหลากหลายของถิ่นกำเนิดธรรมชาติ เช่น ภูกระดึง มีสัตว์ และพืชหลายชนิด ๒) ความหลากหลายของการทดแทน เมื่อเกิดไฟป่าตามธรรมชาติ ระบบนิเวศถูกรบกวน พอฝนตกจะมีหญ้าขึ้นคลุมดิน และต่อมาด้วยพรรณไม้อื่นขึ้นมาทดแทน^{๒๗}

ความหลากหลายทางชีวภาพช่วยให้มนุษย์ได้รับประโยชน์ด้านการบริโภคใช้สอย จากการผลิตที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติ ได้รับประโยชน์จากการเป็นแหล่งอาหาร สามารถนำมาตัดแปลงเป็นอาหารได้อย่างหลากหลาย ให้ประโยชน์ทางด้านการแพทย์ เช่นการผลิตยา เป็นต้น และยังให้ประโยชน์ในการควบคุมอุณหภูมิของอากาศ และที่สำคัญก็คือให้ประโยชน์ในการรักษาภาวะสมดุลของระบบนิเวศ วิสุทธิ ไบไม้ กล่าวถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพ ไว้ดังนี้

ความหลากหลายทางชีวภาพมีความสำคัญต่อการอยู่รอดของมนุษยชาติ ทั้งนี้เพราะความหลากหลายทางชีวภาพเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีชีวิต มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างมหาศาลทั้งทางตรง และทางอ้อม คือ เป็นปัจจัย สี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย ยารักษาโรค มาช้านาน^{๒๘}

ส่วน นงนภัสสร คู่ขวัญ เทียงกมล กล่าวถึงความสำคัญของความหลากหลายทางธรรมชาติ ไว้ดังนี้

๑. สร้างความมั่นคงของระบบนิเวศ (Ecological Stability) แน่นอนสูง ไม่ผันแปรไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ๒. สร้างความมั่นคงทางอาหาร ๓. ผลิตสมุนไพรรักษาโรค ๔. รักษาอุณหภูมิความชื้น และวัฏจักรน้ำ ๕. ลดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ๖. สร้างคุณค่าทางการท่องเที่ยว วัฒนธรรม สุนทรียภาพ^{๒๙}

สรุปได้ว่า ความหลากหลายทางชีวภาพ หมายถึง การมีสิ่งมีชีวิตนานาชนิด นานาพันธุ์ อยู่ในระบบนิเวศ เป็นจำนวนมาก ความหลากหลายทางชีวภาพให้ประโยชน์ในหลายๆ ด้านต่อมนุษย์ และที่สำคัญที่สุดก็คือ มีผลต่อการดำรงอยู่ของระบบนิเวศในสภาพที่สมดุล

^{๒๗} ประชา อินทร์แก้ว และคณะ, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอนฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๙๕ - ๑๐๐.

^{๒๘} วิสุทธิ ไบไม้, “สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย” **งานวิจัย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

^{๒๙} นงนภัสสร คู่ขวัญ เทียงกมล, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑**, หน้า ๙๐.

๓.๔.๓ การขาดความสมดุลของระบบนิเวศ

การขาดความสมดุลในระบบนิเวศ หมายถึง ระบบนิเวศสูญเสียความสมดุล โดยการสูญเสียนั้นอาจมาจากธรรมชาติ หรือจากมนุษย์ การขาดความสมดุลของระบบนิเวศ ยังผลให้เกิดสภาวะเรือนกระจก เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศของโลก และการลดลงของจำนวนโอโซน จนทำให้เกิดภาวะโลกร้อน จิตรารัตน์ โภธิมามกะ และคณะ กล่าวว่

เมื่อมนุษย์เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการพัฒนาเทคโนโลยี ระบบนิเวศถูกทำลายหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะทางการเกษตร ทำให้ความมั่นคงของระบบนิเวศลดลง การใช้ยากำจัดศัตรูพืช และสัตว์อย่างแพร่หลาย การแพร่กระจายของสารพิษ ทั้งจากการเกษตรและอุตสาหกรรมสู่สิ่งแวดล้อม แล้วถ่ายทอดไปยังสิ่งมีชีวิตระดับสูงๆ ได้ตามห่วงโซ่อาหาร สารพิษสะสมในสิ่งมีชีวิต มักสะสมในปริมาณที่เข้มข้นกว่าที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อม หากผลกระทบมีผลเพียงเล็กน้อย ระบบนิเวศสามารถปรับตัวให้เข้าสู่สมดุลใหม่ได้ แต่หากผลกระทบนั้นรุนแรงเกินกว่าระบบจะปรับตัวให้เข้าสู่สมดุลใหม่ได้ ระบบนั้นทั้งระบบจะต้องแตกสลายลง การพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศ เพราะจะเกิดการเสียหายร้ายแรง ทั้งต่อสภาพเศรษฐกิจสังคมและความเป็นอยู่ของมนุษย์^{๓๐}

นางนภัสสร คู่ขวัญ เทียงกมล กล่าวถึงผลกระทบจากการเสียสมดุลของระบบนิเวศ (Impact of Unbalanceing) ก่อให้เกิดสภาวะการณ์ต่างๆ สรุปความได้ ดังนี้

๑. สภาวะเรือนกระจก หรืออิทธิพลเรือนกระจก (Greenhouse Effect) โดยปกติแล้วสภาวะเรือนกระจกมีอยู่ในโลกโดยปริมาณที่พอเหมาะ ช่วยทำให้โลกอบอุ่นไม่หนาวเย็นมากจึงทำให้มีสิ่งมีชีวิตในโลกอุบัติขึ้น ครั้นต่อมาเมื่อมีก๊าซเรือนกระจกเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมเป็นจำนวนมาก จนทำให้ธรรมชาติไม่สามารถฟื้นฟูให้สู่สภาพที่สมดุล ผลจากการใช้พลังงานถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติในทางอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และการดำรงชีวิตประจำวัน ทำให้มีการปล่อยก๊าซเรือนกระจกหลักคือ ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ และก๊าซเรือนกระจกอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้อุณหภูมิของโลกเพิ่มมากขึ้น ระดับน้ำทะเลสูงขึ้น ทำให้มีการสูญพันธุ์ของพืชเพิ่มมากขึ้น

๒. การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศของโลก การตัดไม้ทำลายป่า ทำให้แหล่งดูดซับก๊าซเรือนกระจกคือ ต้นไม้ลดลง รวมทั้งการลดลงของจำนวนโอโซนในบรรยากาศ ทำให้เกิดความชื้นซอมนในการทำปฏิกิริยาระหว่างดวงอาทิตย์และบรรยากาศของโลก มหาสมุทร น้ำแข็งของโลก ล้ำน้ำบนพื้นผิวดิน

^{๓๐} จิตรารัตน์ โภธิมามกะ และคณะ, ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๔๗.

๓. การลดลงของจำนวนไอโซน เกิดการลดลงของไอโซนในชั้นเสตรโทสเฟียร์ เนื่องมาจากการใช้สารคลอโรฟลูออโรคาร์บอน ซึ่งใช้ในสารทำความเย็นในเครื่องปรับอากาศ รถยนต์ ตู้เย็น น้ำยาดับเพลิง สารทำละลาย^{๓๑}

อย่างไรก็ตามระบบนิเวศมีคุณสมบัติในการปรับสภาวะตัวเอง (self - regulation) อยู่แล้ว โดยต้องมีรากฐานมาจากสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด การถ่ายทอดพลังงาน และการหมุนเวียนของธาตุอาหารผ่านสิ่งมีชีวิตโดยไม่มีอุปสรรคใดๆ มาขัดขวางวัฏจักรของธาตุอาหาร ก็จะทำให้ระบบนิเวศเกิดภาวะสมดุล ระบบนิเวศที่ไม่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ซับซ้อน มีโอกาสเสียความสมดุลได้ง่ายกว่าระบบนิเวศที่ซับซ้อน เช่น การปลูกพืชชนิดเดียว เวลาเกิดโรคระบาดก็จะเสียหายอย่างมาก และรวดเร็ว ไม่เหลืออะไรไว้ให้เลย ซึ่ง ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ กล่าวไว้ดังนี้ “ระบบนิเวศจะอยู่ในภาวะสมดุลได้ จะต้องมีความเหมาะสมขององค์ประกอบครบ และได้สัดส่วนซึ่งกันและกัน รวมทั้งแต่ละองค์ประกอบจะต้องทำหน้าที่ (function) ตามปกติด้วย หากมีระดับที่ไม่ได้สัดส่วนกันแล้วจะก่อให้เกิดปัญหาการทำงานของแต่ละสรรพสิ่ง อาจทำให้ระบบเข้าสู่ขั้นสภาวะถูกทำลาย (Destruction State)”^{๓๒}

จากการศึกษา กล่าวได้ ส่วนการขาดความสมดุลในระบบนิเวศ หมายถึง ระบบนิเวศสูญเสียความสมดุล โดยการสูญเสียนั้นอาจมาจากธรรมชาติ หรือจากมนุษย์ การขาดความสมดุลของระบบนิเวศหากเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ระบบนิเวศจะช่วยแก้ไขและปรับสภาพตนเอง แต่ถ้าเกิดจากมนุษย์ ต้องแก้ไขด้วยสำนึก และความตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศของมนุษย์ ซึ่งค่อนข้างยาก เพราะจำนวนของมนุษย์เพิ่มมากขึ้น เทคโนโลยีเพิ่มมากขึ้น และมนุษย์ล้วนต้องการความสุขสบาย

๓.๔.๔ ความพยายามในการแก้ปัญหาการขาดความสมดุลของระบบนิเวศ

๓.๔.๔.๑ การออกกฎหมาย

นายแพทย์ บุญส่ง เลขะกุล ผู้บุกเบิกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ และสัตว์ป่าของประเทศไทย ได้ยื่นข้อเสนอต่อ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี เพื่อขอให้รัฐบาลมีนโยบายออกกฎหมายคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งรัฐบาลเห็นชอบตามที่เสนอ เป็นเหตุให้เกิดกฎหมายหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๐๓, พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ จากนั้นจึงทำให้เกิดการประกาศให้ป่าขนาดใหญ่หลายแห่งเป็นอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

^{๓๑} นงนภัส คู่ขวัญ เที่ยงมกล, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑, หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๓๒} ชัชพล ทรงสุนทรวงค์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๖๖.

๓.๔.๔.๒ การจัดตั้งองค์กรอิสระ

มีการจัดตั้งองค์กรต่างๆ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและรักษาระบบนิเวศขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นายแพทย์ บุญส่ง เลขะกุล คือหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้ง “นิคมไพรสมาคม” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการติดตามสถานการณ์ด้านป่าไม้และสัตว์ป่า ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีนักกิจกรรมกลุ่มเล็กๆ จากเมืองแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดาได้ก่อตั้งกลุ่มกรีนพีซ (Greenpeace) สิ่งนี้นักกิจกรรมกลุ่มนี้ได้ดำเนินการคือ เป็นประจักษ์พยานในที่เกิดเหตุของการทดลองนิวเคลียร์ใต้ดินของสหรัฐอเมริกาที่เกาะอัมชิตกาซึ่งเป็นเกาะเล็กๆ นอกชายฝั่งตะวันตกของรัฐอลาสก้า ซึ่งเป็นที่หลบภัยของนกทะเลที่ใกล้สูญพันธุ์ เป็นบ้านของนกอินทรีหัวล้านและสัตว์อื่นๆ ปัจจุบันเกาะอัมชิตกาได้รับการประกาศให้เป็นสถานที่หลบภัยของนกทั้งหลาย กรีนพีซ เป็นองค์กรที่ปฏิเสธการรับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลและเอกชน แต่เป็นองค์กรที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้จากเงินบริจาคของผู้ที่รักสิ่งแวดล้อม มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ ปัจจุบันองค์กรนี้ได้ขยายไปสู่ภูมิภาคอื่นๆ ทั่วโลก ในภูมิภาคเอเชียมี กรีนพีซ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกรีนพีซประเทศไทยซึ่งปัจจุบันกำลังยื่นข้อเรียกร้องจากรัฐบาลไทยในเรื่องการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน เช่น ให้นำรัฐบาลถอดโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินทั้งหมด รวมถึงโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินที่จังหวัดกระบี่และโรงไฟฟ้าทั้งหมด เพราะเห็นว่าไม่มีความจำเป็นเนื่องจากกำลังผลิตไฟฟ้าสำรองในแผน PD2015 สูงเกินความจำเป็นถึงร้อยละสี่สิบ

๓.๔.๔.๓ การทำวิจัย

สืบ นาคะเสถียร นักอนุรักษ์ และนักวิชาการด้านทรัพยากรธรรมชาติ ผู้มีชื่อเสียงจากการพยายามปกป้องแก่งเซียวหลาน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หูใหญ่ – ห้วยขาแข้ง และฆ่าตัวตายเพื่อเรียกร้องให้สังคมเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้ทำงานวิจัยหลายเรื่องเช่น “นิเวศวิทยาป่าไม้และสัตว์ป่า ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หูใหญ่บนเรศวร และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ห้วยขาแข้ง พ.ศ. ๒๕๒๙”

ศักดิ์สิทธิ์ ชิมเจริญ ผู้อำนวยการส่วนอนุรักษ์สัตว์ป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ ๑๒ นครสวรรค์ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ทำงานวิจัย เสือ: เพื่อเสือ เพื่อป่า เพื่อคน โดยให้เหตุผลว่า

เสือโคร่งเป็นสัตว์ผู้ล่าที่อยู่ตำแหน่งสูงสุดในห่วงโซ่อาหาร นอกจากมันจะเป็นสัตว์นักล่าแล้ว การล่าของมันยังมีหน้าที่ทำให้ระบบนิเวศสมดุล คือ มันจะคอยควบคุมจำนวนประชากรสัตว์กินพืช อาทิ เก้ง กวาง กระตัง วัวแดง และหมูป่า ไม่ให้มีมากเกินไป เพราะเมื่อมีสัตว์กินพืชเป็นจำนวนมากก็จะเกิดการแย่งชิงพืชอาหาร ต้นกล้าอ่อนๆ ไม่มีโอกาสได้เจริญเติบโตทดแทนต้นไม้ที่ล้มตายไป ผืนป่าอาจเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ การล่าของเสื่อยังเป็นการอนุรักษ์

พันธุกรรมของสัตว์กินพืชให้ยังคงแข็งแรงอยู่ในธรรมชาติ และถ่ายทอดต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลาน เพราะส่วนใหญ่เชื้อจะล่าสัตว์ที่เจ็บ ป่วย อ่อนแอ หรืออายุมากแล้ว^{๓๓}

สุภาภรณ์ อนุชिरาชีวะ^{๓๔} นักวิจัยอิสระด้านการจัดการประมง พยายามที่จะออกมา ด้านการนิรโทษกรรมให้แก่เรือประมงอวนลาก ได้กล่าวถึงความเสียหายของระบบนิเวศทางทะเลที่เกิดจากการทำประมงอวนลาก ไว้ดังนี้

ผลงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่นำเสนอโดย FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) ร่วมกับกรมประมงในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้กล่าวว่า เพื่อคงไว้ซึ่งศักยภาพการผลิตของทะเลสูงสุดของสัตว์หน้าดิน การทำประมงอวนลากในอ่าวไทยต้องลดลงอีกสี่สิบเปอร์เซ็นต์ แต่ถ้าต้องการทำให้เกิดผลทางเศรษฐกิจสูงสุดต้องลดลงอีกห้าสิบเปอร์เซ็นต์ ของการลงแรงประมงที่เป็นอยู่ นอกจากนี้แล้ว งานวิจัยทัศนคติของชาวประมงชายฝั่งต่อผลกระทบของการทำประมงอวนลาก พบว่า ชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งได้รับความเดือดร้อนจากเรือประมงอวนลากอย่างหนักหนาสาหัสทั่วหน้ากัน อวนลากไม่เพียงแต่ทำลายสัตว์น้ำเศรษฐกิจวัยอ่อน ทำลายแหล่งที่อยู่อาศัย ระบบนิเวศสัตว์น้ำชายฝั่ง แต่ยังได้ทำลายเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่วางทิ้งไว้ในทะเลเพื่อจับสัตว์น้ำให้เสียหายอีกด้วย^{๓๕}

๓.๔.๔.๔ การจัดทำโครงการหรือการจัดกิจกรรม

มีการจัดทำโครงการหรือการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมกันอย่างหลากหลาย เช่น “การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่ง: ระบบนิเวศหาดทรายเกาะเต่า จังหวัดสุราษฎร์ธานี” ของสำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและชายฝั่ง “โครงการป่าในกรุง” ของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) “โครงการอพยพสัตว์ป่าตกค้างในพื้นที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนรัชชประภา (เขื่อน เขียวหวาน) จังหวัดสุราษฎร์ธานี” ของ สืบ นาคะเสถียร ที่สามารถช่วยเหลือสัตว์ได้ ๑,๓๖๔ ตัว นอกจากนี้ด้วยเจตนารมณ์ที่จะรักษาผืนป่าห้วยขาแข้งทำให้ สืบ นาคะเสถียร เปลี่ยนบทบาทของตนเองจากผู้วิจัยมาเป็นผู้อนุรักษ์ผืนป่า และสัตว์ป่า และเสนอแนวคิดการสร้างแนวป่ากันชน โดยให้ชาวบ้านอพยพออกนอกแนวกันชน และพัฒนาแนวกันชนให้เป็นป่าชุมชนที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่แนวคิดของ สืบ นาคะเสถียร ไม่ได้ได้รับความ

^{๓๓} ศักดิ์สิทธิ์ ชิมเจริญ, งานวิจัย เสือ: เพื่อเสือ เพื่อป่า เพื่อคน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.seub.or.th>, [๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๘].

^{๓๔} ดร. สุภาภรณ์ อนุชिरาชีวะ เป็นนักวิจัยอิสระ ปัจจุบัน เป็นผู้จัดการการประมงพื้นบ้าน – สัตว์น้ำอินทรีย์ มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

^{๓๕} สุภาภรณ์ อนุชिरาชีวะ, “การนิรโทษกรรมเรือประมงอวนลากเถื่อน: อีกครั้งของความล้มเหลวในการจัดการประมงทะเลไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

สนใจและไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ สืบ นาคะเสถียร จึงจบชีวิตตนเองด้วยกระสุนปืน เมื่อ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๓

๓.๔.๔.๕ การสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาพร้อมกับบทบาทของพระสงฆ์

พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำทางจิตใจและเป็นผู้นำในการปฏิบัติไปพร้อมกัน เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมเกิดความศรัทธาและเห็นจริงด้วยเหตุผลที่จะปฏิบัติตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการของพระสงฆ์ที่ทั้งให้ความรู้และพิธีกรรมที่โน้มน้าวจิตใจให้คนในสังคมได้เห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศในถิ่นที่ตนได้อยู่อาศัย ดังตัวอย่างของพระสงฆ์ผู้เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ดังเช่น พระครูมานัสสีพิทักษ์^{๓๖} ที่ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับพิธีกรรมทางศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ประกอบพิธี “สืบชะตาแม่น้ำ” ซึ่งมีรากฐานมาจากพิธีสืบชะตาบ้านและชะตาคน อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าและมีความหมายต่อชาวบ้าน เพื่อก่อให้เกิดขวัญ กำลังใจ และความร่วมมือในการแก้ปัญหา และสร้างความเชื่อมโยงใยเคาระพื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการดูแลแม่น้ำ พิธีนี้จึงยังคงมีการดำเนินการสืบต่อมาและแพร่หลายทั่วไปในหลายพื้นที่ นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้เริ่มพิธี “บวชป่า” เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยผืนป่าที่ท่านดำเนินการคือ ผืนป่าตำบลศรีถ้อย ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธาร “ห้วยขุนแม่ใจ” ที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา

การจัดพิธีบวชป่า และการสืบชะตาแม่น้ำในทุกๆ ปี ของชาวตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ อันเป็นกุศโลบายเพื่อป้องกันมิให้มีการตัดไม้ทำลายป่าด้วยการทำพิธีทางศาสนาแล้วห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ เพื่อให้ชาวบ้านไม่กล้าตัดต้นไม้ที่ได้รับการบวชแล้ว การสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแม่น้ำลำคลอง ด้วยการขอขมาแม่น้ำ และร่วมมือกันขุดลอกแหล่งน้ำลำคลองด้วยเครื่องมือของชาวบ้าน เป็นต้น

“การทอดผ้าป่าต้นไม้” เป็นอีกวิธีหนึ่งที่น่าเอาประเพณีในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่อการรักษาและฟื้นฟูระบบนิเวศ ดังเช่น การทอดผ้าป่าต้นไม้ของ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ธัญบุรี โดย นายยุทธ สงค์ธนาพิทักษ์^{๓๗} ได้กล่าวว่า “จากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา มทร. ธัญบุรีได้รับความเสียหายอย่างมาก โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ๆ มีอายุค่อนข้างมาก ตายกว่า

^{๓๖} พระครูมานัสสีพิทักษ์ เป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นเอก เจ้าอาวาสวัดโพธาราม เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ และพระธรรมทูตอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผืนป่าที่ท่านและชุมชนร่วมกันรักษาได้รับการประกาศให้เป็น “วนอุทยานดอยหลวง”; รางวัลลูกโลกสีเขียว, พระครูมานัสสีพิทักษ์ พระผู้พิทักษ์สายน้ำและผืนป่า, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pttinternet.pttplc.com>, [๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๘].

^{๓๗} รศ.ดร.นายยุทธ สงค์ธนาพิทักษ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล (มทร.ธัญบุรี)

๗๐๐ ต้น รวมถึงไม้ประดับอีกจำนวนมาก มหาวิทยาลัยจึงได้จัดโครงการทอดผ้าป่าต้นไม้ขึ้น เพื่อคืนชีวิต คืนสีเขียวให้แก่มหาวิทยาลัย เพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์ให้กลับมาสภาพสวยงามเช่นเดิม”^{๓๘}

สิ่งที่กล่าวมาคือตัวอย่าง บทบาทของพระสงฆ์และผู้นำองค์กร ในการนำพระพุทธศาสนามาปลูกศรัทธาให้ประชาชนได้รักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

๓.๔.๔.๖ การสร้างวิถีประชา หรือวิถีชาวบ้าน (folkways) ทางนิเวศ

การสร้างวิถีประชา หรือวิถีชาวบ้านทางนิเวศ คือการสร้างแนวทางปฏิบัติของบุคคลในสังคมใดสังคมหนึ่ง เพื่อให้เกิดความรักในสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ เช่น การรณรงค์ไม่ใช้ถุงพลาสติกแต่หันมาใช้ถุงผ้าดิบแทน การใช้น้ำมันแก๊ซโซฮอลล์ ซึ่งถือว่าเป็นพลังงานทางเลือกที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เนื่องจากผลิตจากวัตถุดิบธรรมชาติ เช่น อ้อย กากน้ำตาล และมันสำปะหลัง ซึ่งสามารถจัดหา และปลูกขึ้นได้ใหม่ในระยะเวลาอันสั้น

๓.๔.๔.๗ การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีการต่างๆ

นายแพทย์ บุญส่ง เลขะกุล ผู้ซึ่งได้รับการเชิดชูเกียรติคุณจากนิตยสาร Asiaweek ให้เป็น King of the Beasts ได้เขียนหนังสือชื่อ “ชีวิตของฉัน ลูกกระทิง” เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนชอบและสนใจธรรมชาติ มีความเมตตาและเห็นอกเห็นใจสัตว์ต่างๆ ซึ่งในเรื่องของการปลูกฝังเยาวชนนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวถึงนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ไว้ตอนหนึ่งว่า “ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ทำให้คุณค่าแก่ชีวิตยามเยาว์ของข้าพเจ้า เป็นความสุข สร้างความรู้ ความคิด ที่เป็นพื้นฐานสำหรับการก้าวหน้าต่อไปในชีวิตในโลกกว้างแห่งนี้”^{๓๙}

ยีนยง โอภากุล (แอ๊ด คาราบาว) ได้นำเอาศาสตร์ทางด้านดนตรีมาเขียนเพลง “ชีวิตสัมพันธ์”^{๔๐} เพื่อสื่อสารโน้มน้าวให้คนเห็นความสำคัญของภาวะสมดุลของระบบนิเวศของป่าไม้ ซึ่งเมื่อหมดยุคของโครงการอีสานเขียว เสียงเพลงชีวิตสัมพันธ์ก็ค่อยๆ จางหายไป

^{๓๘} กองประชาสัมพันธ์, มทร. ธัญบุรี ทอดผ้าป่าต้นไม้, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.news.rmutt.ac.th>, [๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๘].

^{๓๙} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “พระราชนิพนธ์เกี่ยวกับนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล” ชีวิตของฉัน ลูกกระทิง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า - .

^{๔๐} เพลงชีวิตสัมพันธ์ แต่งขึ้นในโอกาสที่เปิดโครงการอีสานเขียว มีเนื้อเพลงที่ชวนให้คนเห็นความสำคัญของระบบนิเวศ เช่น “คนหากินสัตว์หากินเราไม่เบียดเบียนกันและกัน ต้นไม้งามคนงดงาม น้ำใจไหลเป็นสายธาร ชูชีวิตทุกฝ่ายเบิกบาน มีคนมีต้นไม้มีสัตว์ป่า ความสมดุลคือคุณตามธรรมชาติ...”

๓.๔.๔.๘ การสอนเยาวชนให้รักษาระบบนิเวศ

การสอนเยาวชนให้รักษาระบบนิเวศและรักสิ่งแวดล้อม จัดทำได้ด้วยการจัดกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ เช่น การสานใบมะพร้าว การทำกระทงจากใบกล้วย การตกแต่งชิ้นงานศิลปะด้วยเปลือกหอยหรือเมล็ดธัญพืช การสร้างข้อตกลงกับลูกหลานเรื่องการปิดเปิดไฟ หรือก๊อกน้ำ การท่องเที่ยวแหล่งธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ และการดูแลต้นไม้

ส่วน สมบัติ แก้วทิพย์^{๔๑} ได้นำเอาศาสตร์ทางด้านศิลปะมาใช้ในการสอนให้นักเรียนได้ ซึมซับกับธรรมชาติ ด้วยการวาดรูปนก รูปต้นไม้ สอนให้เยาวชนได้รู้จักต้นไม้ และป่า เป็นต้น

๓.๔.๔.๙ การประกาศให้แหล่งสำคัญทางธรรมชาติเป็นมรดกโลก

การประกาศให้สถานที่ทางธรรมชาติ เช่น ภูเขา ทะเลสาบ ป่าไม้ เป็นมรดกโลก (World Heritage Site) เป็นการเพิ่มคุณค่าของสิ่งที่ธรรมชาติได้สร้างขึ้นมา มีผลทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่า และร่วมมือกันที่จะปกป้องสถานที่ธรรมชาติเหล่านั้นให้ตกทอดไปถึงมนุษยชาติรุ่นต่อๆ ไปในอนาคต ดังเช่น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ องค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติได้ประกาศให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร - ห้วยขาแข้ง เป็นแหล่งมรดกโลก อุทยานแห่งชาติเซเรเกติ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศแทนซาเนีย เป็นมรดกโลก เพราะชุกชุมไปด้วยสัตว์สารพัดชนิด เป็นท้องทุ่งแห่งสรรพสัตว์แอฟริกาตะวันออก ที่ราบที่กว้างใหญ่ มีสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมกว่า ๓ ล้านตัว มีสัตว์หลากหลายประเภทตั้งแต่หนูแคระตัวจิ๋วไปจนถึงช้างแอฟริกา

๓.๔.๔.๑๐ การประกาศปิดป่า

การปิดป่า ในที่นี้หมายถึงการที่รัฐบาลสั่งระงับการเข้าไปทำการตัดไม้ หรือล่าสัตว์ตามแต่ละโอกาส เช่น พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ คณะรัฐมนตรีสั่งการให้สัมปทานป่าไม้สิ้นสุดลงทั้งแปลง หัวหน้าอุทยานแห่งชาติเขาพระวิหารประกาศปิดพื้นที่บางส่วนด้านทิศตะวันออกของเขาวัดพระวิหาร เพื่อปราบปรามการลักลอบตัดไม้พะยูนอย่างเหี้ยมขาด รัฐบาลประกาศปิดป่าเขตอุทยานแห่งชาติที่กุยบุรี หลังจากที่มีเหตุการณ์กระต๊อตาย จำนวน ๑๖ ตัว เพื่อให้หน่วยงานราชการนำมาใช้ในการดูแลป่าไม้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้จะมีวิธีการต่างๆ ที่จะรักษาภาวะสมดุลของระบบนิเวศ แต่การทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมก็ยังคงมีสืบเนื่องต่อมา และรุนแรงมากยิ่งขึ้น ดังเช่น การเผาป่าที่ยังผลทำให้เกิดสถานการณ์หมอกควันในจังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทยมีค่าปริมาณฝุ่น

^{๔๑} สมบัติ แก้วทิพย์ เป็นครูและศิลปินนักร้องแห่งลุ่มน้ำน่าน ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว, ตูรายละเอียดใน สารวย ผัดผัสด, “ครูและศิลปินนักร้องแห่งลุ่มน้ำน่าน”, ลูกโลกสีเขียว, [ออนไลน์], ๑๖ ย่อหน้า, แหล่งที่มา: <http://pttinternet.pttplc.com>, [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

ละอองขนาดเล็กติดต่อกันในระดับที่ส่งผลต่อสุขภาพ นีอร สิริมงคลเลิศกุล กล่าวถึงการเผาป่าโดยฝีมือมนุษย์ว่ามาจากหลายสาเหตุ และหนึ่งในหลายสาเหตุนั้นก็คือการล่าสัตว์ “ล่าสัตว์โดยใช้วิธีไล่เหล่าคือจุดไฟไล่ให้สัตว์หนีออกจากที่ซ่อน หรือจุดไฟเพื่อให้แมลงบินหนีไฟ นกชนิดต่างๆ จะบินมากินแมลงแล้วตักกินอีกทอดหนึ่ง หรือจุดไฟเผาทุ่งหญ้าเพื่อให้หญ้าใหม่แต่กระบัดล่อสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น กระจิง กวาง กระจ่าย มากินหญ้าแล้วตักกินสัตว์นั้นๆ”^{๔๒}

ในขณะที่เดียวกันกับที่มีการลักลอบเผาป่า สถิติการลักลอบตัดไม้พะยุงก็เป็นสถิติที่น่าวิตก ตอกย้ำการทำลายป่าของมนุษย์มากยิ่งขึ้น พลตำรวจเอก เฉลิมเกียรติ ศรีวรขาน ยังกล่าวต่อถึงปัญหา และอุปสรรคในการปราบปรามขบวนการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าว่ามาจาก

๑. การกระทำผิดกฎหมายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผลตอบแทนสูงแต่อัตราโทษต่ำซึ่งส่วนใหญ่ศาลจะลงโทษผู้กระทำผิดเพียงการปรับ ส่วนโทษจำคุกให้รอลงอาญา การค้าไม้พะยุงศาลจะมองว่าไม่ใช่เป็นกรณีอุกฉกรรจ์ การลงโทษของศาลส่วนมากจะลงโทษปรับ แต่โทษจำคุกให้รอลงอาญาเท่านั้น จึงทำให้มีผู้กระทำความผิดเพิ่มมากขึ้นเพราะรายได้ดี คู่กับความเสี่ยงในการกระทำความผิด ๒. ด้านการสืบสวนขยายผล คดีเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่มีนายทุนจากต่างประเทศหรือผู้มีอิทธิพลในพื้นที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งมีวิธีการปกปิดหรือตัดตอนไม่ให้ถึงตัวนายทุน ทำให้การขยายผลถึงนายทุนที่แท้จริงทำได้ยากลำบาก^{๔๓}

ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์ กล่าวว่า “ประเทศไทยเป็นแหล่งที่อยู่ของพืชและสัตว์ที่มีถิ่นกำเนิดมาจากหลากหลายบริเวณ เช่น จากอินโดจีน (ประกอบด้วยลาว กัมพูชา เวียดนาม) อินเดีย พม่า และมาเลเซีย จึงมีความหลากหลายชนิดของสิ่งมีชีวิตสูง”^{๔๔} แต่ปัจจุบันความหลากหลายทาง

^{๔๒} นีอร สิริมงคลเลิศกุล, “การจัดการไฟป่า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”, รายงานการวิจัย, (ทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tuhpp.net>, [๘ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๔๓} พลตำรวจเอก เฉลิมเกียรติ ศรีวรขาน, (๑๔ พ.ค.๕๗), “เปิดปมรุกป่า (๒) ใบสั่งโค่น “ชิงชัน” แทน “พะยุง” ตัดตอน – โทษต่ำทำปราบสะดุด” กรุงเทพธุรกิจ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tuhpp.net>, [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๔๔} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๕.

ชีวภาพได้ลดลงอย่างรวดเร็ว มีสัตว์บางอย่างที่จะหาดูไม่ได้อีกแล้ว เช่น “นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร”^{๔๕} ซึ่งค้นพบที่ บึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ กุปรี หรือโคไพร ละออง หรือละมั่ง และเลียงผา รวมทั้งพรรณพืช และไม่ยั้งต้นหลายชนิดที่สูญพันธุ์ไปแล้ว และใกล้จะสูญพันธุ์

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า มีความพยายามในการแก้ปัญหาการขาดความสมดุลของระบบนิเวศอย่างหลากหลายวิธีการ อันได้แก่ การออกกฎหมาย การจัดตั้งองค์กรอิสระ การทำวิจัย การจัดทำโครงการหรือกิจกรรม การสร้างวิถีประชา หรือวิถีชาวบ้านทางนิเวศ การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีการต่างๆ แก่ประชาชน การสอนเยาวชนให้รักษาระบบนิเวศ และรักสิ่งแวดล้อม การประกาศให้แหล่งสำคัญทางธรรมชาติเป็นมรดกโลก และการประกาศปิดป่า อย่างไรก็ตามทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ได้ถูกทำลายไปมาก บางชนิดสูญพันธุ์ ทั่วๆ ที่ประเทศไทยแต่เดิมมาเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ แต่ภาวะความสมดุลของระบบนิเวศในประเทศไทยก็ลดลง แม้จะมีองค์กรและนักอนุรักษ์ระบบนิเวศพยายามที่จะช่วยกันรักษาระบบนิเวศไว้ด้วยหลากหลายวิธีการต่างๆ กัน

๓.๕ นิเวศวิทยาแนวลึก

นิเวศวิทยาแนวลึก หมายถึงการมองนิเวศวิทยาที่ลึกมากไปกว่าการมองในด้านขององค์ประกอบ ด้านระบบนิเวศ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต และด้านความสมดุลของระบบนิเวศ แต่มองลึกลงไปถึงสรรพสิ่งในโลกนี้ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในแง่ของคุณค่า และความเท่าเทียมมนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโลกเท่านั้น ผู้ริเริ่มนำคำว่า “นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)” มาใช้คือ อาร์น แนสส์ (Arne Naess) ซึ่ง เดวิด.อาร์ คินส์ลีย์ (David R. Kinsley) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “นิเวศวิทยาแนวลึก” ไว้ดังนี้

ศัพท์คำว่า นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) หมายถึงแง่มุมสองประการของรูปแบบวิธีคิดแบบนี้ ประการแรก ชื่อนี้ทำให้มันแยกออกจากนิเวศวิทยา “แนวตื้น” ซึ่งนักนิเวศวิทยาแนวลึกมองว่า เป็นการมองประเด็นทางนิเวศวิทยาอย่างถือเอาผลประโยชน์ และมองเพียงใกล้ตัวเท่านั้น ประการที่สอง ชื่อนี้ หมายถึงความพยายามของนักนิเวศแนวลึกที่จะมอง และ

^{๔๕} ผู้ที่ค้นพบ “นกเจ้าฟ้า” Pseudo – chelidon sirintarae หรือมีชื่อสามัญว่า White –eyed River Martin นั่นคือ คุณกิตติ ทองลงยา ซึ่งเป็นนักปักษีวิทยาที่เก่งมากคนหนึ่งของสภาวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คุรุรายละเอียดใน พันนเพชร บุณนาค, “นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร มีแห่งเดียวในโลกที่ประเทศไทย”, สวสนสัตว์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๓ (เมษายน ๒๕๒๔), หน้า ๑๔ – ๑๕.

กล่าวถึงสมมติฐานพื้นฐานที่รองรับทัศนคติต่อความจริงเชิงนิเวศ ในแง่นี้ ผู้ที่ปฏิบัติตามนิเวศวิทยาแนวลี้ก มองว่าแนวคิดนี้มีนัยทางอภิปรัชญาอยู่^{๔๖}

และ เดวิด.อาร์. คินส์ลีย์ (David R. Kinsley) ยังได้กล่าวไว้อีกว่า

อาร์น แนสส์ (Arne Naess) นักปรัชญาชาวนอร์เวย์ มักจะได้รับการอ้างถึงว่า เป็นผู้ก่อตั้งนิเวศวิทยาแนวลี้กร่วมสมัย หลักการพื้นฐานประการหนึ่งของเขาคือ ชีวิตทุกรูปแบบมีคุณค่าในตัวเอง และดังนั้นจึงมีสิทธิในการบรรลุความเป็นตนเอง คือสิทธิในการมีชีวิตและงอกงาม ข้อเสนอแนะพื้นฐานของนิเวศวิทยาแนวลี้ก็คือ ขอบเขตทางศีลธรรมควรจะถูกขยายออกไปให้พ้นไปจากเผ่าพันธุ์มนุษย์ จนคลุมถึงประชาคมที่กว้างขวางยิ่งขึ้น การขยายออกของขอบเขตทางศีลธรรมนี้ มักจะถูกอธิบายกันในแง่ของการขยายสิทธิที่มีในตนเอง หรือสิทธิตามธรรมชาติ ให้แก่สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วย^{๔๗}

นิเวศวิทยาแนวลี้มีความต่างไปจากนิเวศวิทยา ทั้งนี้เพราะในขณะที่นิเวศวิทยา มองที่ผลประโยชน์ และมองในสิ่งที่ใกล้ตัว แต่นิเวศวิทยาแนวลี้มองลึกลงไปเป็นเชิงปรัชญา คือมองไปถึงความเท่าเทียมกันของสรรพสิ่ง และสิทธิของการที่จะอยู่ร่วมโลกกับมนุษย์ ดังที่ อาร์น แนสส์ (Arne Naess) ผู้กำหนดคำว่า นิเวศวิทยาแนวลี้ ได้กล่าวไว้ว่า

เราจะไม่พูดว่าสรรพสิ่งที่มีชีวิตในโลกนี้มีคุณค่าเท่าเทียมกันกับมนุษย์ แต่ถ้าหากพิจารณาถึงคุณค่าในตัวเองของแต่ละสรรพสิ่งที่มีชีวิตก็ย่อมไม่สามารถที่จะระบุออกมาเป็นจำนวน หรือเป็นปริมาณได้ว่าจะมีคุณค่าเท่ากันหรือไม่เท่ากัน แต่สิ่งที่ถูกต้องคือสรรพสิ่งที่มีชีวิตมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตเจริญเติบโต เติบโต และพัฒนา ฉะนั้นอาจจะฆ่าตัวหนึ่งซึ่งที่เกาะอยู่บนใบหน้าของลูกเล็กของฉัน แต่ฉันจะพูดไม่ได้เลยว่าฉันมีความชอบธรรมที่จะมีชีวิตอยู่มากกว่า^{๔๘}

อาร์น แนสส์ (Arne Naess) คิดว่า นิเวศวิทยาแนวต้นคิดเพียงว่าปัญหาของระบบนิเวศมาจากอุตสาหกรรม นักลงทุนในสังคม แต่ลึกๆลงไปแล้วต้องเข้าใจว่า สังคมคือผู้ที่ทำให้เกิดวิกฤตทางนิเวศ ความคิดของอาร์น แนสส์ (Arne Naess) เป็นไปตามหลักคำสอนของ สเปนโนซา นักปรัชญาชาวดัตช์ คานธี และพระพุทธเจ้า Walter Schwarz กล่าวว่า “นิเวศวิทยาแนวลี้สอนให้รู้ว่า ความศรัทธา ความเข้าใจในสิ่งต่างๆที่เป็นธรรมชาติ คือความเข้าใจในโลก”^{๔๙} ครั้งที่ จอร์จ เซสสัน

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๔ - ๓๘๕.

^{๔๗} เดวิด.อาร์. คินส์ลีย์, **นิเวศวิทยากับศาสนา**, แปลโดย สภาพรรณ สุขมันตรา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แปลนพรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๔.

^{๔๘} Walter Schwarz, “Arne Naess” **Ethical and green living Walter**, [online], source: <http://www.theguardian.com>, [2 July 2015].

^{๔๙} Ibid, [online], source: <http://www.theguardian.com>, [2 July 2015].

(George Session) และ อาร์น แนสส์ (Arne Naess)^{๕๐} ได้เดินทางไปด้วยกันพักแรมในฤดูใบไม้ผลิที่ Death Valley, California เนื่องในโอกาสวันเกิดของ John Muir ในเดือนเมษายน ของปี ค.ศ. ๑๙๘๔ และณ ผืนแผ่นดินอันยิ่งใหญ่และสำคัญยิ่งแห่งนั้น เขาทั้งสองได้ร่วมกันสรุปประเด็นที่เป็นหลักการขั้นพื้นฐานของนิเวศวิทยาแนวลึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นแนวทางแห่งธรรมชาติอันแฝงไว้ด้วยความหวังเพื่อให้เกิดความเข้าใจและการยอมรับ สรุปความได้ ดังนี้

๑. สิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่บนผืนโลกนี้ล้วนมีคุณค่าในตัวเอง เป็นคุณค่าที่แต่ละสิ่งมีอยู่แล้วตามปกติ โดยคุณค่าที่กล่าวขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการของทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต

๒. ความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายทางชีวภาพจะช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้คุณค่าของทั้งสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตเป็นคุณค่าอย่างแท้จริง และเป็นคุณค่าที่เป็นของแท้ในตนเองของสรรพสิ่งด้วย

๓. ผิดอย่างยิ่งที่มนุษย์จะเก็บเกี่ยวรวบยอด จนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายทางชีวภาพลดลง และถูกทำลายไป นอกจากจะต้องจากจะเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต

๔. ความกินดีอยู่ดีของมนุษย์รวมทั้งการเพาะปลูก ขึ้นอยู่กับว่าจำนวนของประชากรต้องลดลง ซึ่งเป็นสิ่งที่สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ก็ร้องขอในเรื่องนี้เช่นกัน เพื่อการอยู่อย่างมีความสุขของพวกเขา

๕. มนุษย์ปัจจุบันเข้าแทรกแซงรบกวนสิ่งที่อยู่ร่วมโลกที่ไม่ใช่มนุษย์อย่างมากจนเกินกว่าที่จะยอมรับได้ และทำให้สถานการณ์เลวร้ายมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

๖. นโยบายต่างๆ จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง นโยบายเหล่านั้นที่มีผลกระทบต่อพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และโครงสร้างทางความคิดของนิเวศวิทยา จะส่งผลกระทบต่อที่แตกต่างและลึกล้ำกว่าที่เห็นในปัจจุบัน

๗. ความคิดด้านนิเวศวิทยา จะต้องมีความคิดหลักว่า ต้องให้คุณค่าและคุณภาพของชีวิตอย่างเท่าเทียมกัน และต้องตระหนักให้ลึกซึ้งถึงความแตกต่างระหว่าง ใหญ่ กับยิ่งใหญ่มาก

๘. มีหลายคนที่ได้เสนอแนวคิดที่จะทำหน้าที่ทั้งโดยตรง และโดยอ้อมเพื่อที่จะให้มีผลในการเปลี่ยนแปลง เรา (ในที่นี้หมายถึง จอร์จ เซสสัน และ อาร์น แนสส์) พร้อมจะรับข้อคิดเห็นที่แตกต่าง

^{๕๐} Arne Naess and George Sessions, **Basic Principles of Deep Ecology**, [online], source: <http://www.deepecology.org>, [4 July 2015].

ทั้งนี้ จอร์จ เซสสัน (George Session) กล่าวว่า “นิเวศวิทยาแนวลึก คือการปลุกทัศนะให้เห็นถึง ความเสมอภาคของสิ่งที่มีชีวิตบนพื้นผิวโลกทุกสายพันธุ์ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตน และรวมทั้งขยายวงกว้างไปจนถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น แม่น้ำ ภูมิประเทศ และระบบต่างๆ ในสังคม”^{๕๑}

วิมล ไทรนิ่มนวล กล่าวถึงหลักการพื้นฐานของนิเวศวิทยาแนวลึก ไว้ดังนี้

๑. ทุกชีวิตมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

๒. นิเวศวิทยาแนวลึกมีทัศนะการมองที่ไปพ้นหลักตรรกะ เหตุผล ซึ่งหมายถึงการมองสัมพันธ์ภาพระหว่างสรรพสิ่ง ในระดับที่ลึกซึ้งกว่าการมองในระดับที่ผิวเผินภายนอก

๓. สรรพชีวิตมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเครือข่ายในแนวระนาบ ทุกชีวิตมีสิทธิที่จะดำรงอยู่และเติบโต มีความสำคัญหรือคุณค่าภายในตัวเอง เราไม่อาจบอกได้ว่าสิ่งหนึ่งจะเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่งได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างต่างมีความงาม และมีคุณค่าภายใน ดังนั้นการแทรกแซงต่อธรรมชาติจะต้องเกิดขึ้นในลักษณะที่มุ่งตอบสนองความต้องการที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่จริงๆ

๔. เราเบียดเบียนทำลายธรรมชาติกันมากเกินไปและจะต้องหยุดยั้ง

๕. เราต้องไม่คาดหวังว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในช่วงชีวิตที่เราอยู่ เพราะเราไม่อาจจะรู้ได้ (เป้าหมายนั้นอาจไม่ชัดเจนพอ)

๖. ระบบคุณค่าทั้งสำหรับบุคคลและสังคมเป็นพื้นฐานของนิเวศวิทยาแนวลึกซึ่งได้แก่ การตระหนักรู้ถึงคุณค่าภายในของทุกสรรพสิ่ง การเคารพสิทธิของสิ่งมีชีวิตที่จะดำรงสภาพที่เป็นอยู่ได้ การเคารพสิทธิของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่จะเติบโตและงอกงามได้ การมุ่งรักษาความหลากหลาย^{๕๒}

สรุปได้ว่า นิเวศวิทยาแนวลึกเกิดขึ้นจากการคิดร่วมกันระหว่าง อาร์น แนสส์ (Arne Naess) และจอร์จ เซสสัน (George Session) โดยเริ่มแรก ทั้งสองได้วางหลักของนิเวศวิทยา โดยแนวความคิดหลักคือสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีคุณค่าในตัวของตัวเอง ซึ่งคุณค่านั้นขึ้นอยู่กับความต้องการ และความจำเป็นของแต่ละสิ่งไม่อาจขัดขวางวัดให้ออกมาเป็นปริมาณได้ สรรพสิ่งบนพื้นโลกมีความชอบธรรมที่จะอยู่บนพื้นโลกได้อย่างเท่าเทียมกัน ระบบนิเวศมักถูกทำลายไปด้วยฝีมือ

^{๕๑} George Sessions, “Deep Ecology for the Twenty 3 First Century” *Philosophy and Practice of the New Environmentalism*, (London: Shambhala, 1995), p. 270.

^{๕๒} วิมล ไทรนิ่มนวล, “นิเวศวิทยาแนวลึก ตอนที่ ๑” *สู่นิเวศรัฐ*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.naewna.com>, [๒๖ มิถุนายน ๒๐๑๕].

มนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่กว่าสิ่งอื่นบนพื้นโลก เนื่องจากโครงสร้างของมนุษย์ทำให้มนุษย์มีความสามารถสูงมากกว่าสิ่งอื่น ซึ่งมีได้หมายถึงการมีคุณค่ามากกว่าสิ่งอื่นๆบนพื้นโลก

๓.๖ พระพุทธศาสนากับระบบนิเวศ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศมาโดยตลอด อีกทั้งยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักนิยาม ๕ ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ ระบบนิเวศกับพุทธประวัติ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสูติในท่ามกลางระบบนิเวศที่เป็นป่าอันร่มรื่นมีชื่อว่า “ลุมพินีวัน” ดังความใน ขุททกนิกาย สุตตนิบาต “พระโพธิสัตว์ผู้เป็นรัตนอันประเสริฐ ไม่มีผู้เปรียบเทียบ ได้บังเกิดแล้วในมนุษย์โลก ที่ป่าลุมพินีวัน ในคามชนบทของเจ้าศากยะทั้งหลาย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข”^{๕๓}

การเสด็จออกบรรพชา การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา และการแสดงธรรมในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์ ล้วนอยู่ในท่ามกลางระบบนิเวศป่าไม้ที่ประกอบไปด้วยสิ่งแวดล้อมอันมี ป่า แม่น้ำ และสัตว์ป่า เห็นได้จาก การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบำเพ็ญเพียร และการตรัสรู้ ณ ไถ้ร่มไม้ ริมฝั่งน้ำ และการทรงมนสิการปฏิจasmุบาท ดังความที่ว่า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวหา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ เป็นเวลา ๗ วัน ที่นั่น พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจasmุบาท โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรี^{๕๔}

ในการเสวยวิมุตติสุข ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอด ๗ สัปดาห์นั้น ทรงประทับอยู่ ไถ้ร่มไม้ และบริเวณที่ใกล้ต้นไม้ ดังต่อไปนี้คือ ต้นโพธิพฤกษ์ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ และต้นราชายตนะ ทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งเป็นป่าไม้ที่มีหมู่กวางอาศัยอยู่ ในสัปดาห์ที่ ๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับใต้ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) มีฝนตก มุจลินทนาคราชมาวางขนดแผ่พังพานปกป้องพระองค์ ทรงเปล่งอุทานแสดงความสุขที่แท้ อันเกิดจากการไม่เบียดเบียนกัน ดังความในพระไตรปิฎก

^{๕๓} ชู.สุ. (ไทย) ๒๕/ ๖๘๙/ ๖๖๓.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย)/ ๔/ ๑/ ๑.

ครั้งนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาว ตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระวรกายของพระผู้มีพระภาค ด้วยขนาด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า “ความหนาวอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุงลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค” ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายตลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาคจำแลงร่างตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า พุทธอุทานคาถา ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้รู้เห็นอยู่ ความไม่เบียดเบียนคือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก ความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก ความกำจัดอสมิมานะ (ความถือตัวเป็นนั่นเป็นนี่) เสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๕๕}

ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จสู่ปรินิพพาน สถานที่ที่พระพุทธองค์เตรียมเสด็จสู่ปรินิพพานคือสถานที่ที่เป็นระบบนิเวศป่าไม้ พระพุทธองค์ได้ตรัสให้พระอานนท์จัดที่ประทับได้ต้นสาละ ดังความว่า

มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี ตรงศาลวันของพวกเจ้ามัลละ อันเป็นทางเข้ากุสินารากัน ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดีตรงศาลวันของพวกเจ้ามัลละอันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารา แล้วรับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่า อานนท์ เธอช่วยตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่ หันด้านศีรษะไปทางทิศเหนือ เราเห็นเหนื่อยจะนอนพัก ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้านพระเศียรไปทางทิศเหนือ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสัพพัญญูโดยพระปรีชาเบื่องขวา ทรงช้อนพระบาททรงมีสติสัมปชัญญะ เวลานั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาล บานสะพรั่งเต็มต้น ดอกสาละเหล่านั้นร่วงหล่น โปรยปรายตกต้องพระศรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต^{๕๖}

สรุปได้ว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศป่า นับตั้งแต่การประสูติ ณ สวนลุมพินีวันภายใต้ต้นสาละไปจนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงมีสัมพันธ์กับองค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วยความเมตตา ประณีประนอม และทรงอยู่กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/ ๕/ ๘ - ๙.

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๙๘ - ๑๙๙/ ๑๔๗ - ๑๔๘.

๓.๖.๒ พระอาราม และสถานที่ทรงพำนักอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศป่าไม้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับพักแรมอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศป่าไม้ สถานที่ที่ทรงแสดงธรรม ส่วนใหญ่จะแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ ซึ่งในแต่ละสถานที่มักจะมีนามของพรรณไม้อันแสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม ณ ที่นั้นว่าเป็นป่าไม้ชนิดใด เช่น “นิโครธาราม” เป็นพระอารามที่พระญาติวงศ์สร้างถวายพระพุทธเจ้า เป็นป่าไทร อยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์, “ชีวกัมพวัน” เป็นพระอารามในสวนมะม่วงเมืองราชคฤห์ ซึ่งชีวกโกมารภัจส์สร้างถวายพระพุทธเจ้า, “ปาวาริกัมพวัน” เป็นพระอารามซึ่งเป็นสวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐีแห่งเมืองนาลันทา, “กุฎาคารศาลา” เป็นศาลาเรือนยอดใน “ป่ามหาวัน”, “อัมพปาลีวัน” สวนมะม่วงของนางคณิกาชื่อ อัมพปาลี ที่ได้ถวายเป็นที่พักแด่พระสงฆ์ โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และ “ป่าเวฬุวัน” ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารถวายแด่พระพุทธเจ้านับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ดังความในพระวินัยปิฎก

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมมครรัฐ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ขณะนั้นพระเจ้าพิมพิสาร จอมมครแห่งรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกล และไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการกรรมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น จึงมีพระราชดำริว่า อุทยานเวฬุวัน ของเรานี้ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการกรรมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่ากระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วทรงจับสุวรรณภิงคาร หลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า หม่อมฉันขอถวายพระผู้มีพระภาค ทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐเห็นชัด ชวนให้อายกราบไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ เสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมมีกถา เพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รั้งสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม^{๕๗}

สรุปได้ว่า อาราม และสถานที่ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ส่วนใหญ่จะแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ ซึ่งในแต่ละสถานที่มักจะมีนามของพรรณไม้อันแสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม ณ ที่นั้นว่าเป็นป่าไม้ชนิดใด

^{๕๗} วิ.มท. (ไทย) ๒/ ๓๕๓/ ๔๘๓.

๓.๖.๓ กลวิธีการสอนท่ามกลางระบบนิเวศ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศของป่าไม้ และทรงใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต เป็นเนื้อหา และเป็นสื่อในการสอน ดังเช่นการอธิบายความหมายของคำว่า “ปาราชิก”

คำว่า แม้ภิกษุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเทียบเคียงภิกษुरुปกก่อน คำว่า เป็นปาราชิก อธิบายว่า ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ๑ บาท บ้าง ควรแก่ ๑ บาทบ้าง เกินกว่า ๑ บาทบ้าง โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก ย่อมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร เปรียบเหมือนใบไม้เหี่ยวเหลืองหลุดจากขั้วแล้ว ไม่อาจเป็นของเขียวสดต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า เป็นปาราชิก^{๕๘}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา ทรงเปรียบเทียบสิ่งที่พระองค์ทรงรู้จักกับใบประดู่ ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ สีสพวัน เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมา กับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบที่อยู่บนต้นไม่นั้นแลมากกว่าใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้เราจึงมิได้บอก สิ่งอะไรเล่า ที่เราบอกแล้ว คือเราได้บอกว่าเป็นทุกข์ เป็นทุกข์ สมุทัย เป็นทุกข์ นิโรธ เป็นทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา เพราะเหตุไรเราจึงบอก เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงบอก ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๕๙}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อเปรียบเทียบถึงการพยายามทำความเพียรให้มากเพื่อรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ กับขนาดของใบไม้ ดังความต่อไปนี้

^{๕๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๙๓/ ๘๒.

^{๕๙} ส. ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๐๑/ ๖๑๓.

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้แจ้งทุกขอรียสัจ ทุกขสมุทยอรียสัจ ทุกขนิโรธอรียสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราจักใช้ใบตะเคียน ใบทองหลวง หรือใบมะขามป้อมท่อน้ำหรือท่อใบตาลนำไป แม้นฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราไม่รู้แจ้งทุกขอรียสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แต่เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้รู้แจ้งทุกขอรียสัจ ทุกขสมุทยอรียสัจ ทุกขนิโรธอรียสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราจักใช้ใบบัว ใบทองกวาว หรือใบย่านไทร ท่อน้ำ หรือท่อใบตาลนำไป แม้นฉันใด เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราได้รู้แจ้ง ทุกขอรียสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ ตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๖๐}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อเปรียบเทียบคนที่ติดอยู่ในอวิชชาปิดกั้นกับท่อนไม้ ดังความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่ขวางไปบนอากาศ บางคราวเอาโคนลงมา บางคราวเอาตรงกลางลงมา บางคราวเอาปลายลงมา แม้นฉันใด สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชชาปิดกั้น มีตัณหาโยงโยจึงแล่นไป ท่องเที่ยวไป บางคราวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอรียสัจ ๔ ประการ อรียสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ทุกขอรียสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ^{๖๑}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำสิ่งที่ไม่มีชีวิตซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ เช่น ดวงอาทิตย์ สายฝน และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มาใช้ในเชิงอุปมา เพื่อสอนพระภิกษุ ดังเช่น ทรงเปรียบเทียบสัมมาทิฏฐิกับอาทิตย์อุทัย ดังความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สัมมาทิฏฐิก็ฉันนั้น เหมือนเป็นต้นน้ำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความตรัสรู้อรียสัจ ๔ ประการ ภิกษุผู้มีสัมมาทิฏฐิ พึงหวังได้ว่า จักรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๖๒}

นอกจากนี้พระพุทธร่องค์ยังทรงนำสิ่งที่ไม่มีชีวิตซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ เปรียบเทียบกับความเลื่อมใสในพระพุทธร่องค์ และพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธร่องค์ ย่อมยังผลให้

^{๖๐} ส. ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๑๐๒/ ๖๑๔.

^{๖๑} ส. ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๑๐๓/ ๖๑๔ - ๖๑๕.

^{๖๒} ส. ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๑๐๓/ ๖๑๗.

พระภิกษุสงฆ์บรรลุถึงการสิ้นอาสวะ เช่นเดียวกับการตกของเม็ดฝนที่รินไหลไป จนทำให้แหล่งน้ำต่างๆ ในธรรมชาติเปี่ยมไปด้วยน้ำ ดังความในพระไตรปิฎก

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ทำซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มแล้ว ทำให้หนองเต็ม ทำให้บึงเต็ม บึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ทำแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำให้มหาสมุทรเต็ม แม่น้ำในธรรมเหล่านี้ของ อริยสาวก คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ และศีลที่พระอริยะชอบใจ ไหลไปถึงฝั่งแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน^{๖๓}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำสัตว์มาเป็นตัวอย่างในการสอนคุณธรรมดังปรากฏในนิทานชาดกหลายเรื่องซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ และเสวยพระชาติเป็นสัตว์ในชาดกเรื่องต่างๆ ดังเช่นเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญานกออก และได้ทรงแสดงคุณธรรมของการเป็นเพื่อน เมื่อพญาเหยี่ยว และครอบครัวถูกชาวบ้านรมไฟที่รังของพญาเหยี่ยว ดังความตอนหนึ่ง

ข้าแต่พญานกออก ราชปักษี ท่านนะเป็นนกที่ประเสริฐกว่านกทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอยึดท่านเป็นที่พึ่ง พวกนายพรานชาวชนบทประสงค์จะกินลูกน้อยๆ ของข้าพเจ้า เพื่อความสุขของข้าพเจ้า ขอท่านจงเป็นที่พึ่งเถิด พญานกออกตอบเหยี่ยวว่า บัณฑิตทั้งหลายผู้แสวงหาความสุขอยู่ ย่อมคบมิตรสหายทั้งในกาลและมีไช้กาล เจ้าเหยี่ยว เราจะทำตามความประสงค์ของเจ้าฉันนั้น เพราะว่าคนดีจะต้องช่วยเหลือคนดี^{๖๔}

สรุปได้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นทั้งเนื้อหา และเป็นสื่อในการสอน ซึ่งช่วยทำให้พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้ฟังอื่นๆ เกิดความเข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริงและวิธีการแก้ปัญหา ทรงใช้สิ่งที่เป็นธรรมชาติเป็นทั้งสื่ออุปกรณ์ คือให้ข้อมูล และความรู้โดยตรง และเป็นสื่อบริบทเพื่อสนับสนุนการสอน ได้แก่ สภาพแวดล้อม และสถานการณ์ ดังเช่น เหตุการณ์เมื่อชาวบ้านผูกแพ และบรรทุกไม้เพื่อข้ามแม่น้ำ อจิริวดี แต่เชือกขาด บรรดาไม้ลอยกระจายไป ภิกษุเข้าใจว่าไม้ที่ลอยมาเป็นของบังสุกุลจึงขนขึ้นฝั่ง ทรงตัดสินใจว่าไม่ต้องอาบัติ แต่อีกเหตุการณ์หนึ่ง เหตุการณ์ที่เหมือนกัน ภิกษุมีใฝ่จิตชนไม้ขึ้นฝั่งทรงตัดสินใจว่าภิกษุต้องอาบัติ

^{๖๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓๔/๕๕๕.

^{๖๔} ขุ.ชา.ปภินณก (ไทย) ๒๗/ ๔๕ - ๔๖/ ๔๒๙.

๓.๖.๔ ระบบนิเวศกับการบัญญัติสิกขาบท

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ในพระธรรมวินัยที่แสดงให้เห็นว่า ทรงเห็นความสำคัญของสรรพสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในระบบนิเวศ ดังที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก เกี่ยวกับ “ดิน” ว่า

ดิน ภิกษุสำคัญว่าเป็นดิน ขุด หรือใช้ให้ขุด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย เผา หรือใช้ให้เผา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดิน ภิกษุไม่แน่ใจ ขุด หรือใช้ให้ขุด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย เผา หรือใช้ให้เผา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ต้องอาบัติทุกกฏ ดิน ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่ดิน ขุด หรือใช้ให้ขุด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย เผา หรือใช้ให้เผา ไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๖๕}

ข้อบัญญัติของศีลในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงการไม่เบียดเบียนกันในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศีลข้อที่ ๑ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงห้ามการฆ่าสัตว์ การเบียดเบียนชีวิตสัตว์ และทรงให้ความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตไม่ว่ามีน้อยใหญ่ ดังความในพระวินัยปิฎก ที่ว่า

น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิต บริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ บริโภค ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต บริโภค ไม่ต้องอาบัติ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต ไม่ต้องอาบัติ^{๖๖}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้ไม่เข้าพรรษา เนื่องจากได้รับการติเตียนจากชาวบ้านว่าพระภิกษุเหล่านั้นเหยียบย่ำทำลายสิ่งมีชีวิต ดังความว่า

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์^{๖๗} เข้าจำนำพรรษาแล้วก็ยังเที่ยวจาริกไปในระหว่างพรรษามนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า ไฉน พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร จึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำดินฆาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆจำนวนมากให้ถึงความวอดวายเล่า พวกอัญญเดียรถีย์เหล่านี้ผู้สอนธรรมไม่ดียังพักอยู่ประจำที่ตลอดฤดูฝน อีกทั้งฝูงนกเหล่านี้เล่า ก็ยังทำวางรังบนยอดไม้ พักอยู่ประจำที่ในฤดูฝน ส่วนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำดินฆาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวาย ภิกษุทั้งหลายได้ยินมนุษย์เหล่านั้นตำหนิ ประณาม

^{๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/ ๘๖ - ๘๗/ ๒๗๕.

^{๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/ ๗๓๗/ ๕๐๕.

^{๖๗} ฉัพพัคคีย์พระภิกษุ ๖ รูปที่ประพฤติน่าไม่เหมาะสม คือ พระปณชกะ พระโลหิตะ พระเมตติยะ พระกุมมชกะ พระอัสสชิ (คนละครูปกับพระอัสสชิ ในพระปัญจวัคคีย์) และพระปุนัพพสุกะ

โพนทนา บรรดาภิกษุผู้มกน้อย พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า โฉนพวกภิกษุผู้พคคีย้
เข้าจำพรรษาแล้ว จึงได้เที่ยวจาริกไปในระหว่างพรรษาแล้ว แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็น
ต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเข้าจำพรรษาแล้วไม่อยู่จำให้ตลอด ๓
เดือน พรรษาต้น หรือ ๓ เดือน พรรษาหลัง ไม่พึงหลีกจาริกไป รูปใดหลีกไปต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๘}

พราหมณ์กฏทันตะแห่งแคว้นมคธ กำลังเตรียมพิธีบูชามหาัยญด้วย โคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้
แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว และนำไปที่หลักเพื่อบูชาัยญ แต่เมื่อพราหมณ์กฏทันตะได้ฟังธรรม
เทศนาจากพระพุทธเจ้าเขาได้เปลี่ยนใจ และเกิดความเลื่อมใสในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อม
ทั้งกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ ดังความว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาษิตของท่านพระโคตมชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตมทรง
ประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด
บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด โดยตั้งใจว่า ตนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้
ขอถึงท่านพระโคตม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำ
ข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้ไปจนตลอดชีวิต ข้าพระองค์ได้ปล่อยโคเพศผู้
ลูกโคเพศผู้ ลูกโคเพศเมีย แพะ แกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว ได้ให้ชีวิตแก่สัตว์เหล่านั้น ขอสัตว์
เหล่านั้นจงได้กินหญ้าเขียวสด ได้ดื่มน้ำเย็น กระแสลมอ่อนๆ จงพัดถูกตัวสัตว์เหล่านั้นเถิด^{๖๙}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมองเห็นถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพ
และทรงเห็นว่าไม่ควรทำลาย ดังที่ทรงกำหนดสิกขาบทเกี่ยวกับ “กุตคาม” ดังความในพระไตรปิฎก

ที่ชื่อว่า กุตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจาก
ลำต้น (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ที่ชื่อว่า
พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดพิต
ข้า แฝก หัวหมู หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เหง้า งอกที่เหง้า นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากเหง้า ที่
ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร ต้นติป्ली ต้นมะเดื่อ ต้นเตาร้าง ต้นมะขวิด
หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดจากลำต้น งอกที่ลำต้น นี้ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ที่ชื่อว่า
พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ หรือพืชพันธุ์อย่างอื่น ซึ่งเกิดที่ตา งอกที่ตา นี้ชื่อว่า
พืชพันธุ์เกิดจากตา ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบุงล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง หรือ
พืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ยอด งอกที่ยอด นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากยอด ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจาก
เมล็ด ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เมล็ด งอกที่เมล็ด นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจาก

^{๖๘} วิ.มหา. (ไทย) ๔/ ๑๘๕/ ๒๙๓ - ๒๙๔.

^{๖๙} ที.สี. (ไทย) ๘/ ๓๕๔/ ๑๔๘ - ๑๔๙.

เมล็ด พืชพันธุ์ ภูเขาสำคัญว่าเป็นพืชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือ ใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือ ใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ พืชพันธุ์ ภูเขาไม่แน่ใจ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติทุกกฏ พืชพันธุ์ ภูเขาสำคัญว่าไม่ใช่พืชพันธุ์ ตัด หรือใช้ให้ตัด ทำลาย หรือใช้ให้ทำลาย ต้ม หรือใช้ให้ต้ม ไม่ต้องอาบัติ^{๗๐}

นอกจากนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงกำหนดสิกขาบท ห้ามการทำให้พื้นที่ สีเขียว หรือแม่น้ำ ลำคลองสกปรก ดังข้อความในพระไตรปิฎก “ภูเขาไม่ใช่ไม้พื้งถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ”^{๗๑}

สรุปได้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดสิกขาบทไว้ในพระธรรมวินัยที่แสดงให้เห็นว่าทรงเห็นความสำคัญของสรรพสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในระบบนิเวศ ทั้งพืช สัตว์ และ สิ่งไม่มีชีวิต โดยทรงเอื้อเฟื้อ และไม่เบียดเบียนต่อสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมกัน

๓.๗ นิยาม ๕

๓.๗.๑ ความหมายและองค์ประกอบของ นิยาม ๕

นิยาม หมายถึง กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พืชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และ ธรรมนิยาม นิยาม ๕ แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือ เป็นจิตใจ ล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุและปัจจัย ในสมังคผลวิลาสินี อรรถกถาที่หมื่นกายน มหาวรรค กล่าวถึงองค์ประกอบของนิยาม ๕ ไว้ดังนี้ “ชื่อวานิยามนี้มี ๕ อย่าง คือ กรรมนิยาม อุตุนิยาม พืชนิยาม จิตตนิยาม ธรรมนิยาม”^{๗๒} ส่วนปริชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา กล่าวถึง นิยาม ๕ ดังนี้ “พุทธศาสนากล่าวถึงกฎธรรมชาติ ๕ อย่าง โดยที่ทำอย่างนี้ พุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นกฎที่ ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในจักรวาล”^{๗๓} และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบาย เรื่อง นิยาม ๕ ไว้ดังนี้

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิต หรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม

^{๗๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/ ๙๑-๙๒/ ๒๗๘ - ๒๗๙.

^{๗๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/ ๗๓๔.

^{๗๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/ -/ ๑๐๐.

^{๗๓} ปริชา ช้างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๖.

ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้ มองด้วยสายตาของมนุษย์เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่า นิยาม แปลว่ากำหนดอัน แน่นอน ทำนอง หรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆ แน่นอน^{๗๔}

สรุปได้ว่า นิยาม หมายถึง กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของ ธรรมชาติ นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรม นิยาม และ ธรรมนิยาม

๓.๗.๒ อุตุนิยาม

อุตุนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ ความผันแปรของวัตถุ อุตุนิยามเป็นกฎของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัย เพียงพอหรือเหมาะสม สิ่งนั้นก็จะเกิดขึ้นโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนด หรือห้ามได้ ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึง เรื่อง อุตุนิยาม ว่า “ลมพัด ลมไม่พัด แดดคกล้า แดดอ่อน ฝนตก ฝนไม่ตก ดอกบัวกลางวันแย้ม กลางคืนหุบ อย่างนี้เป็นต้น เป็นอุตุนิยาม”^{๗๕} ซึ่งในเรื่อง เดียวกันนี้ พระพรหม คุณณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึง อุตุนิยาม ดังนี้

กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อม และความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่อง ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกบัว บานกลางวัน หุบกลางคืน การที่ดิน น้ำ ปยุ ช่วยให้เห็นต้นไม้งาม การที่คนไอ หรือจาม การที่ สิ่งของทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย เป็นต้น^{๗๖}

ส่วน พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) อธิบายว่า “อุตุ ที่ว่านี้แหละ เวลาเขา สื่อธรรมเป็นข้อๆ ออกมา นิยมใช้คำว่า “อุตุนิยาม” อุตุนิยาม ก็คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยดินฟ้าอากาศ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ฝนตก ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ดิน น้ำ ไฟ ลม พวกนี้เป็น อุตุ คือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ”^{๗๗}

สรุปได้ว่า อุตุนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ ความผันแปรของวัตถุ เป็นต้น อุตุนิยามเป็นกฎของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอหรือเหมาะสมก็จะเกิดขึ้นโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนด หรือห้ามได้ ซึ่งแม้กระทั่ง

^{๗๔} พระพรหมคุณณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๒.

^{๗๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/-/ ๑๐๑.

^{๗๖} พระพรหมคุณณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๒.

^{๗๗} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

ความผันแปรของวัตถุ เช่น พีช ก็เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังเช่น การบานและการหุบของดอกไม้ เป็นเรื่องของ “อุตุนิยาม” เนื่องจาก แสงหรืออุณหภูมิที่เปลี่ยนไป ซึ่งเป็น อุตุนิยาม จะเป็นสิ่งที่เราที่เป็นเหตุปัจจัยอันเหมาะสม จนทำให้เกิดการบานและการหุบของดอกไม้ แสงหรืออุณหภูมิที่เปลี่ยนไป จะทำให้กลุ่มเซลล์ด้านนอกและด้านในของดอกไม้ขยายขนาดไม่เท่ากัน เมื่อกกลุ่มเซลล์ด้านในของกลีบดอกขยายมากกว่าด้านนอก ดอกไม้ก็จะบาน และเมื่อกกลุ่มเซลล์ทางด้านนอกของกลีบดอกขยายมากกว่าด้านใน ดอกไม้ก็จะหุบ

๓.๗.๓ พีชนิยาม

พีชนิยาม คือกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงเรื่องของพันธุกรรม “พีช” หมายถึง พีช, เมล็ดพีช เชื้อสืบพันธุ์^{๗๘} ในสมัยคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึง เรื่อง พีชนิยาม ว่า “ผิงข้าวสาเลีย่อมเป็นผลจากพีชข้าวสาเลียอย่างเดียว รสหวานย่อมเป็นผลจากน้ำหวาน รสขมย่อมเป็นผลจากพีชขม นี้เป็น พีชนิยาม”^{๗๙} ซึ่งในเรื่องเดียวกันนี้ พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่าพันธุกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่า พีชเช่นใดก็ให้ผลเช่นนั้น พีชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น”^{๘๐} สมภาร พรมทา กล่าวว่าพีชนิยาม คือกฎธรรมชาติ ส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ในตำราพุทธศาสนาภาษาอังกฤษ มักแปลคำนี้ว่า biological laws เมื่อเราเอาเมล็ดข้าวเปลือกไปเพาะ ต้นไม้ที่งอกออกมาจะได้แก่ต้นข้าวเสมอ นี่คือตัวอย่างของความ เป็นระเบียบสม่ำเสมอในธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ความ เป็นระเบียบนี้ พุทธศาสนา เชื่อว่า เป็นผลมาจากการควบคุมของ พีชนิยาม^{๘๑}

ส่วน พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) อธิบายว่า

“พีช” ก็คือ พีช ในภาษาไทยใช้คำว่า พีช แต่ว่าใน “พีชนิยาม” นั้น หมายถึงทั้งพีชของเขี้ยว สดกับสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย พีช คือสิ่งเขี้ยวสดที่มีการงอกงามเติบโต มีการพัฒนาในเชิงแตก กิ่งก้านสาขา มีแก่ มีตาย มีพัฒนาการเห็นได้ชัด ไม่เหมือนกับ ดิน น้ำ ซึ่งมันมีพัฒนาการ เหมือนกัน แต่ไม่ชัดเหมือนกับพีช “พีชนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการสืบพันธุ์ของสิ่งที่มีชีวิต อันนี้เป็นคำใหญ่ ซึ่งครอบคลุมทั้งสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา กับบรรดาพีชของเขี้ยวสดทั้งหลาย อันนี้ก็มีกฎเป็นของตัวเองคือ หน่อไม้ มันจะงอกขึ้นมาเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม มันก็งอก

^{๗๘} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ จำลองสารพัตนีก, **พจนานุกรม บาลี – ไทย ฉบับนิสิต** – นักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: ร้านเรืองปัญญา, ท่าพระจันทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗๖.

^{๗๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/-/ ๑๐๑.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๒.

^{๘๑} สมภาร พรมทา, **ศาสนากับวิทยาศาสตร์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.electron.rmutphysics.com>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

มันเติบโตขึ้นมาเรื่อยๆ เหตุปัจจัยพร้อมมันก็เติบโต เหตุปัจจัยไม่พร้อมมันก็แคระแกร็น ตายไปเมื่อเติบโตขึ้นไปแล้ว เหตุปัจจัยพร้อม มันก็ตาย มันก็เหี่ยวแห้ง คนเหมือนกัน เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมมันก็เกิด สุนัขจะเกิดก็เกิดจากเหตุปัจจัยที่มันพร้อมทำให้มันเกิดขึ้นมา อย่างเช่น คนจะเกิด มันก็มีโนนมีนี่เป็นเหตุปัจจัย เขาเรียกว่ามีกฎ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นของตัวเอง เรียกว่า “พีชนิยาม”^{๘๒}

สรุปได้ว่า พีชนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของพันธกรรม การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ของสิ่งมีชีวิต เป็นกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลของสิ่งมีชีวิตที่ต้องเป็นไปตามพันธกรรม

๓.๗.๔ จิตตนิยาม

จิตตนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดี และไม่ดี หากการทำงานของจิตเป็นกุศลก็จะเป็นพลังให้ทำความดี แต่หากการทำงานของจิตเป็นอกุศลก็จะชักนำให้ทำในสิ่งที่ชั่ว พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบาย เรื่อง “จิตตนิยาม” ไว้ดังนี้ “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงานอย่างไร คือมีการไหวแห่งภวังคจิต”^{๘๓}

จิตเกิดขึ้นมาพร้อมกับกายของเรานับตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนถึง ก่อนจุติ (ตาย) ชีวิตเป็นอยู่ได้ โดยมีจิตเป็นพื้น เรียกว่า “ภวังคจิต” เป็นจิตตามสภาพ ซึ่งเป็นเวลาที่จิตยังไม่ได้รับรู้ ยังไม่ได้เสวยอารมณ์ที่ผ่านจากทวารทั้ง ๖ คือ ตา (จักขุทวาร), หู (โสตทวาร), จมูก (ฆานทวาร), ลิ้น (ชีวหาทวาร), กาย (กายทวาร) และใจ (มโนทวาร) แต่เมื่อจิตรับรู้เสพอารมณ์ จิตก็จะพ้นจากภวังค์ หรือพ้นจากภวังคจิต “ภวังคจิตจะเกิดดับ เกิดดับๆ” เมื่อจิตรับรู้แล้วจิตจะเกิดอาการหรือคุณสมบัติต่างๆ เช่น เกิดโลภ โกรธ หลง หรือเกิดศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น การรับรู้ที่ผ่านไปจนจบกระบวนการนี้ เรียกว่า “วิถิจิต” ซึ่งในเรื่องนี้ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) อธิบายว่า

“จิต” หมายถึง สิ่งพิเศษที่มีอยู่ในสัตว์ ในบุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่มีชีวิต เป็น “องค์ประกอบพิเศษ” ที่ทำให้สัตว์ประเภทนี้มีลักษณะแตกต่างจากพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ต่อไม้ ต้นไม้ ไบโหล่า ก้อนหิน ก้อนดิน ทั่วไป ในโลกนี้สิ่งที่มีชีวิตที่มันพิเศษจากสิ่งอื่นๆ ก็คือ “จิต” นี้แหละ ซึ่งจิตในที่นี้ มุ่งเอาจิตมนุษย์เป็นหลัก เพราะว่ามันทำได้สารพัดอย่าง อันนี้มันก็มีอยู่แล้วในธรรมชาติของมันคือ เกิดมาพวกเราก็มีจิตแล้วโดยธรรมชาติ ไม่ต้องมาเกิดจากการ

^{๘๒} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๘๓} ภวังคจิต จิตที่เป็นพื้นที่อยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติ คือ ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๐.

พัฒนาการ เหมือนกับพวก “จิตนิยม” เขาคิดหรือ พวกจิตนิยม เขาคิดว่า จิตมาทีหลัง วัตถุประสงค์มาก่อน นานๆ ไปจิตมันเกิดมาทีหลัง แต่ของเราเกิดมาพร้อมกับจิตมันมีอยู่แล้ว จิต นี้เวลาใช้คำเต็มๆ ว่า “จิตตนิยาม” จิตมีระบบกลไกในการทำงานของมันเอง แต่มันทำงานของมันอย่างนั้นแหละ เป็นระบบและกลไกที่ซับซ้อน ไม่ได้มาจากการชี้แนะ ชักนำจากพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกตัวเราที่ทำให้จิตทำงาน จิตมันทำงานของมันเอง มีเหตุปัจจัยพร้อมในการทำงานทุกขั้นตอน

สิ่งที่เห็นเป็นอารมณ์ภายนอก มันเข้ามาทาง “จักขุทวาร” พอเห็น มันก็เป็นการทำงานของจิตอยู่แล้ว เรียกว่า “จักขุวิญญาณ” มันทำงานผ่านทางจักขุ แต่ก่อนหน้าที่จะเห็นมันต้องมีวัตถุประสงค์ที่เห็นได้ ต่อมา มี “ช่องตา” ที่รวมทั้ง “ลูกตา” ด้วย ซึ่งนำอัจจรรยว่า มันไม่เกี่ยวกับส่วนอื่นๆ “ช่องตา” มีหน้าที่เฉพาะของมันอยู่ ไม่เกี่ยวกับ แขนขาอะไรหรือ เรียกว่า “จักขุทวาร” มี “ลูกตา” ซึ่งเป็นตัวระบบประสาท เรียกว่า “จักขุประสาท” ซึ่งอยู่ในลูกตา เป็นรูปเหมือนกันแต่มองไม่เห็น เรียกว่า “ประสาทรูป” รูปที่เป็นประสาทรูป จะต้อง มี ๑. มีวัตถุประสงค์ ๒. มีช่องตา (ต้องเปิดเป็นทวาร) ๓. มีจักขุประสาท (ประสาทรูปอย่างหนึ่ง) ถ้าไม่สมบูรณ์จะทำให้มองไม่เห็น ๔. มีความตั้งใจ ภาษาพระเรียกว่า “มนสิการ” คือการใส่ใจ อย่างน้อย ๔ อย่าง จึงเกิดการมองเห็น มี ๔ อย่างครบเกิด “จักขุวิญญาณ” จิตทำงานอย่างนี้ องค์ประกอบเหล่านี้เรียกว่า เหตุปัจจัย จิตก็ทำงานผ่านทางตา เพราะเหตุปัจจัยเหล่านี้ ผ่านทางทุกก็อีกแบบหนึ่ง มีองค์ประกอบหนึ่ง ผ่านทางกายก็อีกองค์ประกอบหนึ่ง อย่างนี้ เรียกว่า “จิตตนิยาม”^{๘๔}

ส่วนสมภาร พรหมทา อธิบายว่า

จิตตนิยาม คือกฎธรรมชาติ เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต พุทธศาสนาเชื่อว่าคนเรา (รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่นที่เทียบได้กับคน เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น) ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของชีวิต คือ จิต จิตในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ต่างหากจากกาย ในฐานะที่เป็นสิ่งหนึ่งต่างหาก จิตก็มีกฎเกณฑ์ในการทำงาน เปลี่ยนแปลง และแสดงพฤติกรรม เป็นต้น เป็นแบบฉบับเฉพาะของตนเอง ยกตัวอย่าง เช่น นายมีกับนายมาเป็นพี่น้องกัน นายมีเป็นคนเอื้ออารี นายมาเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว พฤติกรรมที่แตกต่างกันนี้ อธิบายไม่ได้ด้วยกฎทางชีววิทยา หรือพีชคณิต แต่อธิบายได้ด้วยจิตตนิยาม พุทธศาสนาเชื่อว่าภาวะทางใจของคนทั้งสองคนนี้ไม่เหมือนกัน นายมีประกอบด้วยองค์ประกอบของจิต (เจตสิก) ประเภทหนึ่ง ที่หากใครมีสิ่งนี้ จะผลักดันให้เขาโอบเอื้ออารีต่อคนอื่น ส่วนนายมาไม่มีสิ่งนี้ คนสองคนนี้จึงมี

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

พฤติกรรมที่แตกต่างกัน กฎที่กำหนดว่าองค์ประกอบของจิตแบบนี้ จะส่งผลให้เกิดพฤติกรรมทางจิตแบบนี้เรียกว่าจิตนิยาม คำนี้ฝรั่งมักแปลว่า psychic laws^{๘๕}

และ วุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า “จิตนิยาม คือ กระบวนการท้อหุ้มให้เกิดเจตนา สะสมเป็น โลภะ โทสะ และ โมหะ “จิต” กับ “เจตสิก” ทำงานร่วมกัน รวมเรียกว่า “จิต หรือ อารมณ์” จิต ไม่ได้หมายถึงจิตที่ล่องลอย แต่จิตต้องอาศัยเรือนร่างเพื่อทำงาน ต้องมีออฟฟิศ ต้องมีสเปส จิตอยู่ทุกๆ ที่ที่มีสเปส”^{๘๖}

สรุปได้ว่า จิตนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดี และไม่ดี หากการทำงานของจิตเป็นกุศลก็จะเป็นพลังให้ทำความดี แต่หากการทำงานของจิตเป็นอกุศลก็จะชักนำให้ทำในสิ่งที่ชั่ว จิตเกิดขึ้นมาพร้อมกับกายของเรา จิตทำงานผ่านทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓.๗.๕ กรรมนิยาม

“กรรม” คือ การกระทำที่เกิดจากเจตนา รวมทั้งผลแห่งการกระทำนั้นซึ่งเรียกว่า “วิบาก” ดังนั้น “กรรมนิยาม” จึงเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำ ซึ่งอาจเป็นผลดีหรือผลร้าย ก็ขึ้นอยู่กับการกระทำนั้นๆ ในสมัยคลีลาสิณี อรรถกถาที่มกนิทาย มหาวรรค อธิบาย เรื่อง กรรมนิยาม ไว้ดังนี้ “ในนิยามทั้ง ๕ นั้น การให้ผลแห่งกุศลที่นำปรารภณา การให้ผลแห่งอกุศลที่ไม่นำปรารภณานี้ชื่อกรรมนิยาม”^{๘๗} ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการก่อการกระทำ และการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดีมีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น”^{๘๘}

กรรมนิยามเป็นกลไกการทำงานที่ต่อเนื่องจากจิตนิยาม ซึ่งพระศรีศรัศมภ์ภิญญา (สมจินต์ สมมาปัญญา) อธิบายว่า

“กรรม” คือพฤติกรรมเคลื่อนไหวทั้งของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่เวลาเป็นการเคลื่อนไหวของสิ่งที่มีชีวิต เขาเรียกว่า “กรรม” การเคลื่อนไหวทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทาง

^{๘๕} สมภาร พรหมทา, ศาสนากับวิทยาศาสตร์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.electron.rmutphysics.com>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

^{๘๖} สัมภาษณ์ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๘๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/ -/ ๑๐๐.

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๕๓.

ใจก็ดี ของสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เขาเรียกว่า “กรรม” กรรม เป็นคำที่เขาใช้เรียก อิริยาบถ หรือความเคลื่อนไหว ภาษาพระเขาเรียกว่า “ระบบและกลไกการทำงานของจิต” จิต มันคิด ทำให้คนพูด จิตคิดทำ ทำให้คนทำ มันเกิดจากจิตก่อนทั้งนั้น แต่คำว่า “กรรม” ยังมีนัยที่แฝงอยู่ในนั้นก็คือ กิริยาอาการ เวลาเราเรียกพฤติกรรม หรือการเคลื่อนไหวของสิ่งที่ไม่มีชีวิต เราเรียกว่า กิริยาอาการ หรือลักษณะอาการ อย่างไรก็ตามแล้วแต่ “พฤติกรรม” ก็อยู่ในกรรมนี้เหมือนกัน “พฤติกรรม” คือภาวะที่ปรากฏออกมาให้เห็นของสิ่งที่ไม่มีชีวิต พยายามจะใช้คำให้มันตรงๆ ว่า เป็นภาพที่ปรากฏ อย่างเช่น บางที่ถูกปัจจัยภายนอกผลักดัน เช่น จับไปอย่างนี้ มันก็เคลื่อนไหวแล้ว เพราะเราผลักดัน มันมีแรงผลัก แรงเหวี่ยง มันเคลื่อนไหว แต่ถึงเราไม่จับ ทิ้งเอาไว้เฉยๆ ผ่านไปสิบปี ยี่สิบปี มันก็มีการเปลี่ยนแปลงของมันอยู่ในตัว นี่แหละ อันนี้ก็เป็นพฤติกรรม มันเก่า มันผุ อันนี้เป็นพฤติกรรมของมัน เขาไม่เรียกว่า “กรรม” เขาเรียกว่า “กิริยาอาการ” ของมัน การเคลื่อนไหวของมันมีเสื่อม มีโถม มีเก่า มีผุพังไปท้ายที่สุดก็ไม่เหลือตำแหน่งเลย มันหายไปไหนก็ไม่รู้ บางอย่างเกิดจากการผลักดัน เช่น ขอนไม้ หิน บางทีมันเคลื่อนไหวเมื่อเราไปจับมันเคลื่อนไหว ปล่อยมันอยู่นานๆ ไป ถึงตำแหน่งมันไม่ได้เปลี่ยน แต่ว่ารูปลักษณ์ของมันเปลี่ยน อันนี้เรียกว่าเป็น “กิริยาอาการ” เป็น “พฤติกรรม” อีกเหมือนกัน ก็รวมอยู่ใน “กรรม” นั่นแหละ เมื่อใช้คำว่า “กรรมนิยาม” มันมีกฎของมันเองอย่างไร กรรม มีระบบการทำงานที่เป็นที่เป็นของมันเอง มันไม่ได้ทำงานลอยๆ มันมีเหตุปัจจัยพร้อมในกระบวนการทำงานทุกอย่าง เช่น จะคิดทีหนึ่งมันต้องมีเหตุ ปัจจัย มีอารมณ์ มีสิ่งที่ชวนให้คิด มันก็เลยคิด เมื่อคิด มันก็เกิด “มโนกรรม” ขึ้นแล้ว รับรู้การคิดนั้น เรียกว่า “มโนวิญญูณ” แล้วบางที่ไม่คิดเปล่า พุดออกมาด้วย เป็น “วจีกรรม”^{๘๙}

ส่วนที่ว่า กรรม คือการกระทำที่เกิดจากเจตนาย่อมได้รับผลแห่งการกระทำนั้น และถ้าหากเป็นการกระทำอันไม่เกิดจากเจตนาจะได้รับผลจากการกระทำหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับจิตนิยาม ซึ่งหากจิตไม่มีเจตน์จำนงก็ถือว่าไม่ได้รับผลจากการกระทำ ดังเช่น มีเจตน์จำนงอันดีงาม ร่วมมือกันไปปลุกต้นไม้ ต่อมาคนเดินป่าไปยืนอยู่ใต้ร่มไม้ถูกงูที่อาศัยอยู่บนต้นไม้กัดตาย ถือว่าคนปลุกต้นไม้ไม่มีเจตนา จึงไม่มีผลแห่งกรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงเรื่องการกระทำอันไม่เกิดจากเจตนา ไว้ดังนี้ “การกระทำใดไร้เจตนา ก็ย่อมไม่มีผลตามกรรมนิยาม คือไม่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม กลายเป็นเรื่องของนิยามอื่นทำหน้าที่ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุตุนิยาม คือมีค่าเหมือนกับดินถล่มก้อนหินกร่อนร่วงหล่นจากภูเขา หรือกิ่งไม้แห้งหักลงมา เป็นต้น”^{๙๐}

^{๘๙} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร, รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๙.

กรรมที่ประกอบด้วยเจตนา นั้น หากเป็นกรรมที่ปราศจากซึ่งโลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่าเป็น กรรมดี หรือ “กุศลกรรม” ในทางตรงกันข้าม หากกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา นั้น เป็นกรรมที่ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่าเป็น กรรมเลว หรือ “อกุศลกรรม” ยกตัวอย่างของการเกิด “กุศลกรรม” ที่กล่าวถึงในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ดังนี้

อโลภะ จัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโลภะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็น กุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโลภะ ไม่ถูกโลภะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโลภะกั้มรุม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขบไล่ โดยอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็น กุศลกรรม กุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจาก อโลภะ มือโลภะเป็นเหตุ มือโลภะเป็นแดนเกิด มือโลภะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่มีโลภะนั้นด้วยประการฉะนี้

อทอสะ จัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโทสะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็น กุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโทสะ ไม่ถูกโทสะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโทสะกั้มรุม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขบไล่ โดยอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็น กุศลกรรม กุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจาก อโทสะ มือโทสะเป็นเหตุ มือโทสะเป็นแดนเกิด มือโทสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่มีโทสะนั้นด้วยประการฉะนี้

อโมหะ จัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโมหะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็น กุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโมหะ ไม่ถูกโมหะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโมหะกั้มรุม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขบไล่ โดยอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็น กุศลกรรม กุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจาก อโมหะ มือโมหะเป็นเหตุ มือโมหะเป็นแดนเกิด มือโมหะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่มีโมหะนั้นด้วยประการฉะนี้^{๙๑}

อย่างไรก็ตามผลแห่งกรรมที่จะเป็นไปตามกฎแห่งกรรมนั้นจะเกิดขึ้นช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวิบัติ ๔ เป็นปัจจัยที่ทำให้ผลแห่งกรรมบางอย่างไม่แสดงผล ดังเช่น คนที่ทำกรรมดี ทำไม่จึงไม่ได้ดี อาจขึ้นอยู่กับ “วิบัติ ๔” ในข้อใดข้อหนึ่งอันได้แก่ “คติวิบัติ” คืออาจเป็นผู้ที่เกิดในครอบครัว หรืออยู่ในท้องถิ่น ในสภาพแวดล้อมซึ่งขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้ผลแห่งกรรมดีปรากฏ หรืออาจเกิดจากวิบัติข้ออื่นๆ เช่น “อุปธิวิบัติ” คือร่างกายไม่งดงาม สุขภาพไม่ดี เป็นต้น หรืออาจเกิดจาก “กาลวิบัติ” คือ

^{๙๑} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๗ - ๒๗๘.

อาจอยู่ช่วงสมัยที่ไม่ดี เช่น ช่วงสงคราม หรือมีผู้นำมีผู้ปกครองบ้านเมืองที่ไม่ดี หรืออาจเกิดจาก “ปโยควิบัติ” คืออาจทำความดีไม่ตลอด หรือใช้วิธีการที่ไม่เหมาะสม

อีกประการหนึ่ง ผลแห่งกรรมที่จะเป็นไปตามกฎแห่งกรรม จะเกิดขึ้นช้าหรือเร็วก็อาจขึ้นอยู่กับ “สมบัติ ๔” ในข้อใดข้อหนึ่ง ที่ทำให้ผลแห่งกรรมบางอย่างแสดงผล ดังเช่น “คติสมบัติ” คือเป็นผู้ที่เกิดในครอบครัว หรืออยู่ในท้องถิ่น ในสภาพแวดล้อมซึ่งขณะนั้นเอื้ออำนวยให้ผลแห่งกรรมดีปรากฏ “อุปธิสมบัติ” คือมีร่างกายงดงาม มีสุขภาพดี เป็นต้น “กาลสมบัติ” คืออยู่ช่วงสมัยที่ดี เช่น บ้านเมืองสงบ มีผู้นำ มีผู้ปกครองบ้านเมืองที่ดี หรืออาจเกิดจาก “ปโยคสมบัติ” คือทำความดีมาโดยตลอด และใช้วิธีการที่เหมาะสม ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา กล่าวถึงการรับผลแห่งการกระทำไว้ดังนี้

พระตถาคตทรงทราบผลของกรรมสมათานที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันตามความเป็นจริง โดยฐานะ โดยเหตุ เป็นไฉน พระตถาคตในโลกนี้ทรงทราบว่า

กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอันเป็น **คติสมบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่าง **อุปธิสมบัติ** ห้ามไว้ จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอัน **กาลสมบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอัน **ปโยคสมบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี

กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัย **คติวิบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัย **อุปธิวิบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัย **กาลวิบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัย **ปโยควิบัติ** จึงให้ผลก็มี

กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอัน **คติวิบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอัน **อุปธิวิบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอัน **กาลวิบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอัน **ปโยควิบัติ** ห้ามไว้จึงไม่ให้เกิดผลก็มี

กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัย **คติสมบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัย **อุปธิสมบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัย **กาลสมบัติ** จึงให้ผลก็มี กรรมสมათานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัย **ปโยคสมบัติ** จึงให้ผลก็มี^{๙๒}

สรุปได้ว่า ธรรมเนียม คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น โดยกรรมที่มนุษย์กระทำนั้นมีทั้งที่เป็นกุศลกรรมและ

^{๙๒} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๕/ ๘๑๐/ ๕๒๓.

อกุศลกรรม สาระแห่งกรรมอยู่ที่เจตนา การให้ผลแห่งกรรมอาจช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวิบัติ ๔ และสมบัติ๔ เป็นปัจจัยประกอบ

๓.๗.๖ ธรรมนิยาม

ธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา โดยอาจมีความสัมพันธ์ระหว่างนิยามแต่ละข้อด้วยกัน หรือสัมพันธ์ในตัวเอง ปรากฏการณ์เดียวกันอาจมาจากนิยามในหลายข้อมารวมกันที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์นั้น เรียกกันว่า “ความเป็นไปตามธรรมดา” มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์ การเกิด เป็นเรื่องของพีชนิยาม แต่ การแก่ การเจ็บ และ การตาย อาจเป็นเรื่องของอุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยาม ร่วมกันก็ได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องของความเป็นไปตามธรรมดา ในพุทธประวัติ มีการแสดงให้เห็นความเป็นไปตามธรรมดาในโอกาสต่างๆ เช่น ในอรรถกถา กล่าวถึงเมื่อครั้ง พระโพธิสัตว์ทรงปฏิสนธิ ก็เป็นธรรมดาที่โลกธาตุจะหวั่นไหว ดังความใน สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ที่ขนิกาย มหาวรรค อธิบาย เรื่อง ธรรมนิยาม ไว้ดังนี้ “ความเป็นไปแห่งความหวั่นไหวในหมื่นโลกธาตุ ในการเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นี้ชื่อ ธรรมนิยาม ในที่นี้ ท่านประสงค์ธรรมนิยาม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงตรัสคำเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดา”^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึง “ธรรมนิยาม” ไว้ ดังนี้ “กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกกันว่า ความเป็นไปตามธรรมดา” ส่วนพระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) อธิบายว่า

“ธรรม” คือ ธรรมชาติ ซึ่งรวมทั้งหมดที่กล่าวมา ๔ อย่าง ครอบคลุมทั้งอตุ ทั้งพีช ทั้งกรรม ทั้งจิตต เป็นธรรมชาติทั้งนั้น ธรรมชาติเหล่านี้ มีกฎเป็นของตนเอง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพราะเหตุปัจจัยเฉพาะของตนเอง คือ เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย เป็นไปตามหลักของ อิทัปปัจจยตา “อิทัปปัจจยตา” แปลว่า ความที่มีสิ่งนี้จึงมีสิ่งนี้ เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี คำว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” อาศัยกันและกัน ทั้งในตัวของมันเองคือ ในอตุ ในพีช ในกรรม ในจิตต ก็อาศัยเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นอกจากนั้น ยังสัมพันธ์นอกตัวเอง เช่น จิตตนิยาม ไปสัมพันธ์กับพีชนิยาม ไปสัมพันธ์กับ อุตุนิยาม บางที่อุตุนิยาม สัมพันธ์กับจิตตนิยาม^{๑๔}

ดังนั้นการศึกษาเรื่อง “ธรรมนิยาม” จึงช่วยให้มีการพิจารณาสรรพสิ่งด้วยเหตุผลของความสัมพันธ์ของกฎ นิยาม ๕ ก็จะทำให้สามารถแยกแยะ จริง เท็จ ดี ชั่ว คุณ โทษ และช่วยให้

^{๑๓} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/ -/ ๑๐๑.

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร, รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สามารถผ่านพ้นปัญหาไปได้ เพราะอย่างไรเสียด้วยความเป็นมนุษย์ ย่อมไม่สามารถหลีกเลี่ยงความทุกข์ หลีกเลียงปัญหาได้ มนุษย์จึงต้องเป็นนักแก้ปัญหา เพื่อการเป็นอยู่อย่างเป็นทุกข์น้อยที่สุดของตนเองและสังคม

๓.๘ ระบบนิเวศกับ นิยาม ๕

วิทยาการสมัยใหม่ช่วยให้มนุษย์ได้เรียนรู้และแสวงหาความก้าวหน้าในทางโลก แต่ในความก้าวหน้าทางวิทยาการของศาสตร์ต่างๆ เหล่านั้น จำเป็นจะต้องมีการเชื่อมโยงอิงอาศัยกัน ไม่มีศาสตร์ใดที่จะสามารถดำรงอยู่ได้โดยลำพัง ลิขิต ธีรเวคิน ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์มักจะมีปัญหาด้านเดียว เนื่องจากความรู้และความชำนาญมีจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน มักจะเอาความรู้ความชำนาญของตนเป็นหลักในการแก้ปัญหา”^{๙๕} ดังนั้นการนำศาสตร์ทางด้านพระพุทธศาสนาเข้าไปร่วมในการวิเคราะห์ ตีความ และสังเคราะห์ในศาสตร์ด้านอื่นๆ จึงน่าจะเป็นวิธีการหนึ่งในการหลอมรวมองค์ความรู้ของวิทยาการสมัยใหม่ กับพระพุทธศาสนาให้เชื่อมโยงกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตร์ทางด้านนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของชีววิทยา สมภาร พรหมทา กล่าวว่า

ชีวิตเราต้องการทั้งศาสนา และความเข้าใจในเชิงชีววิทยา เวลานี้ศาสตร์หลายแขนงยังไม่สามารถเชื่อมเข้าหากัน เช่น ฟิสิกส์กับชีววิทยา ยังไม่สามารถอธิบายให้เชื่อมต่อกันได้ แต่ในอนาคต ผู้เขียนเชื่อว่า เราจะบรรลุถึงขั้นหนึ่งของความรู้ที่จะทำให้เรามองเห็นลู่ทางที่จะโยงความรู้ที่ดูเหมือนแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเข้าหากัน โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการตีความ^{๙๖}

ระบบนิเวศกับนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา มีแนวคิดที่คล้ายคลึงใกล้เคียงกัน ดังเช่นในเรื่องของความหมาย กล่าวคือ ระบบนิเวศหมายถึง ระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนแร่ธาตุสารอาหารและพลังงานอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ส่วน นิยาม ๕ หมายถึง กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ เป็นกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ที่เรียกว่า ประกอบด้วย อุดุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และ ธรรมนิยาม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึง นิยาม ๕ ไว้ดังนี้ “กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ”^{๙๗} ซึ่งใน

^{๙๕} ลิขิต ธีรเวคิน, (๖ มิถุนายน ๕๘) “การแก้ปัญหาโดยสหพหุศาสตร์”, สยามรัฐ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhiravegin.com/๖/๖/๕๖>, [๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๘].

^{๙๖} สมภาร พรหมทา, รากเหง้าเราคือทุกข์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (สำนักพิมพ์วารสารปัญญา, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๓). หน้า ๒๑๓.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๖.

เรื่องนี้ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) กล่าวไว้ว่า “ระบบนิเวศกับนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องเดียวกัน เราใช้คำว่า ธรรมฐิติ ความมีอยู่หรือสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ หรือมีโดยธรรมชาติ หรือตามธรรมชาติ มันมีกฎของมันเอง มีกฎเฉพาะเป็นของมันเอง”^{๙๘}

ในขณะที่ระบบนิเวศกล่าวถึงระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดพลังงาน และมีการหมุนเวียนแร่ธาตุสารอาหารอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ รวมทั้งมีความสัมพันธ์กันทั้งในลักษณะเกื้อกูล และลักษณะของการทำลาย นิยาม ๕ ก็กล่าวถึงกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ นิยามแต่ละข้อมีกฎของตัวเอง และกฎทุกข้อในนิยาม ๕ มีสัมพันธ์ในตัวเองรวมทั้งสัมพันธ์กับกฎข้ออื่นๆ ที่อยู่ในนิยาม ๕ เรียกว่า เป็นปัจจัยสัมพันธ์ ซึ่งสามารถวิเคราะห์แนวคิดของนิยาม ๕ วิเคราะห์ได้ ดังต่อไปนี้

๓.๘.๑ ระบบนิเวศกับอุตุนิยาม

ระบบนิเวศจัดแบ่งองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งไม่มีชีวิตออกเป็น ๒ ประเภท คือ สารอนินทรีย์ และภูมิอากาศ โดยสารอนินทรีย์ ได้แก่ สารที่ประกอบด้วยแร่ธาตุต่างๆ เช่น น้ำ คาร์บอน ไนโตรเจน ฯลฯ ส่วนภูมิอากาศ ได้แก่ สภาพภูมิอากาศ (Climate Condition) ซึ่งเป็นปัจจัยทางกายภาพอันมีผลต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ได้แก่ อุณหภูมิ ความชื้น ปริมาณแสงแดด และลม

พระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งไม่มีชีวิต เป็นสภาวะต่างๆ ของธาตุ ๕ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และฤดูกาล รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ซึ่งเรียกว่า “อุตุนิยาม” ซึ่งอาจเทียบได้กับศาสตร์ด้านวิทยาศาสตร์คือ ฟิสิกส์ เคมี ภูมิศาสตร์ หรือสูตรต่างๆ ที่มีการค้นคิด ค้นพบ หรือแม้กระทั่งการที่มนุษย์ใช้ความพยายามทำวิทยาศาสตร์ให้เป็นวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เช่น การทำฝนเทียม แม้จะมีเรื่องของ จิตตนิยาม และ กรรมนิยาม เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่การทำฝนเทียมก็เกิดจากการนำสิ่งไม่มีชีวิตมาทำให้เกิดปฏิกิริยากันคือ การนำสารเคมี เช่น ยูเรีย แอมโมเนียไนเตรท น้ำแข็งแห้ง และเกลือ พร้อมกับการตัดแปรสภาพอากาศในธรรมชาติให้เกิดความแตกต่างกันจนทำให้เกิดฝนเทียม ซึ่งทั้งหมดในพระพุทธศาสนาถือว่าเกิดจากเหตุปัจจัย แต่สิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดก็ยังคงรวมอยู่ในกฎธรรมชาติ คือ “อุตุนิยาม” ทั้งสิ้น พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) ได้กล่าวไว้ว่า “อุตุนี้มันมีกฎเป็นของตนเอง เรียกว่า “อุตุนิยาม ทำไมเขาถึงเรียกว่ามีกฎเป็นของตนเอง ก็ฟ้าผ่า เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมมันก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมฝนมันก็ตก

^{๙๘} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร, รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมฟ้ามันก็ร้อง เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมอากาศมันก็หนาว เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมลมมันก็พัด อะไรพวกนี้เขาเรียกว่า อุดุนิยาม”^{๙๙}

สรุปได้ว่า อุดุนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ ความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศใน ส่วนของสิ่งที่มีชีวิต การทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศ และ “อุดุนิยาม” ย่อมช่วยให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ไม่บ่น ไม่คับแค้น เป็นทุกข์ เช่น การที่ฝนตกทุกวัน รถติด ไปทำงาน ไม่สะดวก ก็เพราะมันเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นฤดูฝน มีลมมรสุมเข้า ควรหาวิธีการแก้ไขอย่างไร เช่น พกร่ม หรือออกจากบ้านแต่เช้าตรู่ เป็นต้น

๓.๘.๒ ระบบนิเวศกับพีชนิยาม

ระบบนิเวศจัดแบ่งองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่มีชีวิตออกเป็น ๒ ประเภท คือ ผู้ผลิต และผู้บริโภค โดยผู้ผลิต ได้แก่พืชสีเขียวทุกชนิด ส่วนผู้บริโภค แบ่งเป็นผู้บริโภคขนาดใหญ่ เช่น คน ช้าง ม้า เสือ สิงโต และผู้บริโภคขนาดเล็ก เช่น แบคทีเรีย รา เป็นต้น สิ่งมีชีวิตเหล่านี้มีลักษณะทางพันธุกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นก่อนหน้า

การจัดแบ่งสิ่งมีชีวิตที่กล่าวมาในข้างต้นเป็นการจัดแบ่งตามหน้าที่ในการดำรงชีวิตและความมีอยู่ของระบบนิเวศ แต่หากต้องการทราบว่า แล้วสิ่งมีชีวิตจะต้องมีลักษณะอย่างไรบ้าง ในทางชีววิทยาถือว่าสิ่งมีชีวิตจะต้องมีสมบัติทางกายภาพและชีวภาพ กล่าวคือ ๑. มีการสืบพันธุ์ (reproduction) เพื่อเพิ่มจำนวนลูกหลานที่มีลักษณะเหมือนเดิม ไม่สูญพันธุ์ไป ส่วนสมบัติทางกายภาพและชีวภาพของสิ่งมีชีวิต ข้อที่ ๒ คือ.ต้องการสารอาหารและพลังงาน และข้อที่ ๓. คือ มีการเจริญเติบโต มีอายุขัย

ในทางพระพุทธศาสนา “พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับพันธุกรรม เป็นเรื่อง ของสิ่งมีชีวิตที่มีกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลที่ต้องเป็นไปตามพันธุกรรม ปรีชา ช่างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา กล่าวถึง “พีชนิยาม” ไว้ดังนี้ “หมายถึง กฎธรรมชาติส่วนที่ทำหน้าที่ดูแลความเป็น ระเบียบในโลกของสิ่งมีชีวิต กฎข้อนี้คงเทียบได้กับกฎทางชีววิทยา อย่างที่เรารู้จักกันในสมัยนี้”^{๑๐๐}

“พีชนิยาม” จึงมีส่วนที่คล้ายคลึงกับระบบนิเวศในเรื่องของพันธุกรรม ในทางชีววิทยาถือว่า การสืบพันธุ์ (reproduction) เป็น สมบัติทางกายภาพและชีวภาพ ประการแรกของสิ่งมีชีวิต ทั้งนี้ เพื่อการเพิ่มจำนวนลูกหลานที่มีลักษณะเหมือนเดิม ไม่ให้สูญพันธุ์ไปจากโลก ในการสืบพันธุ์นั้นมีทั้ง

^{๙๙} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) รศ. ดร, รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๑๐๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับศาสนา, หน้า ๑๑๖.

การสืบพันธุ์แบบอาศัยเพศ (sexual reproduction) ซึ่งมีทั้งในคน สัตว์ และพืช (พืชดอก มีดอกไว้ทำหน้าที่ในการสืบพันธุ์) และการสืบพันธุ์แบบไม่อาศัยเพศ (asexual reproduction) ซึ่งมีใน สัตว์ และในพืช (ในสัตว์ เช่น การแตกหน่อ ในไฮดรา ยีสต์, การแบ่งตัวออกเป็นสอง ในอะมีบา พารามีเซียม, การขาดออกเป็นท่อน ในดาวทะเล, การสร้างสปอร์ ในเห็ด รา และยีสต์, ฯลฯ ในพืช คือการสืบพันธุ์ที่ไม่ต้องใช้เมล็ดและเกสรในพืชดอก เช่น การงอกต้นใหม่จากส่วนต่างๆ ของ กล้วย ขิง ข่า การปักชำ การตอนกิ่ง เป็นต้น) ในส่วนของพระพุทธศาสนา มีการจัดแบ่งพันธกรรมของพืชพันธุ์ต่างๆ อยู่แล้ว โดยรวมไว้ทั้งพวกที่สืบพันธุ์โดยอาศัยเพศและพวกสืบพันธุ์โดยไม่อาศัยเพศ ดังความในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ สิกขาบทวิภังค์^{๑๐๑}

สรุปได้ว่า พีชนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธกรรม “พีชนิยาม” เป็นศาสตร์ที่เป็นแนวคิดในด้านพระพุทธศาสนา เทียบได้กับศาสตร์ด้านชีววิทยา กฎเกณฑ์ หรือสูตรต่างๆ ที่มีการค้นคิด ค้นพบ หรือแม้กระทั่งการที่มนุษย์ใช้ความพยายามทำวิทยาศาสตร์ให้เป็นวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เช่น การผสมเทียม การอุ้มบุญ แม้จะเกิดจากการนำเอากฎธรรมชาติข้ออื่นๆ เช่น จิตตนิยาม และ กรรมนิยามเข้ามาประกอบ แต่ไม่ว่าจะปฏิบัติการณ์ด้วยวิธีใดก็ยังคงเป็นไปตามพันธกรรม ตามกฎแห่ง “พีชนิยาม” คือคนก็ต้องมีลูกออกมาเป็นคน และมีรูปร่างหน้าตาไปตามลักษณะเผ่าพันธุ์ของผู้เป็นเจ้าของยีน (Gene) ซึ่งเป็นหน่วยที่ควบคุมลักษณะทางพันธุกรรมต่างๆ ในร่างกายของสิ่งมีชีวิตการทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศ และ “พีชนิยาม” จึงช่วยให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ยอมรับในความเป็นจริงของเรื่องพันธกรรม หากไม่จำเป็นหรือเดือดร้อนจนเกินไป ก็ไม่ต้องไปทำศัลยกรรม หรือเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใดจนทำให้เกิดอันตรายหรือผลร้ายต่อไปในอนาคต รวมทั้งการยอมรับในความเป็นชาติพันธุ์ของเพื่อนร่วมโลก ไม่มีการเหยียดสีผิว ไม่มีการดูถูกเชื้อชาติ เป็นต้น

๓.๘.๓ ระบบนิเวศกับจิตตนิยาม

ระบบนิเวศในส่วนที่มีชีวิตซึ่งประกอบด้วย คน สัตว์ และ พืช นั้น ในทางชีววิทยากล่าวว่าคนมี “สมอง” ไว้ทำหน้าที่ในการควบคุม สิ่งการเคลื่อนไหวพฤติกรรมและภาวะการณธำรงดุล (Homeostasis) เช่น การเต้นของหัวใจ ความสมดุลในร่างกาย รวมทั้งการทำกิจกรรมที่สลับซับซ้อน ส่วนสัตว์ที่มีกระดูกสันหลัง จะมีสมองที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมในการดำรงชีพ สำหรับพืชเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีสมอง แต่การที่พืชเคลื่อนไหวและเจริญเติบโตได้ เป็นเพราะ สิ่งเร้าอื่นๆ ไปกระตุ้น เช่น แสงแดด น้ำ อุณหภูมิ ดิน และปุ๋ย เป็นต้น แม้กระทั่งพืชที่กินแมลงก็ไม่ได้หมายความว่าพืชมีสมองสั่งการ แต่เกิดจากลักษณะทางพันธุกรรมของพืชเองที่เป็นตัวกระตุ้น

^{๑๐๑} อ่างแล้ว.

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า “จิต” หรือ “จิตตนิยาม” เป็นการทำงานที่มีกลไกในการทำงานของตนเอง เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมก็จะทำงาน จิตมีการรับรู้เสพอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เรียกว่า วิถีจิต มีการไต่สวนอารมณ์ และแล่นต่อไปถึงการแล่นไปในอารมณ์ (ขวนะ) ต่อไปจนถึงช่วงที่ทำการธรรม ซึ่งอาจเป็นกุศลหรืออกุศล ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งเหล่านี้มีความต่างไปจากสัตว์และพืช จิต ในจิตตนิยามจึงมุ่งเอาจิตในมนุษย์เป็นหลัก ซึ่งในเรื่องนี้ สมภาร พรหมทา ได้กล่าวถึงความต่างระหว่างสมองกับจิต ไว้ดังนี้

สมองในทัศนะของพุทธศาสนาก็มีฐานะเป็นเพียงอวัยวะชิ้นหนึ่งในจำนวนอวัยวะต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายคน อวัยวะต่างๆย่อมมีหน้าที่ของตนเอง หัวใจ แขน ขา ลิ้น ฟันย่อมมีหน้าที่ของฟัน สมองก็เช่นเดียวกัน มีหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนาเชื่อว่า อวัยวะเหล่านี้เป็นสสาร มันจึงไม่สามารถทำงานได้ด้วยตัวของมันเอง หัวใจของคนที่ตั้งอยู่ตลอดเวลาใน พุทธศาสนาไม่เชื่อว่ามันจะทำงานโดยลำพังได้ โดยไม่อาศัยสิ่งอื่นที่มีคุณสมบัติเหนือกว่าสสาร สมองคนก็เช่นกัน ก้อนเนื้อก้อนนี้จะทำงานไม่ได้ หากไม่มีพลังบางประการที่เหนือกว่าสสาร ควบคุมอยู่เบื้องหลัง พลังที่ว่าในพุทธศาสนาเชื่อว่าเป็น จิต^{๑๐๒}

อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดในเรื่องสมองและจิตของระบบนิเวศกับพระพุทธศาสนาจะมีแนวคิดที่ต่างกัน แต่หลักพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นกฎของธรรมชาติตามหลักของ “จิตตนิยาม” จากการศึกษาแนวคิดของ นักนิเวศวิทยากับนักนิเวศวิทยาแนวลึกในการมองสรรพสิ่งในระบบนิเวศว่า เป็นแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับหลักของจิตตนิยามในด้าน “กุศลจิต” คือจิตฝ่ายดี แม้ว่าจะเป็นลักษณะของ “กุศลจิต” ที่ต่างกัน กล่าวคือ นักนิเวศวิทยามององค์ประกอบของระบบนิเวศใน ส่วนสิ่งมีชีวิตเฉพาะในด้านรูปธรรม โดยมองในด้านคุณประโยชน์ การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ และการ พิทักษ์เพื่อให้ได้การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่ยาวนาน นักนิเวศวิทยาเห็นว่า “พืช” มีความสำคัญ เพราะในฐานะเป็นผู้ผลิต เป็นผู้ถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนของธาตุอาหารอันเป็นบทบาทอัน สำคัญของระบบนิเวศ และส่งต่อไปยังผู้บริโภคคือสัตว์ ส่วนสัตว์เป็นผู้บริโภค และมีความสัมพันธ์ ระหว่างกันในหลายรูปแบบ เช่น พืชพาอาศัย เกื้อกูล หรือ ล่า เป็นต้น ส่วนนักนิเวศวิทยาแนวลึกมอง องค์ประกอบของระบบนิเวศในด้านคุณค่าทั้งของทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต โดยเห็นว่า สิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีคุณค่าในตัวของตัวเอง สรรพสิ่งบนผืนโลกมีความชอบธรรมที่จะอยู่บนผืนโลก ได้อย่างเท่าเทียมกัน ระบบนิเวศมักถูกทำลายไปด้วยฝีมือมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่ กว่าสิ่งอื่นบนผืนโลก แม้ว่าโครงสร้างของมนุษย์จะทำให้มนุษย์มีความสามารถสูงมากกว่าสิ่งอื่น ก็มิได้ หมายความว่ามนุษย์มีคุณค่ามากกว่าสิ่งอื่นบนผืนโลก ซึ่งหากพิจารณา จิตตนิยาม ที่เป็นกุศลจิตของ

^{๑๐๒} สมภาร พรหมทา, ศาสตราจารย์วิทยาศาสตร์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.electron.rmutphysics.com>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

นักนิเวศวิทยาทั้งสองประเภทแล้ว ต่างก็เป็นการมองสรรพสิ่งในด้านที่ดิงาม จิตตนิยาม ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ในการทำงานของจิตจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการที่จะสรรค์สร้างหรือทำลายตนเอง และสังคม ดังที่ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า

หน้าที่ของจิตคือ การให้ความหมายแก่โลก (Meaning – giving activity) และข้อสำคัญคือ เราจะให้ความหมายแก่โลกภายนอกตัวเราอย่างไร นั้นขึ้นอยู่กับตัวเราเอง โลกภายนอกเป็นอย่างไรไม่สำคัญสำหรับเรา ที่สำคัญคือเราตีตรา หรือกำหนดความหมายให้คุณค่าแก่นั่นอย่างไรต่างหาก ถ้าเรตกอยู่ใต้อำนาจกิเลสตัณหา เราก็ตีค่าสถานการณ์ไปทางหนึ่ง แต่ถ้าเรามีธรรมประจำใจ เราก็ให้ความหมายแก่โลกไปอีกทางหนึ่ง^{๑๐๓}

และ สมภาร พรหมทา ได้อธิบายไว้ว่า

หลักจิตตนิยามก็คือหลักที่บอกเราว่า จิตใจของมนุษย์มีกฎเกณฑ์ มีระเบียบ หากเราต้องการให้จิตใจผ่องใส สงบ สันโดษ เราต้องทำอะไรบ้าง ตรงกันข้าม คนที่ชีวิตเดือดร้อนกระวนกระวาย หากเราเอาหลักจิตตนิยามนี้มาจับ เราจะพบว่า ภาวะที่เดือดร้อนกระวนกระวายนั่น เป็นผลมาจากเงื่อนไขที่แน่นอนอย่างหนึ่ง หลักจิตตนิยามบอกว่า เมื่อใดก็ตามที่เราสร้างเงื่อนไข เช่นนี้ เมื่อนั้นเราจะประสบผลอย่างเดียวกันนี้ อย่างไม่อาจเลี่ยงได้ นี่คือกฎเกณฑ์ และความ เป็นระเบียบในโลกของจิต หลักจิตตนิยามกล่าวว่า จิตของคนเรานั้น แฝงธรรมชาติสองอย่างเอาไว้ อย่างแรกคือธรรมชาติฝ่ายดี อย่างที่สองคือธรรมชาติฝ่ายเลว ธรรมชาติฝ่ายดีจะชักนำเราไปในทางที่ดี ส่วนธรรมชาติฝ่ายชั่วจะชักนำเราไปในทางที่ชั่ว ธรรมชาติฝ่ายดีท่านเรียกว่า กุศลเจตสิก ธรรมชาติฝ่ายเลวเรียกว่าอกุศลเจตสิก กุศลเจตสิกหลักมีอยู่สามอย่างคือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง อกุศลเจตสิกที่สำคัญก็มีอยู่สามอย่างเช่นกัน คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ธรรมชาติที่ดี และเลวในใจคนอาจมีมากกว่านี้ แต่ทั้งหมดก็สามารถจัดลงในเจตสิกหลักเหล่านี้^{๑๐๔}

สรุปได้ว่า คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี หากการทำงานของจิตเป็นกุศลก็จะเป็นพลังให้ทำความดี แต่หากการทำงานของจิตเป็นอกุศลก็จะชักนำให้ทำในสิ่งที่ชั่ว จิตตนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ จิตตนิยามฝ่ายดี ทำให้มนุษย์ เกิดนิเวศสำนึก ตระหนักในความสำคัญ ของระบบนิเวศ ส่วนจิตตนิยามฝ่ายเลว ทำให้มนุษย์ขาด “นิเวศสำนึก” ในการตระหนักถึง

^{๑๐๓} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระพุทธศาสนากับฟิสิกส์ควอนตัม: ความเหมือนที่แตกต่าง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗๔.

^{๑๐๔} สมภาร พรหมทา, ศาสนากับวิทยาศาสตร์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.electron.rmutphysics.com>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

ความสำคัญของระบบนิเวศ ผลจากการขาดภาวะสมดุลของระบบนิเวศที่ส่วนใหญ่มาจากฝีมือของมนุษย์ ในการทำร้ายธรรมชาติ สะท้อนให้เราเห็นว่า เงื่อนไขของจิตที่พอกพูนด้วย โลภะ โทสะ และ โมหะ ของมนุษย์

๓.๘.๔ ระบบนิเวศกับกรรมนิยาม

ด้วยวิทยาการต่างๆ ที่เจริญก้าวหน้า ทำให้มนุษย์ในปัจจุบันได้รับความสะดวกสบาย ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดแจ้งว่าความเจริญก้าวหน้าเหล่านั้นมาจากฝีมือและปัญญาของมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกันความเดือดร้อนและวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติ จนส่งผลร้ายรามาถึงเศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ส่วนหนึ่งก็มาจากมนุษย์เช่นกัน ดังเช่น ภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ มีสาเหตุมาจาก การใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง การตัดไม้ทำลายป่า การล่าสัตว์ การทำประมงแบบไร้จริยธรรม ซึ่งยังผลให้เกิดวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติหลายอย่าง โดยแสดงให้เห็นผลของการกระทำนั้น ทั้งในระยะสั้น และระยะยาว สิ่งทีกล่าวมาเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงหลัก “กรรมนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการกระทำอันมีเจตนาของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำอย่างชัดเจน จริงอยู่ที่สัตว์ก็มีการทำกรรมเช่นกัน แต่การกระทำของสัตว์เป็นการกระทำด้วยสัญชาตญาณของการอยู่รอดเพื่อการดำรงชีวิต ดังนั้นผลแห่งการกระทำที่เกิดขึ้นย่อมมาจากมนุษย์ มนุษย์จึงเป็นผู้บังคับควบคุมธรรมชาติและต่อสู้กับธรรมชาติ ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า

เจตน์เจ้านางของมนุษย์เป็นผู้ปรุงแต่งบังคับควบคุมโลกธรรมชาติ นอกจากนั้น มนุษย์ก็ใช้เจตน์เจ้านาง หรือเจตน์เจ้านางนี้เป็นเครื่องกำหนดการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์เองด้วย และพร้อมกับที่มนุษย์ปฏิบัติต่อผู้อื่น สิ่งอื่น ต่อธรรมชาติที่แวดล้อมตน ตลอดจนปรุงแต่งโลกของธรรมชาติอยู่นั่นเอง มนุษย์ หรือว่าให้ถูกคือ เจตน์เจ้านางของมนุษย์นั้นก็ปรุงแต่งตัวของเขาเอง ปรุงแต่งบุคลิกภาพ และวิถีชีวิต หรือชะตากรรมของเขาไปด้วย เนื่องด้วยกรรมนิยามเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง ครอบคลุมโลกแห่งเจตน์เจ้านาง และการปรุงแต่งสร้างสรรค์ทั้งหมดของมนุษย์ เป็นแกนนำในการปรุงแต่งชีวิตตนเองของมนุษย์แต่ละคน เป็นเครื่องชี้กำหนดแนวทางของสังคม และผลงานสร้างสรรค์ทำลายของมนุษย์ เป็นฐานที่มนุษย์อาศัย ก้าวเข้าไปเกี่ยวข้องกับนิยามอื่นๆ เพื่อปรุงแต่งบังคับควบคุมโลกของธรรมชาติ โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนเน้นถึงความสำคัญของกรรมเป็นอย่างมาก ดังพุทธพจน์ที่คุ้นกันดีว่า “กมฺมฺนา วตฺติโลโก” แปลว่า โลกเป็นไปตามกรรม หรือโลกเป็นไปเพราะกรรม กรรมจึงเป็นคำสอนที่สำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา^{๑๐๕}

อย่างไรก็ตามสรรพสิ่งในโลกก็ยังคงต้องอิงอาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอันซับซ้อนเพื่อการดำรงอยู่ จึงทำให้ไม่มีใครที่มีอำนาจเด็ดขาดในตัวเอง ดังนั้นในขณะที่ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

^{๑๐๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๕๕.

ถูกทำลายโดยฝีมือมนุษย์ ก็มีมนุษย์อีกกลุ่มหนึ่งพยายามที่จะสร้าง “กุศลกรรม” ด้วยการจรรโลงระบบนิเวศเอาไว้ให้อยู่ในภาวะสมดุล ด้วยวิธีการอันหลากหลาย ซึ่งแม้จะยากลำบากก็ต้องใช้ความพยายาม “กรรมนิยาม” จึงเป็นกฎแห่งความจริงที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น เป็นกฎแห่งกรรม จึงขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะเลือกกระทำกรรมแบบใด เพราะผลแห่งกรรมนั้นย่อมได้รับแน่นอน อาจได้รับในระดับจิตใจ สังคมเป็นสุขหรือทุกข์ ได้รับในระดับบุคคล ทำให้ได้รับในสิ่งที่พึงปรารถนาและสิ่งไม่พึงปรารถนา ได้รับในระดับสังคม ทำให้เกิดความเสื่อมหรือความเจริญในสังคม พุทธทาส ภิกขุ กล่าวไว้ว่า

ทำดีได้ดีแน่, เพราะมันคืออยู่ที่ตัวการกระทำนั่นเอง และมันดีเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ แต่ที่มันจะได้เงินหรืออื่นๆ ด้วยหรือไม่ นั่นเป็นอีกส่วนหนึ่ง แม้ทำชั่วมาก็เป็นอย่างเดียวกัน มันช่วยอยู่ที่การกระทำนั่นเอง ไปทำเข้มนักก็ชั่วมตั้งแต่เมื่อทำ จะได้เงินด้วยหรือไม่ นั่นอีกส่วนหนึ่ง ฉะนั้น “ทำดี ต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว” โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงไปทางไหนพัน^{๑๐๖}

๓.๘.๕ ระบบนิเวศกับธรรมนิยาม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า บทบาทและความสำคัญของระบบนิเวศคือ บทบาทในการถ่ายทอดพลังงาน และบทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร โดยบทบาทในการถ่ายทอดพลังงานนั้นมีดวงอาทิตย์เป็นพลังงานเบื้องต้นที่ถ่ายทอดพลังงานลงสู่ผู้ผลิตซึ่งก็คือพืช จากนั้นผู้ผลิตจะใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์ไปทำปฏิกิริยากับอินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่ากระบวนการสังเคราะห์แสง จนได้เป็น อินทรีย์สาร แล้วสะสมเป็นพลังงานเบื้องต้นเพื่อถ่ายทอดไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารต่อไป ส่วน การหมุนเวียนของธาตุอาหาร เป็นวัฏจักรจากสิ่งแวดล้อมเข้าสู่สิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตจะปลดปล่อย ลงสู่สิ่งแวดล้อมอีกทีหนึ่ง การหมุนเวียนของธาตุอาหารทำให้ปริมาณของสารในธรรมชาติมีอยู่อย่างไม่หมดสิ้น พอเพียงกับความต้องการของสิ่งมีชีวิต ก่อให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติ ดังนั้น พืชจึงเป็นแหล่งผลิตอาหารให้แก่ชีวิตทั้งหมดในโลก แม้แต่สัตว์ที่กินสัตว์เป็นอาหาร เช่น เสือ สิงโต และสุนัขป่า ต่างได้รับอาหารซึ่งมีรากฐานมาจากพืชทั้งนั้น กล่าวคือ เสือกินกวางก็จริง แต่กวางจะมีรูปร่างใหญ่โตให้เสือกินได้ กวางก็ต้องกินพืชซึ่งได้แก่ใบไม้ และยอดไม้ต่างๆ เป็นอาหาร ดังนั้น หากไม่มีพืชก็ไม่มีกวาง เมื่อไม่มีกวางหรือสัตว์กินพืชอื่นๆ ก็ไม่มีเสือ มนุษย์เองก็เช่นกัน มนุษย์ได้อาหารซึ่งมีต้นตอมาจากพืชทั้งนั้น ไม่ว่าจะอาหารที่ได้จากบนบก หรือน้ำก็ตาม

หากศึกษาย้อนไปในอดีตจะพบว่า ระบบนิเวศป่าไม้อันประกอบด้วยต้นไม้ สัตว์ป่า ธารน้ำ และผืนดิน ได้ถูกบุกรุกและมีการการทำลายมาเนิ่นนานแล้วเพียงแต่อย่างไรก็ไม่เกิดการกระทบกระเทือน

^{๑๐๖} พุทธทาสภิกขุ, “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ขุมนุมข้อคิดอิสระ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (ฝ่ายโรงพิมพ์ ตถตาพับลิเคชัน จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗.

เนื่องด้วยปริมาณของคนที่ยังมีไม่มาก จึงทำให้ระบบนิเวศสามารถปรับความสมดุลได้ด้วยตัวของระบบนิเวศเอง เอกพันธ์ ไกรจักร์ กล่าวว่า

ยุค anthropocene เป็นยุคใหม่ที่มีมาตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นยุคที่มนุษย์ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ต่อสิ่งแวดล้อมค่อนข้างเยอะ อดีตปัจจุบัน ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นและสิ่งไม่มีชีวิต ไม่ได้เปลี่ยนไป มนุษย์ยังคงกินผัก กินหญ้า กินเนื้อสัตว์เหมือนเดิม แต่ความรุนแรง ความถี่และปริมาณ มันเปลี่ยนแปลงไป จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล การตั้งทรัพยากรมาใช้เปลี่ยนไป พืชพันธุ์เกษตรมีความเด่นขึ้น ยุค anthropocene เป็นยุคที่มนุษย์เข้ามาจัดการกับระบบนิเวศ หากพูดถึงสิ่งมีชีวิตก็มักนึกถึงแต่มนุษย์ แต่เราลืมไปว่า พืช สัตว์ ก็มีชีวิต แต่สิ่งมีชีวิตที่เข้ามาจัดการกับระบบนิเวศทั้งหมดก็ต้องยอมรับว่าเป็นมนุษย์ บทบาทมันชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ^{๑๐๗}

จากผลการวิจัยของ นีออร์ สิริมงคลเลิศสกุล พบว่า “ไฟป่าเกิดจาก ๒ สาเหตุคือ เกิดจากธรรมชาติและเกิดจากมนุษย์ สำหรับในประเทศไทยสถิติไฟป่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ – ๒๕๔๒ มีเกิดขึ้น ๗๓,๖๓๐ ครั้ง และพบว่าเกิดจากธรรมชาติเพียง ๔ ครั้งเท่านั้น”^{๑๐๘} ปัญหาหมอกควันในภาคเหนือ ในปัจจุบันก็ยังคงมีต่อไป รวมทั้งปัญหาหมอกควันในประเทศเพื่อนบ้านที่ขยายมาสู่จังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทย เป็นสิ่งยืนยันให้เห็นว่า ระบบนิเวศกำลังตกอยู่ในสภาพอันตราย

อดิศร ภูสาระ กล่าวถึงระบบนิเวศจากอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันไว้ดังนี้

การถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนธาตุอาหารของระบบนิเวศในอดีต เป็นกระบวนการหมุนเวียนที่มีความสมดุล ยุคที่ไม่มีเทคโนโลยี กับยุคที่มนุษย์ประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำ มีการเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดด จากการปลูกข้าวแบบพอกินมาเป็นยุคอุตสาหกรรมมีโรงสี การปลูกข้าวก็ต้องมีการสะสม เพราะต้องการความมั่นคงในอาหาร ต้องมีอาหารสะสมให้เหลือเกินบริโภค และถ้าอยากให้เหลือเกินบริโภคทำอย่างไร ก็ต้องปลูกเกินบริโภค พอกปลูกเกินบริโภค ความสมดุลก็เริ่มลดแล้ว ปลูกข้าวแค่นี้มีแมลงมากินข้าว คุณแมลงได้อย่างไรก็ต้องพ่นยาแมลงที่กินข้าวตาย แมลงที่กินข้าวไม่มีแล้ว ได้ข้าวเยอะ แต่ใช้เครื่องจักร เครื่องจักรทำให้มีคาร์บอนไดออกไซด์มาก แต่พื้นที่ป่าลด นั่นเพราะเราต้องการขยายผลผลิต นาที่นี้ ปัจจุบันนี้ภาคใต้มีปัญหาควัน เพราะอินโดนีเซียเผาป่า เพื่อที่จะขยายผลผลิต ต้องการขยายพื้นที่เพื่อปลูก

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ อาจารย์เอกพันธ์ ไกรจักร์, ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^{๑๐๘} นีออร์ สิริมงคลเลิศสกุล, “การจัดการไฟป่า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” รายงานการวิจัย, (ทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tuhpp.net>, [๘ กันยายน ๒๕๕๗].

ต้นยูคาลิปตัสเพื่อทำกระดาษ พอมีความก้าวหน้ามากขึ้นก็ใช้กระดาษมาก กระดาษมาจากฟาร์มบ้านเราไม่มีปัญหา เพราะเราปลูกตามบ้านไร่ปลายนา แต่ในอินโดนีเซีย เมื่อความต้องการมีเยอะขึ้น อินโดนีเซียก็ถาง ก็ต้องตัดต้นไม้ ต้นไม้ที่ตัดไม่สามารถส่งโรงงานกระดาษได้ เพราะถ้าคุณส่งโรงงานกระดาษ ระบบมาตรฐานสิ่งแวดล้อมของประเทศบอกว่าไม่ต้องการไม้แบบนี้ ประมงบ้านเราถ้าคุณจับปลาเล็กปลาน้อยหมดเราไม่ซื้อคุณแล้วนะ ทุกประเทศกำลังใช้ระบบสิ่งแวดล้อมเข้ามาจับ อินโดนีเซียบอกส่งไม้ไปขาย เคยส่งไม้มาบ้านเรา เราก็นำมาทำเฟอร์นิเจอร์ขาย เมื่อจะส่งออกเขาก็บอกว่า เฟอร์นิเจอร์เมดอินไทยแลนด์ ไม่รับ เพราะไม้คุณเอามาจากอินโดนีเซีย ที่มาจากการทำลายป่า เฟอร์นิเจอร์ขายไม่ออก อินโดนีเซียขายไม้ไม่ได้ แต่ต้องการเงิน เพราะคนเพิ่มขึ้น ก็ต้องปลูกยูคาลิปตัส แต่กว่าจะได้ยูคาลิปตัสต้องตัดต้นไม้ กระบวนการจึงเหมือนกันหมดคือ ถางและเผา slash and burn ระบบนิเวศจึงถูกทำลาย^{๑๐๙}

จากปัญหาของระบบนิเวศที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างนิยาม ๕ ที่ รวมอยู่ใน ธรรมนิยาม อันเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด ภาวะการขาดสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งอาจมีได้มาจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติคือ “อุตุนิยาม” แต่เพียงอย่างเดียว แต่สาเหตุอาจมาจาก “จิตตนิยาม” กฎธรรมชาติที่สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์คิดอย่างไรกับสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมโลก และ “กรรมนิยาม” สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์ได้ทำอะไรกับระบบนิเวศไว้บ้าง และผลแห่งการกระทำนั้นเป็นอย่างไร และมนุษย์ควรทำอย่างไรกับสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมโลก ธรรมนิยาม จึงเป็นหลักธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลกันของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งครอบคลุมหลักธรรมชาติทุกข้อที่กล่าว มนุษย์จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ไม่เสพ ไม่ทะยานอยากจนก่อให้เกิดความทุกข์แก่ชีวิตอื่น และสังคม มองสรรพสิ่งอย่างเป็นมิตร จิตย่อมเป็นสุข ใช้ชีวิตอย่างฉลาด ไม่บีบคั้น เบียดเบียนจนเกิดทุกข์แก่ตนเองและสิ่งอื่น

สรุปได้ว่า ธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา โดยภาวะสมดุลของระบบนิเวศ และภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ สืบเนื่องมาเหตุปัจจัยอันสัมพันธ์กัน ระหว่างนิยาม ทั้ง ๕

๓.๙ สรุป

ระบบนิเวศคือ ระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิต และสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนแร่ธาตุ สารอาหารและพลังงานอยู่ในสภาพแวดล้อม

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ ผศ. ดร. อติสร ภู่อาระ, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๘.

นั้นๆ ระบบนิเวศอาจมีตั้งแต่ขนาดเล็ก เช่น ระบบนิเวศของ แอ่งน้ำเล็กๆ บนผืนดิน ไปจนถึงขนาดใหญ่ เช่น โอเอซิส แหล่งน้ำบนทะเลทราย

องค์ประกอบของระบบนิเวศประกอบด้วยสิ่งที่มีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิต โดยสิ่งที่มีชีวิตประกอบด้วย ผู้ผลิต สามารถสังเคราะห์สร้างอาหารได้เอง ได้แก่ พืชสีเขียวทุกชนิด แบคทีเรียบางชนิด ผู้บริโภค ที่กินพืชเป็นอาหาร กินทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหาร ส่วนสิ่งที่ไม่มีชีวิตมี ๒ ประเภท ได้แก่ ประเภทที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่น อุณหภูมิ แสงแดด น้ำ อากาศ ประเภทที่มีลักษณะทางเคมี เช่น ไนโตรเจน ออกซิเจน ฟอสฟอรัส โพแทสเซียม แคลเซียม คาร์บอนไดออกไซด์

ระบบนิเวศมีความสำคัญ เพราะต้องมีบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดพลังงาน และบทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร โดยบทบาทในการถ่ายทอดพลังงานนั้น มีดวงอาทิตย์เป็นพลังงานเบื้องต้นที่ถ่ายทอดพลังงานลงสู่ผู้ผลิตซึ่งก็คือพืช จากนั้นผู้ผลิตจะใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์ทำปฏิกิริยากับอินทรีย์สารจากสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการนี้เรียกว่าการสังเคราะห์แสง จนได้เป็นอินทรีย์สารแล้วสะสมเป็นพลังงานเบื้องต้นเพื่อถ่ายทอดส่งไปยังสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารต่อไป ส่วนบทบาทหน้าที่ในการหมุนเวียนของธาตุอาหารนั้น เป็นวัฏจักรจากสิ่งแวดล้อมเข้าสู่สิ่งมีชีวิต และจากสิ่งมีชีวิตปลดปล่อยสู่สิ่งแวดล้อมอีกทีหนึ่ง เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างกระบวนการทางชีวภาพ กายภาพ และเคมี การถ่ายทอดสารอาหารหรือการหมุนเวียนของธาตุอาหารที่เป็นวัฏจักร ทำให้ปริมาณของสารในธรรมชาติมีอยู่อย่างไม่หมดสิ้น พอเพียงกับความต้องการของสิ่งมีชีวิตก่อให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ อาจจำแนกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. การเกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) คือการอยู่ร่วมกันทั้งของสิ่งมีชีวิตทั้ง ๒ ชนิด ที่ให้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยมีลักษณะของการเกื้อกูลดังนี้คือ การพึ่งพาแบบถาวร (Mutualism with Continuous Contact) เป็นการอยู่ร่วมกันตลอดชีวิต ถ้าแยกจากกันฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายจะต้องตาย เช่น รา (Lichens) กับสาหร่ายสีเขียว การพึ่งพาแบบชั่วคราว (Mutualism without Continuous Contact) บางทีเรียกว่า การได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Proto Cooperation) แต่ไม่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกันตลอดไป ถึงจะแยกกันอยู่ก็ยังดำเนินชีวิตต่อไปได้ เช่น กล้วยกับนกเอี้ยง การอิงอาศัยกันตลอดชีวิต (Commensalism with Continuous Contact) เป็นการอิงอาศัยกันตลอดชีวิต โดยฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์และไม่เสียประโยชน์ เช่น เปรียงหินที่เกาะอยู่บนเปลือกหอย หอยไม่ได้รับประโยชน์และไม่เสียประโยชน์ การอิงอาศัยกันชั่วคราว (Commensalism without Continuous Contact) เป็นการอิงอาศัยกันชั่วคราว โดยฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์และไม่เสียประโยชน์ เช่น นกทำรังอยู่บนต้นไม้ นกได้ประโยชน์จากต้นไม้โดยใช้เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนต้นไม้ไม่ได้รับประโยชน์และไม่เสียประโยชน์

๒. การแข่งขันทำลาย (Antagonist) คือการอยู่ร่วมกันทั้งของสิ่งมีชีวิตทั้ง ๒ ชนิด ที่แข่งขันทำลายกัน มีลักษณะ ดังนี้ คือ การล่าเหยื่อ (Predation) เป็นการแข่งขันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งเป็นฝ่ายล่า (Predator) และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเหยื่อ (Prey) คือ ถูกล่า เช่น แมวจับหนู นกกินหนอน การแก่งแย่ง (Competition) เป็นการแข่งขันที่แย่งปัจจัยในการดำรงชีพ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นปัจจัยที่ทำให้ช่วยจำกัดจำนวนสิ่งมีชีวิตภายในระบบนิเวศให้เป็นไปอย่างเหมาะสม เช่น ต้นไม้ในป่าแย่งแสงสว่างกัน การต่อต้าน (antibiosis) เป็นการแข่งขันทำลายเพื่อให้มีอิทธิพลเหนือฝ่ายหนึ่ง เช่น ราเพนิซิลเลียมหลังสารยับยั้งการเจริญเติบโตของแบคทีเรีย การกระทบกระเทือน (Amensalism) เป็นการอยู่ร่วมกันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งมีชีวิตอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ต้นหญ้าใต้ต้นไม้ใหญ่ไม่งดงามเพราะถูกต้นไม้ใหญ่บัง แต่ต้นไม้ใหญ่ไม่กระทบกระเทือน ๓. ภาวะปรสิต (Parasitism) คือ ภาวะที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งไปอาศัยกับอีกสิ่งมีชีวิตหนึ่ง โดยผู้ที่ไปอาศัยได้ประโยชน์ เรียกว่า ปรสิต (Parasite) ส่วนผู้ที่ปรสิตอาศัยอยู่เรียกว่า (Host) เสียประโยชน์ เช่น พยาธิในลำไส้มนุษย์ทำให้มนุษย์มีโรคภัยไข้เจ็บ ๔. ภาวะห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) มีความสัมพันธ์กันในทางที่เป็นอาหาร โดยมีการย่อยสลาย (Saprophytism) สิ่งมีชีวิตหนึ่งย่อยสลายอีกสิ่งมีชีวิตหนึ่งให้เน่าเปื่อยผุพัง เช่น เห็ด รา ย่อยสลายกิ่งไม้ที่ตายแล้วของต้นไม้ ซากที่ย่อยสลายกลายเป็นสารอนินทรีย์กลับคืนสู่สิ่งแวดล้อมให้พืชนำไปใช้ต่อไป

ภาวะความสมดุลในระบบนิเวศหมายถึง สภาพทั่วไปของระบบนิเวศหนึ่งๆ ที่เป็นปกติ มีความสัมพันธ์ระหว่างกันตามบทบาท และหน้าที่ตลอดเวลา กล่าวคือบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดพลังงาน และบทบาทหน้าที่ในการหมุนเวียนธาตุอาหารซึ่งจะช่วยทำให้องค์ประกอบของระบบนิเวศอยู่ในสภาพปกติ ส่วนความหลากหลายทางชีวภาพ หมายถึง การมีสิ่งมีชีวิตนานาชนิด นานาพันธุ์ อยู่ในระบบนิเวศ เป็นจำนวนมาก ความหลากหลายทางชีวภาพมีผลต่อการดำรงอยู่ของระบบนิเวศในสภาพที่สมดุล ซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร ยา และวัฏจักรของน้ำ

ส่วนการขาดความสมดุลในระบบนิเวศ หมายถึง ระบบนิเวศสูญเสียความสมดุล โดยการสูญเสียนั้นอาจมาจากธรรมชาติหรือจากมนุษย์ การขาดความสมดุลของระบบนิเวศ ยังผลให้เกิดสภาวะเรือนกระจก เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศของโลก และการลดลงของจำนวนโอโซน จนทำให้เกิดภาวะโลกร้อน ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ได้ถูกทำลายไปมาก บางชนิดสูญพันธุ์ ทั่วๆ ที่ประเทศไทยแต่เดิมาเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ แม้ว่ารัฐบาล หน่วยงาน องค์กร และนักอนุรักษ์ระบบนิเวศพยายามที่จะช่วยกันรักษาระบบนิเวศไว้ด้วยหลากหลายวิธีการต่างๆ กัน

นิเวศวิทยาแนวลึก หมายถึงการมองนิเวศวิทยาที่ลึกมากไปกว่าการมองในด้านขององค์ประกอบ ด้านระบบนิเวศ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต และด้านความสมดุลของระบบ

นิเวศ แต่มองลึกลงไปถึงสรรพสิ่งในโลกนี้ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในแง่ของคุณค่า และความเท่าเทียม มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโลกเท่านั้น นิเวศวิทยาแนวสิกเกิดขึ้นจากการคิดร่วมกันระหว่าง อาร์น แนสส์ (Arne Naess) และ จอร์จ เซสสัน (George Session) แนวความคิดหลักคือสิ่งมีชีวิต และ สิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีคุณค่าในตัวของตัวเอง โดยคุณค่านั้นขึ้นอยู่กับความต้องการ และความจำเป็นของแต่ละสิ่งไม่อาจชั่งตวงวัดให้ออกมาเป็นปริมาณได้ สรรพสิ่งบนพื้นโลกมีความชอบธรรมที่จะอยู่บนพื้นโลกได้อย่างเท่าเทียมกัน ระบบนิเวศมักถูกทำลายไปด้วยฝีมือมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่กว่าสิ่งอื่นบนพื้นโลก เนื่องจากโครงสร้างของมนุษย์ทำให้มนุษย์มีความสามารถสูงมากกว่าสิ่งอื่น ซึ่งมีได้หมายถึงการมีคุณค่ามากกว่าสิ่งอื่นๆ บนพื้นโลก

พระพุทธเจ้าทรงมีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศป่า นับตั้งแต่การประสูติ ณ สวนลุมพินีวันภายใต้ต้นสาละ ไปจนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน อาราม และสถานที่ที่ทรงแสดงธรรม ส่วนใหญ่จะแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ ซึ่งในแต่ละสถานที่นั้นมักจะมีนามของพรรณไม้อันแสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม ณ ที่นั้นว่าเป็นป่าไม้อะไร เช่น “นิโครธาราม” เมืองกบิลพัสดุ์ เป็นพระอารามที่พระญาติวงศ์สร้างถวายพระพุทธเจ้าเป็นป่าไทร อยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์

พระพุทธเจ้าทรงใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต เป็นเนื้อหาและเป็นสื่อในการสอน ซึ่งช่วยให้พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้ฟังอื่นๆ เกิดความเข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริงและวิธีการแก้ปัญหา ทรงใช้สิ่งที่เป็นธรรมชาติเป็นทั้งสื่ออุปกรณ์ คือให้ข้อมูลและความรู้โดยตรง และเป็นสื่อปริบทเพื่อสนับสนุนการสอน อันได้แก่สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ในพระธรรมวินัยที่แสดงให้เห็นว่าทรงเห็นความสำคัญของสรรพสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตในระบบนิเวศ ทั้งพืช สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิต โดยทรงเอื้อเพื่อและไม่เบียดเบียนต่อสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมกัน

นิยาม ๕ คือ กฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่าง ประกอบด้วย อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม โดย อุตุนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ พีชนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องพันธุกรรมและสิ่งมีชีวิต จิตตนิยาม คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี หากการทำงานของจิตเป็นกุศลก็จะเป็นพลังให้ทำความดี แต่หากการทำงานของจิตเป็นอกุศลก็จะชักนำให้ทำในสิ่งชั่ว กรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำนั้นๆ โดยสิ่งที่จะส่งผลของการกระทำเกิดขึ้นเร็ว หรือช้าขึ้นอยู่กับส่วนประกอบของ วิบัติ ๔ และ สมบัติ ๔ และธรรมนิยาม คือ หลักธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลกันของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งครอบคลุมหลักธรรมชาติทุกข้อที่กล่าวมา

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องระบบนิเวศ กับนิยาม ๕ สรุปได้ว่าการเรียนรู้เรื่องของระบบนิเวศและการทำความเข้าใจในเรื่องของ “อุตุนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติว่าเป็นเรื่องเดียวกันย่อมช่วย

ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ไม่บ่น ไม่คับแค้น เป็นทุกข์ ส่วนการเรียนรู้เรื่องของระบบนิเวศและการทำความเข้าใจในเรื่องของ “พีชนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติว่าเป็นเรื่องเดียวกัน ย่อมช่วยให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข การยอมรับในความเป็นจริงของเรื่องพันธุกรรม “จิตตนิยาม” คือกฎธรรมชาติในการทำงานของจิต ที่มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายเลว ซึ่งจะยังผลไปสู่กฎธรรมชาติข้อที่ ๔ คือกรรมนิยาม คือก่อให้เกิดการกระทำและเห็นผลแห่งการกระทำนั้นๆ ต่อไป จิตตนิยามฝ่ายเลว ทำให้มนุษย์ขาด “นิเวศสำนึก” ในการตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศ ผลจากการขาดภาวะสมดุลของระบบนิเวศที่ส่วนใหญ่มาจากฝีมือของมนุษย์ ในการทำร้ายธรรมชาติ สะท้อนให้เราเห็นว่า เงื่อนไขของจิตที่พอกพูนด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ ของมนุษย์ “กรรมนิยาม” เป็นกฎแห่งความจริงที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะเลือกกระทำกรรมแบบใด เพราะผลแห่งกรรมนั้นย่อมได้รับแน่นอน อาจได้รับในระดับจิตใจ สันสมเป็นสุขหรือทุกข์ ได้รับในระดับบุคคล ทำให้ได้รับในสิ่งที่พึงปรารถนาและสิ่งไม่พึงปรารถนา ได้รับในระดับสังคม ทำให้เกิดความเสื่อมหรือความเจริญในสังคม และ ธรรมนิยาม เป็นหลักธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลกันของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งครอบคลุมหลักธรรมชาติทุกข้อที่กล่าว มนุษย์จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ไม่เสพ ไม่ทะยานอยากจนก่อให้เกิดความทุกข์แก่ชีวิตอื่น และสังคม มองสรรพสิ่งอย่างเป็นมิตร จิตย่อมเป็นสุข ใช้ชีวิตอย่างฉลาด ไม่บีบคั้น เบียดเบียนจนเกิดทุกข์แก่ตนเองและสิ่งอื่น “ธรรมนิยาม” จึงเป็นกฎธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างนิยาม ๕ ที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิด ภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์คือส่วนหนึ่งของระบบนิเวศเท่านั้น มนุษย์จึงควรตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศและอยู่กับระบบนิเวศอย่างเป็นมิตร

บทที่ ๔

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

ในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคิดในการวิจารณ์ และขั้นตอนในการวิจารณ์วรรณคดี ดังนี้

๔.๑ แนวคิดในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศคือ การศึกษา การตีความ และการประเมินว่าวรรณคดีเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างไร และมีเป้าหมายว่าในวรรณคดีเรื่องที่น่ามาวิจารณ์นั้นมีนัยสำคัญทางนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่หรือไม่ โดยใช้แนวคิดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ใช้แนวคิดในพระพุทธศาสนาเรื่องนิยาม ๕ เป็นหลักในการวิจารณ์

แนวคิดในพระพุทธศาสนาเรื่อง หลักนิยาม ๕ ที่นำมาใช้เป็นพื้นฐานในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ประกอบด้วย (๑) อุตุนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ (๒) พีชนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่อง พันธุกรรม (๓) จิตตนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต ที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี (๔) กรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วย เจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น และ (๕) ธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับ ความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่งตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา

๔.๑.๒ ใช้แนวคิดเรื่องระบบนิเวศในนิเวศวิทยาเป็นส่วนประกอบ

หลักของระบบนิเวศที่นำมาใช้เป็นพื้นฐานในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ประกอบด้วย องค์ประกอบของระบบนิเวศ ภาวะความสมดุลของระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ คือการวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้แนวคิดในพระพุทธศาสนาเรื่อง นิยาม ๕ เป็นหลักในการวิจารณ์ และแนวคิดเรื่องระบบนิเวศในนิเวศวิทยาเป็นส่วนประกอบ

๔.๒ ขั้นตอนการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

ขั้นตอนของการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ มีดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี คือการศึกษาทบทวนให้รู้จักวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในประเด็นที่เกี่ยวกับ ผู้แต่ง สมัยที่แต่ง ความเป็นมา ลักษณะการประพันธ์ และเรื่องย่อ

๔.๒.๒. วิเคราะห์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” โดยใช้แนวคิดหลักเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา ซึ่ง “นัยสำคัญทางนิเวศ” หมายถึง ข้อสำคัญเรื่องระบบนิเวศที่ปรากฏในวรรณคดี และใช้แนวคิดเรื่องระบบนิเวศในนิเวศวิทยาเป็นแนวคิดประกอบ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวประกอบด้วย องค์ประกอบของระบบนิเวศ ภาวะความสมดุลของระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งเป็นทั้งแบบ การเกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) และแบบการแข่งขันทำลาย (Antagonist)

๔.๒.๓ ตีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อถึงนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ เป็นการวิจารณ์การใช้ภาษาในวรรณคดี เนื่องจากการใช้ภาษาในวรรณคดีจำเป็นต้องใช้ศิลปะทางภาษาหรือที่เรียกว่า วรรณศิลป์ เป็นสื่อผ่านไปยังผู้รับสาร ภาษาเป็นสื่อในการนำเสนอภาพตัวตนของธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณคดี โดยพิจารณาจากประเด็นดังต่อไปนี้คือ

การสรรคำ อันประกอบด้วย การใช้คำไวพจน์ การใช้คำ สัทพจน์ การใช้คำอุปมา การเล่นคำ และการใช้คำปฏิพากย์

การใช้โวหาร อันประกอบด้วย การใช้บุคคลวัต การใช้อุปมา การใช้อุปลักษณ์ การใช้สัญลักษณ์ และการใช้อธิพจน์

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศคือ การวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้แนวคิดในพระพุทธศาสนาเรื่อง นิยาม ๕ โดยมีขั้นตอนของการวิจารณ์อันประกอบด้วย การปฏิทัศน์วรรณคดี การวิเคราะห์เนื้อหาในวรรณคดี และการตีความการใช้ภาษาในวรรณคดี

๔.๓ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๔.๓.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๓.๑.๑ ผู้ทรงพระราชนิพนธ์

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นผู้ทรงนิพนธ์ ทรงเป็นพระราชโอรสในพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และนางเสือง ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วงแห่งราชอาณาจักร

สุโขทัยทรงครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๒๒ – ๑๘๔๑ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือ ทรงรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นปึกแผ่น ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทย ทรงจารึกศิลาจารึก ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน ทรงรับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และทรงปกครองแผ่นดินด้วยคุณธรรมแบบพ่อปกครองลูก

๔.๓.๑.๒ สมัยที่นิพนธ์

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งกรุงสุโขทัย ในครั้งนั้นพระองค์ทรงประดิษฐ์ ลายสือไทย^๑ ขึ้นเมื่อมหาศักราช^๒ ๒๕๐๕ (พ.ศ.๑๘๒๖) ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๔ “เมื่อก่อน ลายสือไท นี้บมี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหา^๓ ใครใจ ในใจ แลใส่ลายสือไทนี้ ลายสือไทนี้จึงมีเพื่อขุนผู้ขึ้นใส่ไว้”^๔

๔.๓.๑.๓ ความเป็นมา

บางที่เรียกว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ประคอง นิมมานเหมินทร์ กล่าวว่า

ศิลาจารึกหลักนี้ค้นพบที่จังหวัดสุโขทัย ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระผนวช ได้เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อเสด็จไปเมืองสุโขทัยได้ทรงพบศิลาจารึก ๒ หลัก และแท่นหิน ๑ แท่น ตั้งอยู่ที่เนินปราสาทในพระราชวังกรุงสุโขทัย เก่า วัตถุทั้งสามนี้ราษฎรเช่นสรวงบุชานันต์ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ได้โปรดให้นำมาถวายพระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามอ่านจารึกดังกล่าว ปรากฏว่าศิลาจารึกหลักหนึ่งจารึกเรื่องราวในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง อีกหลักหนึ่งจารึกเรื่องราวในรัชสมัย

^๑ ลายสือไทย คือ ลายสือไท หมายถึงอักษรไทย, ตัวหนังสือไทย; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

^๒ มหาศักราช ใช้ตัวย่อว่า ม.ศ. เป็นศักราชที่ใช้ตามปีครองราชย์ของพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ผู้ปกครองแคว้นคันธาระ เมื่อมหาศักราชแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำให้จารึกต่างๆในสมัยสุโขทัยและอาณาจักรใกล้เคียงต่างใช้มหาศักราชเป็นส่วนใหญ่ การแปลงมหาศักราชเป็นพุทธศักราช ให้นำ ๖๒๑ บวกปีมหาศักราชนั้น จะได้ปีพุทธศักราช; [ออนไลน์], แหล่งที่มา <https://wikipedia.org> [๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

^๓ “หา” ภาษาไทยใหญ่ หมายความว่า เริ่ม ภาษาไทยขาว หมายความว่า นั่นเอง, ด้วยตนเอง “พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจ” หมายความว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดในใจด้วยพระองค์เอง; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๓.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๓.

พญาธรรมราชาลิไทย ศิลาจารึกหลักที่จารึกเรื่องราวในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้ในสมัยต่อมาเรียกกันว่า ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หรือ ศิลาจารึกหลักที่ ๑^๕

ปัจจุบันศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ศิลาจารึก หลักที่ ๑) ตั้งอยู่ที่ห้องประวัติศาสตร์ชาติไทย พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติขององค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ [The International Advisory Committee (IAC) UNESCO' Memory of the World Programme] ให้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำของโลกด้านเอกสารหอสมุด และจดหมายเหตุ (Memory of the World Heritage of Library and Archive Material) ระหว่างการประชุมที่เมือง แดงซัค ประเทศโปแลนด์ เมื่อวันที่ ๒๘ – ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖^๖

๔.๓.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

จารึกด้วยลายสือไทย ลงบนหินชนวนสีเหลือง ยอมน สูง ๑ เมตร ๑๑ เซนติเมตร มีจารึกทั้งสิ้นสี่ด้าน ส่วนที่เป็นจารึกสูง ๕๙ เซนติเมตร กว้าง ๓๕ เซนติเมตร ด้านที่ ๑ และด้านที่ ๒ มี ๓๕ บรรทัด ด้านที่ ๓ มี ๒๗ บรรทัด และด้านที่ ๔ มี ๒๗ บรรทัด ดังตัวอย่างคำประพันธ์ “พ่อกูชื่อ ศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงสอง พี่เฝ้าผู้أيตายจากเฝ้าเฝ้ายมแต่ยังเล็ก”^๗

๔.๓.๑.๕ เรื่องย่อ

ศิลาจารึกด้านที่ ๑ เป็นเรื่องราวของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเกี่ยวกับพระราชประวัติ การต่อสู้ของพระองค์กับขุนสามชน การบำรุงดูแลพระราชบิดาและพระเชษฐาความอุดมสมบูรณ์ของกรุงสุโขทัยทั้งด้านระบบนิเวศ เศรษฐกิจ การให้ความช่วยเหลือ การดูแลทุกข์สุขของราษฎร ด้านที่ ๒ เล่าเรื่องเมืองสุโขทัย การปกครอง การบำรุงพระพุทธศาสนาการประดิษฐ์อักษรไทย และการสรรเสริญพระเกียรติคุณของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๓ กล่าวถึง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ การชลประทาน ตลาดค้าขาย ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม

^๕ ประคอง นิมมานเหมินทร์ “ศิลาจารึกหลักที่ ๑” นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร: แปลน พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๒๙.

^๖ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช, ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๖.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๖.

ของชาวสุโขทัย พระพุทธรูปและพุทธสถานต่างๆ ในเมืองสุโขทัย กล่าวถึงเมืองต่าง ที่อยู่ในอาณาเขตของสุโขทัย เช่น เซลียง ศรีสัชชาลัย กล่าวถึงพระแท่นมณีคศิลาบาตร ด้านที่ ๔ กล่าวถึง การขุดพระธาตุ และการบรรจุพระธาตุ กล่าวถึงอาณาเขตของกรุงสุโขทัย

๔.๓.๒ วิจัยเนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ของไทยเล่มแรก หากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุตุนิยาม” อันเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งที่มีชีวิต พบว่านัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็นว่าเมืองสุโขทัยมีระบบนิเวศอันสมดุล เนื่องจากมีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ทะเลหลวง (ทะเลหลวง) เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งหมายถึงทุ่งกว้างใหญ่ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาลของธรรมชาติ คือในหน้าฝนอาจมีน้ำเจิ่งและในหน้าแล้งก็อาจมีหญ้าขึ้น ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๒ ที่กล่าวว่า “เบื้องตะวันโอบเมืองสุโขทัย มีพิหาร มีปุ่ครุ มีทะเลหลวง”^๘ นอกจากนี้ยังมี “ตระพัง” ซึ่งหมายถึงหนองน้ำธรรมชาติ มี “โพยสี” ที่น้ำใสจนใช้ดื่มได้ ดังความในศิลาจารึก พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๒ ที่กล่าวว่า “กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี ไสกินดี”^๙ มี “น้ำโคก และ พระขพุง” ซึ่งล้วนเป็นอุตุนิยาม เป็นธรรมชาติในส่วนของสิ่งไม่มีชีวิต มี “น้ำโคก” ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในที่ดอน มี “พระขพุง” ซึ่งเป็นชื่อของภูเขา ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๓ ที่กล่าวว่า “มีน้ำโคก มีพระขพุง”^{๑๐} มีถ้ำและแม่น้ำ เช่น “ถ้ำพระราม” ชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำเจ้าราม” อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของแม่น้ำลำพวย มีถ้ำ “รัตนธาร” มีแม่น้ำ “ลำพวย” ซึ่งเป็นแม่น้ำในเมืองสุโขทัยเก่า ปลายน้ำตกที่ลำน้ำยม ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้านที่ ๒ ที่กล่าวว่า “จาริกอันหนึ่ง มีในถ้ำชื่อถ้ำพระราม จาริกอันหนึ่งมีถ้ำรัตนธาร”^{๑๑} จากสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้ชาวเมืองสุโขทัยอยู่กับธรรมชาติอย่างมีความสุข ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้านที่ ๑ ที่กล่าวว่า “เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมี

^๘ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช, ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, หน้า ๒๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

ปลา ในนามีข้าว”^{๑๒} นอกจากการทำนา มีการทำสวนผลไม้ นานาพรรณ ทั้งพลู มะพร้าว ขนุน มะม่วง มะขาม ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้านที่ ๒ “เมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมาก ป่าพลู ทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้”^{๑๓}

“พีชนิยาม” อันเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องพันธกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธกรรม พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็น คือจริยธรรมในการอยู่กับธรรมชาติอย่างมีความพอดีของชาวสุโขทัย ยังผลให้องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธกรรม หรือ “พีชนิยาม” ในพระพุทธศาสนา คือการดำรงพันธ์ และการสืบสายพันธกรรม ยังไม่ถูกเบียดเบียนหรือทำลาย ส่งผลต่อการทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพ ในน้ำมีปลา บนพื้นดินอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณไม้นานาชนิด

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ หากพิจารณาตามแนวคิดเรื่อง “จิตตนิยาม” แสดงให้เห็นว่า การที่เมืองสุโขทัยมีระบบนิเวศที่อยู่ในสภาวะสมดุล เป็นผลมาจากความมีจริยธรรมของชาวสุโขทัยนับตั้งแต่ผู้ปกครองบ้านเมืองคือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไปจนถึงประชาชน พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเป็นผู้มีกุศลจิต กล่าวคือทรงมีน้ำพระทัยอันดีงามอันเป็นผลบุญที่ส่งผลให้พระองค์ไม่ทรงมีความโลภ (อโลภะ) แต่ทรงมีจิตที่เป็น “จาคะ” คือจิตแห่งการเอื้อเฟื้อต่อราษฎร นึกถึงประโยชน์สุขของประชาราษฎร์อันส่งผลไปถึง “กรรมนิยาม” คือไม่ทรงเรียกเก็บภาษีจากราษฎร ทรงพัฒนาระบบนิเวศด้วยการสร้างสระน้ำ (คลองส่งน้ำ) ทรงนำราษฎรเข้าสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งยังผลให้ชาวสุโขทัยมีจิตใจอ่อนโยน เสียสละ อยู่ในศีลธรรม ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๒ “เมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน”^{๑๔}

พ่อขุนรามคำแหงทรงรับฟังทุกข์สุขของราษฎร โดยทรงแควนกระดิ่งไว้หน้าประตูเมือง เพื่อให้ราษฎรได้ใช้ส่งสัญญาณว่า มีเรื่องราวที่จำเป็นต้องแจ้งให้พระองค์ทรงทราบถึงความเดือดร้อน ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๑ – ๒ “ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแควนไว้

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก^{๑๕} กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้า เถิงขุนบรีไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองไฉยิน เรียกเมื่อถามสวนความแก่มั่นด้วยชื่อ”^{๑๖}

“กรรมนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น กรรมนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ กล่าวคือเป็นผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของภาวะสมดุลของระบบนิเวศ และภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ ความสมดุลของระบบนิเวศที่ปรากฏเป็นนัยสำคัญทางนิเวศของเมืองสุโขทัยดังที่ได้กล่าวมาอย่างมแสดงให้เห็นถึงจิตฝ่ายดีของชาวสุโขทัยที่มีต่อระบบนิเวศ แม้ว่าอาณาบริเวณของเมืองสุโขทัยจะไม่กว้างใหญ่ แต่ประชาชนก็สามารถอยู่กันอย่างมีความสุข ในเนื้อหาของศิลาจารึกไม่มีตัวบ่งชี้ว่ามีการทำลายระบบนิเวศ มีระบบนิเวศที่เกิดจากการกระทำของชาวสุโขทัย นั่นคือการสร้างคลองส่งน้ำที่เรียกว่า “สรีดถงส์” เพื่อใช้ในการปลูกพรรณไม้ ดังความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๓ ที่กล่าวว่า “มีสรดถงส์ (สรีดถงส์) มีป่าพร้าว ป่าลาง”^{๑๗} –

“กรรมนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่ว่าด้วยความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่งตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่ปรากฏในเนื้อหาของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าระบบนิเวศของเมืองสุโขทัยอยู่ในภาวะสมดุล

๔.๓.๓ ติความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

จากวาทกรรมการใช้ภาษาในวรรณคดีเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แสดงให้เห็นว่า กวีต้องการบันทึกเรื่องราวของสุโขทัย ซึ่งจากการศึกษาและการตีความทำให้ได้พบนัยสำคัญทางนิเวศในวรรณคดีที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ดังที่ได้วิจารณ์มาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากภาษาที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นภาษาในยุคเริ่มแรกของการเกิดภาษาไทย ประกอบกับลักษณะของเนื้อความเป็นการเล่าเรื่อง ภาษาที่ใช้จึงไม่ใช่ภาษาในวรรณคดีที่มีการสรรคำหรือการใช้โวหารหรือภาพพจน์อย่างหลากหลาย แต่อย่างไรก็ตามปรากฏว่ามีการใช้คำโวพจน์ (คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน) อยู่บ้าง เช่น

“กู” เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ เอกพจน์ หมายถึง ฉันทน์, ข้าพเจ้า,

^{๑๕} ไพร่ฟ้าหน้าปก หมายถึง ราษฎรผู้มีความเดือดร้อน; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙ - ๒๐.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

“ตู” เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ หมายถึง เรา ,

“เผื่อ” เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ เป็นทวิพจน์ หมายถึง เราทั้ง ๒ ไม่รวมผู้ฟัง

ดังความในศิลาจารึก ด้านที่ ๑ “พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้อง
ท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงสอง พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผื่อเตียมแต่ยังเล็ก”^{๑๘}

สรุปได้ว่า ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ศิลาจารึกหลักที่ ๑) เป็นวรรณคดี
ลายลักษณ์เล่มแรกของไทย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้รับการประกาศเกียรติคุณจาก
คณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ
ให้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำของโลกด้านเอกสารหอสมุดและจดหมายเหตุ (Memory of the
World Heritage of Library and Archive Material) อย่างไรก็ตามศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง
มหาราชมิได้เป็นเพียงมรดกแห่งความทรงจำของโลกด้านเอกสารหอสมุดและจดหมายเหตุ มิได้เป็น
เพียงโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาติไทยเท่านั้น แต่จากการวิจารณ์
วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ทำให้พบว่า ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นหลักฐานทาง
ประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยาที่ทำให้ทราบว่า ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัย ระบบ
นิเวศอยู่ในภาวะสมดุลส่งผลให้ชาวเมืองสุโขทัยมีวิถีชีวิตที่สงบสุขร่มเย็นภายใต้การปกครองของ
พระมหากษัตริย์ที่ทรงกอปรด้วยคุณธรรม และภายใต้ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนา ประชาชนมีทักษะ
การใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างชาญฉลาด สามารถอยู่กับธรรมชาติอย่างได้ประนีประนอม มีความ
สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ ข้อที่ ๕ คือ “ธรรมนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุม นิยามทั้ง
๔ ข้อ ที่ได้กล่าวมาแล้ว การเป็นผู้ “มักทรงศีล มักโอยทาน” ของชาวสุโขทัย ได้ชื่อว่าเป็นอริยะ ใน
พระไตรปิฎกมีกล่าวว่า “บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะยังเบียดเบียนสัตว์อยู่ แต่ชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะ
ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง”^{๑๙} และการที่เมืองสุโขทัยมีผู้ปกครองที่ดี มีประชาชนที่ขอให้ทาน รักษา
ศีล มีระบบนิเวศที่อยู่ในภาวะสมดุลยอมทำให้เมืองสุโขทัยเป็นถิ่นที่น่าอยู่ ในคัมภีร์มังคลัตถที่ปนิ
กล่าวไว้ว่า “ประเทศที่บริษัท ๔ เทียวไปอยู่ ที่ที่บุญกิริยาวัตถุมิทานเป็นต้น ยังเป็นไปอยู่ และที่ที่

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๑๙} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/ ๒๗๐/ ๑๑๖.

คำสอนของพระศาสดาอันมีองค์ ๙^{๒๐} ยังรุ่งเรือง ชื่อว่า ประเทศที่สมควร การอยู่ในประเทศที่สมควร นั้น ท่านกล่าวว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย”^{๒๑} การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่อง “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” จึงเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับวรรณคดีเรื่อง เรื่อง “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” ในมุมมองของระบบนิเวศกับหลักนิยาม ๕ ใน พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นอีกมุมมองหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการพิจารณาไตร่ตรองจนก่อให้เกิดนิเวศสำนึกขึ้น ในจิตใจ

๔.๔ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องโคลงทวาทศมาส

๔.๔.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๔.๑.๑ ผู้แต่ง

สันนิษฐานว่ากวีสี่คนร่วมกันประพันธ์ ประกอบด้วย เยาวราช ขุนพรหมมนตรี ขุนศรี กวีราช และขุนสารประเสริฐ ดังคำประพันธ์ที่กล่าวไว้ในท้ายเรื่องของ โคลงทวาทศมาส^{๒๒}

การกลอนนี้ต้องอา-	ทิกวี หนึ่งนา
เยาวราชสามาตไตรย	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐกษ่า	ช่วยแกล้งเกลากลอน

^{๒๐} หมายถึง นวสังคตฤๅษณ์ หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดซึ่งแยกออกเป็นสนวนย่อยตามลักษณะที่เหมือนกันได้ ๙ อย่าง คือ ๑) สุตตะ (ได้แก่พระสูตรต่างๆ และวินัย ๒) เคยยะ ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาผสม ๓) เวยยากรณ์ ได้แก่อรรถบรรยายแก้วล้วนๆ เช่น อภิธรรมปิฎก ๔) คาถา ได้แก่อรรถบรรยายที่เป็นคาถาล้วนๆ เช่น ธรรมบท เถรคาถา ๕) อุทาน ได้แก่อรรถที่เป็นพุทธอุทาน ๖) อิติวุตตะ ได้แก่อรรถที่ตรัสอุเทศแล้ว แสดงนิเทศจบลงด้วยบทสรุป ๗) ชาตกะ ได้แก่อรรถทั้งหมด ๘) อัပ္ภุทธธรรม ได้แก่พระสูตร ว่าด้วยเรื่องอัศจรรย์ต่างๆ ๙) เวทลละ ได้แก่อรรถที่ถามตอบกันไปมา นวสังคตฤๅษณ์ จึงหมายถึงพระพุทธพจน์ก็ได้ พระพุทธศาสนาก็ได้ พระธรรมวินัยก็ได้ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙๐.

^{๒๑} พระสิมังคละเถระ, มงคลตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๔.

^{๒๒} เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๑.

๔.๔.๑.๒ สมัยที่แต่ง

ไม่มีการระบุว่าโคลงทวาทศมาสแต่งในสมัยใดของอยุธยา สุมาลี วีระวงศ์ กล่าวว่า คำว่า “ไตรแผ่นหล้า” เป็นคำประกอบพระเกียรติยศที่เรียกรักได้ทุกพระองค์ แต่ถ้าดูระดับวรรณศิลป์ และความเก่าใหม่ของภาษาประกอบ ก็อาจเป็นไปได้ที่จะเป็นงานประพันธ์ในช่วงอยุธยาตอนต้น ใกล้เคียงกับ ลิลิตยวนพ่าย กำสรวล และโดยเฉพาะลิลิตพระลอซึ่งอ้างอิงถึงพระเยวราชไว้ในฐานะผู้บรรจง (ตีความว่าเขียน หรือคัดลอกก็ได้) นั้นด้วย^{๒๓}

๔.๔.๑.๓ ความเป็นมา

อาจเป็นการแสดงความสามารถด้านการประพันธ์ของกวีที่ต้องการสร้างผลงานร่วมกัน และกวีต้องการฝากผลงานไว้ให้ได้รับฟังกัน โคลงทวาทศมาสได้ชื่อว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ของกวีที่นำฤดูกาลมาเป็นพื้นฐานแห่งการพรรณนาและการดำเนินเรื่อง และยังเป็นต้นแบบของการเขียนผลงานประพันธ์ประเภทนิราศในเวลาต่อมา

๔.๔.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงคั่นวิริษมาลี ๒๕๙ บท ร่ายต้นสั้นๆ ๑ บท

๔.๔.๑.๕ เรื่องย่อ

กวีไหว้พระพรหม พระนารายณ์ เทวดา และพระมหากษัตริย์ จากนั้นเป็นการกล่าวถึงความเศร้าโศกอันเกิดจากการจากนางผู้เป็นที่รัก โดยพรรณนาความอาลัยรักตั้งแต่เดือนห้าไปจนถึงเดือนสิบสอง

๔.๔.๒ วิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

โคลงทวาทศมาส เป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับระหว่างธรรมชาติและวิถีชีวิตของคน หากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุดุนิยาม” อันเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งที่ไม่มีชีวิต พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศ ดังนี้ โคลงทวาทศมาส เป็นวรรณคดีที่ใช้ฤดูกาลเป็นพื้นฐานแห่งการพรรณนา และการเดินเรื่อง โดยมีประเพณีและวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบเพื่อขยายความรู้สึกของกวีที่มีต่อคนรัก เป็นการใช้อองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่ไม่มีชีวิต เช่น

^{๒๓} สุมาลี วีระวงศ์, “ทวาทศมาส” นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร: แปลน พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๘ – ๑๗๙.

ภูมิอากาศ แผ่นดิน แผ่นฟ้า เป็นโครงเรื่องของการประพันธ์ โดยเริ่มต้นจากเดือนห้าที่อากาศร้อนจัด และดำเนินเรื่องต่อไปจนครบสิบสองเดือน ดังคำประพันธ์^{๒๔}

ฤดูเดือนเจตร้อน	ทรวงจร
ทุกย้ายมโตรง	คว่น้อง
จ่าจ่าเราอร	อมิตร หายแม่
อินทรพรหมยมป้อ	ไปคีน

โคลงทวาทศมาสยังสะท้อนให้เห็นว่าระบบนิเวศของบ้านเมืองสมัยนั้นดินฟ้าอากาศเป็นไปตามฤดูกาล เมื่อถึงเดือนหกเริ่มมีฝนตก ชาวนาเริ่มไถนา ซึ่งมีความสอดคล้องกับอุตุนิยามซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิต เรื่องของดินฟ้าอากาศเป็นเรื่องของธรรมชาติ หากมนุษย์เข้าใจในธรรมชาติก็จะอยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข ไม่คับแค้น เป็นทุกข์ หน้าฝนก็ทำนา ฤดูน้ำหลากก็แข่งเรือ เป็นต้น

“พีชนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศ ดังนี้ โคลงทวาทศมาสแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศในสมัยนั้น มีการกล่าวถึงนกกระสา นกกระสัง ปลาสาบ (ปลาน้ำดอกไม้) ปลาแขยง ปลาสร้อย ซึ่งนกบางชนิดไม่มีปรากฏแล้วในปัจจุบัน เช่น นกกระสัง และในความหลากหลายทางชีวภาพเหล่านั้นสิ่งมีชีวิตต่างก็มีสัมพันธ์ภาพต่อกันเพื่อการดำรงชีวิตทางชีววิทยา ทั้งความสัมพันธ์ในลักษณะของภาวะล่าเหยื่อ (Predation) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งกินสิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่งเป็นอาหารโดยการฆ่า สิ่งมีชีวิตที่จับสัตว์กินเป็นอาหารเรียกว่า ผู้ล่าหรือตัวห้ำ (Predator) ส่วนสัตว์ที่ถูกกินเป็นอาหารเรียกว่า เหยื่อ (Prey) ในโคลงทวาทศมาสกล่าวถึงผู้ล่า (predator) คือ นกกระสาที่ออกล่าในยามแล้ง ไล่ต้อนนกกระสัง โดยหวังว่าจะได้เสาะหาปลาบงชายหาดที่ วางเปล่ามากินเป็นอาหาร ในท่ามกลางความแห้งแล้งของฤดูกาล การทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศและ พีชนิยาม ช่วยให้นักวิทยาศาสตร์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข เข้าใจ และยอมรับในความเป็นจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นจริงเรื่องพันธุกรรม มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสรรพสิ่งในโลก การดำรงชีวิตทางชีววิทยาควรอยู่ในลักษณะของความพอดี ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเข้าใจกัน

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ส่งผลมาถึง “กรรมนิยาม” กฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น ในโคลงทวาทศมาส แสดงให้เห็นว่ากวี

^{๒๔} เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย, หน้า ๑๓๓.

เชื่อในเรื่องของ “กรรมนิยาม” โดยแสดงทรรศนะในเรื่อง ผลของการมิดศีล เบียดเบียนทำร้ายสัตว์ การพรากรของผู้อื่น ดังความตัวอย่างที่กล่าวไว้ในคำประพันธ์^{๒๕}

เพลงเราเคยพรากรเนื้อ	นกไกล คู่ฤ
ริบราชเอาของเขา	คั่งไว้
มาทันปลิดสายใจ	เจียรจาก เรียมนา
มานิราศรศให้	ห่างไกล

“กรรมนิยาม” กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา ในโคลงทวาทศมาสแสดงให้เห็นถึงกวีทัศน์ ที่สะท้อนถึง กฎธรรมชาติ คืออุตุนิยาม และพีชนิยาม ที่มีความสัมพันธ์กัน ด้วยการกล่าวถึงฤดูกาล และความผันแปรของวัตถุที่เป็นต้นไม้ไปไม้ที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ดังคำประพันธ์^{๒๖}

แสนพฤษกษ์เหลืองหล่นล้าวน	แลงใบ
บงสุมาลายแมนมวญ	แมกไม้
พฤษกษาศิขรไซร	โชรรมชีพ
โอ้หาคดาลกลไหม้	ช่วยรรม

๔.๔.๓ ดีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๔.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ และสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบนิเวศ ดังต่อไปนี้

คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเดียวกันหรือใกล้เคียงกันมาก กวีเลือกใช้คำไวพจน์เพื่อสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่ไม่มีชีวิต เช่น “พระอาทิตย์” ใช้คำว่า สุริยง สุริเยศ สุริย สุริยา ทินกร, “พระจันทร์” ใช้คำว่า ศศิ แข จันทร แถง เตือน ศิดางค์, “ท้องฟ้า” ใช้คำว่า โภยม เวหาค หาว อัมพร, “พื้นดิน” ใช้คำว่า ดิน ปถุพี ปรัถพี ธรณี ธรณิศ และ “สายน้ำ” ใช้คำว่า ชล สินธุ สาคเรศ นที ธาร ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๒๗}

^{๒๕} สุมาลี วีระวงศ์, “ทวาทศมาส” นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี, หน้า ๑๘๑.

^{๒๖} เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย, หน้า ๑๓๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

เจ็ดสินธุสาครศรีอ่อน	รณบก
แสนนทีธารพชร	หาดแห้ง
อาตุรกระออก	รยมราศ
สรจากจรร้อยแล้ง	ไป่ปาน

คำศัพท์พจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้ายคลึงตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ที่นั้น กวี ใช้คำว่า “ซ่า” แทนเสียงฝนตก ดังคำประพันธ์^{๒๘}

อัมพรมัวเมฆคล้าย	คลั่งฝน แม่อา
เซงซ่าชลโชนมชอม	ฉ่ำหล้า
ธาราน่านองชล	ซิงเซี่ยว แม่ฮา
เรียมรลุ่มแลถ้ำ	ไป่เห็น

๔.๔.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้บุคคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นในความเท่าเทียมกัน ในโคลงทวาทศมาส กวีฝากให้ลม และว้าวส่งความรักไปให้กับหญิงที่ตนรัก ดังคำประพันธ์^{๒๙}

ลมพัดเผยอข่าวด้วย	ลมเอย
ลมแล่นรับขวัญบิน	บ่าไส้
เรียมรักรำยังเลย	ลาญสวาสติ
สารสั่งว่าววานให้	แม่มา

^{๒๘} วชิรญาณ, โคลงทวาทศมาส, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://vajirayana.org/> [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้ คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ดัง กล บุน เพียง เพียง ฟ่าง ราว เป็นต้น ในโคลงทวาทศมาส กวีเปรียบดอก อัญชันซึ่งมีสีน้ำเงินเข้ม และ นิล อัญมณีสีเข้ม กับความงามเข้มแห่งดวงตาของหญิงคนรัก ดังคำ ประพันธ์^{๓๐}

อัญชันชูช่อช้อย	นิลรัตน์
กลวิมลนัยนิล	แน่น้อง
ครั้นคิดกำเดากลัด	กลางเจต
จรวลกลางทิพยห้อง	แห่งองค์

สรุปได้ว่า โคลงทวาทศมาส เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏนามผู้แต่ง เป็นกวีสี่ท่านด้วยกัน ไม่ปรากฏชัดเจนว่าแต่งขึ้นในรัชสมัยใด แต่หากสันนิษฐานจากลักษณะของการประพันธ์น่าจะแต่งขึ้นในสมัยเดียวกันกับ ลิลิตยวนพ่าย และลิลิตพระลอ โคลงทวาทศมาส เป็นแบบอย่างของวรรณคดีนิราศรุ่นหลังๆ ต่อมา โคลงทวาทศมาสเป็นวรรณคดีที่ปรากฏนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ “นิยาม ๕” อย่างชัดเจนคือ ใช้กฎของธรรมชาติในข้อที่ ๑ คือ “อุตุนิยาม” เป็นโครงในการดำเนินเรื่อง อันได้แก่ เดือน ฤดูกาล ภูมิอากาศ โดยมี “พีชนิยาม” เป็นส่วนประกอบ อันได้แก่ พืช สัตว์ และมนุษย์ (คือตัวกวี และคนรักที่กวีกล่าวถึง) ในขณะที่เดียวกันก็ได้แทรกความเชื่อในเรื่อง กฎแห่งกรรม ซึ่งก็คือ กฎของนิยามข้อที่ ๔ “กรรมนิยาม” เอาไว้ด้วย นอกจากนี้โคลงทวาทศมาสยังได้แทรก “ธรรมนิยาม” ไว้ในเนื้อเรื่องโดยตลอด เพราะจากคำประพันธ์ทั้งหมดได้สะท้อนให้เห็นว่า ไม่ว่ากาลเวลา ภูมิอากาศ จะเป็นอย่างไร หรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คนในยุคหนึ่ง และสังคมนั้นก็สามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างประนีประนอม และสามารถนำเอาสิ่งต่างๆ เหล่านั้นมาประยุกต์พัฒนาให้เป็นประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ขึ้นได้ เช่น ในเดือนสิบสองที่น้ำท่วมนอง มีพิธีไล่เรือ ซึ่งพิธีนี้เป็นกุศโลบายเพื่อต้องการให้น้ำลดเร็วๆ เนื่องจากในฤดูต่อไปจะเข้าสู่ฤดูเพาะปลูก เป็นต้น ส่วนการใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อถึงเรื่องระบบนิเวศ พบว่ามีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำไวพจน์ คำศัพท์พจน์ รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยใช้ บุคคลวัต

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘]

๔.๕ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

๔.๕.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๕.๑.๑ ผู้ทรงพระนิพนธ์

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) พระนามเดิมคือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑ ในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และพระอัครมเหสี (กรมหลวงอภัยนุชิต) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงได้รับการสถาปนาเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลแห่งกรุงศรีอยุธยา

๔.๕.๑.๒ สัมยที่แต่ง

แต่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในโอกาสที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงตามขบวนเสด็จทางสถลมารคของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี

๔.๕.๑.๓ ความเป็นมา

ธารทองแดง เป็นลำธารที่เกิดจากเขาธารทองแดง ตำบลธารเกษม อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ปัจจุบันธารทองแดงเป็นลำธารที่ตื้นเขิน กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงเป็นวรรณคดีดีเด่นในด้านการพรรณนาให้เห็นถึงความสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

๔.๕.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลง ต้นฉบับตอนต้นสูญหายไป กาพย์ห่อโคลงที่เหลืออยู่ ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพนำเรื่องจำนวน ๕ บท และกาพย์ยานีจำนวน ๑๐๘ บท

๔.๕.๑.๕ เรื่องย่อ

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง มีเนื้อเรื่องที่พรรณนาถึง ขบวนเสด็จ สัตว์ป่า พรรณไม้ ปลา สัตว์น้ำ และสัตว์บก และปิดท้ายด้วยการบอกถึงกวีผู้แต่งรวมทั้งวัตถุประสงค์ในการแต่ง

๔.๕.๒ วิวิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะความสมดุลของระบบนิเวศมากที่สุด กวีได้พรรณนาให้เห็นถึง สัตว์ป่า สัตว์บก สัตว์น้ำ พรรณพืชที่หลากหลาย และการดำรงชีวิตตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามหลักการทั่วไปของธรรมชาติว่าระบบนิเวศใด มีชนิดของพืชและสัตว์ ปรากฏอยู่มากย่อมส่งผลให้ระบบนิเวศมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และทำให้

ระบบนิเวศมีเสถียรภาพมากขึ้น แม้ว่าจะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมต่างๆ ระบบนิเวศมีกลไกการทำงานที่ปรับตัวได้อย่างเหมาะสม และหากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุตุนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งไม่มีชีวิต พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศ ดังนี้ “ธารทองแดง” ซึ่งเป็นชื่อของวรรณคดีเรื่องนี้ เป็นชื่อของสายน้ำ สิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่กับธรรมชาติเพื่อจรจรโลงสรรพชีวิตทั้งปวงบนผืนโลก เป็นแหล่งกำเนิดของความหลากหลายทางชีวภาพที่กล่าวถึงในเรื่อง ดังคำประพันธ์ที่กล่าวถึงสัตว์ที่มีชีวิตอยู่อยู่กับธารน้ำ อันได้แก่ เป็ด หงส์ ปลาชะแวง (แขยงใบข้าว) ปลาแขยง ปลาม้า ปลาภา ปลากรด ปลาหลด ปลาแปบ ปลาข้าว และปลาตะเพียน ดังคำประพันธ์^{๓๑}

เปิดหงส์ลงท่งท้อ	ธารา
เต็ร็จคล้ำดำหาปลา	กายห่วย
แขวงแขยงม้ากา	กดหลด
ได้แปบแพบกายหม้าย	อ่าวข้าวตะเพียนเวียน

“พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศ ดังนี้ การดำเนินเรื่องในภาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง มีความสอดคล้องกับ “พีชนิยาม” ทำให้ได้เห็นความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในระบบนิเวศ มีการกล่าวถึงสัตว์ป่ามากกว่า ๗๗ ชนิด ปลาน้ำจืดมากกว่า ๕๐ ชนิด นกมากกว่า ๗๐ ชนิด พืชมากกว่า ๑๖๐ ชนิด และยังกล่าวถึงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น นาก จระเข้ เต่า ตะพาบน้ำ หอยน้ำจืดรวมทั้งสาหร่าย จอก และเห่น มีการกล่าวถึงสัตว์บางชนิดซึ่งในปัจจุบันหาได้ยากหรือบางชนิดสูญหายไปจากประเทศไทยแล้ว เช่น สมัน หรือฉมัน นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล และจารุจินต์ นภิกษุทัตถ์ กล่าวว่า “เนื้อสมันตัวสุดท้ายเป็นเนื้อสมันตัวผู้เขางาม ซึ่งพระภิกษุที่วัดแห่งหนึ่งเลี้ยงไว้ ที่ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ถูกคนขี่เมา

^{๓๑} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, ภาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, ภาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทไทยร่มเกล้าจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๖.

ฆ่าตาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๑”^{๓๒} การกล่าวถึง สมัน หรือ ฉมัน ในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นประวัติทาง นิเวศวิทยาที่ยืนยันว่า สัตว์ชนิดนี้เคยมีปรากฏอยู่ในป่าของประเทศไทย ดังคำประพันธ์^{๓๓}

เสือเหลืองเมืองเชียงหน้า	อ้ายพรานป่าล่ากินฉมัน
เรี่ยวแรงแข่งดุจกัน	กับเสือโคร่งโงงเสมอสมาน
เสือเหลืองยงแยกเขี้ยว	ยิงฟัน
อ้ายค่างลายสพายฉมัน	คาบเคี้ยว
ปีบเปรี้ยงเสียงขยาดขยั้น	ไวว่อง
ปูนเปรียบเสือโคร่งเลี้ยว	โหดแหล่นเสมอสมาน

ดังนั้นการทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศ และ พิชนิยาม ช่วยให้มนุษย์อยู่กับ ธรรมชาติได้อย่างมีความสุข เข้าใจ และยอมรับในความเป็นจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นจริงเรื่องพันธุกรรมยิ่ง เพราะมนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสรรพสิ่งในโลก การดำรงชีวิตทาง ชีววิทยาควรอยู่ในลักษณะของความพอดี ดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติอย่างไม่เบียดเบียนกัน

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรม ต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มี ต่อระบบนิเวศ คำประพันธ์ที่ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง สะท้อนให้เห็นถึง “จิตตนิยาม” อันเป็น “กุศลจิต” ของกวีที่มองสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่อยู่ร่วมโลกอย่างเข้าใจในธรรมชาติของ สิ่งนั้นๆ เช่น การกล่าวถึงตัวตุ่นกับความรักความอบอุ่นในครอบครัว เช่นเดียวกันกับมนุษย์ที่ต้องการ ความรัก ความอบอุ่นในครอบครัวเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์^{๓๔}

^{๓๒} บุญส่ง เลขะกุล และ จารุจินต์ นภีตะภักุ, สัตว์ก๊ีบ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๓.) หน้า๘๖.

^{๓๓} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, หน้า ๑๗.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

ตัวตุงนุงนคลาลาน	ได้อาหารเข้าในโพรง
ขอบกลตันสำโรง	เข้าเคล้าคู่อยู่ปนรัง
ตัวตุงค้อยเตื่องเต็น	หลังโงง
ฉวยสัตว์เข้าในโพรง	ไต่เต้า
ขอบกลตันสำโรง	รังร่ม
พาคู่เคียงคลาเคล้า	อยู่ถึรวงรัง

“ธรรมเนียม” คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา คำประพันธ์ที่ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงสะท้อนให้เห็นว่า กวีที่มองทุกสิ่งเป็นไปตามธรรมดาโลก สอดคล้องกับ “ธรรมเนียม” คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่งตามกฎของนิยามทุกข้อ ที่แสดงให้เห็นถึงการมองสรรพสิ่งต่างๆ บนผืนโลกว่าล้วนเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศรวมทั้งมนุษย์ด้วย อยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร ไม่คิดว่าใครแข็งแรงกว่า ฉลาดกว่า มีอำนาจมากกว่า ตลอดเนื้อเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ ไม่ปรากฏการล่า หรือการทำลายระบบนิเวศจากฝีมือของมนุษย์ ในทางตรงกันข้ามกลับมีคำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึง “กุศลจิต” ของกวีที่มองสัตว์ร่วมโลกด้วยความรักความเมตตา ดังคำประพันธ์^{๓๕}

นกระจิบกระจาบม้ว	ปากตะกั่วชายชมพู
นกไส้กรอดดู	จ้อแจ้อยู่พुरुเรียกไพร
กระจิบกระจาบน้อยน่า	เอ็นดู
ปากตะกั่วชายชมพู	แห่งห้อม
นกไส้กรอดดูฟู	พองปีก
จ้อแจพรั่งพรั่งพร้อม	เพรียกร้องในไพร

๔.๕.๓ ตีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ และสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบนิเวศ ดังต่อไปนี้

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันมาก ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงมีการใช้คำไวพจน์น้อยมาก ส่วนมากเป็นการใช้คำที่มีความหมายตรง เนื่องจากเป็นการกล่าวถึงชีวิตสัตว์เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามก็ยังปรากฏว่ามีการใช้คำไวพจน์ที่สื่อถึงระบบนิเวศอยู่บ้าง เช่น คำว่า “ป่า” ใช้คำไวพจน์ว่า พนัสถาน ไพร เถื่อน เป็นต้น

การใช้คำสัทพจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟัง หรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้ายตามไปกับธรรมชาติและระบบนิเวศ ณ ถิ่นนั้น เช่น ใช้คำว่า “ผู้ดผู้” แทนเสียงขู่ของงู ดังคำประพันธ์^{๓๖}

ดูหนูสู่รุ่ง	งสุตสู่หนูสู่
หนงสู่คูอยู่	รูงทุ่หนุมทุ
ดงขู่ผู้ดผู้	พฐพฐ
หนูสู่รุ่ง	สุตสู่
งสู่หนูหนูสู่	งอยู่
หนุ้รุ่งรุ่ง	รูงทุ่มทุ

การเล่นคำ (pun) คือ การสรรคำด้วยกลการประพันธ์ให้เกิดการซ้ำคำ หรือซ้ำอักษร เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะ หรือให้มีความหมายลึกซึ้ง กินใจ โดยใช้คำคำเดียวกันแต่ความหมายต่างกัน เช่น กวีเล่นคำว่า “ไก่อ” ซึ่งหมายถึง ต้นปุ่มไก่อ ต้นหงอนไก่อ ต้นหางไก่อ ต้นสร้อยไก่อ ต้นเทียนไก่อ และต้นเดื่อยไก่อ (ชื่อพริกพันธุ์หนึ่ง ผลคล้ายเดื่อยไก่อ) และไก่อจริงๆ ดังคำประพันธ์^{๓๗}

ปุมไก่อแลหงอนไก่อ	ต้นหางไก่อแลสร้อยไก่อ
โหราเดื่อยไก่อไก่อ	ให้เทียนไก่อไก่อจับนอน
ปุมไก่อหงอนไก่อต้น	เรียงไสว
หางไก่อแลสร้อยไก่อ	กกก้อง
โหราเดื่อยไก่อไก่อ	เมียงม่าย
ต้นเทียนไก่อไก่อร้อง	ไก่อเตี้ยจับขัน

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

สรุปได้ว่า กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้ทรงพระนิพนธ์คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงได้ชื่อว่าเป็นวรรณคดีที่มีนัยสำคัญทางนิเวศที่ชัดเจน และแสดงให้เห็นถึงภาวะความสมดุลของระบบนิเวศในประเทศไทยในยุคนั้น และเป็นการแสดงนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลัก “นิยาม ๕” อันได้แก่ “พืชนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงสิ่งมีชีวิตในเรื่องของพันธุกรรมทำให้ผู้อ่านได้เห็นความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในระบบนิเวศ สะท้อนให้เห็นถึงความมีกุศลจิตของกวีที่สอดคล้องกับ “จิตตนิยาม” และ “ธรรมนิยาม” จากการที่กวีทรงมองธรรมชาติอย่างเข้าใจในธรรมชาติของ สิ่งนั้นๆ และทรงมองว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุข ดังบทพระนิพนธ์ที่ว่า^{๓๘}

จบเสร็จชมนกไม้	ในแหล่งพืศสถาน
หญิงชายฟังสำราญ	ที่ผิ้อ่านวานแถมเขียน
จบเสร็จชมนกไม้	โคลงการ
ชมแหล่งไพรพศสถาน	เถื่อนกว้าง
หญิงชายชื่นชมบาน	ใจโลกย์
ใครอ่านวานเติมบ้าง	ช่วยแถมเขียนลง

ส่วนการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศนั้นพบว่า มีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำไวพจน์ คำสัทพจน์ และการเล่นคำ

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มิได้ทรงเป็นกวีเอกแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่พระองค์ยังทรงเป็น “นิเวศกวี” ที่สามารถนำระบบนิเวศกับความสามารถในเชิงวรรณศิลป์ของพระองค์ มาถ่ายทอดเป็นงานประพันธ์อันล้ำค่าให้กับแผ่นดินไทยอีกด้วย

๔.๖ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องพระจันทกนิรี คำฉันท์

๔.๖.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๖.๑.๑ ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

๔.๖.๑.๒ สมัยที่แต่ง

สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากการใช้ถ้อยคำคล้ายเรื่อง
บุญโณวาทคำฉันท์ของพระมหานาควัดท่าทราย

๔.๖.๑.๓ ความเป็นมา

เรื่องจันทกนิรีมีปรากฏอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปกิณณกนิบาต
จันทกนิรีชาดก เป็นการบำเพ็ญ ชนดิบารมี ของพระโพธิสัตว์ ผู้แต่งเรื่อง พระจันทกนิรี คำฉันท์ ตาม
อดีตนิทาน ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ขอกล่าวนิพนธ์ประพฤติฉัน- ทแต่ตามอนุมาน แสดงโดยอดีตนิทาน
นิกรชาติกัณชัง”^{๓๙} พระจันทกนิรี ได้รับความนิยมนานานแต่อดีต มีการนำเนื้อเรื่องไปทำเป็นละคร
ดึกดำบรรพ์ โดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ และมีการจัดทำเป็นนิทานชาดก เป็นต้น

๔.๖.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท ประกอบด้วย วสันตดิลก ฉันท ๑๔, อินทวิเชียร
ฉันท ๑๑, กภาพย์ฉบัง ๑๖, กภาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และ โคลงสี่สุภาพ

๔.๖.๑.๕ เรื่องย่อ

เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารกับหมู่
พระสงฆ์ พระนางพิมพาเถรีทรงทราบด้วยญาณพระนางว่าจะดับขันธนิพพาน พระนางจึงเสด็จไปเฝ้า
พระพุทธเจ้าเพื่อทรงขอขมา จากการทำที่เคยทำให้พระพุทธองค์ทรงเสื่อมเสียพระเกียรติยศด้วยการที่
พระนางทรงเคยอุ้มพระองค์ขึ้นใส่ตัก เหตุเกิดจากเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระจันทกนิรี
และพระนางพิมพาทรงเป็นพระมเหสีนามว่า จันทา ทั้งพระจันทกนิรี และพระนางจันทาได้เสด็จลงมา
จากภูเขา เพื่อเสาะหาเกสรดอกไม้ ชับร้อง และเล่นน้ำ เป็นเวลาเดียวกับที่พระเจ้าพรหมทัตแห่ง
กรุงพาราณสีเสด็จประพาสป่า เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระนางจันทาแล้ว ทรงเกิดจิตรักใคร่
หลงใหลในพระนาง พระเจ้าพรหมทัตจึงยิงลูกศรไปที่พระจันทกนิรี จนพระจันทกนิรีทรงบาดเจ็บ
ฉกรรจ์ พระนางจันทาทรงซ่อนร่างของพระจันทกนิรีขึ้นใส่ตักด้วยความโศกเศร้า ฝ่ายพระเจ้า
พรหมทัตทรงพยายามเกลี้ยกล่อมให้พระนางจันทาไปอยู่กับพระองค์ แต่พระนางจันทาทรงปฏิเสธ
และทรงกล่าวตำหนิพระเจ้าพรหมทัต จึงทำให้พระองค์เสด็จหนีไปจากที่นั่น ท้าวสักกะได้เสด็จลงมา
ช่วยเหลือพระจันทกนิรี ให้ฟื้นขึ้น แล้วตรัสสอนพระจันทกนิรีกับพระนางจันทาเรื่อง อปมาทธรรม

^{๓๙} ศิลปากร,กรม, พระจันทกนิรี คำฉันท์, (พระนคร: กรมศิลปากร (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยวงศาภรณ์ภูษิต (รื่น วัชรโรทัย) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๓
เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗), ๒๕๐๗), หน้า ๒.

เมื่อทรงรับคำสอนแล้ว ทั้งพระจันทกนิรีและพระนางจันทาพากันกลับที่อยู่ของตน พระพุทธองค์ทรง
อโหสิกรรมให้แก่พระนางพิมพา จากนั้นพระนางพิมพาก็เสด็จนิพพาน

๔.๖.๒ การวิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลัก นิยาม ๕

พระจันทกนิรี คำฉันท เป็นวรรณคดีเชิงนิเวศแนวอุดมคติที่มีขอบข่ายขยายไปถึง
จินตนาการของมนุษย์ที่มององค์ประกอบของระบบนิเวศ เป็นโลกอุดมคติ (Utopia) อย่างสวยงาม ซึ่ง
ไม่มีปรากฏจริงในโลกมนุษย์ และหากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบ
นิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุตุนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ
ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วน
ของสิ่งที่มีชีวิต พบว่ามีนัยสำคัญทางนิเวศ ดังนี้ แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็น อุตุนิยาม คือ
องค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิตในป่าหิมพานต์ เช่น สายลม ภูเขา ธารน้ำใส และกรวดทราย
ดังคำประพันธ์^{๔๐}

สองท้าวบันเทิงชม	พนมมาศสโมสร
เสี้ยวลอดดลดาจร	ประพาสเล่นวลีวัน
เสรีจลลงชลาสิน-	ธูกีสรงเชชมสันต์
เก็บรัตนาพรรร-	ณรายเรียงประเทืองศรี
ชาวเขี้ยวระคนปน	วิมลม่วงดั่งโมรี
เหลืองเลื่อมสลับริ	ทับทิมบุษบมุกดา
กรวดแก้วแลทรายทอง	อร่ามรองจรูญตา
สององค์ลงสรงสา-	ครสุขสำราญใจ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึง อุตุนิยาม สิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติอื่นๆ เช่น กล่าวถึง ผืนดิน,
พระจันทร์, ฤดูกาลและเดือน (กล่าวถึงฤดูหนาวและเดือนยี่) ดังคำประพันธ์^{๔๑}

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ใคร่ลงเล่นพื้นปัดพี ชมรุกขไพศรี

เหม็นตบุษยามาสา

พระจันทพรรณรังสีไส แต่งองค์อำไพ

ก็พาองค์ลงดิน

“พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับ องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม พบว่ามีการกล่าวถึงพันธุกรรม ที่หลากหลายของสิ่งมีชีวิต ดังคำประพันธ์^{๔๒}

แสร้งเสียงทิชากร มยุเรศแลโนรี

สัตวาสุวาที กะระวิกกระเวนวัน

ภูผิ่งภมรมัว บุปผชาติวลีวัน

แทรกไซซึ่งเสาวคัน- ธรสรื่นสำราญบาน

นานาผลาผล พฤษชาในไพรสาณท์

ตาดแก้วมะตูมตาล มะม่วงพลับทับทิมทอง

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ การทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรม ต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มี ต่อระบบนิเวศ ดังเช่น ท้าวพรหมทัตที่ทรงชุนชองพระทัย และทรงหาทางแก้ปัญหาคความทุกข์ โดย ทรงมีพระประสงค์จะเข้าป่าล่าสัตว์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทำงานของจิต ในส่วนที่เป็นอกุศลจิต ครั้น เมื่อท้าวพรหมทัตเสด็จประพาสป่าแล้ว ได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางจันทากับพระจันทกนิรี พระองค์ ทรงมีอกุศลจิตต่อเนื่อง กล่าวคือทรงต้องการได้พระนางจันทามาเป็นพระมเหสี และทรงคิดทำร้าย พระจันทกนิรีเพื่อแย่งชิงพระนางจันทาไป การทำงานของจิตในพระเจ้าพรหมทัต นอกจากจะหวัง ประทุษร้ายให้ถึงชีวิต หวังแย่งชิงของรักของผู้อื่นแล้ว ยังบ่งชี้ให้เห็นถึงการเบียดเบียนทำร้ายสิ่งมีชีวิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ

“กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น กรรมนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ กล่าวคือเป็นผลอัน เกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของภาวะสมดุลของระบบนิเวศ และภาวะขาด สมดุลของระบบนิเวศ ในส่วนพฤติกรรมของพระเจ้าพรหมทัตนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

การเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตในป่าเพื่อสนองความต้องการของตนเองของมนุษย์บนผืนโลกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าในเรื่อง พระจันทกนิรี คำฉันท จะไม่ได้แสดงผลแห่งกรรมที่กระทบต่อระบบนิเวศก็ตาม โดยในเรื่องพระจันทกนิรี คำฉันท แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องของการกระทำ และผลแห่งการกระทำว่า การที่พระจันทกนิรีถูกท้าวพรหมทัตยิงด้วยลูกศรก็เพราะกรรมเก่า ดังคำประพันธ์^{๔๓}

	วันเดือนฤๅบศร์
กัณรนาเรศ	มาเล่นไพโรศรี
เวรามาพัน	พระจันทกนิรี
พรหมทัตท้าวมี	ชุ่นช้องหทัย
	ไคร่ชมหิมวา
ล่าไล่มฤคา	เนื่อนกในไพโร
ครั้นรุ่งสุริยง	แต่งองค์อำไพ
จับขรรค์ศิลป์ชัย	ยาตรเยื้องจรลี

เจตน์จำนง หรือเจตนาของท้าวพรหมทัต คือ จิตตนิยาม ที่เป็นเครื่องกำหนดการปฏิบัติต่อกัน (กรรมนิยาม) ระหว่างท้าวพรหมทัต พระจันทกนิรี และพระนางจันทา จนทำให้เกิดผลแห่งการกระทำนั้นๆ และเมื่อพระนางจันทาทกล่าวตำหนิติเตียนการกระทำของท้าวพรหมทัตว่าเป็น “มฤจณา กาลี อุบาทว์วิบัติขัตติยา” ก็ส่งผลให้ท้าวพรหมทัตทรงเกิดความโกรธแค้น และความละอายจนไม่สามารถประทับอยู่ ณ ที่นั้นได้ ผลแห่งการกระทำนี้สอดคล้องกับสถานะของผู้ที่ผิดศีลว่า อยู่ ณ ที่ใดก็ไม่มี ความสง่างาม ดังความในพระไตรปิฎก “บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็น ขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมไม่แกลัวกล้า ก่อเงินเข้าไป นี่เป็นโทษประการที่ ๓ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล”^{๔๔}

“ธรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่งตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา พระจันทกนิรี คำฉันท มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เกี่ยวกับ “ธรรมนิยาม” เช่น อกุศลจิตของท้าวพรหมทัต คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ผนวกกับ ความประมาทของพระจันทกนิรี เป็นผลที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวใน เนื้อเรื่อง และทำให้

^{๔๓} อ่างแล้ว

^{๔๔} ที.ม. (ไทย). ๑๐/ ๑๕๐/ ๙๕.

ท้าวสักกะเทวราชได้อัญเชิญธรรมของพระพุทธเจ้าเรื่อง “อุปมาธรรม” มาแสดง และให้ยึดทางสายกลาง ดังคำประพันธ์^{๔๕}

ยินร้ายแลยินดี	จงอย่ามีในกมล
สุขุมประพุดิตน	เป็นมีชฌิมปานกลาง
สุขนั้กมักจะโศก	วิโยคยากลำบากบาง
ทุกข์นั้กจะมักหมาง	กมลจิตริฎจวนใจ

๔.๖.๓ ดีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๖.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายใกล้เคียงกัน ในพระจันทกนิรี คำฉันท มีการสรรคำเพื่อบรรยายถึง “อุตุนิยาม” คือ องค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น “ปลา” ใช้คำว่า “มัสยา” “น้ำ” ใช้คำไวพจน์ว่า ชลาลัย กระแสสินธุ์ ชโลทร สาคร วารี เป็นต้น

การใช้คำสัทพจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ถิ่นนั้น ดังตัวอย่างใช้คำว่า กระ กรีด หวิด แทนเสียงร้องด้วยความตกใจของพระนางจันทรา ดังคำประพันธ์^{๔๖}

นางร้องกระกรีดหวิดดัง	ผวาวิ่งประทั่ง
ประเทืองพระองค์ขัตติยา	

การใช้คำอุปมา เป็นการสรรคำเพื่อให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงหนักเบาของคำ โดยนำคำซ้ำเสียงมาตัดคำหน้าให้กร่อนลง เช่นใช้คำว่า คะคริม แทน คริมคริม เพื่อให้เห็นถึงเสียงครางกระหิมของเสือโคร่ง ดังคำประพันธ์^{๔๗}

เสือโคร่งคะคริมร้อง	เข้มนมองเข้เมียงกวาง
เสือแผ้วก็ผ่านทาง	สกดกั้กั้สุกรกิน

^{๔๕} พระจันทกนิรี คำฉันท, หน้า ๒๖.

^{๔๖} พระจันทกนิรี คำฉันท, หน้า ๑๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

การใช้คำปฏิพาทย์ (paradox) คือ การสรรคำที่มีความหมายตรงข้ามเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบที่ชัดเจน เช่น ขาว – ดำ, มีด – สว่าง เป็นต้น ในพระจันทกนิรีมีการใช้ คำปฏิพาทย์ เพื่อแสดงให้เห็นความต่างระหว่างความยินดี กับความยินร้าย ทุกข์ กับ สุข ดังคำประพันธ์^{๔๘}

ยินร้ายแลยินดี	จงอย่ามีในกมล
สุขุมประพฤติตน	เป็นมัจฉิมปานกลาง
สุขน้กมกจะโศก	วิโยคยากลำบากบาง
ทุกข์น้กจะมกหมาง	กมลจิตรัญจวนใจมีมิดจึ่งมีแจ่ง

๔.๖.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพและอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน เช่น ใช้คำว่า “ดุจ” และใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ เสียงของพระยาไกรสรเมื่อกระโจนจับเหยื่อ ก้องดังประดุจเสียงฟ้าร้อง ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๔๙}

แมดศัพทสำเนียง	ดุจเสียงสุนีคะนอง
แผ่นโผนลำพองผยอง	จรจับมฤคิน

สรุปได้ว่าพระจันทกนิรี คำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏนาม ผู้แต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ พระจันทกนิรี คำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่ปรากฏนัยสำคัญทางนิเวศของป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นป่าในอุดมคติที่สมบูรณ์สวยงาม นอกจากนี้ในพระจันทกนิรี คำฉันท์ ยังแสดงให้เห็นค่านิยมของวรรณคดีแนวอุดมคตินิยม (idealism) ที่เห็นว่า ความงามที่แท้จริงคือความงามที่เสกสรรจากครึ่งหนึ่งของความฝัน และอีกครึ่งหนึ่งของความจริง แล้วนำมาจัดสรรอย่างเป็นระเบียบจนทำให้เกิดความเป็นเลิศ หรือความเป็นอุดมคติ ดังเช่น การกล่าวถึงสัตว์ในป่าหิมพานต์ มีการกล่าวถึงสัตว์นานาชนิดต่างพันธุ์กรรม มีทั้งสัตว์ที่มีจริงในธรรมชาติและสัตว์ในอุดมคติ เช่น ระมาด (แรด คล้ายสมเสร็จ มีจุก มีวงสั้นๆ), ไกรสร (มีกายเป็นสิงห์ มีขนแผงคอ ริมฝีปาก ขน หาง เล็บ เป็นสีแดง), คชกนิริน (หรือ กรินทร์ปักษา เป็นช้างบิน มีผิวกายสีดำนสนิท ปีกและหางเหมือนนก มีสีแดง), และช้างสิบหมู่ตามตำราไทย เป็นต้น ดังตัวอย่างในคำประพันธ์^{๕๐}

^{๔๘} อ่างแล้ว.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ไกรสีห์แลไกรสร	อัศดรระมาดกวาง
พาหุคณานาง	มฤคินลงกินชล
ชมคชสุริน	มหิมาวราสกล
สิบหุมวิมลยล	ยศยิ่งคเชนทร

นัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในพระจันทกนิรี คำฉันท์ มีความสอดคล้องกับหลักนิยาม ๕ ที่เกี่ยวกับ “อุตุนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น กล่าวถึง ผืนดิน, ฤดูกาล เดือน (กล่าวถึงฤดูหนาวและเดือนยี่) และพระจันทร์ มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เกี่ยวกับ “พีชนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงสิ่งมีชีวิตในเรื่องของพันธุกรรม ทำให้ได้เห็นความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในระบบนิเวศ มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เกี่ยวกับ “จิตตนิยาม” ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ การที่ท้าวพรหมทัตทรงขุ่นข้องพระทัย และทรงหาทางแก้ปัญหาคความทุกข์ โดยทรงเข้าป่าล่าสัตว์และต่อมายังทรงต้องการได้พระนางจันทามาเป็นพระมเหสี และทรงคิดทำร้ายพระจันทกนิรีเพื่อแย่งชิงพระนางจันทาไป สิ่งที่กำลังกล่าวมาทั้งหมดเป็นการทำงานของจิตในพระเจ้าพรหมทัตที่เป็นอกุศลจิต พระจันทกนิรี คำฉันท์มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เกี่ยวกับ “กรรมนิยาม” โดยแสดงความเชื่อในเรื่องกรรมที่เคยกระทำไว้ รวมทั้งยังมีนัยสำคัญทางนิเวศที่กวีได้สะท้อนให้เห็นถึง “ธรรมนิยาม” คือ ความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของนิยามทุกข้อ

ในส่วนของการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อถึงนัยสำคัญของระบบนิเวศนั้นพบว่า มีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำไวพจน์ คำศัพท์พจน์ และคำอักษาส รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยการใช้คำอุปมา

๔.๗ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

๔.๗.๑ ปกวิทัศน์วรรณคดี

๔.๗.๑.๑ ผู้แต่ง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๕๑} ตรีสไว้ สรุปได้ว่าหนังสือเสภาที่แต่งเมื่อครั้งกรุงเก่าสูญเสียแทบหมด เพราะหนังสือเสภาไม่เหมือนหนังสืออื่น หนังสือเสภาแต่งขึ้นสำหรับให้คนขับ

^{๕๑} ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา, “ตำนานเสภา” เสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (ธนบุรี: อมรรการพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า (๑) – (๑๖).

พอท่องจำได้ จำได้แล้วก็ไม่ต้องใช้หนังสือ ใครแต่งหนังสือเสภาขึ้นสำหรับขับหากินน่าจะปิดหนังสือด้วยซ้ำไป เพราะกลัวผู้อื่นจะไปขับแข่งกับตน บทเสภาครั้งกรุงเก่าที่ได้มาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ได้มาด้วยมีคนเสภาครั้งกรุงเก่าเหลือมาบ้าง บทเสภาที่ขับกันในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ในชั้นสำนวนเก่าได้สังเกตสำนวนดูเชื่อได้ว่า เป็นของที่มาคิดแต่งขึ้นใหม่ในกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งนั้น

๔.๗.๑.๒ สมัยที่แต่ง

สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒ - ๔

๔.๗.๑.๓ ความเป็นมา

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๕๒} ตรัสไว้ สรุปได้ว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนมีปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่า เมื่อเทียบศักราชดูเพื่อให้รู้ว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นเมื่อใด พบว่า สมเด็จพระพันวษาเป็นพระราชบิดาของพระบรมราชกุมาร ต่อมาพระบรมราชกุมารเมื่อได้ราชสมบัติ มีมเหสีชื่อว่า ศรีสุดาจันทร์ และนางนี้เมื่อพระราชสามีสวรรคตแล้ว ชิงราชสมบัติให้แก่ชู้ เมื่อเทียบกับพระราชพงศาวดาร พระบรมราชกุมารก็คือสมเด็จพระชัยราชาธิราช สมเด็จพระพันวษาก็คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยหลักฐานอันนี้ ประมาณว่า ขุนแผนมีตัวอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระหว่างจุลศักราช ๘๕๓ เรื่องขุนช้างขุนแผนเอามาเล่าเป็นนิทานกันนานหลายร้อยปี เชื่อได้ว่าเรื่องในเสภาคลาดเคลื่อนจากเรื่องเดิมมาก แต่ยังคงมีเค้ามูลเรื่องเดิมอยู่บ้าง หนังสือเสภาฉบับเดิมแบ่งส่วนเป็นเล่มสมุดไทย มี ๔๑ ตอน ต่อมาเมื่อจัดเข้ากระบวนกรพิมพ์ มีทั้งหมด ๔๓ ตอน

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องประเภทกลอนสุภาพ และได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีมรดก เนื่องจากเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องอย่างต่อเนื่อง มีคุณค่าทางวรรณศิลป์และด้านสังคมที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของสังคมในยุคนั้น และส่งเสริมให้เปรียบเทียบชีวิตมนุษย์ในสมัยของบรรพบุรุษกับสมัยปัจจุบัน

๔.๗.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา เนื่องจากเป็นกลอนที่ใช้สำหรับขับจึงอาจใช้คำได้ตั้งแต่ ๗ คำ ๘ คำ หรือ ๙ คำ นิยมขึ้นต้นว่า ครานั้น หรือ จะกล่าวถึง

๔.๗.๑.๕ เรื่องย่อ

ในแผ่นดินของสมเด็จพระพันวษาแห่งกรุงศรีอยุธยา มีครอบครัวชาวเมืองสุพรรณบุรี ๓ ครอบครัว คือ ขุนไกรพลพ่ายกับนางทองประศรี คลอดลูกชายชื่อว่า พลายแก้ว ส่วน ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง คลอดลูกชาย ชื่อว่า ขุนช้าง และพันศรโยธากับนางศรีประจัน คลอดลูกสาวชื่อว่า

^{๕๒} เรื่องเดียวกันหน้า, หน้า (๙ - ๑๒).

พิมพ์ลาไลย ต่อมาขุนศรีวิชัยผู้เป็นบิดาของขุนช้างได้ถวายขุนช้างให้เป็นทหารของสมเด็จพระพันวษา ต่อมาเกิดวิกฤติขึ้นกับครอบครัวทั้ง ๓ กล่าวคือ ขุนไกรพลพ่ายถูกพระพันวษาสั่งประหารชีวิต เนื่องจากทำฝูงกระบือแตก ขุนศรีวิชัยถูกโจรฆ่าตาย ส่วนพันศรโยธาป่วยเป็นไข้ป่าตาย เมื่อขุนไกรถูกประหารชีวิต ครอบครัวถูกริบราชบาตรทองประศรีจึงพาพลายแก้วลูกชายหนีไปอยู่ที่กาญจนบุรี

ครั้นเมื่อพลายแก้วอายุได้ ๑๕ ปี ต้องการที่จะเรียนหนังสือเพื่อโตขึ้นจะได้เป็นทหารเหมือนขุนไกรผู้เป็นบิดา ทองประศรีจึงพาพลายแก้วไปบวชเป็นเณรที่วัดส้มใหญ่ เณรแก้วพากเพียรเรียนหนังสือเวทมนต์คาถาอาคมต่างๆจากพระอาจารย์บุญจนครบถ้วน ท่านสมภารแนะนำให้ไปศึกษาต่อที่วัดป่าเลไลยก์ สุพรรณบุรี ทองประศรีจึงพาเณรแก้วมาเรียนต่อกับสมภารมีที่วัดป่าเลไลยก์ที่สุพรรณบุรี เณรแก้วมีโอกาสดูพบกับนางพิมพ์ลาไลย (พิมพ์) ทั้งสองผูกสมัครักใคร่ และลักลอบมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งในขณะที่เดียวกันพลายแก้วก็แอบลักลอบได้เสียกับนางสายทองผู้เป็นพี่เลี้ยงสาวของนางพิมพ์อีกด้วย ขุนช้างเองก็หลงรักนางพิมพ์ ทั้งนี้ภรรยาคนแรกของขุนช้างได้เสียชีวิตลงเมื่ออยู่กับขุนช้างได้ปีกว่าๆ ต่อมาเณรแก้วถูกสมภารไล่ออกจากวัด จึงได้ย้ายมาอยู่ที่วัดแค อยู่ต่อมาไม่นานก็ได้สึกออกมา และแต่งงานกับนางพิมพ์ พลายแก้วและนางพิมพ์แต่งงานอยู่กินกันได้เพียง ๒ วัน พลายแก้วก็ต้องพรากจากนางพิมพ์ไปทำศึกที่เชียงใหม่ เนื่องจากขุนช้างเป็นผู้ไปกราบทูลพระพันวษาว่าพลายแก้วเป็นลูกชายของขุนไกร มีความสามารถมาก พลายแก้วไปทำศึกที่เชียงใหม่ และได้รับชัยชนะระหว่างทางขณะพักทัพอยู่ที่จอมทอง แสนคำแมนหัวหน้าหมู่บ้านจอมทอง และนางศรีเงินยวงภรรยาได้ยกนางลาวทองผู้เป็นบุตรสาวให้กับพลายแก้ว

ทางด้านเมืองสุพรรณบุรี นางพิมพ์ไม่สบายบ่อยชั้วตาจูงจึงเปลี่ยนชื่อให้ใหม่เป็นวันทอง ขุนช้างใช้อุบายหลอกนางศรีประจันว่า พลายแก้วถูกพระยาเชียงใหม่ฆ่าตาย แต่นางวันทองไม่เชื่อ ส่วนนางศรีประจันเชื่อและเกรงว่านางวันทองจะต้องเป็นหม้ายหลวง อีกประการหนึ่งมองเห็นว่าขุนช้างเป็นเศรษฐี นางศรีประจันจึงยกนางวันทองให้กับขุนช้าง ขุนช้างรื้อเรือนหอพลายแก้ว และปลูกเรือนหอใหม่ ศรีประจันบังคับเขียนดินนางวันทอง เนื่องจากนางไม่ยอมขึ้นหอกับขุนช้าง จนนางสายทองผู้เป็นพี่เลี้ยงต้องเข้ามาห้ามไว้ ฝ่ายขุนแผนเมื่อเสร็จศึกกลับมาอยุธยาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนเป็นนายด่านเมืองกาญจนบุรี ขุนแผนรีบเดินทางมายังสุพรรณบุรีเพราะคิดถึงนางวันทอง ด้านนางวันทองเมื่อทราบข่าวว่าขุนแผนมานางดีใจมาก รีบลงมาต้อนรับขุนแผนที่ทำน้ำและเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนโกรธมากจะขึ้นเรือนไปฆ่าขุนช้าง นางลาวทองซึ่งนั่งรออยู่ในเรือได้ยินจึงออกมาห้าม เมื่อนางวันทองเห็นนางลาวทอง และทราบว่านางลาวทองเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งของขุนแผน จึงแค้นใจมากเกิดการทะเลาะด่าทอกัน ขุนแผนโกรธนางวันทองมากจึงพานางลาวทองกลับกาญจนบุรี ส่วนนางวันทองตกเป็นภรรยาของขุนช้างเพราะถูกขึ้นใจ

ต่อมาสมเด็จพระพันวษาฯรับสั่งให้ขุนช้างและขุนแผนเข้ารับการฝึกรบมหาราชการที่กรุงศรีอยุธยา เพื่อให้รู้ระเบียบการงานในวัง ขุนแผนซึ่งพักอยู่ที่บ้านจมีนศรีได้ข่าวว่านางลาวทองป่วย จึงฝากเวรไว้กับขุนช้างแล้วรีบเดินทางกลับไปเยี่ยมนางลาวทองที่กาญจนบุรี ขุนช้างไปทูลฟ้องพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร พระพันวษาฯพิโรธจึงรับสั่งให้นำนางลาวทองมาเป็นช่างปักในวังหลวงและห้ามขุนแผนเข้าเฝ้า ขุนแผนแค้นใจขุนช้างมากตั้งใจจะไปชิงนางวันทองกลับมา แต่เห็นว่าตนเองไม่มีกำลัง มีเพียงโหงพรายเท่านั้น ขุนแผนจึงคิดที่จะตระเวนไพรเพื่อเสาะหาของดี ๓ อย่าง คือ ดาบ ม้า และกุมารทอง เมื่อขุนแผนเดินทางไปถึงบ้านถ้ำ ได้ปลอมตนว่าชื่อ แก้ว และไปสมัครเป็นลูกน้องของหมื่นหาญ มีโอกาสได้ช่วยชีวิตของหมื่นหาญให้พ้นจากวัวป่า หมื่นหาญจึงยกลูกสาวชื่อนางบัวคลีให้เป็นภรรยา อยู่ต่อมาขุนแผนเกิดขัดใจกับหมื่นหาญเพราะขุนแผนไม่ยอมออกปล้น หมื่นหาญคิดกำจัดขุนแผน โดยให้นางบัวคลีบุตรสาววางยาพิษ ขุนแผนรู้ตัวก่อนจึงซ่อนกลนางบัวคลีแล้วฆ่าทิ้งนางบัวคลี และนำลูก ในท้องไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง หมื่นหาญตามมาแก้แค้นแต่สู้ขุนแผนไม่ได้ ขุนแผนปล่อยหมื่นหาญไป และตระเวนเดินทางต่อ ไปประกอบพิธีตีดาบ ให้ชื่อว่าดาบฟ้าฟื้น และเสาะหาผ้าสีมีกำลังได้หนึ่งตัวชื่อว่า ผ้าสีหมอก

ขุนแผนกลับมาที่เรือนขุนช้างเพื่อชิงนางวันทอง ระหว่างที่อยู่บนเรือนขุนช้างเพื่อตามหานางวันทองนั้น ขุนแผนได้นางแก้วกิริยาซึ่งเป็นบุตรพระยาสุโขทัยที่บิดานำมาซัดดอกไว้กับขุนช้างเป็นภรรยาและมอบเงินไว้ให้นางแก้วกิริยาไถ่ตัวเองจากขุนช้าง ขุนแผนใช้มนต์สะกดให้นางวันทองเคลิบเคลิ้มยอมไปกับตน ฝ่ายขุนช้างเมื่อทราบข่าวขุนแผนลักพานางวันทองไปจึงไปทูลฟ้องพระพันวษา พระพันวษาโปรดให้ จมีนศรีกับจมีนไวยคุมทัพออกไปตามจับขุนแผน ขุนแผนฆ่าขุนเพชรกับขุนรามซึ่งเป็นทหารกองหน้าตาย พระพันวษาทรงประกาศจับขุนแผน ขุนแผนพานางวันทองหนีไปมอบตัวและฟังพาพระพิจิตร เนื่องจากนางวันทองตั้งครรภ์ พระพิจิตรส่งมอบตัวขุนแผน เมื่อพระพันวษาได้สวนความทราบว่า ขุนช้างเป็นคนผิด จึงรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนช้าง แต่ขุนแผนทูลขอชีวิตไว้ ขุนแผนได้กลับมาอยู่กับนางวันทองและนางแก้วกิริยาอย่างมีความสุข แต่อยู่มาวันหนึ่งขุนแผนเกิดคิดถึงนางลาวทองซึ่งถูกกักตัวอยู่ในวัง จึงไปทูลขอนางลาวทองจากพระพันวษา พระองค์ทรงดำริว่าขุนแผนกำเริบ รับสั่งให้นำขุนแผนไปจำคุก นางแก้วกิริยาตามขุนแผนอยู่ในคุกด้วย ส่วนนางวันทองถูกขุนช้างให้บ่าวไพร่มาฉุดกลับไปอยู่กับขุนช้าง ต่อมาไม่นานนางวันทองก็คลอดลูกเป็นชายให้ชื่อว่าพลายงาม เพื่อให้คล้ายกับพลายแก้ว หรือขุนแผนผู้เป็นบิดา ขุนช้างชิงชิงพลายงามมากจึงลวงพลายงามไปฆ่าแต่โหงพรายของขุนแผนช่วยไว้ นางวันทองบอกความจริงให้พลายงามทราบและให้พลายงาม ไปอยู่กับย่าคือ นางทองประศรีที่กาญจนบุรี พลายงามได้ร่ำเรียนหนังสือจนเก่งกล้าและจมีนศรีได้นำพลายงามถวายตัวเข้ารับราชการ

ต่อมามีศึกล้านช้างเนื่องจากเจ้าเมืองเชียงใหม่มาชิงนางสร้อยทองพระราชธิดาของพระเจ้าล้านช้างที่ส่งมาถวายพระพันวษา พลายงามอาสาไปทำศึกในครั้งนี้โดยทูลขอตัวขุนแผนผู้เป็น

บิดาซึ่งติดคุกอยู่ไปด้วย พระพันวษาทรงอนุญาต วันที่ขุนแผนออกศึก นางแก้วกิริยาได้คลอดบุตรชาย ขุนแผนให้ชื่อว่า พลายชุมพล การไปทำศึกครั้งนี้ขุนแผนและพลายงามไปพักทัพที่เมืองพิจิตร พลายงามเกิดรักใคร่ได้นางศรีมาลาบุตรของพระพิจิตรกับนางบุษบา ขุนแผนจึงขอหมั้นนางศรีมาลาให้กับพลายงาม แล้วเดินทางไปทำศึกที่เชียงใหม่ต่อ ศีกครั้งนี้ขุนแผนและพลายงามได้รับชัยชนะ กวาดต้อนชาวเชียงใหม่ เจ้าเชียงใหม่และพระชายา นางสร้อยทองบุตรเจ้าล้านช้าง และนางสร้อยฟ้า ลงมาด้วย พระพันวษาโปรดให้เลื่อนขุนแผนเป็น พระสุรินทรฤชย์ตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรี ตั้งพลายงามเป็น จมื่นไวยวรนาถ (พระไวย) ตำแหน่งหัวหน้ามหาดเล็กฝ่ายขวา พร้อมทั้งพระราชทานนางสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยา แต่เมื่อทรงทราบว่าขุนแผนได้หมั้นหมายนางศรีมาลาไว้ให้แก่พลายงามก่อนแล้ว จึงทรงแต่งงานให้ทั้งสองคน ในวันแต่งงานขุนช้างมาร่วมพิธีด้วย และเมื่อนางสร้อยฟ้าตั้งครรภ์ให้ช่อมขุนช้าง ขุนช้างถวายฎีกากล่าวโทษพระไวย แต่เมื่อสอบสวนแล้วขุนช้างเป็นฝ่ายผิด พระพันวษาสั่งให้ประหารชีวิต แต่พระไวยขอพระราชทานอภัยโทษให้

พระไวยไปรับนางวันทองมาจากเรือนขุนช้างเพื่อให้มาอยู่กับขุนแผน ขุนช้างยื่นฎีกาฟ้องพระพันวษาอีก พระพันวษาให้วันทองตัดสินใจว่าจะอยู่กับใคร นางวันทองตัดสินใจไม่ถูกเพราะรักขุนแผน แต่ขุนช้างมีความดี พระพันวษาทรงพระพิโรธ รับสั่งให้นำนางวันทองไปประหารชีวิต ขุนแผนพานางแก้วกิริยาและนางลาวทองกลับกาญจนบุรี นางทองประศรีอยู่กับพระไวย และพลายชุมพลที่อยู่ชาน นางสร้อยฟ้าและนางศรีมาลาไม่ถูกกับนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จนถูกขุนแผนจับได้ พระไวยไม่ยอมเชื่อ ขุนแผนโกรธจึงร่วมมือกับพลายชุมพล ออกอุบายว่ามีทัพมอญยกมาตี พระไวยไปรับศึกได้พบกับเปรตนางวันทองที่มาห้ามทัพไว้ด้วยความเป็นห่วงลูก เมื่อความแตกพระพันวษาทรงพยายามไกล่เกลี่ยให้คืนดีกัน มีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางสร้อยฟ้าและศรีมาลาด้วยการลุยไฟ ปรากฏว่านางสร้อยฟ้าไม่ถูกต้องจึงทรงมีรับสั่งประหารชีวิต แต่เนื่องจากนางสร้อยฟ้าตั้งครรภจึงทรงลดโทษเป็นเพียงให้เนรเทศนางสร้อยฟ้ากลับเชียงใหม่ เกรงว่าซึ่งเป็นพวกของนางสร้อยฟ้าได้ปลอมเป็นจระเข้ใหญ่มาอาละวาดกัดกินคนที่อยู่ชาน พลายชุมพลไปปราบจระเข้เกรงว่าสำเร็จ และได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงนายฤทธิ์รับราชการสืบมา

๔.๗.๒ วิจัยรณเนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้ชื่อว่าเป็นวรรณคดีมรดก ได้รับการยกย่องกันมาหลายชั่วอายุคน ในด้านวรรณศิลป์ที่แสดงค่านิยม ความเชื่อ ส่งเสริมให้เปรียบเทียบชีวิตของบรรพบุรุษกับชีวิตในปัจจุบัน และหากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุตุนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วน ของสิ่งที่มีชีวิต “พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับ องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม และเนื่องจากเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผนเป็นเรื่องราว ฉากในเนื้อเรื่องประกอบด้วยระบบนิเวศที่ต่างท้องถิ่นและต่างรุ่นสมัย ทั้งอุตุนิยาม และพีชนิยามที่ปรากฏเป็นนัยสำคัญทางนิเวศอาจแยกกล่าวได้ดังนี้

รูนบิตามารดาของตัวละครเอกกล่าวถึงระบบนิเวศของป่าไม้ในเส้นทางจากอยุธยาถึง สุพรรณบุรีที่ร่มรื่นด้วยองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต เช่น พรรณไม้และสัตว์ป่า นานาชนิด หินผา โตรกธาร และสายลม ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๕๓}

ชมแถวแนวถีนเนินบรรพต	เป็นหล่นลดซับซ้อนชะง่อนหิน
วู้งเว้งเชิงผาซลาริน	ดั่งเพชรนิลกระจ่างอยู่พร่างพราย
เปลวปล่องช่องผาศิลาชะงัก	เป็นตระพักชะงอกเงี้ยวคูดุแห่งนหาง
เต็งรังปริงปรูประดู่ลาย	งอกรายchimเชิงบรรพต
บ้างผลิดอกออกช่ออรชร	พระพายพัดจรกลิ่นบุปผา
บ้างทรงผลหล่นกลาดพสุธา	ฝูงทิวาจับจิกเหล่าลิงชิง
ลิงค่างบ้างชะนีกี่ครวญร้อง	พยัคฆ์มองหมายละมั่งลงหมอบนั่ง
กระต่ายเต้นเม่นหมีชะนีสลิง	โอดโพนโจนว้างด้วยตกใจ

รูนของตัวละครเอกคือ ขุนแผน และนางวันทอง ก็ยังคงปรากฏภาวะสมดุลของระบบ นิเวศป่าไม้ให้ปรากฏ ดังเนื้อความเมื่อตอนขุนแผนพานางวันทองเดินทางหนีราชอาณาจักรจากอยุธยา ไปยังพิชิตร์ ดังคำประพันธ์^{๕๔}

ร่มรื่นพื้นพรรณบุปผา	สะอาดตาช่อชูดุไสว
ขุนแผนซึกม้าคลาไคล	บัดใจถึงเขาธรรมเธียร
ที่เชิงเขาเหล่าพรรณมิ่งไม้	ลมพัดกวัดไกวอยู่หันทึนเทียน
รกรฟ้าขานางยางตะเคียน	กั้นเกราตรระเบาตระเปียนแลชิงชัน

^{๕๓} กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (ธนบุรี: อมร การพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๒๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

สนสักรักซี่ต้นกำยาน	ฉนวนฉนวนคล้าคลักจักจั่น
ปรางปรุประค่อมกมัน	เหียงหันกระเพราสะเดาแดง

รุ่มลูกของตัวละครเอกคือ พลายงาม (จมีนไวยวรรณาท) ก็ยังคงปรากฏภาวะสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ให้ปรากฏ ดังเนื้อความเมื่อตอนพระไวยเดินทัพออกจากพิจิตรผ่านไปทางไปพิษณุโลก แสดงภาวะสมดุลของระบบนิเวศที่เป็นบึงใหญ่ ซึ่งมีองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น ปลา จระเข้ นก พืชน้ำ บึงและหนองน้ำน้อยใหญ่ ดังคำประพันธ์^{๕๕}

ดูจากหลังม้าเห็นคลาคล้า	บ้างโดดดำโพล่ผุดแล้วมุดถอย
ชะโดตุ๊กอ้ายต้องขึ้นล่องลอย	ฝูงปลาสร้อยเป็นหมู่คูลับคล้าย
เทโพเทพาทังปลาช่อน	เนื้ออ่อนนวนจันทรพรรณสวาย
สลิตสลาดปลาตะเพียนเวียนกราย	หลากหลายวายแหวกอยู่ในบึง
ที่บางแห่งปลาชุมเหล่ากุมภา	ไล่ปลาพาดหางดั่งฝั่งฝั่ง
พอได้ยินเสียงคนข้างบนอิง	ก็จมตั้งหลิกหลบลงกบดาน
ยังเหล่าปักขาพิชชาชาติ	เกลื่อนกลาดหาปลาเป็นอาหาร
กระทุงทองลอยล่องนทีธาร	เหนียงยานปากอ้าเอาราน้ำ

“จิตตนิยาม” กฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี “กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น เสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน แสดงให้เห็นว่าการล่าสัตว์ที่นอกเหนือไปจากการล่าเพื่อเป็นอาหาร แต่เป็นการล่าเพื่อนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ด้วยการเผาป่าและไล่ฆ่าฟัน เป็นการล่าที่ทำลายระบบนิเวศป่าไม้ทั้งหมดตั้งแต่ต้นไม้น้อยใหญ่ และสัตว์ป่าอื่นๆ ที่ต้องพลอยรับชะตากรรม ส่งผลให้ผู้ล่าเอง ต้องได้รับความเดือดร้อน นับตั้งแต่พระพันวษาซึ่งทรงเป็นผู้สั่งการก็ทรงโกรธแค้นเพราะไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ ขุนไกรพลพายผู้กระทำถูกประหารชีวิตและริบสมบัติ สิ่งที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปตาม “จิตตนิยาม” และ “กรรมนิยาม” ที่ตามมา ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๕๖}

ฝูงกระปือเจ็บคลั่งกำลั้งตื่น	แหกครืนเข้าป่าพากันหาย
วังแยกแตกกระจัดพลัดพราย	ที่ตายก็ตายอยู่เต็มไป

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๒ - ๖๖๓.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงฤทธิ	กริ้วโกรธตะลึงพิชเพลิงไหม้
ดั่งลมกาลพานพัดขัดพระทัย	ไซ้พระสุรเสียงประเปรี้ยงมา
เหม่เหม่ดูตุ๋อ้ายขุนไกร	แหงกระป้อน้อยใหญ่เสียหนักหนา
แกลิ่งแกงเล่นกูเห็นอยู่ต่อตา	จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย
เหวยเหวยเร่งเร็วเพชฌฆาต	ฟันหัวให้ขาดไม่เลี้ยงได้
เสียบใส่ขาหยั่งขึ้นถ่างไว้	ริบสมบัติข้าไทอย่าได้ซ้ำ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำหนิการฆ่าสัตว์ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึง พระภิกษุรูปหนึ่งใช้ให้อุบาสกไปฆ่าลูกโคเพราะอยากได้หนังของลูกโค เมื่ออุบาสกฆ่าลูกโคแล้วนำมา ถวายภิกษุรูปนั้น พระภิกษุรูปนั้นใช้ผ้าสังฆาฏิห่อหนังลูกโคแล้วเดินจากไป แม่มโคก็เดินตามภิกษุรูปนั้น ไปเพราะความรักลูก ความทราบถึงพระพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า

โมฆบุรุษ โฉนเธอจึงชักชวนให้ฆ่าสัตว์เล่า เราดำหนิการฆ่าสัตว์ สรรเสริญการงดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ โมฆบุรุษ เราดำหนิการฆ่าสัตว์ สรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ โดยประการต่างๆ มิใช่หรือ โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้มีได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ ครั้นทรง ดำหนิแล้ว ทรงแสดงธรรมมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงชักชวนให้ฆ่า สัตว์ รูปใดชักชวนพึงปรับอาบัติตามธรรม ภิกษุทั้งหลายไม่ควรใช้หนังโค รูปใดใช้หนังโคต้อง อาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย หนังอะไรก็ตาม ภิกษุไม่พึงใช้ รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๗}

“ธรรมนิยาม” กฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็น เหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีนัยสำคัญทาง นิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ของนิยาม ๕ อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครเอก คือ นาง วันทองเป็นตัวอย่างขององค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิตตามหลัก นิยาม ๕ อย่างชัดเจน นับตั้งแต่ “พิชนิยาม” การเกิดขึ้นของนางวันทอง นางเกิดเป็นเพศหญิง มีรูปลักษณ์ที่สวยงาม เมื่อโตขึ้น นาง เป็นที่หมายปองของผู้ชายคือขุนช้างและขุนแผน แต่ด้วยจิตตนิยาม และกรรมนิยาม คือความไม่ แน่นอนในจิตใจของตัวละครอื่น อันได้แก่พฤติกรรมของผู้ชายที่ชื่อว่าขุนแผนและความเห็นแก่ ตัวอย่างไร้ศีลธรรมของขุนช้าง รวมทั้งความขาดสติของนางศรีประจันผู้เป็นมารดา ยังผลให้เกิด “ทุกข์” บีบคั้นแก่ชีวิตของนางวันทอง จนต้องหาทางหนีทุกข์ด้วยการผูกคอตาย ดังคำประพันธ์^{๕๘}

^{๕๗} วิ. มหา (ไทย) ๕/ ๒๕๖/

^{๕๘} กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๒๘๔ - ๒๘๕.

แต่อายุเพียงนี้มีสองนิ้ว	แสนชั่วแสนถ่อยทุกเส้นผม
มีแต่จะอับอายไม่วายตรม	ชีวิตสิ้นดินถมก็เลื่องลือ
ความเจ็บเท่าไรจะรู้หาย	ความอายเมื่อไรจะสิ้นชื่อ
ดั่งหมึกสักปักไว้ที่หลังมือ	ยังจะรื้อรักรูปไปโยมี
ตายเสียตายเกิดประเสริฐกว่า	คว่าได้เชือกลากมาจากที่
ยกมือกราบงามลงสามที	ชาตินี้ น้องพลัดพ่อพลายแล้ว

เหตุการณ์ในครั้งนั้นนางวันทองรอดชีวิตเพราะนางสายทองผู้เป็นพี่เลี้ยงมาช่วยชีวิตไว้ทัน แต่อย่างไรก็ตามด้วย “จิตตนิยาม” ซึ่งเป็นเจตจำนง ทั้งที่เป็นกุศลจิต และอกุศลจิตของผู้ชายที่หลงรักนาง เป็นเหตุปัจจัยให้เกิด “กรรมนิยาม” ผูกพันให้ทั้งสองฝ่ายกระทำการต่อสู้ทำหั่นล้างแค้นกันอย่างต่อเนื่อง จนในท้ายที่สุดส่งผลให้นางวันทองต้องถูกประหารชีวิต

คำสอนของนางทองประศรีที่กล่าวเตือนสติขุนแผนผู้เป็นลูกชาย เมื่อคิดจะออกจากคุกไปฆ่าขุนช้าง เพราะขุนช้างทำร้ายพลายงามผู้เป็นลูกจนเกือบจะเสียชีวิต คำเตือนของทองประศรีสอดคล้องกับหลัก “ธรรมนิยาม” ที่ให้เห็นความเป็นไปตามธรรมดาโลก ดังคำประพันธ์^{๕๙}

โบราณท่านสมมุติมนุษย์นี้	ยากแล้วมีไหมสำเร็จถึงเจ็ดหน
ที่ทุกขโศกโรคร้อนค่อยผ่อนปรน	คงจะพันโทษทัณฑ์ไม่บรรลัษ

๔.๗.๓ ตีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๗.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนึงถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก เสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ใช้คำไวพจน์เพื่อสื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศที่เกี่ยวข้ององค์ประกอบของสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ใช้คำไวพจน์ของคำว่า “เขา” ว่า ศิขรินทร์ พนม ใช้คำไวพจน์ของคำว่า “ป่า” ว่า พนาศรี ไพร พนานต์ ชฎ ดังตัวอย่างคำประพันธ์^{๖๐}

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๑.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๕.

ยกออกนอกเมืองสวรรค์โลก	ข้ามโคกเข้าป่าพนาศรี
เจ้าพลายกระสันพันทวี	รำลึกถึงนารีศรีมาลา
ถ้าแมนแก้วแวตตามาด้วยพี	จะชวนขี่ชมไม้ไพรพฤษภา
คิดพลางเดินพลางตามทางมา	ข้ามท่าเขินเขาลำเนาธาร
แลเห็นเขาเงาเงื่อมชะง่อนชะงอก	เป็นกรวยโกรกน้ำสาตกระเซ็นชาน
โครมครึกก็ก้องท้องพนานต์	พลุ่งพล่านมาแต่ยอดศิขรินทร์

การใช้คำศัพท์พจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟัง หรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ที่นั้น เช่น ใช้คำ จู๋หุกกู จู๋ฮุกกู เลียนเสียงร้องของนกเขา ดังคำประพันธ์^{๖๑}

นกเขาจับเงื่อมเขาแล้วเคล้าคู่	จู๋หุกกูจู๋ฮุกกูเฝ้าคูชั้น
อัญชันจับกิ่งต้นชิงชัน	เบญจวรรณจับเจ้าเถาว์ลัยเปรียง

การเล่นคำ (pun) คือ การสรรคำด้วยกลการประพันธ์ให้เกิดการซ้ำคำ หรือซ้ำอักษร เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะ หรือให้ความหมายลึกซึ้ง กินใจ โดยใช้คำคำเดียวกันแต่ความหมายต่างกัน ดังตัวอย่าง การเล่นคำ โดยการกล่าวถึงธรรมชาติ และระบบนิเวศในที่นั้นที่ผสมผสานกับความรู้สึกของตัวละครจนทำให้เกิดจินตนาการ ไปตามบริบทของระบบนิเวศป่าไม้ซึ่งประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่เป็น ต้นไม้ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นสัตว์ป่า เช่น เล่นเสียง “ชัน” ที่หมายถึง นกอัญชัน และต้นชิงชัน, เล่นเสียง “วัน” ที่หมายถึง นกเบญจวรรณ และ เถาว์ลัย ดังคำประพันธ์ตัวอย่าง “อัญชันจับกิ่งต้นชิงชัน เบญจวรรณจับเจ้าเถาว์ลัยเปรียง”^{๖๒}

๔.๗.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้บุคคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติในความเท่าเทียมกัน ดังเหตุการณ์เมื่อนางวันทองขอขมาม้าสีหมอกก่อนที่จะใช้ม้าสีหมอกเป็นพาหนะ ดังคำประพันธ์^{๖๓}

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๖.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๘.

ว่าพลาทางจูงสีหมอกม้า	เบาะอานพานหน้าดูเหมาะสม
ดั่งจะปลิวลิวลอยไปตามลม	อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
ปลอบพลาทางกอดกระชิบบอก	ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
เนื้ออ่อนนงน้อขอสมา	อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ
วันทองสองมือประนมมัน	พริ้นพริ้นกลัวม้าไม่เข้าใกล้
พี่สีหมอกของน้องอย่าจงภัย	จะขอขี่พี่ไปทั้งผิวเมีย

กวีเลือกใช้คำว่า “น้อง” เป็นสรรพนามที่นางวันทองใช้เรียกตัวเอง และนางวันทองเรียกม้าสีหมอกกว่า “พี่” พร้อมกับขอขมาก่อนที่จะขึ้นขี่ม้าสีหมอก

การสั่งลาพี่ชพรรณไม้ที่เรือนขุนช้างของนางวันทองสะท้อนความสัมพันธ์ของมนุษย์กับระบบนิเวศที่นอกเหนือไปจากการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต ด้วยการพูดสนทนาแสดงความผูกพันระหว่างต้นไม้กับนางวันทอง ดังคำประพันธ์^{๖๔}

ลำดวนเอ๋ยจะด่วนไปก่อนแล้ว	เกตแก้วพิกุลยี่สุนสี
จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ
ที่มีกลิ่นจะคลายหายหอม	จะพลอยตรอมเหือดสิ้นกลิ่นตรลบ
ที่มีดอกก็จะวายระคายครบ	จะเหี่ยวแห้งเซาซบสลับไป

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ดั่ง กล ปูน เพียง เพียง พ่าง ราว เป็นต้น ตัวอย่างการใช้อุปมา โดยใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบลักษณะของขุนช้างกับสัตว์ต่างๆ โดยใช้คำว่า เหมือน ดังคำประพันธ์^{๖๕}

จะกล่าวถึงขุนช้างเมื่อรุ่มนุ่ม	หัวเหมือนนกตะกุ่มล้านหนักหนา
คราคางขนอกรกกายา	หน้าตาดังลิงค่างที่กลางไพร

การใช้อุปลักษณ์ (metaphor) เป็นการใช้โวหารเพื่อบอกลักษณะที่ใกล้เคียงให้มากที่สุด โดยเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง นิยมใช้คำว่า คือ หรือ เป็น ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติในการ

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

เปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ทองประศรีเปรียบความอ้างว้างเยือกเย็นของเรือนเมื่อขุนไกรเสียชีวิตไปแล้วว่าเป็น “ป่าช้า” โดยใช้คำว่า “เป็น” ดังคำประพันธ์^{๖๖}

เหย้าเรือนจะเย็นเป็นป่าช้า	ฝูงข้าจะกระจัดกระจายหนี
กรมการสุพรรณจะย่ำยี	ไม่อยู่นี้ได้แล้วแก้วแม่อา

การใช้สัญลักษณ์ (symbol) คือการกำหนดคำขึ้นใช้แทนสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นที่รับรู้กันในสังคมกลุ่มนั้นๆ ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ เช่น การใช้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นสัญลักษณ์แทนมนุษย์ เช่น ใช้ “ทับทิม” และ “หงส์” เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงที่ตีมีคุณค่า ใช้ “พลอยหุง” และ “กา” เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงที่ไม่ดีจริงแต่หลอกให้หลงเชื่อว่าเป็นผู้หญิงดี เนื่องจากไม่ดูผู้หญิงให้รอบคอบ กวี ใช้ “หงอน” เป็นสัญลักษณ์แทนประวัติความประพฤติ หรือกำพืดของผู้หญิง ดังตัวอย่างคำประพันธ์ ที่ขุนแผนต่อว่านางวันทอง ดังคำประพันธ์^{๖๗}

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้	มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ	ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา

ใช้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตเรื่องการล่าเป็นสัญลักษณ์ เช่น เนื้อ คือนางวันทอง ส่วน เสือ คือ ขุนช้าง ดังที่ขุนแผนคิดว่า การปล่อยนางวันทองไว้กับขุนช้าง เหมือนปล่อยเนื้อไว้กับเสือดังคำประพันธ์^{๖๘}

เนื้อตกถึงเสือหรือจะงด	อร่อยรสคอยกินเป็นภักษา
ทิ้งไว้ให้มันสองเวลา	เจ้าแก้วตานี้จะเป็นประการใด

ใช้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงบทอัศจรรย์ดังคำประพันธ์^{๖๙}

เผยออกยกนางขึ้นวางตัก	กำเรีบรักเขยชิดสนิทสนม
ป่วนปั่นกระแสนเสียวเกลียวกลม	ก็เกิดลมพายุใหญ่ประลัยกัลป์
พัดกระพือโผงผางจะล้างโลก	พระสุเมรุเอนโยกตลอดถัน
สะเทือนห้องคองคางนาวัน	มีดอาทิตย์มิดจันทร์จลาจล

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๒.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

สรุปได้ว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่มีเค้าความเดิมมาตั้งแต่สมัย พระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่เนื้อเรื่องแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มีผู้แต่งหลายท่านด้วยกัน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีมรดก ใจความสำคัญของเนื้อเรื่อง เป็นเรื่องรัก สามเส้าระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง คือ ขุนแผน ขุนช้าง และนางพิมพิลาไลย หรือนาง วันทอง เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องยาว จึงมีนัยสำคัญทางนิเวศปรากฏอย่างชัดเจน และมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนในเรื่องของการใช้ภาษานั้น มีการสรรคำเพื่อสื่อความที่เกี่ยวกับระบบนิเวศโดยใช้คำไวพจน์ คำสัทพจน์ และการเล่นคำ รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยใช้ บุคคลวัต อุปมา อุปลักษณ์ และสัญลักษณ์

พฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตัวละครแต่ละตัว สะท้อนให้ผู้อ่านเกิดนิเวศสำนึก มองเห็นถึงภาวะความสมดุลของระบบนิเวศในอดีต เห็นคุณค่าของระบบนิเวศป่าไม้ซึ่งเป็นที่พักพิงอันร่มรื่นของตัวละครเอกของเรื่องในหลายโอกาสและหลายเหตุการณ์ ในขณะเดียวกัน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนของการทำลายระบบนิเวศด้วยฝีมือมนุษย์ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึง จิตตนิยาม และกรรมนิยาม ของมนุษย์ เช่น การเผาป่า และการล่าสัตว์ที่เป็นความต้องการนอกเหนือไปจากการล่าเพื่อเป็นอาหารในดำรงอยู่ของชีวิต เช่น ค่านิยมของกษัตริย์ ในการเที่ยวป่าเพื่อล่า ดังคำประพันธ์^{๗๐}

หลวงฤทธานนท์ผู้รับสั่ง	มาเรียกพวกล้อมวังอลหม่าน
นายหมวดตรวจคนอยู่ลนลาน	บันด้าแค้นแค้นต่างตรวจตรา
ให้ชำระพุ่มพงดงชฎ	แต่งตัดเรียงรามหนามหนา
บ้างจักตอกบ้างออกไปเกี่ยวคา	บ้างจุดพงเผาป่าแล้วทำทาง
บ้างฟันบ้างถากบ้างลากจุด	บ้างปักบ้างขุดอยู่อย่าง
ให้ตั้งคอกใหญ่ไว้ตรงกลาง	บ้างถากถางตัดฟันแล้วบันรอน

การล่าสัตว์เพราะต้องการอวัยวะบางส่วนของสัตว์มาทำเครื่องรางของขลัง ล้วนเป็นความเชื่อ และค่านิยมที่ บ่งบอกถึง “จิตตนิยาม” และ “กรรมนิยาม” ของมนุษย์เช่นกัน ดังเช่น การนำองค์ประกอบของระบบนิเวศอื่นๆ มาใช้ในการป้องกันตัวเอง เช่น น้ำมันสัตว์ เขี้ยว งา ลูกตา รวมทั้งพืชต่างๆ เช่น ว่าน ไพล และวัตถุธาตุต่างๆ เช่น ทองแดง หิน เพชร เป็นต้น ดังคำประพันธ์^{๗๑}

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๕.

สวมสอดเสื่อลงใสม่งคล	ล้วนอยู่ยงคงทนซึ่งสาสตรา
บ้างอยู่ด้วยรากไม้ไพล่วาน	บ้างอยู่ด้วยโอมอ่านพระคาถา
บ้างอยู่ด้วยเลขยันต์น้ำมันทา	บ้างอยู่ด้วยสุราอาพัดกิน
บ้างอยู่ด้วยเขี้ยวงาแก้วตาสัตว์	บ้างอยู่ด้วยกำจัดทองแดงหิน
บ้างอยู่ด้วยเนื้อหนังฝึงเพชรนิล	ล้วนอยู่สิ้นทุกคนทนสาสตรา

ชีวิตของตัวละครในเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผนก่อให้เกิดนัยสำนึกทางนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ระบบนิเวศป่าไม้ที่อยู่ในสภาวะสมดุล เคยเป็นเส้นทางเดินและเป็นแหล่งที่พักพิงของตัวละครเอก ในบางสถานการณ์ที่ต้องเป็นแม่ทัพนำทัพเข้าสู่สมรภูมิการรบ หรือในยามทุกข์เข็ญที่ต้องราชทัณฑ์ ระบบนิเวศป่าไม้ก็ยังคงเป็นที่พึ่งของตัวละครเหล่านั้นได้ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นขุนแผน พลายงาม หรือนางวันทอง ดังคำประพันธ์ตัวอย่างที่กล่าวถึงความสมบูรณ์และสวยงามของระบบนิเวศป่าไม้ตาม เส้นทางจากเมืองสวรรค์โลกมุ่งหน้าสู่เชียงใหม่ ดังคำประพันธ์^{๗๒}

ถ้าแผ่นดินแก้วแววตามาด้วยพี	จะชวนชี้ชมไม้ไผ่พรพฤษษา
คิดพลางเดินพลางตามทางมา	ข้ามท่าเขินเขาลำเนาธาร
แลเห็นเขาเงาเงื่อมชะง่อนชะงอก	เป็นกรวยโกรกน้ำสาตกระเซ็นชาน
ดูโครมครึกก็ก้องท้องพนานต์	พลุ่งพล่านมาแต่ยอดศิขรินทร์
เป็นชะวากวุ้งเว้งตะเพิงพัก	แงชะงักเงื่อมชะง่อนล้วนก้อนหิน
บ้างใสสลดหยดย่อยเหมือนพลอยนิล	บ้างเหมือนกลิ้งฟูร้อยห้อยเรียงราย

นอกจากนี้ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนยังแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของการสร้างระบบนิเวศ ด้วยฝีมือมนุษย์ เช่น ระบบนิเวศภายในอาณาบริเวณของเรือนขุนช้าง ที่ประกอบด้วยไม้ยืนต้น ไม้กระถาง ไม้ตัด ไม้เลื้อย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็น “กุศลจิต” ฝ่ายดีของขุนช้างผู้เป็นเจ้าของ เรือนที่ยังมีความเป็นมิตรกับธรรมชาติ ดังคำประพันธ์^{๗๓}

โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาดฟ้าอื่น
รวยรสเกษรเมื่อก่อนคืน	ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วเกิดพิกุลแกม	ยี่สุนแซมมะสังัดตัดดูไสว

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๔ - ๖๖๕.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๒.

สมอรัตัดตรงสมละไม	ตะขบข่อยคัตไว้จั้งหะกัน
ตะโกนาทึงกึ่งประกบยอด	แทงทวยทอดอินพรหมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุนุกุหลาบมะลิซ้อน	ช่อนชูชุกลิ่นถวิลหา
ลำดวนกวนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดซ่าแล้วเย็นชม
ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายคล้ำเคล้าคลึงสม
พ่นน้ำคำลอยถอยจม	นำชมชั้กคู่อยู่เคียงกัน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวรรณคดีมรดกที่แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่สอดคล้องตามหลักนิยาม ๕ ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดนิเวศสำนึก

๔.๘ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องนิราศเมืองแกลง

๔.๘.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๘.๑.๑ ผู้แต่ง

พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) สุนทรภู่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ (๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙) บิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง บิดาและมารดาของสุนทรภู่มาอยู่กรุงเทพฯ เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วได้ ๔ ปี ต่อมาบิดาแลมารดาแยกทางกัน บิดาไปบวชอยู่ที่บ้านกร่ำ สุนทรภู่จึงอยู่กับมารดา ต่อมามารดามีสามีใหม่ มีลูกสาวอีก ๒ คนคือ ฉิม กับ นิม มารดาของสุนทรภู่ได้เป็นนางนมของพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง (พระองค์เจ้าจงกล) จึงทำให้สุนทรภู่ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สุนทรภู่ได้เรียนหนังสือที่สำนักวัดชีปะขาว (วัดศรีสุदारาม) ผลงานประพันธ์ของสุนทรภู่เป็นผลงานที่มีคุณค่าต่อวงการวรรณคดีไทย วันที่ ๒๖ มิถุนายน ของทุกปีถือเป็น “วันสุนทรภู่” ที่จะต้องมีการจัดกิจกรรมเชิดชูเกียรติคุณของท่าน นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ สุนทรภู่ยังได้รับการประกาศเกียรติคุณจาก องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศให้ท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลกทางด้านวรรณกรรม (เป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับ การประกาศเกียรติคุณนี้)

๔.๘.๑.๒ สมัยที่แต่ง

แต่งขึ้น เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สุนทรภู่เป็นข้าในกรมพระราชวังหลัง (เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์)

๔.๘.๑.๓ ความเป็นมา

สุนทรภู่แต่งนิราศเมืองแกลงเมื่อครั้งเดินทางไปเยี่ยมบิดาที่เมืองแกลง และเป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่

๔.๘.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ นิยมขึ้นต้นด้วยวรรครับ และลงท้ายด้วยคำว่า เอย

๔.๘.๑.๕ เรื่องย่อ

นิราศเมืองแกลงมีลักษณะเป็นบันทึกการเดินทาง แสดงเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่จากวังหลังไปยัง ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง สุนทรภู่แสดงความเศร้าโศกที่ต้องเดินทางจากที่อยู่ แต่ก็จำเป็นต้องเดินทางไปเพราะคิดถึงบิดาที่อยู่บ้านกร่ำ เรือที่ใช้ในการเดินทางเป็นเรือประทุน มีน้อยกับพุ่มเป็นเพื่อร่วมเดินทาง และมีนายแสงเป็นคนแจวเรือและนำทาง เริ่มออกเดินทางเวลายามสอง (ช่วงเวลา สามทุ่มถึงเที่ยงคืน) โดยล่องเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยาเริ่มออกจากกรุงเทพฯบริเวณวังหลังผ่าน วัดแจ้ง วัดสามปลื้ม สำเพ็ง ดาวคะนอง วัดดอกไม้ เข้าสู่เขตสมุทรปราการ คือ บางผึ้ง ปากลัด บางระเจ็ด ศาลพระประแดง (เดิมขึ้นอยู่กับคลองเตย ปัจจุบันเป็นเขต จังหวัดสมุทรปราการ) คลองสำโรง ทับนาง บางพลี บางโฉลง หัวตะเข้ ปากตะครอง บางเหี้ย บางบ่อ บ้านระกาศ (ปัจจุบันเป็นตำบลในอำเภอบางบ่อ) บางสมัคร (ปัจจุบันเป็นตำบลในอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา) บ้านมะพร้าว (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอกะทู้แบน จังหวัดสมุทรสาคร) บางวัว (ปัจจุบันเป็นตำบลในอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา) บางมังกง (ปัจจุบันคืออำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา) เข้าสู่เขตชลบุรี ถึงบางปลาสร้อย (ปัจจุบันคือ อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี) เขาสำมุก สุนทรภู่แวะพักที่ศาลาท่าเรือ เป็นเวลา ๑ คืน รุ่งขึ้นเช้าแวะไปหา ขุนจำเมือง พักที่บ้านขุนจำเมือง ๓ วันแล้วเดินเท้าต่อผ่านหนองมน บ้านไร่ แวะพักนอนที่บ้านนายมา ๑ คืน รุ่งเช้าเดินเท้าต่อ ผ่าน บางพระ ศรีมหาราชา หุ้งสงขลา (ปัจจุบันคือตำบลหุ้งสงขลา อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี) บางละมุง หุดพักที่ศาลาบ้านนาเกลือ (ปัจจุบันคือ ตำบลนาเกลือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี) อีก ๑ คืน รุ่งเช้าออกเดินทางต่อผ่าน พัทยา นาจอมเทียน ห้วยขวาง (ปัจจุบันคือ ตำบลห้วยขวาง อำเภอห้วยขวาง จังหวัดชลบุรี) พักที่บ้านขุนราม ๑ คืน รุ่งเช้าออกเดินทางต่อ ผ่านหนองชะแก้ว (ปัจจุบันคือ บ้านซากแก้ว อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี) บางไผ่ พงค้อ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลสำนักท้อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง) ห้วยอีร้า (ปัจจุบันคือ หมู่บ้านยายร้า ตำบลสำนักท้อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง) ห้วยพระยูน

(ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลสำนักท้อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง) ชะวากชากลูกหญ้า (ปัจจุบัน อยู่ในตำบลห้วยโป่ง อำเภอมือง จังหวัดระยอง) ชากขาม (ปัจจุบันคือบ้านชากขาม ตำบลห้วยโป่ง อำเภอมือง จังหวัดระยอง) ห้วยโป่ง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอมอบตาพุด จังหวัดระยอง) ห้วยพร้าว (ปัจจุบันอยู่ริมเส้นทางระหว่างถนนสุขุมวิท จากแยกนิคมอุตสาหกรรมมาตาพุด จังหวัดระยอง) สุนัข กะบาก (ปัจจุบันคือ สำนักกะบาก ตำบลทับมา อำเภอมือง จังหวัดระยอง) นอนพักริมหาดทราย ๑ คืบ รุ่งเช้าออกเดินทางต่อผ่าน บ้านทับม้า (ปัจจุบันคือ ตำบลบ้านทับมา อำเภอมือง จังหวัดระยอง) บ้านนาตาขวัญ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอมืองจังหวัดระยอง) บ้านตะพง (ปัจจุบันอยู่บริเวณสวนห้อยอม ตำบลตะพง อำเภอมือง จังหวัดระยอง) หุ้งกระทอลอ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลตะพง อำเภอมือง จังหวัดระยอง) ครอบกรุ่น (ปัจจุบันอยู่ในตำบลเพ อำเภอมือง จังหวัดระยอง) พักที่เรือนเพื่อน ๑ คืบ รุ่งเช้าออกเดินทางต่อ ผ่าน ตะพานยายเหม (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลชากพง อำเภอกแลง จังหวัดระยอง) แหลมทองกลาง (ปัจจุบันคือ บริเวณริมทะเล ตำบลชากพง อำเภอกแลง จังหวัดระยอง) ถึง บ้านกร่ำ (ปัจจุบันคือสถานที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ตำบลสุนทรภู่ อำเภอกแลง จังหวัดระยอง) เวลา พลบค่ำ นอนพักที่กุฏิของบิดาสุนทรภู่พักอยู่ที่บ้านกร่ำจนถึงเดือนเก้าซึ่งเป็นช่วงเข้าพรรษา ท่านป่วย เป็นไข้ แลเมื่อรักษาตัวแล้วก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ขึ้น ๕ ค่ำ

๔.๘.๒ วิจัยเนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลัก นิยาม ๕

นิราศเมืองแกลง เป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่ ฉากในเนื้อเรื่องเป็นระบบนิเวศที่ต่าง ท้องที่กันออกไป ส่วนใหญ่เป็นระบบนิเวศของทะเล และป่าชายฝั่งทะเล ดังเช่น ระบบนิเวศชายฝั่งที่ บางพลีประกอบด้วยท้องทุ่ง ดินเลน ระบบนิเวศหาดทรายที่บางพระเป็นหาดทรายที่ขาวสะอาด เป็น ต้น และหากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อุตุนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ ในทางวิทยาศาสตร์ ด้านระบบนิเวศถือว่าสิ่งไม่มีชีวิต ประกอบด้วยสารอินทรีย์ สารอนินทรีย์ และภูมิอากาศ ปรากฏการณ์ของธรรมชาติ อาจให้ทั้ง ความสุขสดชื่น และความเดือดร้อนแก่สิ่งมีชีวิตซึ่งก็ถือว่าเป็นกฎของธรรมชาติ ในนิราศเมืองแกลง กล่าวถึง ธรรมชาติในยามเช้า ที่ประกอบด้วยแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ และกระแสน้ำที่ไหลเข้าสู่ ลำคลองในยามเช้า ช่วยทำให้กวีสดชื่น ดังคำประพันธ์^{๗๔}

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

พอแจ่มแจ้งแสงเงินเงาระยับ ดาวเดือนดับเด่นดวงพระสุริยไใส
ถึงปากช่องคลองสำโรงสำราญใจ พอน้ำไหลขึ้นเข้าก็เข้าคลอง

“พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับ องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม ในนิราศเมืองแกลงแสดงให้เห็น ถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่แม้จะเป็นสัตว์ชนิดเดียวกันแต่ก็มีความแตกต่างกันไป เช่น ลิง ค่าง บ่าง ชะนี หรือการกล่าวถึงพืชตระกูลหญ้า ที่หลากหลายต่างกันไปตามพันธุกรรม ดังเช่น หญ้าคา หญ้าแฝก หญ้าแถม ดังคำประพันธ์^{๗๕}

ถึงด่านทางกลางคลองเข้าฝั่งซ้าย ตะวันสายแสงส่องต้องพฤษษา
ออกสุดบ้านถึงทวารธัญวา เป็นทุ่งคาแฝกแถมขึ้นแถมกัน

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรม ต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ในนิราศเมืองแกลง ไม่ปรากฏการทำร้ายภาวะสมดุลของระบบนิเวศที่เกิดจาก ฝีมือมนุษย์มากนัก อย่างไรก็ตามก็ไม่ได้แสดงความชื่นชมในระบบนิเวศที่ได้พบผ่าน อาจเป็นเพราะ กวีเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ในรั้วในวัง เมื่อมาพบกับความลำบากในการเดินทางจึงกลายเป็นความทุกข์ของกวี ดังคำประพันธ์^{๗๖}

จะกลืนข้าวคราววโศกในทรวงเสียว เหมือนขึ้นเคี้ยวกรวดเกลบให้เสบศอ
ต้องเจื่อน้ำกล้ำกลืนพอกลิ้วคอ กินแต่พอดับลมด้วยตรมใจ
พอฟ้าคล้ำค่าพลบลงหรบหู่ ยุงออกฝูงชิงพลบตบไม่ไหว
ได้รับรองป้องกันเพียงคว้นไฟ แต่หายใจมิใคร่ออกด้วยอบอวย
ไ้อยามยากจากเมืองแล้วลืมนั่ง มากำรยุงเวทนาประดาหาย
จะกรวดน้ำคว่ำขันจนวันตาย แม้เจ้านายท่านไม่ใช่แล้วไม่มา

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากกวีมีความเชื่อในเรื่องสิ่งเร้นลับเช่น เทวดา นางไม้ ภูตผีปีศาจที่ เกี่ยวพันอยู่กับต้นไม้ เช่น ต้นไทร การมองระบบนิเวศของป่าไม้ส่วนใหญ่ของกวีจึงมีความเกรงกลัว ปะปนอยู่ด้วย ดังคำประพันธ์^{๗๗}

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

อนาถนึ่งอิงเขนยคะนึ่งหวน	จนจวบจนแจ่มแจ้งปัจจุสมัย
ศศิธรอ่อนอัปพายัไพร	ถึงเชิงไทรศาลพระประแดงแรง
ขออารักษัศศีลสิทธิ์ที่สิ่งศาล	ลือสะท้านอยู่ว่าเจ้าหัวกำแหง
ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองแกลง	เจ้าจงแจ้งใจภักดิ์นี้ที่

“กรรมนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วย เจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น กรรมนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ กล่าวคือเป็น ผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของภาวะสมดุลของระบบนิเวศ และภาวะ ขาดสมดุลของระบบนิเวศ ในเรื่องนิราศเมืองแกลงไม่พบนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็น “กรรม” ซึ่งเป็นผล เสียหายอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ เพราะไม่ปรากฏการทำร้ายระบบนิเวศแต่ อย่างไม่ใด การทำประมงยังคงเป็นการประมงพื้นบ้าน ซึ่งช่วยให้ระบบนิเวศอยู่ในภาวะสมดุล ดัง คำประพันธ์^{๗๘}

อันนารีที่สาวพวกชาวบ้าน	ถีบกระดานถือตะกร้าเที่ยวหาหอย
ดูแคล่วคล่องล่องแล่นแฉลบลอย	เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน

กวีแสดงแนวคิดเรื่อง “กรรม” ว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพหาอาหารทะเลเป็นอาชีพบาป จึง เป็นผลให้ต้องรับกรรม เพราะแม้จะร่ำรวยแต่การกินอยู่ไม่ตรงเวลา ต้องอยู่บ้านริมทะเลที่หลังคาไม่มี ปันลม (ไม้แผ่นที่พาดหัวแป ใช้ปิดริมหลังคาด้านหัวและท้ายเรือ เพื่อกันลมตีหลังคา) เพราะหากมี ปันลม เชื่อว่าจะทำให้เกิดไฟไหม้ ดังคำประพันธ์^{๗๙}

อันพวกเขาชาวประมงไม่โหยงหยิบ	ล้วนตื่นถีบปากกัดขัดเขมร
จะได้กินข้าวเข้าก็ราวเพล	ดูจัดเจนโลดโผนในโคลนตม
จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป	แต่ต้องสาปเคหากี่สาสม
จะปลุกเรืองก็มีได้ใส่ปันลม	ใครขึ้นทำก็ระทมด้วยเพลิงลาม

นอกจากนี้กวียังมีความเชื่อว่า การที่กวีได้รับความลำบากครอบครัวต้องแตกแยก พ่อแม่ หย่าร้าง เป็นเพราะการกระทำในอดีตที่เคยเบียดเบียนสัตว์ ดังคำประพันธ์^{๘๐}

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

ถึงหย่อมย่านบ้านกรำพอกำพล	ประสบพบเฝ้าพงศ์พวงวงศา
ขึ้นกระฎี่ที่สถิตท่านบิดา	กลืนน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพร้งพราย
ศิโรราบกราบเท้าให้เปล่าจิต	รำคาญคิดอาลัยมิใคร่หาย
ชะรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราย	จึงแยกย้ายบิดุราชญาติกา
มาพบพ่อท้อใจด้วยไกลแม่	ให้ตั้งแต่เศร้าวร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา	บิดามาอ้างว่างอยู่กลางไพร

“ธรรมนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา โดยภาวะสมดุลของระบบนิเวศ และภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ สืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยอันสัมพันธ์กัน ระหว่างนิยาม ทั้ง ๕ เช่น ภูมิประเทศบริเวณคลองลำโรงที่สายน้ำคดเคี้ยว คือความผันแปรของวัตถุตามกฎของ “อุตุนิยาม” เมื่อนำมาเทียบกับความเปลี่ยนแปลงของจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องของ “จิตตนิยาม” สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เที่ยง ดังคำประพันธ์^{๘๑}

กระแสนลวนเขี้ยวเรือเลี้ยวลวด	ดูค้อมคดขอบคั่งคงคาไหล
กระแสนลเฉียวย้งวนเป็นวงไป	นี่หรือใจที่จะตรงอย่าสงกา

นิราศเมืองแกลง เป็นหลักฐานที่แสดงประวัติของระบบนิเวศของเมืองชายทะเลแถบตะวันออกของประเทศไทย และเมื่อนำหลักฐานเหล่านั้นมาเปรียบเทียบกับสภาพที่ปรากฏในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องกับ “ธรรมนิยาม” ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ ที่กล่าวถึงความผันแปรของวัตถุ อันอาจเกิดจาก อุตุนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยาม ส่งผลให้เห็นถึงความไม่เที่ยงอย่างชัดเจนที่เกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงไปของสถานที่ เช่น “ชะวากซากลูกหญ้า” ที่กล่าวถึงในนิราศเมืองแกลง แต่เดิมเป็นสถานที่ที่เป็นระบบนิเวศของป่าไม้ชายเลนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์ป่าและพรรณพืช ดังคำประพันธ์^{๘๒}

ครู่หนึ่งถึงชะวากซากลูกหญ้า	ล้วนพฤษชาอย่างสูงไสว
แต่ล้วนทากแต่ละรากลำพูไพร	ไต่ใบไม้ยุ่งยางมากกลางแปลง
กระโดดเผาเกาะผับขยับคืบ	ถีบกระที่บมิใคร่หลุดสุดแสง
ปลดที่ตีนติด خارระอาแรง	ทั้งขาแข้งเลือดโสมขโลมไป

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗ - ๘๘.

ออกเดินถีนีทาถึงซากขาม	เป็นสนามน้ำท่าได้อาศัย
เห็นรอยคนแรมค่างอยู่กลางไพร	ขึ้นต้นไม้หักงัวไวยเรียงราย
เห็นลิงค่างบ่างชะนีวะหวีดโหย	กระหิมโหยห้อยไม่น่าใจหาย
เสียงผัวผัวตัวเมียเที่ยวโยนกาย	เห็นคนอายุแอบอิงกับกิ่งยาง

ปัจจุบัน “ชะวากซากลูกหญ้า” เปลี่ยนสภาพเป็นตัวเมืองชื่อว่า บ้านซากลูกหญ้า ตำบล ห้วยโป่ง เขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง ที่มีผู้คนอยู่อย่างหนาแน่น มีวัด มีโรงเรียน

๔.๘.๓ ตีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๘.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคล ในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก ดังเช่น คำไวพจน์ของคำว่า “ป่า” ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิต ในนิราศเมืองแกลง ใช้คำว่า ไพร ไพรสัณฑ์ ดงดอน พนาวัน อารัญ อรัญวา ดังคำประพันธ์^{๘๓}

พิจำใจไกลนุชสุดสวาท	จึงนิราศเรื่องรักเป็นอักษร
ให้เห็นอกตกยากเมื่อจากจร	ไปดงดอนแดนป่าพนาวัน
กับศิษย์น้องสองนายล้วนชายหนุ่ม	น้อยกับพุ่มเพื่อนไร่ในไพรสัณฑ์
กับนายแสงแจ้งทางกลางอารัญ	จะพากันแรมทางไปต่างเมือง

การใช้คำสัทพจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติในถิ่นนั้น เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ถิ่นนั้น เช่น ใช้คำว่า “ผัวผัว” แทนเสียง ชะนี ดังคำประพันธ์^{๘๔}

เห็นลิงค่างบ่างชะนีวะหวีดโหย	กระหิมโหยห้อยไม่น่าใจหาย
เสียงผัวผัวตัวเมียเที่ยวโยนกาย	เห็นคนอายุแอบอิงกับกิ่งยาง

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๘๔} อ้างแล้ว.

การใช้คำอุปมา เป็นการสรรคำเพื่อให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงหนักเบาของคำ โดยนำคำซ้ำเสียงมาตัดคำหน้าให้กร่อนลง เช่น ยิ้มยิ้ม เป็น ยะยิ้ม, แยมแยม เป็น ยะแยม เป็นต้น ในนิราศเมืองแกลง กวีใช้คำว่า “ระหรั่ง” แทน “หรั่งหรั่ง” แทนเสียงของเรือ ดังคำประพันธ์^{๘๕}

เหลียวซ้ายแลขวาก็ป่าแสม ตะลิ่งแลปูเปี้ยวเที่ยวไสว
ระหรั่งเรื่อยเฉื่อยเสียงเรือไพร ฤทัยไหวแหว่วว่าพะงางาม

การเล่นคำ (pun) คือ การสรรคำด้วยกลการประพันธ์ให้เกิดการซ้ำคำ หรือซ้ำอักษร เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะ หรือให้ความหมายลึกซึ้ง กินใจ โดยใช้คำคำเดียวกันแต่ความหมายต่างกัน ดังตัวอย่าง การเล่นคำ โดยการกล่าวถึงธรรมชาติ และระบบนิเวศในถิ่นนั้นที่ผสมกับความรู้อักษรของตัวละครจนทำให้เกิดจินตนาการ ไปตามบริบทของระบบนิเวศที่บางฝั่ง โดยใช้คำว่า “ฝั่ง” ฝั่ง คำแรกเป็นชื่อของสถานที่ ฝั่ง คำที่สอง หมายถึงสัตว์คือฝั่งที่เป็นแมลง ดังคำประพันธ์^{๘๖}

ถึงบางฝั่งฝั่งรังก็รังร้าง พี่ร้างนางร้างรักสมครหมาย
มาแสนยากฝากชีพกับเพื่อนชาย แม่เพื่อนตายมิได้มาพยาบาล

๔.๘.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่ง เพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ดัง กล ปูน เพียง เพียง ฟาง ราว เป็นต้น ในนิราศเมืองแกลง ใช้คำว่า “เสมอ” เพื่อกล่าวถึงองค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิต คือ หิ่งห้อย ที่เกาะอยู่ตามกิ่งของต้นลำพู มีแสงงามระยิบระยับราวกับเพชรพลอย ดังคำประพันธ์^{๘๗}

ลำพูรายพรายพร้อยหิ่งห้อยจับ สว่างวับแวววามอร่ามเหลืออง
เสมอเม็ดเพชรรัตนจรัสเรือง ค่อยประเทืองทุกซัทัศน์นาชม

สรุปได้ว่า นิราศเมืองแกลงเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ แต่งโดยสุนทรภู่ ลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนนิราศ กล่าวคือแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน ขึ้นต้นด้วยวรรครับ ลงท้ายด้วยคำว่า เอย เนื้อหาของเรื่องนิราศเมืองแกลงเป็นเหมือนบันทึกการเดินทางของกวีคือสุนทรภู่เมื่อครั้งเดินทางไปเยี่ยมบิดาที่เมืองแกลง จังหวัดระยอง กวีเดินทางโดยใช้เรือประทุนเป็นพาหนะ มีศิษย์ ๒ คน คือ น้อยกับพุ่มร่วมเดินทางไปด้วย มีนายแสงเป็นผู้แจวเรือและนำทาง เริ่มออกเดินทางจาก

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

บริเวณวังหลังล่องเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ผ่านสมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และเข้าสู่ระยอง โดยกวีใช้การเดินทางที่ตลอดเส้นทางการเดินทางจากชลบุรีสู่ระยอง

นิราศเมืองแกลง เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงประวัติทางนิเวศวิทยาของสถานที่ต่างๆ ที่กวีเดินทางผ่านไปรวมทั้งสถานที่ปลายทางที่กวีไปพำนักอยู่ เนื้อหาของวรรณคดีแสดงภาวะสมดุลของระบบนิเวศที่ยังคงมีอยู่ แสดงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ การใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่ออรรถาธิบายเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ พบว่า มีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำโวพจน์ คำสัทพจน์ และการเล่นคำ รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยใช้ อุปมา ทั้งนี้เพื่อสื่อความหมายเรื่องระบบนิเวศที่สอดคล้องกับหลักของนิยาม ๕ ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญที่สุดก็คือแสดงให้เห็นถึงระบบนิเวศที่เป็นไปตามตามหลัก นิยาม ๕ อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ธรรมนิยาม” จากประวัติทางนิเวศวิทยาของแต่ละท้องถิ่นในนิราศเมืองแกลง เมื่อเทียบกับระบบนิเวศของท้องถิ่นดังที่ได้กล่าวมา ที่ปรากฏเป็นปัจจุบันสะท้อนให้เห็นว่าระบบนิเวศมีความเปลี่ยนแปลงไปทั้งองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต นับตั้งแต่ สายน้ำ ท้องทะเล สัตว์ทะเล สัตว์ป่า ป่าชายเลน จากพื้นที่สีเขียว ที่มีสัตว์ป่าอันหลากหลาย จากท้องทะเลที่อุดมด้วยสัตว์ทะเลนานาชนิด ด้วยความผันแปรทางวัฏฏตามกฎของอุตุนิยาม และด้วยจิตตนิยาม กัปกรณ์นิยาม ของมนุษย์จากหาดทรายที่ขาวสะอาด (ละเอียดย่อนดั่งละอองสำลีดี) และเกลือกกลางไปด้วยเปลือกหอยนานาชนิด ดังที่กวีได้บันทึกไว้ และจากการประมงพื้นบ้าน (อันนารีที่สาวพวกชาวบ้าน ถีบกระดานถือตะกร้าเที่ยวหาหอย ดูแคล้วคล่องล่องแล่นแฉลบลอย เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน^{๘๘}) เปลี่ยนเป็นการประมงอวนลากที่ทำร้ายทะเลไทยมาเป็นเวลาอันยาวนาน เห็นตัวอย่างได้จาก “ห้วยพร้าว” ที่กล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลง เป็นบริเวณที่เป็นป่าทึบ สมบูรณ์ด้วยไม้ใหญ่ยืนต้นจนมองไม่เห็นแสงพระอาทิตย์ ปัจจุบัน บริเวณนี้กลายเป็นที่ตั้งของโรงไฟฟ้าระยอง และเป็นเส้นทางผ่านของถนนสุขุมวิท ซึ่งแยกจากแยกนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง การพัฒนาทางเศรษฐกิจทำให้สถานที่ต่างๆที่มีกล่าวไว้ใน นิราศเมืองแกลงกลายเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว โรงงานอุตสาหกรรม โกดังเก็บสินค้า ป่าสีเขียวหายไป แม้ว่าทะเลกับชายหาดจะยังคงอยู่แต่ก็เป็นระบบนิเวศชายทะเลที่พื้นที่รอบข้างไม่ใช่สีเขียว แต่กลายเป็นรีสอร์ท ร้านอาหาร และอื่นๆ

ระบบนิเวศที่ปรากฏในนิราศเมืองแกลง กับภาพของระบบนิเวศในปัจจุบันนอกจากจะทำให้เกิด นิเวศสำนึก แล้วยังสะท้อนแนวคิดให้เห็นถึงปัจจัยสัมพันธ์อันเกี่ยวของของนิยามทั้ง ๕ ข้อ ทำให้เห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศ เห็นถึงความไม่เที่ยง เห็นคุณค่าของกาลเวลา ต้องไม่ประมาทไม่หลงโลก แต่ต้องรักษโลก คือต้องพัฒนาตนเอง ช่วยเหลือผู้อื่น และคำนึงถึงประโยชน์ร่วมกัน ดังที่

^{๘๘} อ่างแล้ว.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิตที่เรียกว่าอตถะ หรือ อรรถ ๓ โดยนำมาจัดแบ่งใหม่ไว้ดังนี้

๑. อตตัตถะ จุดหมายเพื่อตน หรือ ประโยชน์ตน คือประโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้น ซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนให้ลุถึง ๒. ปรัตถะ จุดหมายเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำ สนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองให้เข้าถึงตามลำดับ ๓. อุภยัตถะ จุดหมายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกัน ของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งภาวะ และปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทั้งทางวัตถุ เช่น ป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรม เช่น ศีลธรรม วัฒนธรรม ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมาย^{๘๙}

๔.๙ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องสัทวาภิธาน

๔.๙.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๙.๑.๑ ผู้แต่ง

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) พระสารประเสริฐ เกิดเมื่อ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๕ และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ท่านเป็นผู้แต่งตำราเรียนชุดแรกของไทย เรียกว่า แบบเรียนหลวง และได้รับสมญานามว่า “ศาลฎีกาภาษาไทย”

๔.๙.๑.๒ สมัยที่แต่ง

สัทวาภิธาน แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๔.๙.๑.๓ ความเป็นมา

เพื่อให้กุลบุตรกุลธิดาในสมัยนั้นได้อ่านศึกษาหาความรู้ และเป็นแบบเรียนสำหรับฝึกฝนการอ่าน พิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์สกุลพระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. ๒๔๒๗

๔.๙.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท โคลงสี่สุภาพ, กาพย์ฉบัง ๑๖, กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และกาพย์ยานี ๑๑

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต A CONSTRUCTION FOR LIVING, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒.

๔.๙.๑.๕ เรื่องย่อ

กล่าวถึง สัตว์มีเท้ามาก (พหุบาท), สัตว์สี่เท้า (จตุบาท), สัตว์สองเท้า (ทวิบาท), และ สัตว์ไม่มีเท้า (อปาทกา)

๔.๙.๒ วิचारณเนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

สัตวาทิธาน เป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบนิเวศและความสมดุลของระบบนิเวศอย่างชัดเจน จนทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ของสัตว์ต่างๆ ในยุคนั้น และแม้ว่ากวีจะไม่ได้จำแนกประเภทของสัตว์ออกเป็นอาณาจักรสัตว์ (Kingdom Animal) ตามหลักวิชาในชีววิทยา แต่ด้วยความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์นานาชนิด กวีจึงแบ่งกล่าวถึงสัตว์ออกเป็น ๔ ประเภท ดังคำของกวีคือ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ที่ได้กล่าวไว้ว่า “ประเภทสัตว์ในโลกมี ๔ จำพวก พหุบาท สัตว์มีเท้ามากเกิน ๔ ขึ้นไป เช่น ตะขาบ กิ้งกือ เป็นต้นอย่าง ๑ จตุบาท สัตว์ ๔ เท้า ดุจ ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้นอย่าง ๑ ทวิบาท สัตว์ ๒ เท้า คือ มนุษย์และ เป็ด ไก่ นก เป็นต้นอย่าง ๑ อปาทกา สัตว์ไม่มีเท้า ดัง งู แลปลา เป็นต้นอย่าง ๑”^{๙๐} และหากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ในแนวคิดของระบบนิเวศวิทยาตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาทำให้พบ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ดังนี้

“อตุณิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ อตุณิยาม ที่ปรากฏในเรื่องสัตวาทิธาน ส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่ช่วยในการดำรงชีวิตและวิถีการดำเนินชีวิตของสรรพสัตว์ต่างๆ ที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ เช่น ดิน น้ำ ทะเล ภูเขา ถ้ำ ท้องฟ้า กาลเวลา ดังคำประพันธ์^{๙๑}

	ปะหมู่หมู่เถื่อน
โคลคลาพาเพื่อน	มาเกลื่อนไพรวัน
หาอาหารกิน	ที่ถิ่นอารัญ
เวลาสายัณห์	ย่ำค้ำค้ำคลา

“พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรมเป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่ชัดเจนที่สุดในเรื่อง สัตวาทิธาน เพราะเป็นการกล่าวถึงสัตว์ที่หลากหลายพันธุกรรม สัตว์บางชนิดในปัจจุบัน

^{๙๐} พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), สัตวาทิธาน, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธารปัญญา จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

กลายเป็นสัตว์ป่าที่หายากที่กำหนดตามบัญชีท้ายพระราชบัญญัติสงวน และคุ้มครองสัตว์ เช่น ละมั่ง (ละอง, สมัน) กวางผา ดังคำประพันธ์^{๙๒}

	เห็นกวางกลางทุ่ง
ละมั่งหมุ่มง	กระทิงวิ่งไขว่
คำโอง ^{๙๓} แล่นจี	รีเข้าดงไผ่
กินหญ้าไปไป	ยืนเบ็งดูกัน

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยาม ในเรื่องสัตวาทิธาน เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็นถึงกุศลจิตของกวีที่มีต่อองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น สายลม และนกแอ่นลม ดังคำประพันธ์^{๙๔}

แอ่นลมชะลอลม	ดูน่าชมเชิดชูหาง
รำแต่แผ่หางกาง	แอ่นกายาน่าพิศวง

“กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น กรรมนิยาม ที่เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในสัตวาทิธาน ส่วนใหญ่เป็นกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ของสัตว์ชนิดต่างๆ ที่เป็นไปตามการกระทำของสัตว์นั้นๆ อย่างไรก็ตามกวีได้แสดงกวีทัศน์ในเรื่องกรรมของมนุษย์ที่มาจากความหลงของมนุษย์โดยใช้พฤติกรรมของสัตว์ ซึ่งไม่เกี่ยวกับผลของกรรมที่กระทบกับระบบนิเวศแต่อย่างใด เช่น แมงเม่าต้องตายกันมากมาย เพราะบินเข้าไปในกองไฟ ดังคำประพันธ์^{๙๕}

แมงเม่าบินเข้าไฟฟอน ร้อยพันม้วยมรณ

เพราะหมายว่าเพลิงเริงงาม

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๙๓} เนื้อตัวผู้; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖๑.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

๔.๙.๓ ดีความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๙.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคล ในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก ดังเช่น คำไวพจน์ของคำว่า “ไฟ” ใช้ว่า เพลิง, “ป่า” ใช้คำว่า ไพร อารัญ ไพรวัน พนา พนาวัน, พนาศรี, ดงดอน, ไพรสมณท์ “ห้องฟ้า” ใช้คำว่า อัมพร, คัคณานต์, เวหน เป็นต้น

การใช้คำสัทพจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ถิ่นนั้น เช่น ใช้คำว่า “ซ่าซ่า” แทนเสียงดังของน้ำที่เกิดจากการหาগুলোของนกดอกบัว ดังคำประพันธ์^{๙๖}

ดอกบัวมัวหมุ่มมุ่ม เทียวใช้กึ่งในวาริน

เวียนวนชลสินธุ์ เสียงซ่าซ่าปลาตื้นหนี

การใช้คำอักษาส เป็นการใช้คำเพื่อให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงหนักเบาของคำ โดยนำคำซ้ำเสียงมาตัดคำหน้าให้กร่อนลง เช่น ยิ้มยิ้ม เป็น ยะยิ้ม, แยมแยม เป็น ยะแยม เป็นต้น เรื่อง สัตวาทิธาน มีการใช้คำอักษาสเพื่อกล่าวถึงสีของปาดซึ่งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งมีสีเหลือง กวีใช้คำว่า “ระเรื่อง” แทน “เรื่องเรื่อง” เพื่อให้เกิดน้ำหนักคำหนักเบา ดังคำประพันธ์^{๙๗}

ปาดนั้นกายาเชื่อง สีเหลืองเหลืองระเรื่องไร

เขพะเป็นฟองใหญ่ ที่ไปไม้พ้อใจจร

การเล่นคำ (pun) คือ การสรรคำด้วยกลการประพันธ์ให้เกิดการซ้ำคำ หรือซ้ำอักษร เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะ หรือให้มีความหมายลึกซึ้ง กินใจ โดยใช้คำคำเดียวกันแต่ความหมายต่างกัน ใน สัตวาทิธาน เล่นคำว่า “ลม” โดย ลม คำแรก หมายถึง ลิงชนิดหนึ่ง ลม คำที่สองหมายถึง อากาศ ดังคำประพันธ์^{๙๘}

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

ลึงลมวิ้งตามลม ดูหมุนกลมเหมือนนามกร
 วิ้งหมุนดังภมร มักมีไผ่ไพรพทุกษา

การใช้คำปฏิพาทย์ (paradox) คือ การสรรคำที่มีความหมายตรงข้ามเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบที่ชัดเจน เช่น ขาว - ดำ, มืด - สว่าง เป็นต้น ในสัตวาทิธาน ใช้คำว่า “ใหญ่ - เล็ก ” เพื่อให้เห็นความต่างและความหลากหลายของสุนัขแต่ละสายพันธุ์ ดังคำประพันธ์^{๙๙}

สุนัขมีมาก
 ใหญ่เล็กหลากหลาย ทั้งป่าทั้งบ้าน
 หมาจูจิ้งจอก ในนอกสาธารณะ
 สีแดงสำลาน หลากหลากมากมี

๔.๙.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ตั่ง กล ปูน เพียง เพียง พ่าง ราว เช่น ใช้คำว่า “ตั่ง” เพื่อเปรียบเทียบ ตัวปลวก กับภูเขา ดังคำประพันธ์^{๑๐๐}

ตัวปลวกรังตั่งศิขริน ตัวชันโรงบิน
 น้ำนองอเนกเลศหลาย

สรุปได้ว่า สัตวาทิธาน เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นโดย พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แม้วัตถุประสงค์หลักของกวีในการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นมา ก็เพื่อให้เป็นหนังสือให้คนอ่านสำหรับเยาวชน แต่จากการศึกษากลับพบว่า สัตวาทิธานเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศว่า ระบบนิเวศที่อยู่ในภาวะสมดุล และแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ที่อยู่ในลักษณะของการเกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) การแข่งขันทำลาย (Antagonist) และภาวะห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) สัตวาทิธาน แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่แสดงกฎธรรมชาติเกี่ยวกับ อุดุนิยาม ที่เป็นองค์ประกอบช่วยในการดำรงชีวิต และวิถีการดำเนินชีวิตของสรรพสัตว์ต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ทะเล ภูเขา ถ้ำ ท้องฟ้า กาลเวลา ส่วนการแสดงนัยสำคัญที่เป็น พิชนิยาม ที่มีมากที่สุด ก็คือ การกล่าวถึงสัตว์ที่หลากหลายพันธุ์กรรม ซึ่งสัตว์บางชนิดในปัจจุบันกลายเป็นสัตว์ป่าที่หายากที่กำหนดตามบัญชีท้ายพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

จิตตนิยาม เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็นถึงกุศลจิตของกวีที่มีต่อองค์ประกอบของระบบนิเวศ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ธรรมเนียม ที่เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในสัตวาทิธาน ส่วนใหญ่เป็นกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตของสัตว์ต่างๆ ที่เป็นไปตามการกระทำของสัตว์ และในขณะเดียวกัน ก็สะท้อนให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เกี่ยวกับ “ธรรมเนียม” อันเกิดจากปัจจัยสัมพันธ์ระหว่างนิยามทั้ง ๕ ที่แสดงความเป็นไปตามธรรมดาโลก และเป็นไปตามกรรมที่มนุษย์เป็นผู้กระทำ ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ สัตว์ป่าและพรรณไม้ที่สูญพันธุ์ไปเป็นเพราะการแสวงหาผลประโยชน์จากมนุษย์ จนแม้แต่สัตว์ที่พยายามหลบภัยที่รู้จักเพียงแค่การม้วนตัวเป็นก้อนกลมอย่างเดียวเมื่อภัยมาอย่างตัวนึ่ง ปัจจุบันกลับกลายเป็นสัตว์ที่ใกล้สูญพันธุ์ เพราะมีการลักลอบจับตัวนึ่งส่งขายปีละกว่าหนึ่งแสนตัว เนื่องจากเชื่อกันว่าเนื้อและเกล็ดของตัวนึ่งเป็นยาชูกำลัง

ส่วนการใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ พบว่า มีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำไวพจน์คำศัพท์พจน์ คำอภิปาสน การเล่นคำ และคำปฏิพากย์ รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยใช้คำอุปมา ทั้งนี้เพื่อสื่อความหมายเรื่องระบบนิเวศที่สอดคล้องกับหลักของนิยาม ๕ ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๔.๑๐ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องมหากบิลวานร

๔.๑๐.๑ ปกฤษณ์วรรณคดี

๔.๑๐.๑.๑ ผู้แต่ง

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) พระสารประเสริฐ เกิดเมื่อ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ ผลงานส่วนใหญ่ของท่านเป็นผลงานร่วมกันกับพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) และใช้นามปากการ่วมกันว่า “เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป”

๔.๑๐.๑.๒ สมัยที่แต่ง

สัมโมหนิทานจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

๔.๑๐.๑.๓ ความเป็นมา

นำมาจากหนังสือ “สัมโมหนิทาน” ผู้ตรวจชำระการพิมพ์ครั้งแรกคือ พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เรื่อง “มหากบิลวานร” นำเค้าเรื่องมาจาก “มหากปิชาดก” ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สัตตกนิบาต ว่าด้วยพญาลิงโพธิสัตว์ แสดงคุณธรรมของผู้เป็นหัวหน้า และเป็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์

๔.๑๐.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

นิทานชาดก

๔.๑๐.๑.๕ เรื่องย่อ

เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตทรงครองเมืองพาราณสีอยู่นั้น พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานรมีกำลังมหาศาล มีลิงบริวารประมาณ ๘ หมื่นตัว พระโพธิสัตว์กับบริวารอาศัยอยู่ บริเวณต้นมะม่วง ริมฝั่งน้ำในป่าหิมพานต์ และเนื่องจากมะม่วงต้นนี้มีผลใหญ่ มีกลิ่นรสหอมหวาน กิ่งของมะม่วงทอดไปในแม่น้ำและทอดไปบนบก พระโพธิสัตว์ทรงให้บริวารเก็บกินผลมะม่วงที่ทอดกิ่งไปยังแม่น้ำก่อน เพราะทรงเกรงว่าหากผลมะม่วงหล่นลอยไปตามแม่น้ำหากมีมนุษย์คนใดคนหนึ่งได้ชิมผลมะม่วงอาจจะตามมายังต้นมะม่วงต้นนี้ และภัยอันตรายก็จะเกิดแก่บรรดาลิง แต่แล้วก็มีผลมะม่วงผลหนึ่งสุกแล้วหล่นร่วงลอยไปตามน้ำ เนื่องจากมดแดงได้ใช้ใบห่อผลมะม่วงผลนั้นเพื่อทำรัง ทำให้บรรดาลิงมองไม่เห็น พระเจ้าพรหมทัตทรงเป็นผู้ได้เสวยมะม่วงผลนั้น ทรงพอพระทัย และเสด็จพระราชดำเนินมาพร้อมด้วยเหล่าทหาร ณ บริเวณมะม่วงต้นนั้น ทรงทอดพระเนตรเห็นบรรดาลิงกำลังเก็บผลมะม่วง จึงรับสั่งให้ทหารเตรียมยิงลิงเหล่านั้น บรรดาลิงต่างตระหนกกลัวภัย พญาวานรโพธิสัตว์ทรงดำเนินการช่วยเหลือบรรดาลิงทั้งหมดด้วยการผูกปลายเถาวัลย์ข้างหนึ่งไว้กับต้นไม้ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามกับต้นมะม่วง และใช้ปลายเถาวัลย์อีกข้างหนึ่งผูกไว้กับสะเอวของตน จากนั้นใช้มือทั้งสองยึดเหนี่ยวกิ่งมะม่วงไว้ เพื่อทอดตนเองเป็นสะพานให้ลิงบริวารทั้งหมดข้ามหนีภัยไปยังแม่น้ำอีกฝั่งหนึ่ง ในครั้งนั้นพระเทวทัตซึ่งเป็นลิงบริวารอยู่ด้วย ได้ขึ้นไปบนกิ่งมะม่วงสูงแล้วกระโดดลงมาบนพญาวานรโพธิสัตว์ก่อนที่จะข้ามหนีไป พญาวานรโพธิสัตว์ได้รับความเจ็บปวดเสวยทุกขเวทนาจนดวงหทัยแตกและก่อนที่พญาวานรโพธิสัตว์จะสิ้นชีวิตได้ตรัสสั่งสอนคุณธรรมของผู้เป็นหัวหน้าแก่พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งพระเจ้าพรหมทัตก็ทรงประพาสตามคำสอนของพระโพธิสัตว์จนสิ้นพระชนม์

๔.๑๐.๒ วิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

แม้ว่าวัตถุประสงค์ของวรรณคดีเรื่องมหากบิลวานรจะมุ่งแสดงคุณธรรมของผู้เป็นหัวหน้า และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยนำเค้าเรื่องมาจาก “มหากบิลวาต” ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สัตตกนิบาต ว่าด้วยพญาลิงโพธิสัตว์ แต่ในเนื้อเรื่องของมหากบิลวานรก็ปรากฏ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ดังต่อไปนี้

“อุตุนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งที่มีชีวิต ส่วน “พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึง

กับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม เนื้อหาในมหากบิลวานร แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติของนิยามทั้ง ๒ คือ อุตุนิยาม และ พีชนิยาม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อย่างผสมผสานกัน อันได้แก่ แม่น้ำ ต้นมะม่วง และฝูงลิงที่อาศัยอยู่ ดังเนื้อความ “ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร มีกำลังมากได้ ๕ ช้างสาร มีวานรเป็นบริวารประมาณ ๘ หมื่น อยู่ในป่าหิมพานต์ ในสถานที่พระโพธิสัตว์อยู่นั้น มีมะม่วงใหญ่ต้นหนึ่ง อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ มีกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มงามสัณฐานคล้ายยอดแห่งภูเขา ผลมะม่วงนั้นโตประมาณเท่าหม้อ มีรสหวานโอชาและมีกลิ่นหอม”^{๑๐๑}

“จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ ส่วน “กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น เนื้อหาในมหากบิลวานร แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติของนิยามทั้ง ๒ คือ จิตตนิยาม และ กรรมนิยาม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อย่างต่อเนื่องกัน เห็นได้จาก จิตตนิยาม ฝ่ายที่เป็นอกุศลจิตของพระเจ้าพรหมทัต เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าพรหมทัตทรงพอพระทัยในรสของมะม่วงจนไม่ทรงเห็นความสำคัญของสิ่งมีชีวิตอื่นที่อยู่ร่วมโลก จึงทำให้พระองค์ทรงคิดเบียดเบียนความเป็นอยู่ของสัตว์ป่า และส่งผลให้เป็น “กรรมนิยาม” ของพระองค์ไปสู่การเสด็จเข้าป่าเพื่อแสวงหาผลมะม่วงและเก็บเสวยทุกวัน รวมทั้งเตรียมกำจัดฝูงลิงที่มาเก็บมะม่วงนั้นกินด้วย ดังเนื้อความในมหากบิลวานร

พระเจ้าพาราณสีพอพระทัยในรสมะม่วงนั้น จึงตรัสถามพรานป่าๆ กราบทูลว่า ต้นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำในป่าหิมพานต์ พระเจ้าพาราณสีจึงให้ผูกพวนเรือถ่อขึ้นไปตามลำน้ำพรานป่า ถึงแล้วให้ทอดเรืออยู่ในลำน้ำ ส่วนพระองค์ก็ทรงพระราชดำเนิน เสด็จไปยังประเทศที่ต้นมะม่วงกับด้วยข้าราชการ ให้ล้อมวงตั้งพลับพลาประทับอยู่ที่ต้นมะม่วง ให้เลือกเก็บผลมะม่วงสุกเสวยทุกวัน ครั้นเวลาเที่ยงคืนชนทั้งหลายหลับสงบเสียแล้ว พระโพธิสัตว์ก็นำบริวารป็นป่าไปตามกิ่งน้อยและกิ่งใหญ่ เก็บผลมะม่วงนั้นบริโภคมตามเคย ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีบรรทมตื่นทอดพระเนตรเห็นฝูงวานรก็ทรงปลุกพวกข้าราชการ แล้วตรัสบอกว่า ฝูงลิงอยู่บนต้นมะม่วงมาก ช่วยกันล้อมยิงอย่าให้หนีไปได้ พวกข้าราชการก็คอยถือกระสุนและหน้าไม้คอยจะยิงอยู่^{๑๐๒}

^{๑๐๑} พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), “มหากบิลวานร – เรื่องพญาวานร” สัมโมหนิทาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ลูก ส. ธรรมภักดี, มปป.), หน้า ๘๕.

^{๑๐๒} พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), “มหากบิลวานร – เรื่องพญาวานร” สัมโมหนิทาน, หน้า ๘๖.

ในขณะที่เดียวกันที่ จิตตนิยาม ฝ่ายที่เป็นกุศลจิต ของพญาวานรโพธิสัตว์ ส่งผลเป็น “กรรมนิยาม” สืบเนื่องให้สามารถรักษาชีวิตของฝูงลิงทั้งหมดให้รอดพ้นจากอันตรายที่เกิดจากการเบียดเบียนของมนุษย์

ฝ่ายวานรบริวารทั้งปวง เห็นมนุษย์คอยจะทำอันตรายชีวิตเช่นนั้น ก็มีความหวาดหวั่นเป็นอันมาก ไม่รู้ทางที่จะหนี ก็พากันเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ๆ ก็ปลุกใจวานรทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายอย่าตกใจ ไม่เป็นไร เราจะคิดอุบายให้ท่านทั้งปวงให้พ้นจากอันตรายจงได้ ว่าแล้วก็ไต่ออกไปปลายกิ่งทางแม่น้ำ แล้วก็โดดไปไกลได้ประมาณกว่า ๑๐๐ วา ก็ถึงต้นไม้ต้นหนึ่งอันอยู่ริมฝั่ง ลงจากต้นไม้แล้ว ก็ไปถอนเถาวัลย์มาผูกปลายเถาวัลย์เข้าไว้กับต้นไม้ข้างหนึ่ง ข้างหนึ่งผูกเข้ากับสะเอวของตนแล้วกระโดดกลับมายังต้นมะม่วงนั้นก็ไม่ถึงต้น แต่เอามือทั้งสองยึดเหนี่ยวกิ่งไว้ได้ ก็เหยียดกายให้ตรงต่อกับเถาวัลย์ แล้วบอกให้บริวารไต่ไปบนหลังของตน วานรบริวารขอสมานโทษแล้วก็ไต่ไปบนหลังพระโพธิสัตว์ แล้วก็ไต่ไปตามเถาวัลย์ถึงต้นไม้นั้นก็พ้นจากมหาภัยพิบัติ^{๑๐๓}

“ธรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา เนื้อเรื่องในมหากบิลวานรที่แสดงให้เห็นถึงปัจจัยสัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุผลของนิยามทุกข้อ นับตั้งแต่ต้นมะม่วง และฝูงลิงในป่าหิมพานต์ไปจนถึงพฤติกรรมของพระเจ้าพรหมทัต และการแก้ปัญหาของพญาวานร สะท้อนให้เห็นว่า คุณธรรมความดีจะช่วยให้สรรพสิ่งอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขโดยไม่เบียดเบียนกัน ใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สัตตกนิบาต กล่าวถึงถ้อยคำของพญาลิงโพธิสัตว์ที่กราบทูล พระเจ้าพรหมทัตว่า

ข้าพระองค์นั้นพุ่งออกไปตามลมเข้าหาดต้นมะม่วงนี้ ดุจเมฆถูกลมพัดขาด เมื่อไปไม่ถึงจึงใช้เท้าหน้าทั้ง ๒ จับกิ่งมะม่วงกลางอากาศนั้น ข้าพเจ้านั้นถูกกิ่งไม้และเถาวัลย์ซึ่งอยู่เหมือนสายพิน พวกลิงใช้เท้าเหยียบข้ามไปโดยสวัสดิ การผูกด้วยเถาวัลย์นั้นไม่ทำให้ข้าพเจ้าเดือดร้อน ถึงตายก็ไม่เดือดร้อน ขอข้าพเจ้าได้นำความสุขมาให้แก่ฝูงลิง ที่ข้าพเจ้าปกครองอยู่เท่านั้น ขอเดชพระราชาผู้ปราบข้าศึก นี้เป็นอุปมาสำหรับพระองค์ ขอพระองค์สดับข้ออุปมานั้นเถิด ก็ พระราชามหากษัตริย์ผู้ทรงทราบชัด ควรจะแสวงหาความสุขมาให้แก่ชนทั้งปวง คือ ทั้ง ชาวแคว้น พาหนะ พลนิกาย และชาวบ้าน^{๑๐๔}

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๗.

^{๑๐๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/ ๘๕ - ๘๘/ ๒๗๑.

๔.๑๐.๓ ติความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๑๐.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคล ในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก ดังเช่น คำไวพจน์ของคำว่า “ลิง” ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศที่ไม่มีชีวิต ในมหากบิลวานร ใช้คำว่า “วานร”, คำไวพจน์ของคำว่า “ไม้กลิ่นหอม” ใช้คำว่า “สุคนธชาติ” เป็นต้น

๔.๑๐.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้บุคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติในความเท่าเทียมกัน ดังตัวอย่าง พญาลิงโพธิสัตว์ซึ่งไม่ใช่มนุษย์ได้ตรัสสั่งสอนพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี ดังนี้

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ก็สั่งสอนพระเจ้าพาราณสีให้ดำรงอยู่ในราชธรรม และยกข้อสำคัญขึ้นกล่าว อีกส่วนหนึ่งว่า ผู้ซึ่งเป็นหัวหน้า คือผู้เป็นใหญ่มีบริษัทบริวาร จำต้องมีวิจารณ์ปัญญา และมีความสามารถ คิดบำบัดทุกข์ภัยอันเกิดขึ้นแก่บริษัทของตน จึงจะสมควรแก่ความเป็นผู้ใหญ่ พอจบคำสั่งสอนพระโพธิสัตว์ก็สิ้นชีวิต^{๑๐๕}

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ดัง กล ปูน เพียง เพียง ฟาง ราว เป็นต้น ใน มหากบิลวานร ปรากฏการใช้อุปมา โดยใช้ธรรมชาติในการเปรียบเทียบ เช่น เปรียบรูปทรงของต้นมะม่วงริมน้ำในป่าหิมพานต์กับยอดของภูเขา โดยใช้คำว่า “คล้าย” ดังนี้ “ในสถานที่พระโพธิสัตว์อยู่นั้น มีมะม่วงใหญ่ต้นหนึ่ง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ มีกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มงามสัณฐานคล้ายยอดแห่งภูเขา”^{๑๐๖}

การใช้โอติพจน์ (hyperbole) หรือ อติพจน์ คือการใช้คำ หรือสำนวนที่กล่าวเกินจริง เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังคล้อยตาม ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติเป็นอติพจน์เพื่อบอกขนาดของมะม่วงในป่าหิมพานต์ ดังนี้ “ผลมะม่วงนั้นโตประมาณเท่าหม้อ มีรสหวานโอชาและมีกลิ่นหอม”^{๑๐๗}

^{๑๐๕} พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), “มหากบิลวานร - เรื่องพญาวานร” สัมโมหนิทาน, หน้า ๘๘.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

สรุปได้ว่า มหากบิลวานร เป็นนิทานชาดกที่นำมาจากพระสุตตันตปิฎก เรียบเรียงขึ้นโดย พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) มหากบิลวานร แสดงนัยสำคัญทางนิเวศของป่าหิมพานต์ที่ระบบนิเวศอยู่ในภาวะสมดุล ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นไปในลักษณะของการอิงอาศัยกันชั่วคราว เช่น ลิงได้อาศัยผลมะม่วงกินเป็นอาหาร แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตที่เป็นมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ กลับเป็นไปในลักษณะของการกระทบกระเทือน (Amensalism) ซึ่งเป็นการอยู่ร่วมกันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งมีชีวิตอีกสิ่งหนึ่ง เห็นได้จากการกระทำของพระเจ้าพรหมทัต แห่งกรุงพาราณสีที่เสด็จออกป่าเพราะทรงต้องการมะม่วง แต่พระราชประสงค์ของพระองค์มิได้ทรงต้องการมะม่วงเพื่อการดำรงชีพเท่านั้น แต่ทรงต้องการทั้งหมด ไม่แบ่งปัน จึงทำให้ทรงสั่งกำจัดลิงทั้งหมดที่มากินผลไม้นั้น พรรณคดีเรื่องนี้ได้แสดงนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ไว้อย่างชัดเจนนับตั้งแต่ อุดุนิยาม และ พิชนิยาม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อันได้แก่ แม่น้ำ ต้นมะม่วง และฝูงลิงที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ส่วนความเดือดร้อนของฝูงลิง เป็น “กรรมนิยาม” ที่สืบเนื่องมาจาก จิตตนิยาม ฝ่ายที่เป็นอกุศลจิตของพระเจ้าพรหมทัต เป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าพรหมทัต ทรงพอพระทัยในรสของมะม่วงจนไม่ทรงเห็นความสำคัญของสิ่งมีชีวิตอื่นที่อยู่ร่วมโลก และจบลงด้วยความเดือดร้อนของสัตว์อื่นๆ ซึ่งอาจดูค้อยกว่ามนุษย์ในด้านสติปัญญา แต่โดยแท้จริงแล้ว พระเจ้าพรหมทัต หรือบรรดาลิง ต่างก็เป็นเพียงองค์ประกอบของระบบนิเวศเท่านั้นที่มีแต่ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ไช้ตน ทุกอย่างเป็นไปตามกฎธรรมชาติตามหลักของกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรม พระเจ้าพรหมทัตจึงสมควรที่จะปกป้องผืนป่า และสัตว์ป่ามากกว่าการแย่งชิง ดังเช่น พฤติกรรมแห่งความฉลาดและความเสียสละของพญาลิงโพธิสัตว์ที่มีต่อบริวาร ที่ทำให้ช่วยชีวิตบริวารลิงไว้ได้ทั้งหมด และยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งที่เกิดมาในโลกนี้มีล้วนมีค่า ชีวิตของบริวารลิงมีค่าไม่น้อยไปกว่าชีวิตของพญาลิงโพธิสัตว์ดังนั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นผู้นำจึงไม่ควรเบียดเบียนหรือเอาเปรียบผู้อื่น แต่ควรมีปัญญาความสามารถที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขของบริวารได้ นอกจากนี้ มหากบิลวานร แสดงให้เห็นถึงนิเวศทางวัฒนธรรมของค่านิยมในการออกป่าเพื่อล่าสัตว์ หรือเสาะแสวงหาสิ่งที่เป็นพระราชประสงค์ของกษัตริย์ แม้ว่าสิ่งนั้นอาจจะต้องทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ส่วนการใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อ นัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศตามหลัก นิยาม ๕ พบว่า มีการสรรคำโดยเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ โดยใช้คำไวพจน์ รวมทั้งมีการใช้โวหาร โดยใช้ บุคคลวัต การใช้อุปมา และการใช้อธิพจน์ ทั้งนี้เพื่อสื่อความหมายเรื่องระบบนิเวศที่สอดคล้องกับหลักของนิยาม ๕ ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๔.๑๑ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องดอกสร้อยสุภาวดี

๔.๑๑.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๑๑.๑.๑ ผู้แต่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ, หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล, เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล), พระพินิจสารา (ทิม บุญยรัตพันธุ์), หลวงมลโยธานุโยค (นก), หลวงประสิทธิ์อักษรสาร (เทศ), หลวงประชุมบรรณสาร (พิน เดชะคุปต์), นายทัต เปரியู และนายนก (แก้ว) วสันตสิงห

๔.๑๑.๑.๒ สมัยที่แต่ง

พ.ศ. ๒๔๖๕ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔.๑๑.๑.๓ ความเป็นมา

คณะผู้วิจัยจากศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิบายไว้ว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงจัดให้จินตระกวีทั้งหลายใน กรมศึกษาธิการสมัยนั้นช่วยกันแต่งขึ้น (อาทิ: พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ นายทัต เปரியู หลวงมลโยธานุโยค นายแก้ว พระพินิจสารา (ทิม) หม่อมเจ้าประภากร หลวงประชุมบรรณสาร (พิน เดชะคุปต์) พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร หลวงประสิทธิ์อักษรสาร (เทศ) และพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์) แล้วจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อให้เด็กๆ ใน โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ได้ร้องเล่น ซึ่งโรงเรียนเด็กก่อนานานี้ พระอัครชายาเธอฯ ได้โปรดให้สร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ประทานแก่ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงนภางกรจำรัสศรี พระธิดาที่สิ้นพระชนม์ไป^{๑๐๘}

๔.๑๑.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนดอกสร้อย โดยคำที่สองของวรรคแรกใช้คำว่า “เอ๋ย” นิยมแต่ง ๒ บท (๘ วรรค) และลงท้ายด้วยคำว่า “เอ๋ย”

^{๑๐๘} คณะผู้วิจัยจากศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาวดี (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” งานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

๔.๑๑.๑.๕ เรื่องย่อ

กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ต่างๆ ทั้งลักษณะท่าทาง และวิถีการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ แล้วนำมาเปรียบเทียบเพื่อสอนคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เยาวชน

๔.๑๑.๒ วิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

แม้ว่าดอกสร้อยสุภาชิต จะเป็นงานประพันธ์ที่เกิดจากกวีผู้แต่งหลายท่านด้วยกัน แต่ในแต่ละบทของบทดอกสร้อยนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบนิเวศและความสมดุลของระบบนิเวศอย่างชัดเจน เห็นได้จากการที่เนื้อหาระบุถึง ความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้ การดำรงชีวิตของสัตว์ต่างๆ เช่น นกขมิ้น นกกระจาบ นกกิ่งไครง นกเอี้ยง กา มดแดง เป็นต้น และปรากฏ “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ดังต่อไปนี้

นัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในดอกสร้อยสุภาชิต ตรงกับ “ธรรมนิยาม” ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิยามทุกข้อ ดังเช่น บทดอกสร้อย เรื่อง “นกขมิ้นเหลืองอ่อน” กล่าวถึง ยามเช้า และยามเย็น ซึ่งเป็นเรื่องของกาลเวลาที่เป็นไปตามอุดุนิยาม กล่าวถึง นกขมิ้นกับพุ่มไม้ ซึ่งเป็นเรื่องของสิ่งมีชีวิตคือ พืชนิยาม คือสิ่งมีชีวิตที่เกิดมาในโลกที่ต่างชนิดต่างเผ่าพันธุ์กันไป แต่ก็มีความสัมพันธ์กันในลักษณะของการพึ่งพากันคือ นกขมิ้นอาศัยทำรังอยู่บนต้นไม้ แสดงให้เห็นถึงจิตตนิยาม คือ กุศลจิตของกวี ที่มองเห็นว่าพฤติกรรมของนกขมิ้น เป็นสิ่งที่ดี คือขยันออกทำมาหากินในยามเช้า และบินกลับสู่รังในตอนเย็น ชีวิตที่เป็นไปตามพืชนิยาม และกรรมนิยามของสัตว์ ก็ยังสามารถเป็นอุทาหรณ์ให้แก่มนุษย์ได้สรรพสิ่งที่เกิดมาจึงมี ดังเช่น แม้แต่วิถีชีวิตของนกขมิ้นก็สามารถเป็นอุทาหรณ์ให้แก่มนุษย์ได้ในด้านความพากเพียรอดสาหัส ดังคำประพันธ์^{๑๐๙}

ปีกเอ๋ยปีกชิน	นกขมิ้นเรื่อเรื่องเหลืองอ่อน
ถึงเวลาหากินก็บินจร	ครั้นสายัณห์ผันร้อนมานอนรัง
ความเคยคุ้นสุภาอุตสาหะ	ไม่เลยละพุ่มไม้ที่ใจหวัง
เพราะพากเพียรชอบที่มีกำลัง	เป็นที่ตั้งตนรอดตลอดเอย

^{๑๐๙} หลวงมลอโยธานุกโยค (นก), “นกขมิ้นเหลืองอ่อน” ดอกสร้อยสุภาชิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗), หน้า ๔.

๔.๑๑.๓ ทิวภาพการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๑๑.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคล ในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำไวพจน์ (synonym) เป็นการสรรคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันมาก ดังเช่น ในบทดอกสร้อย ใช้คำไวพจน์ของคำว่า “นก” ว่า ปักษิน สกุนา ใช้คำไวพจน์ของคำว่า “เวลาเย็น” ว่า “สายัณห์” เป็นต้น

การใช้คำสัทพจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟัง หรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ ณ ถิ่นนั้น ดังตัวอย่างการใช้คำ “อ้อยอี้เอียง” แทนเสียงร้องของนกกิ้งโครง ดังคำประพันธ์^{๑๑๐}

นกเอ๋ยนกกิ้งโครง	หลงเข้าโพรงนกเอี้ยงเงี้ยวเจ้าของ
อ้อยอี้เอียงอ้อยอี้เอียงส่งเสียงร้อง	เจ้าของเขาว่าหน้าไม่อาย
แต่นกยังรู้ผิตรง	นักปราชญ์รู้ลั้งไม่แมนหมาย
แต่ผิตรงผิตรงผิตรง	ภายหลังจระจางอย่าพลั้งเอย

๔.๑๑.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความชัดเจน มักใช้คำว่า เสมือน ดุจ ประดุจ ดัง กล ปูน เพียง เพียง พ่าง ราว เป็นต้น ในดอกสร้อยสุภาสิต ใช้คำว่า “เปรียบ” เพื่อเปรียบเทียบ “ความลับ” กับ “ตับของตุ๊กแก” ดังคำประพันธ์^{๑๑๑}

ตุ๊กเอ๋ยตุ๊กแก	ตับแก่แซ่ร้องก็กก้องบ้าน
เหมือนเดือนหูกู้รู้อาการ	นาราคาญเสียแท้แท้แจจจริงจริง
อันความลับเหมือนกับตับที่ลับแน่	อย่าตีแม่กระจายทั้งชายหญิง
ที่ควรปิดปิดไว้อย่างไหวตึง	ควรจะนิ่งนิ่งไว้ในใจเอย

^{๑๑๐} พระยาพิณิจสารา (ทิม), “นกกิ้งโครงเข้าโพรงนกเอี้ยง” ดอกสร้อยสุภาสิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗), หน้า ๘.

^{๑๑๑} นายทัต เปรียญ, “ตุ๊กแก” ดอกสร้อยสุภาสิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

สรุปได้ว่า ดอกสร้อยสุภาสิต เป็นวรรณคดีที่เป็นบทคัดอ่านสำหรับเยาวชน ที่มุ่งหวังให้บทดอกสร้อยเป็นสื่อในการถ่ายทอดคุณธรรมและคติธรรมให้แก่เยาวชน จากการศึกษาพบว่าเนื้อหาของบทดอกสร้อยยังได้สะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศที่อยู่รายล้อมตนเอง ในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่มีความสอดคล้องกับหลักนิยาม ๕ นับได้ตั้งแต่ อุตุนิยาม พิชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม เห็นได้จากการกล่าวถึง พระจันทร์ ลำน้ำ หิน กาลเวลา สิ่งเหล่านี้คือ อุตุนิยาม การกล่าวถึงสัตว์นานาชนิด เช่น แมว มดแดง ช้าง ตู๊ดตู๊ กระจ่าง หนูหริ่ง ตู๊กแก แมงมุม ลิง ควาย ไก่ และนกชนิดต่างๆ เช่น นกขมิ้น นกกิ่งโครง นกเอี้ยง กา นกเขา นกคู้เหว่า นกกระจาบ สิ่งเหล่านี้คือองค์ประกอบที่มีชีวิตของระบบนิเวศ ตรงกับหลักพิชนิยาม การแสดงพรรณนกวีเป็นนาฏกรรมอันเกิดจากการมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในมุมมองที่แตกต่างกันไป ซึ่งตรงกับหลักของจิตตนิยาม ดังเช่น มุมมองในเรื่อง นกเอี้ยงกับควายเฒ่า ในดอกสร้อยสุภาสิต กวีมองว่านกเอี้ยงเอาเปรียบควาย เพราะไปหากินอาหารบนหลังควาย ไม่สมควรเอาเอียงอย่าง แต่ในขณะที่เดียวกัน ในคำประพันธ์ดั้งเดิม กวีมองว่า นกเอี้ยงรู้จักอ่อนน้อมตนโดยควายจะไปไหนก็ตามไปและช่วยเก็บจิกแมลงที่อยู่บนหลังควาย เหมือนเด็กก็ต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ จึงควรเอาอย่างนกเอี้ยง ดังคำประพันธ์เปรียบเทียบต่อไปนี้

บทเก่า^{๑๑๒}

นกเอี้ยงนกเอียง	บายเบี่ยงฝากการกับควายท่ง
จับหลังจิกกินรินยุง	เฝ้าบำรุงรักษาอุตสาห์ท่า
ตัวน้อยหมายพึ่งซึ่งผู้ใหญ่	จึงอาศัยควายเฒ่าทุกเช้าค่ำ
หนูน้อยร้อยชั่งจงพึ่งคำ	ควรจำอย่างเอียงนกเอี้ยงเอย

^{๑๑๒} นาย (นก) แก้ว วสันตสิงห์ แก้ว, “นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฒ่า” รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” งานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

บทปัจจุบัน^{๑๑๓}

นกเอี้ยงนกเอี้ยง	คนเข้าใจว่าเจ้าเลี้ยงซึ่งควายเฒ่า
แต่นกเอี้ยงนั้นเลี้ยงทำงานเบา	แม้อาหารก็ไปเอาบนหลังควาย
เปรียบเหมือนคนทำตนเป็นกาฝาก	รู้มากเอาเปรียบคนทั้งหลาย
หนึ่งงานหนักคอยสมัครงานสบาย	จึงน่าอายเพราะเอาเอี้ยงนกเอี้ยงเอย

ตามหลักของระบบนิเวศแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างนกเอี้ยงกับควาย นกเอี้ยงไม่ได้เอาเปรียบควาย แต่เป็นลักษณะของการพึ่งพาแบบชั่วคราว (Mutualism without Continuous Contact) บางทีเรียกว่า การได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Proto Cooperation) แต่ไม่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกันตลอดไป ถึงจะแยกกันอยู่ก็ยังดำเนินชีวิตต่อไปได้ กล่าวคือ นกเอี้ยงได้กินแมลงต่างๆ บนหลังควายเป็นอาหาร ส่วนควายสบายตัวขึ้น เพราะมีนกเอี้ยงช่วยจิกแมลง และนกเอี้ยงช่วยให้ควายรู้ตัวก่อนล่วงหน้าว่ามีศัตรูมาเมื่อนกเอี้ยงกระพือปีกบิน

บทดอกสร้อยสุภาสิต เรื่อง “ข้างพลาย” เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศเรื่อง “จิตตนิยาม” ในการทำงานทางจิตของกวี ที่กล่าวว่า ข้างพลายถูกบ่วงบาศคล้องเพราะว่าข้างพลายอวดดีว่าตนเองใหญ่โตแข็งแรง หากพิจารณาจากบทประพันธ์แล้ว การที่ข้างพลายถูกคนคล้องด้วยบ่วงบาศ เป็นลักษณะความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะของการกระทบกระเทือน (Amensalism) เป็นการอยู่ร่วมกันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งมีชีวิตอีกสิ่งหนึ่ง เช่น คนล่าข้างมาเพื่อใช้งาน หรือเป็นพาหนะในการออกทำศึกสงคราม ทำให้ข้างกระทบกระเทือนขาดความเป็นอิสระ ดังคำประพันธ์^{๑๑๔}

ข้างเอ๋ยข้างพลาย	ร่างกายกำยำล่ำสัน
กินไผ่ใบดกตกมัน	ดูดันโดยหมายว่ากายโต
มนุษย์น้อยนักหนายังสามารถ	เอาเชือกบาศคล้องติดด้วยฤทธิ์โง่
อย่าถือดีดังข้างทำวางโต	จะยื่นโซติดปลอกไม่ออกเอย

^{๑๑๓} ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง, “นกเอี้ยงเลี้ยงควายเฒ่า”, ดอกสร้อยสุภาสิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

^{๑๑๔} นาย (นก) แก้ว วสันตสิงห์ แก้ว, “ข้างพลาย” รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” งานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

ดอกสร้อยสุภาวชิต กฏธรรมชาติที่มองเห็นสรรพสิ่งที่เกิดมาด้วยความเท่าเทียมกัน มีความเป็นไปตามธรรมชาติ คือไม่แน่นอน เป็นทุกข์ ไม่มีอะไรเป็นของตน ดังนั้นแม้แต่วิถีชีวิตของสัตว์ดีหรือไม่ดีอย่างไรจึงขึ้นอยู่กับมุมมองที่ต่างทัศนะออกไป สะท้อนให้เห็นถึงหลัก “ธรรมนิยาม” ว่าไม่มีอะไรที่แน่นอน ความทุกข์ของช้างในสมัยก่อนที่เกิดจากการถูกคล้องมาใช้งานในการลากจูงขุดดินใหญ่ๆ และการทำเป็นพาหนะในการทำศึกสงคราม ปัจจุบันความทุกข์ของช้างต้องเผชิญกับปัญหาหลายอย่างไม่ว่าจะต้องเดินบนพื้นถนนที่เป็นคอนกรีตที่ร้อนระอุ กินผลไม้ที่สะสมด้วยยาฆ่าแมลง หรือแม้กระทั่งการแย่งที่ทำกินกับมนุษย์ ส่วนควายเผ่าที่เคยยืนเหยียบย่ำอยู่ตามท้องนาอย่างมีความสุขกลับใกล้สูญพันธุ์ นกกระจาปที่เพียรทำรังอย่างสวยงามเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัย ปัจจุบันรังนกกระจาปกลับเป็นสินค้าที่มนุษย์ไปสอยเอามาเป็นเครื่องประดับสวน ทั้งๆ ที่รังที่ไม่มันกอยู่ไม่ใช่รังร้าง แต่เป็นช่วงโชว์หรือแสดงผลงานของนกกระจาปตัวผู้เพื่อชวนให้นกกระจาปตัวเมียมาชมรังที่เขาได้สร้างขึ้นมา แต่อย่างไรก็ตามดอกสร้อยสุภาวชิตก็แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีที่สามารถนำองค์ประกอบในระบบนิเวศมาประยุกต์ใช้ในการสั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เยาวชน และหากพิจารณาตามหลัก นิยาม ๕ แล้ว เนื้อหาของดอกสร้อยสุภาวชิตได้สื่อให้เห็นถึงกฏธรรมชาติ สิ่งที่เป็นธรรมดาโลกได้เป็นอย่างดี และหลัก “ธรรมนิยาม” ที่ปรากฏนี้สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์ไม่ควรเบียดเบียนธรรมชาติ การเบียดเบียนธรรมชาติคือการตั้งตนอยู่ในความประมาท เพราะท้ายที่สุดแล้วธรรมชาติก็จะกลับมาทำร้ายมนุษย์เอง ในดอกสร้อยสุภาวชิตมีคำประพันธ์อยู่หลายบทที่เน้นไม่ให้เยาวชนตั้งอยู่ในความประมาท ด้วยการทำตนให้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน ไม่โลภ กตัญญู ไม่หลอกลวง ซึ่งในคำสอนเหล่านั้นล้วนใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศคือบรรดาสัตว์น้อยใหญ่เป็นอุทาหรณ์

ส่วนด้านการใช้ภาษาในวรรณคดีเพื่อสื่อถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบนิเวศนั้น ในดอกสร้อยสุภาวชิต มีปรากฏในลักษณะของการสรรคำ และการใช้โวหาร หรือภาพพจน์ โดยการสรรคำได้แก่ การใช้คำไวพจน์ การใช้คำสัทพจน์ ส่วนการใช้โวหาร ได้แก่ การใช้อุปมา

๔.๑๒ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องนกกาขงเขน

๔.๑๒.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๑๒.๑.๑ ผู้แต่ง

หลวงกীরติวิทโยพาร (ก่ กীরติวิทโยพาร)

๔.๑๒.๑.๒ สมัยที่แต่ง

พ.ศ. ๒๔๘๓ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

๔.๑๒.๑.๓ ความเป็นมา

กองตำรา กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ จำนวนพิมพ์ ๒๐๐๐๐ ฉบับ

๔.๑๒.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

เป็นเรื่องสั้น โดยให้ตัวละครเอกเป็นนกนางเขนเพศผู้กับนกนางเขนเพศเมีย พร้อมด้วยลูกๆ ๔ ตัว คือ นิม นิด หน้อย และน้อย โดยใช้โวหารในการเขียนเชิงบุคคลวัต คือให้นกสามารถพูดเจรจา ได้เช่นเดียวกับมนุษย์

๔.๑๒.๑.๕ เรื่องย่อ

นกนางเขนเพศผู้และนกนางเขนเพศเมียได้มาพบกัน ทั้งสองต่างเป็นหม้ายทั้งคู่ นกทั้งสองตัดสินใจที่จะใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน และช่วยกันมาทำรังอยู่ในโพรงกำแพงเก่าๆ บริเวณสวน อันกว้างใหญ่ซึ่งเป็นของเจ้าของบ้านหลังใหญ่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณนั้น เจ้าของบ้านคนใจบุญ มีลูกหญิงชาย คือ ปราณี และประนอม ต่อมานกนางเขนทั้งสองก็มีลูก ๔ ตัว คือ นิม นิด หน้อย และน้อย นิมและนิดเป็นตัวผู้ ส่วนหน้อยและน้อยเป็นตัวเมีย นกนางเขนทั้งพ่อและแม่ต่างเลี้ยงดูอบรมลูกเป็นอย่างดี จนท้ายที่สุดเมื่อลูกๆ โตขึ้นต่างก็บินออกไปเผชิญกับโลกภายนอก แยกไปทำรังของตนเอง ยกเว้น นิม ลูกคนโตซึ่งค่อนข้างดี และยังสามารถจับแมลงอยู่จึงต้องอยู่กับพ่อแม่ ต่อมานิดและหน้อยถูกจับไปขังไว้ในกรงใหญ่รวมกับนกอื่นๆ อีกหลายชนิด นิดและหน้อยลำบากมากจึงล้มเจ็บและตายในที่สุด คงเหลือแต่ น้อย ซึ่งมักบินมาพบกับนิมที่ยังคงอยู่กับพ่อแม่ ทั้งนิมและน้อยต่างก็ไม่ทราบว่ นิด และหน้อยหายไปไหน

๔.๑๒.๒ วิจัยเนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

นกนางเขน เป็นงานประพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะสมดุลของระบบนิเวศแบบบ้านสวน ที่เป็นระบบนิเวศอันเกิดจากธรรมชาติ ได้แก่บรรดานก ต้นไม้ ตัวหนอน และซุ่มเถาวัลย์ รวมทั้งระบบนิเวศอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ อันได้แก่ บ้านที่อยู่อาศัย กำแพง และทุ่งนา ระบบนิเวศมีความอุดมสมบูรณ์สังเกตได้จากการมีต้นไม้จำนวนมาก มีนกบินมาอยู่อาศัย และทำรัง มีหนอน ดังเนื้อความ

เช้าวันหนึ่ง นกนางเขนตัวผู้ตัวหนึ่ง เกาะอยู่บนกิ่งมะม่วงในสวน นกน้อยตัวนี้ เริ่มร้องเพลงด้วยเสียงอันไพเราะ ร้องพลางกระโดดพลางไปตามกิ่งไม้ มันร้องอยู่ไม่นาน ก็มีนกนางเขน

ตัวเมียซึ่งเกาะอยู่ที่กิ่งข้างล่าง ส่งเสียงร้องประสานรับออกมา นกนางแอ่นตัวผู้ มองไปทางนางนก พลังนึกในใจว่า ฉันทายากจะพบกับนางนกตัวนี้จริง นึกแล้วจึงพูดออกไปว่า สวัสดี วันนี้อากาศดีมากนะจ๊ะ^{๑๑๕}

เรื่อง นกนางแอ่น แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่เป็นไปตามกฎของ อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และ ธรรมนิยาม ดังเช่น การเริ่มกล่าวถึง กาลเวลา คือยาม เช้า กล่าวถึงอากาศที่สดชื่น ซึ่งเป็นเรื่องของ อุตุนิยาม กล่าวถึง การเกิดของลูกนกนางแอ่น และกล่าวถึงนกพันธุ์ต่างๆที่เป็นส่วนประกอบ เช่น นกคูดุเหว่า นกสีชมพู ซึ่งล้วนเป็นเรื่องของ พีชนิยาม ดังเนื้อความ “ทุกเช้า นกคูดุเหว่าซึ่งอยู่ข้างเคียงกันนั้น ส่งเสียงร้องปลุกขึ้นว่า “จงตื่นเถิด นกนางแอ่นน้อยๆ สายแล้วนะจ๊ะ” เมื่อนกนางแอ่นเหล่านั้นตื่นขึ้นแล้ว ลูกนกเล็กๆ ก็ร้องและยื่นคอสลอนขอเหยื่อกินอีก”^{๑๑๖} แสดงถึง จิตตนิยาม เช่น อุกุศลจิตที่ส่งผลมาถึง “กรรมนิยามของเด็กที่ทำร้ายสัตว์ซึ่งเป็นการทำลายระบบนิเวศ ดังที่พ่อนก กล่าวว่า “พุทโธ น่าสงสารจริงๆ เด็กๆนี่ช่างร้ายกาจเหลือเกินนะจ๊ะ ดูรี เราทำอะไรๆ เพื่อเอาอกเอาใจพวกเขาทุกอย่าง เราร้องเพลงให้ฟังและบินไปมา ทำให้โลกนี้สวยงาม และน่ารักยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้น เด็กใจร้ายพวกนี้ ก็ยังพยายามทำลายความสวยงามของพืชและสัตว์ และทารุณแก่เราได้ลงคอ”^{๑๑๗} แสดงให้เห็นถึง จิตตนิยาม ที่เป็นกุศลจิตของเจ้าของบ้านสวน ที่เลี้ยงสัตว์แบบธรรมชาติ ไม่มีการกักขัง ดังเช่น คุณแม่ของปราณีและประนอมมีวิธีการเลี้ยงนก ดังเนื้อความ “ในสวนนี้ มีบ้านใหญ่หลังหนึ่ง เจ้าของบ้านเป็นคนใจบุญ เขาได้กำชับลูกหลานและคนใช้ในบ้านของเขาบ่อยๆ ให้ทุกคนเลี้ยงดูนก ซึ่งอยู่ในบริเวณบ้าน และไม่ให้ไปทำร้าย หรือจับเล่นกใดๆ ที่บินผ่านไปมาเลย”^{๑๑๘} และความเกี่ยวสัมพันธ์ระหว่างกันของนิยามทุกข้อ มีความสอดคล้องกับ “ธรรมนิยาม” กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ดังชีวิตของนกนางแอ่นและลูกๆ ที่เป็นไปตามตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมานับตั้งแต่การพบรัก ได้อยู่ในท่ามกลางธรรมชาติและระบบนิเวศที่เหมาะสม การสร้างรัง การเกิดลูก การเลี้ยงดูลูก ลูกเติบโตขึ้นแล้วจากไปสร้างชีวิตใหม่ และตายในที่สุด

๔.๑๒.๓ ติความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

^{๑๑๕} หลวงกวีดิวิทย์พาร (กวี กวีดิวิทย์พาร), หนังสืออ่านเรื่อง นกนางแอ่น, (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์ วัดสังเวช, ๒๔๘๓), หน้า ๑.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

การใช้บุคคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติในความเท่าเทียมกัน ดังตัวอย่าง นกดูเหว่าปลุกนกกางเขนให้ตื่นขึ้น ดังเนื้อความที่พ่อนกกล่าวกับแม่นกถึงเด็กที่ยิ่งกว่า “เด็กๆ นี่ช่างร้ายกาจเหลือเกินนะจ๊ะ ดูรีเราทำอะไรๆ เพื่อเอาอกเอาใจพวกเขาทุกอย่าง เราร้องเพลงให้ฟัง และบินไปมาทำให้โลกนี้สวยงาม และน่ารักยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้น เด็กใจร้ายพวกนี้ ก็ยังพยายามทำลายความสวยงามของพืชและสัตว์ และทารุณแก่เราได้ลงคอ”^{๑๑๙}

สรุปได้ว่า เรื่อง นกกางเขน แต่งโดย หลวงกวีดิวิวิโยพาร (กวี กวีดิวิวิโยพาร) เป็นงานเขียนประเภทเรื่องสั้นและเป็นหนังสืออ่านสำหรับเยาวชน โดยกำหนดให้ให้ตัวละครเอกเป็นนกกางเขน ใช้โวหารในการเขียนเชิงบุคคลวัต กล่าวคือให้นกสามารถพูดเจรจาได้เช่นเดียวกับมนุษย์ จากการศึกษาพบว่าเนื้อหาของเรื่องนกกางเขนได้สะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศที่อยู่รายล้อมตนเอง แสดงภาวะสมดุลของระบบนิเวศแบบบ้านสวนที่เป็นระบบนิเวศอันเกิดจากธรรมชาติ ได้แก่ บรรดานก ต้นไม้ ตัวหนอน และซุ้มเถาวัลย์ และเป็นระบบนิเวศอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ อันได้แก่ บ้านที่อยู่อาศัย กำแพง และทุ่งนา ระบบนิเวศมีความอุดมสมบูรณ์สังเกตได้จาก การมีต้นไม้จำนวนมาก มีนกบินมาอยู่อาศัยและ ทำรัง มีหนอน

เรื่อง นกกางเขน มีนัยสำคัญทางนิเวศที่มีความสอดคล้องกับหลักนิยาม ๕ นับได้ตั้งแต่ อดุนิยาม พืชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธรรมนิยาม ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติที่ครอบคลุมหลักนิยามทุกข้อ เห็นได้จากการกล่าวถึงความเป็นไปตามหลักธรรมชาติ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีอะไรเป็นของตน ดังชีวิตของนกกางเขน นับตั้งแต่การพบรัก สร้างรัง เกิดลูก เลี้ยงดูลูก ลูกเติบโตขึ้น ลูกจากไปสร้างชีวิตใหม่ และบางตัวตายในที่สุด สิ่งทีกล่าวมาเป็นกฎความจริงของธรรมชาติ จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นสรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนมีค่า เพราะต่างก็เป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศ จึงควรอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตา ความประนีประนอมกับธรรมชาติ ทุกสิ่งก็จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในตอนท้ายสุดของเรื่อง นกกางเขนว่า

เด็กๆ เอ๋ย เราต้องขอจบ เรื่องนกกางเขนน้อยๆ นี้เสียที ถ้าพวกเธอได้พบนกต่างๆ แล้ว ฉันหวังว่า เธอจะมีความกรุณาแก่มัน เหมือนอย่างที่เราณี ประนอม และลูบชู กรุณาแก่นกกางเขน ในเรื่องนี้ จงอย่าลืมว่า นกทั้งหลาย ก็มีความรู้สึก เช่นเดียวกับเราเหมือนกัน จงอย่าได้มีใจเหยียดหยาม มุ่งหน้าแต่จะทำร้ายมัน^{๑๒๐}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระภิกษุเกี่ยวกับการแผ่เมตตาให้แก่สรรพสัตว์ไว้ตอนหนึ่งว่า

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์ที่ไม่มีเท้า เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์สองเท้า เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์สี่เท้า เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์หลายเท้า สัตว์ไม่มีเท้า อย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สี่เท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์หลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวล จงประสบกับความเจริญ ความเลวร้ายอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ใดๆ เลย^{๑๒๑}

๔.๑๓ การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ เรื่องชีวิตของฉันท ลูกกระทิง

๔.๑๓.๑ ปฏิทัศน์วรรณคดี

๔.๑๓.๑.๑ ผู้แต่ง

นพ. บุญส่ง เลขะกุล เกิดเมื่อ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และเสียชีวิตเมื่อ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ ท่านเป็นนายแพทย์ เป็นนักเขียน เป็นอาจารย์ และเป็นผู้บุกเบิกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้และสัตว์ป่าของประเทศไทย ท่านคือผู้ก่อตั้ง “นิคมไพรสมาคม” เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยน ติดตามสถานการณ์ด้านป่าไม้และสัตว์ป่า และเป็นผู้ยื่นข้อเสนอให้มีนโยบายและออกกฎหมายคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า จนทำให้เกิดกฎหมายหลายฉบับ เช่นพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ท่านได้รับเกียรติยศด้านการคุ้มครองสัตว์จากหลายสถาบัน นิตยสาร Asiaweek ฉบับ ๒๑ กันยายน ค.ศ. ๑๙๗๙ เชิดชูเกียรติคุณของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ด้วยการนำภาพของท่านขึ้นปก และสัมภาษณ์พิเศษเป็นเรื่องราวปก พร้อมกับให้ชื่อว่า King of the Beasts

๔.๑๓.๑.๒ สมัยที่แต่ง

พ.ศ. ๒๕๐๔ รัชสมัยปัจจุบัน (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช)

๔.๑๓.๑.๓ ความเป็นมา

แต่งขึ้นตามคำขอร้องของ นายเปลื้อง ณ นคร เพื่อให้เป็นหนังสืออ่านเล่นที่เกี่ยวกับธรรมชาติวิทยา แต่เดิมจัดพิมพ์เป็นตอนๆ ในนิตยสารชัยพฤกษ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๙๗ – ๒๔๙๙ ต่อมา กองตำรา กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ จัดพิมพ์รวมเล่มขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ชีวิตของฉันทลูกกระทิง ได้รับการคัดเลือกให้เป็น ๑ ใน ๑๐๐ หนังสือดีที่เด็กและเยาวชนไทยควรอ่าน (โครงการวิจัยของ สกว.) และ ๑ ใน ๕๐๐ หนังสือดีสำหรับเด็กและเยาวชน (สมาพันธ์องค์กรเพื่อพัฒนาหนังสือ)

^{๑๒๑} วิ. จู. (ไทย) ๗/ ๒๕๑/ ๑๕.

๔.๑๓.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์

นวนิยายแนวธรรมชาติวิทยา โดยกำหนดให้ตัวละครเอกเป็นลูกกระทิง

๔.๑๓.๑.๕ เรื่องย่อ

ลูกกระทิงตัวหนึ่ง ชื่อ “ทิวทุ่ง” เพราะเกิดในป่าชายทุ่ง เมื่อเขาเริ่มลืมตาดูโลกก็ได้มองเห็นยอดหญ้า และสีเขียวของใบไม้ใบหญ้าที่อยู่รอบตัวเขา พร้อมๆ กับที่ได้สัมผัสกับลมหายใจของแม่เขาที่ได้ปาดรด และเลียตัวของเขาให้แห้งก่อนที่จะลุกขึ้นยืนได้ เขาเติบโตขึ้นมาได้ด้วยน้ำนมของแม่ แม่ปกป้องภัยอันตราย และสั่งสอนประสบการณ์ในการดำรงชีวิตอยู่ในป่าได้อย่างปลอดภัยให้แก่เขา ชีวิตในป่าทำให้เขาได้พบกับเพื่อนสัตว์นานาชนิด บางชนิดเป็นมิตรกัน บางชนิดก็ไล่ล่าเขาและแม่ ถึงกระนั้นชีวิตในป่าของเขาก็มีความสุขแม้จะต้องโดนไล่ล่าจากสัตว์ป่าอื่นๆ เช่น เสือ แต่แล้วในที่สุดแม่ของเขาก็ต้องจบชีวิตลงด้วยกระสุนปืนของมนุษย์ ลูกกระทิงจึงต้องเตรียมพร้อมเพื่อการอยู่รอด กินหญ้ากินใบไม้ลูกไม้ป่า เพื่อให้เขาอกขึ้น ดูแลตนเอง พึ่งตนเองให้ได้ และเติบโตเป็นกระทิงหนุ่มต่อไป

๔.๑๓.๒ วิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕

เรื่องชีวิตของฉันทลูกกระทิง แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่เป็นไปตามกฎของ อุตุนิยาม พิชนิยาม จิตตุนิยาม กรรมนิยาม และ ธรรมนิยาม ดังเช่น

“อุตุนิยาม” การกล่าวถึง กาลเวลา ตั้งแต่เช้าจนพลบค่ำ กล่าวถึงแสงอาทิตย์ ในแต่ละช่วงยามซึ่งเป็นเรื่องของ “อุตุนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงสิ่งไม่มีชีวิต และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของลูกกระทิง ดังความต่อไปนี้

ยามเช้า

ฉันทขึ้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ก็เห็นท้องฟ้าสว่างขึ้นกว่าเดิม คุณแม่ท่านบอกว่า พระอาทิตย์กำลังจะขึ้น อีกหน่อยจะหายหนาว แต่กลับจะร้อนขึ้น ต้องไปหาที่นอนที่อื่นใหม่ให้ร่มเย็นมิดชิดดีกว่านี้ ท่านเดินนำไปช้าๆ ฉันทก็ค่อยๆ เดินตามไป ตาฉันทมองไกลไม่เห็น บางที่ท่านเดินหายไป ฉันทมองไม่เห็น ฉันทก็ร้องเรียก “มอ” ท่านก็ร้องรับ “มูๆ” แต่เบาๆ^{๑๒๒}

ยามสาย “แสงสว่างในตอนกลางวันนี้แรงมากทีเดียว มันเคืองนัยน์ตาฉันทมาก คุณแม่ท่านก็ไม่ชอบแสงสว่างในตอนกลางวัน ท่านจึงพยายามให้ฉันทนอน”^{๑๒๓}

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

ยามเย็น

พระอาทิตย์กำลังจะตกดิน พระอาทิตย์ตอนนี้เราเห็นดวงโตขึ้นกว่าเมื่อตอนกลางวันมาก สีเป็นสีแดง แสงไม่จัดไม่แสบนัยน์ตาอย่างในตอนกลางวัน ท้องฟ้ารอบๆดวงพระอาทิตย์ก็เป็นสีสวยสด เป็นสีแดง สีชมพู สีส้ม และสีเหลือง ช่างน่าดูเสียจริงๆ ก้อนขาวๆ ซึ่งลอยอยู่ในขอบฟ้า ซึ่งคุณแม่เคยเรียกก้อนเมฆนั้นก็น่าดูไม่น้อย ตอนบนของก้อนเมฆที่ลับแสงนั้นเป็นสีเทา สีชมพู เช่นเดียวกับแสงอาทิตย์ที่ฉายไปถึง ฉันทึ่งอวดดูพระอาทิตย์ ในขณะที่กำลังจะลงลับทิวยอดไม้ที่ชายทุ่งว้างนั้นเสียจริงๆ มันค่อยๆจมลงหายไปในตัวไม้อันซึ่งเป็นแนวคำอยู่ที่นั่น ทำให้แสงสีแดง สีชมพู และสีส้ม ซึ่งยังเหลืออยู่บนท้องฟ้ามืดดำไปทุกด้าน^{๑๒๔}

ยามค่ำ

ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นเจ้าแห่งความสว่างในเวลากลางวัน ได้ลับหายไปแล้ว แต่พวกเรากลับตาสว่างขึ้น พวกเรายังคงเห็นอะไรๆ ชัดเจนที่อยู่ คุณแม่อธิบายให้ฉันฟังว่า ตาของพวกเราดีกว่าอายพวกสัตว์สองขา^{๑๒๕} และดีกว่าตาสัตว์ที่ชอบหากินกลางวันอีกหลายชนิด เพราะตาของเรามีม่านตาที่ขยายออกได้มากๆ ให้เห็นอะไรได้ชัดเจนได้ในเวลาค่ำมืด เพียงแต่มีแสงสว่างเล็กน้อย จากดวงดาวที่เราเห็นเป็นจุดขาวๆ ในท้องฟ้า เราก็สามารถมองเห็นอะไรๆ บนพื้นดินได้ชัดเจน^{๑๒๖}

“พีชนิยาม” กฎธรรมชาติที่ว่าด้วยเรื่องของพันธุกรรม เรื่องชีวิตของฉันทลูกกระหิงแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์นานาชนิด แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่บ่งบอกถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์ กล่าวคือ มีความหลากหลายของชนิด (Species diversity) หมายถึง ความมากของชนิด ซึ่งก็คือ จำนวนรวมของสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ ต่อพื้นที่ ความสม่ำเสมอของแต่ละชนิด ซึ่งก็คือ การกระจาย หรือความเท่าเทียมของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ เห็นได้จากความตอนหนึ่งในเนื้อเรื่องที่แม่กระหิงสนทนากับลูกกระหิง ดังนี้

ฉันทถามท่านด้วยความประหลาดใจว่า ทำไมโลกเราจึงไม่มีแต่สัตว์ที่ดีๆ คือสัตว์กินหญ้าอย่างพวกเราเท่านั้น ทำไมจึงต้องให้มีสัตว์ร้ายมากอยกินสัตว์ที่ดีๆ อยู่เช่นนี้เล่า ท่านตอบว่า ถ้ามีแต่สัตว์กินหญ้า ไม่มีสัตว์กินเนื้อมากอยฆ่าเสียบ้างแล้ว ไม่ช้าโลกเราจะเต็มไปด้วยสัตว์ที่กินหญ้าแล้วสัตว์โลกก็จะมีหญ้ากินเพียงพอ ก็จะมีภัยใหญ่ ในการที่ธรรมชาติสร้างสัตว์ร้ายมาให้

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗ - ๑๗๘.

^{๑๒๕} หมายถึง มนุษย์

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

คอยกำจัดพวกสัตว์ที่ตีๆ บ้างนั้น ก็นับว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง จะได้มีการรักษาสมดุลกันไว้^{๑๒๗}

นัยสำคัญทางนิเวศที่บ่งบอกถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์ ที่พบในเรื่อง ชีวิตของฉันทลูกกระต๊องอีกประการหนึ่งก็คือ ความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) เป็นส่วนที่มีความเกี่ยวเนื่องมาจากความหลากหลายของชนิด และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกลไกวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ในสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดจะมียีนจำนวนมาก และลักษณะหนึ่งของสิ่งมีชีวิตนั้นจะมีหน่วยพันธุกรรมมากกว่าหนึ่งแบบ จึงทำให้สิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันมีลักษณะบางอย่างต่างกัน เห็นได้จากความตอนหนึ่งในเนื้อเรื่องแม่ช้างสอนลูกช้างให้เห็นความแตกต่างระหว่างลูกกระต๊องกับลูกวัวแดงดังนี้

พุดอะไรเช่นนั้นลูก เจ้ายังอายุน้อย เจ้ายังไม่เคยเห็นลูกกระต๊องมาก่อน เจ้าจึงไม่รู้จัก ลูกกระต๊องเมื่ออายุน้อย สีตัวเป็นสีแดงอย่างลูกวัวแดงเหมือนกัน ดูแยกกันว่าตัวไหนลูกวัวแดง ตัวไหนลูกกระต๊องนั้นยาก พอมีอายุโตขึ้นราวสี่เดือนกว่าๆ สีตัวจึงค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีดำขึ้นอย่างพ่อแม่ของเขา^{๑๒๘}

นัยสำคัญทางนิเวศที่บ่งบอกถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์ ที่พบในเรื่อง ชีวิตของฉันทลูกกระต๊องอีกประการหนึ่งก็คือ ความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (Ecological diversity) ซึ่งประกอบด้วย ความหลากหลายของถิ่นกำเนิดธรรมชาติ เช่น ภูกระดึง มีสัตว์ และพืชหลายชนิด ความหลากหลายของการทดแทน เมื่อเกิดไฟป่าตามธรรมชาติ ระบบนิเวศถูกรบกวน พอฝนตกจะมีหญ้าขึ้นคลุมดิน และต่อมาด้วยพรรณไม้อื่นขึ้นมาทดแทน ซึ่งเป็นอีกลักษณะหนึ่งของความหลากหลายทางชีวภาพ เนื้อเรื่องใน ชีวิตของฉันทลูกกระต๊องแสดงให้เห็นถึงสัตว์ป่านานาชนิด เช่น เสือ กระต๊อง ช้าง สมเสร็จ เก้ง ละมั่ง ลิ่น ไก่ป่า นก เป็นต้น

ในส่วนของ “จิตตนิยาม” นั้น สะท้อนให้เห็นถึง อกุศลจิตของมนุษย์ ที่ส่งผลต่อ “กรรมนิยาม” ในการเป็นนักรล่าที่ทำร้ายชีวิตสัตว์ป่า เผาป่า และทำร้ายระบบนิเวศ ดังความหลายตอนที่กำลังกล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์ ดังเช่น ละอง เล่าเหตุการณ์เมื่อเขาถูกมนุษย์ไล่ล่าให้ลูกกระต๊องฟังดังนี้

เราวิ่งเข้าไปหลบภัยในป่าไม่ได้ เพราะเขาของเราสวยงามจนเกินไป เราต้องหากินอยู่แต่ในทุ่งแจ้ง กลางวันเราก็ซุกและบังร่มอยู่ในป่าหญ้าที่ยาวๆ กลางทุ่ง ด้วยเหตุนี้แหละ เจ้าลูกกระต๊องน้อย เราจึงถูกส่องไฟยิงกันมากในตอนกลางคืน พอถึงฤดูแล้งอายุพวกวายร้ายมนุษย์สองขา

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

มันก็เอาไฟมาจุดเผาป่าเผาหญ้าแห้งจนเตียนราบโล่งไปหมด พวกฉันก็เลยไม่มีที่จะหลบนอน หรือหลบลิ้นไถในทุ่งกว้างอีกต่อไป พวกสัตว์ร้ายสองขาจึงมองเห็นฉันได้ง่ายแต่ไกลๆ บางครั้ง ก็พามาช่วยกันขับไล่ยิงฉัน พอตกลงกลางคืนบางทีมันก็เอารถยนต์ เอาไฟฉายอย่างแรง มาเที่ยวส่องยิงพวกเราอีก พอตกฤดูฝนน้ำท่วม เราต้องหนีขึ้นไปอยู่ตามโคกที่กลางทุ่ง อ้ายสัตว์ร้ายสองขาก็ยังขี่ม้า ชีควาย ตามเข้าไปยิงตีพวกเรากันอีก พวกเราจึงพากันล้มตาย สูญหายไปอย่างรวดเร็ว จนเกือบจะไม่เหลือกันอีกต่อไปแล้ว^{๑๒๙}

ค่านิยมในการล่าสัตว์ของมนุษย์ ล่าสัตว์จนควายป่าสูญพันธุ์ไปจากเมืองไทย สะท้อนให้เห็นถึง “จิตตนิยาม” และ “กรรมนิยาม” ของมนุษย์อีกเช่นกัน ดังเนื้อความในตอนหนึ่งที่ ควายป่ากล่าวกับลูกกระทิงว่า

ลุงยังจำได้ว่า เมื่อลุงยังเล็กๆ อยู่那时 พวกควายป่าของลุงมีอยู่หลายฝูง ฝูงละหลายๆ ตัว เรา กินอยู่หลับนอนและท่องเที่ยวไปในป่าอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้ได้โดยไม่มีอันตรายอะไรมากมาย แต่พอชีวิตล่วงเลยหนุ่มมาแล้ว ลุงรู้สึกว่พวกสัตว์ร้ายสองขามันออกมาเที่ยวป่ามากขึ้น และบ่อยขึ้นกว่าเดิมมาก พวกของลุงถูกยิงล้มตายไปเรื่อยๆ พวกลุงถูกยิงมากกว่าพวกวัวป่าอื่นๆ พวกลุงถูกยิงตายมากกว่าพวกเจ้ากระทิงและวัวแดง ทั้งนี้เพราะพวกควายป่ามีนิสัยชอบไปนอนตามปลักตามบึงตามหนอง เพื่อให้ดินโคลนขึ้นมาเคลือบตัว จะได้ป้องกันเหลือบและแมลงต่างๆ มากัดให้รำคาญ เพราะว่าพวกควายป่าเรามีชอบลงนอนปลักทุกๆ วันนี่แหละ จึงเป็นโอกาสให้อ้ายพวกสัตว์ร้ายสองขามันรู้ว่าเราจะไปนอนที่ปลักไหน มันก็มาทำห้างบนต้นไม้ คอยแอบซุ่มยิงเราให้ตายได้ง่ายกว่าจะยิงกระทิงและวัวแดง ด้วยเหตุนี้แหละ จำนวนของควายป่าพวกลุงจึง ร่อยหรอลงไป เพียงแคในชีวิตของลุงนี่เอง ลุงได้เห็นว่พวกลุง และพวกสัตว์ป่าอื่นๆ ได้หมดสิ้น สูญพันธุ์ไปอย่างรวดเร็วมาก เขาเล่าเรื่อยมาอย่างยาวยืต แล้วก็นอนพักหอบอยู่จนกว่าจะมีแรงเล่าได้ต่อไป สำหรับพวกควายพวกลุงนี้ ฝูงของลุงเป็นฝูงสุดท้ายในป่าเมืองไทย และในฝูงของลุงนี่เอง เราถูกลอบยิงล้มตายไปที่ละตัวสองตัว จนเหลือลุงเป็นตัวสุดท้าย ลุงจึงพยายามเดินทางหนีออกไปจากป่าเมืองไทย ไปอยู่ในป่าพวกสัตว์สองขาอีกพวกหนึ่งที่เขาเรียกพวกเขาเองว่าพม่า เพราะลุงรู้ว่าในพม่านั้นเขาเจริญกว่าเมืองไทยอยู่อย่างหนึ่งคือ เขาจัดให้มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขาจัดป่าบางแห่งไว้ให้สัตว์ป่าได้อยู่อาศัย ลุงกำลังจะเดินทางหนีไปอยู่ในป่าพม่า แต่ในขณะที่ ลุงกำลังเดินทางนี่แหละ ลุงเคราะห์ร้าย เดินมาพบหนองน้ำเล็กๆ เข้าหนองหนึ่ง ลุงกำลังรู้สึก ร้อน กำลังถูกตัวเหลือบมันกัดตอมจนทนไม่ไหว จึงเข้าไปที่หนองเพื่อจะลงแช่น้ำ และปลักโคลน แต่ก่อนที่จะเข้าไปใกล้หนองลุงยืนดมกลิ่นอายของอ้ายเหล่าร้ายดูก่อนพอรู้สึกว่ามีกลิ่นไม่

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๐.

ดี ท่าจะไม่ปลอดภัยลู่ก็หันหลังจะวิ่งหนีก็พอดีได้ยินเสียงคล้ายฟ้าผ่าดังปัง ขาหน้าของลู่หักพับ”^{๑๓๐}

“ธรรมเนียม” กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา มนุษย์คือผู้สร้างกรรมอันเป็นผลต่อภาวะสมดุลของระบบนิเวศ จริ่งอยู่ที่การไล่ล่าอันเป็นธรรมชาติของสัตว์ป่าเป็นความทุกข์ของสัตว์ป่าที่ด้อยกำลังความสามารถ ดังเช่นสมเสร็จ ที่ยืนคูดอยู่กับลูกกระทิงอยู่ไม่นานก็ต้องตกเป็นเหยื่อของเสือโคร่ง แต่การล่าสัตว์ การเผาป่าด้วยฝีมือของมนุษย์ เป็นการยังความทุกข์ให้กับระบบนิเวศป่าไม้ทั้งหมด และส่งผลต่อมายังความเดือดร้อนความทุกข์ของสังคม

๔.๑๓.๓ ติความการใช้ภาษาในวรรณคดีที่สื่อนัยสำคัญเรื่องระบบนิเวศ

๔.๑๓.๓.๑ การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง และฐานะของบุคคลในเนื้อเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ คำนี้ถึงความไพเราะด้านเสียง รวมทั้งเหมาะสมกับบริบท ดังต่อไปนี้

การใช้คำศัพท์พจน์ (onomatopoeia) เป็นการสรรคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับธรรมชาติ และระบบนิเวศ เช่น ใช้เสียง “มูๆ ะ” เป็นเสียงร้องเรียกของกระทิง

๔.๑๓.๓.๒ การใช้โวหาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาพพจน์” เป็นชั้นเชิงในการแต่งเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพ และอารมณ์แก่ผู้อ่าน ดังต่อไปนี้

การใช้บุคคลวัต (personification) คือการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้มีอาการอย่างมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติในความเท่าเทียมกัน เรื่องชีวิตของฉันทลูกกระทิง กำหนดให้ ลูกกระทิงเป็นตัวเอก และเป็นผู้เล่าเรื่องทั้งหมด มีการสื่อให้เห็นถึงความรักความอ่อนโยนและความผูกพันระหว่างแม่กับลูก เช่นเดียวกับความรักระหว่างแม่กับลูกของมนุษย์ ดังเช่น ลูกกระทิง เรียกแม่กระทิงว่า “คุณแม่” และใช้สรรพนามเรียกแม่กระทิงว่า “ท่าน” ดังตัวอย่างข้อความ “ในขณะนี้แดดเริ่มอ่อนแสงลง แดดหายร้อนและไม่ส่องแสงจนเคืองนัยน์ตามากอย่างเมื่อกลางวัน คุณแม่บอกฉันว่า จวนพลบค่ำแล้วท่านพาฉันเดินเลียบอ้อมไปตามป่าละเมาะริมทุ่ง เพื่อไปพบกับฝูงซึ่งกูรับอยู่ข้างหน้าเมื่อตะกี้นี้”^{๑๓๑} หรือการที่ลูกกระทิงเรียกไก่อ่าว่า “น้ำ” ดัง

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ตัวอย่างข้อความ “น้ำไก่ป่า ฉันอยากมีเพื่อน น้ำไปกับฉันไหม ฉันจะได้คุยเล่นกับลูกๆ ของน้ำ บ้าง”^{๑๓๒}

สรุปได้ว่า ชีวิตของฉันทลูกกระทิง คือผลงานประพันธ์ของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นนวนิยายแนวธรรมชาติวิทยา โดยใช้โวหารเชิงบุคคลวิติ กำหนดให้ตัวละครเอกเป็นลูกกระทิง เป็นงานประพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ที่สมบูรณ์ไปด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่านานาพันธุ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งความหลากหลายของชนิด (Species diversity) ความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) และความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (Ecological diversity) ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศที่ปรากฏในเรื่อง ชีวิตของฉันทลูกกระทิงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะ ดังต่อไปนี้คือ ความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) คือ เกื้อกูลแบบการอิงอาศัยกันชั่วคราว (Commensalism without Continuous Contact) หมายถึงฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ประโยชน์และไม่เสียประโยชน์ ความสัมพันธ์ในลักษณะของการแข่งขันทำลาย (Antagonist) หมายถึงการอยู่ร่วมกันทั้งของสิ่งมีชีวิตทั้ง ๒ ชนิด ที่แข่งขันทำลายกัน โดยแข่งขันทำลายกันแบบการล่าเหยื่อ (Predation) เป็นการแข่งขันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งเป็นฝ่ายล่า (Predator) และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเหยื่อ (Prey) คือ ถูกล่า แบบการกระทบกระเทือน (Amensalism) เป็นการอยู่ร่วมกันที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งมีชีวิตอีกสิ่งหนึ่ง และความสัมพันธ์ในลักษณะของ ภาวะห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) หมายถึงมีความสัมพันธ์กันในทางที่เป็นอาหาร โดยมีการย่อยสลาย (Saprophytism) สิ่งมีชีวิตหนึ่งย่อยสลายอีกสิ่งมีชีวิตหนึ่งให้เน่าเปื่อยผุพัง และเรื่องชีวิตของฉันทลูกกระทิง แสดงให้เห็นถึงนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (cultural ecology) ที่สะท้อนถึงค่านิยมในการล่าสัตว์ของมนุษย์

เรื่องชีวิตของฉันทลูกกระทิง แสดงให้เห็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่เป็นไปตามกฎของ อุดุนิยาม พิชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ธรรมนิยาม” ซึ่งครอบคลุมนิยามทั้ง ๔ ข้อที่ได้กล่าวมา การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เห็นได้จากชีวิตของ “ลูกกระทิง” ที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางความรักความอบอุ่นของแม่ที่เป็นสัมผัสแรกที่เขาได้รับ ดังข้อความ “ฉันรู้สึกหนาวระริก และรู้สึกว่ามีใครมาลูบมาเลียหลังแลไหล่ของฉัน ฉันลืมตาขึ้นดู โอ นี่เป็นครั้งแรกที่ฉันลืมตาขึ้น นี่เป็นครั้งแรกที่ฉันเห็นโลกภายนอก”^{๑๓๓}

ชีวิตของลูกกระทิงที่มีแม่เคียงข้างเผชิญกับสุขและทุกข์มาโดยตลอด สุขจากการที่ได้เคียงข้างแม่ ได้พบเพื่อนสัตว์ป่า ทุกข์จากการที่ต้องวิ่งหนีการล่าจากสัตว์อื่น เช่นเสือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการล่าของมนุษย์ ซึ่งเป็นการล่าที่เกิดจาก จิตตนิยาม ฝ่ายอนุสัจจิตของมนุษย์ที่มีค่านิยมของการล่า

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

สัตว์ ในช่วงท้ายของเนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงความตระหนกตกใจ และเป็นความทุกข์อันเจ็บปวดของ ลูกกระทิงที่เขาและแม่ถูกมนุษย์ไล่ล่า และแม่กระทิงของเขาต้องจบชีวิตลงอย่างทรมาณด้วยฝีมือของ มนุษย์ ดังข้อความ

เราวิ่งต่อมาด้วยความตกใจและด้วยความกลัว อีกพักหนึ่งเราก็ได้ยินเสียงรถยนต์แล่นเลี้ยว หัวเนินขึ้นมา พวกเราพากันวิ่งหลบไปอีกทางหนึ่ง ก็พอดีไฟฉายกราดมาทางพวกเรา ไฟฉายนั้นสว่างมาก สว่างยิ่งกว่าดวงอาทิตย์ แสงสว่างทำให้เราตาพร่า มองไม่เห็นทางที่จะวิ่งต่อไป พวกเราจึงต้องหยุด เราพากันหนีเข้าไปดูทางแสงนั้นด้วยความกลัว ฉันกลัวจนตัวสั่น ฉันยืนดูแสงนั้นนิ่งอยู่ประเดี๋ยวเท่านั้น ฉันก็ได้ยินเสียงฟ้าผ่าซุ่มๆ กันหลายครั้งดังปังๆ แล้วฉันก็เห็นแม่ของฉันล้มลง กระทิงตัวอื่นๆ อีกตัวหรือสองตัวก็ล้มลง ฉันเห็นแม่ของฉันตื่นอยู่พักหนึ่ง แล้วฉันก็ได้ยินเสียงฟ้าผ่าอีกสองครั้ง ปังๆ ฉันเห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นรอบๆ ตัวฉัน ฉันตกใจจึงวิ่งหนีไปตามลำพัง กระทิงตัวอื่นๆ ก็วิ่งหนีกระจัดกระจายไปตัวละทางสองทาง ฉันวิ่งหนีออกมาหน่อย ฉันหนีแล้วไปดู ฉันก็เห็นแม่ของฉันวิ่งเขยอกตามฉันมา แล้วฉันก็ได้ยินเสียงฟ้าผ่าปังอีกครั้ง แม่ของฉันล้มฮวบอีกครั้งหนึ่ง แล้วก็ผุดลุกขึ้นวิ่งตามฉันมาอีก วิ่งมาพอกลับกอไม้แสงไฟฉายก็ไม่ถูกตัวเราอีก เราได้ยินเสียงรถยนต์ตามเรามา เราได้ยินเสียงคำรามแรงของรถยนต์ เรากลัวมาก แม่ของฉันจึงพาฉันวิ่งเข้าป่ารกหลบเข้าป่าที่บีบต่อไป แม่ของฉันคงบาดเจ็บมาก วิ่งหกล้มหกลุกตามฉันมา วิ่งต่อมาอีกจนกระทั่งเราไม่ได้ยินเสียงคำรามของรถยนต์ แม่ฉันหยุดยืนนิ่ง หอบตัวสั่น เลือดสีแดงๆ ไหลออกมาที่จมูกและปากอย่างน่าสงสาร ฉันรีบเดินกลับไปหาแม่ แม่ฉันล้มลงบนพื้นดิน ฉันเดินเข้าไปใกล้ ฉันเลียแม่ของฉันด้วยความรักความสงสารแม่^{๑๓๔}

คำพูดของแม่กระทิงก่อนเสียชีวิต แสดงให้เห็นถึงการยอมรับและการกล้าเผชิญกับความตายอย่างมีสติ ไม่ประมาท ดังข้อความ

แม่ยกหัวขึ้นเลียฉัน เลือดที่ปากของแม่เลอะตามตัวของฉันแดงไปหมด แล้วแม่ก็บอกกับฉันว่า ลูกรักของแม่ ลูกจงรีบหนีต่อไป แม่ไปกับเจ้าต่อไปไม่ไหวอีกแล้ว ต่อจากนี้ไปเจ้าจะต้องต่อสู้ความโหดร้ายของโลกตามลำพังของเจ้าต่อไป เจ้าโตมากแล้ว เจ้าไม่ต้องตีนมแม่ต่อไปอีก เจ้ากินไปไม่เลี้ยงชีวิตของเจ้าได้แล้ว เจ้าต้องพยายามตามกลิ่นตามหาฝูงของเจ้าต่อไป หากเจ้าไม่พบฝูงเดิม เจ้าต้องพยายามหาฝูงกระทิงอื่นอยู่ต่อไป อายุเจ้ายังน้อย เขาของเจ้าเพิ่งเริ่มงอก แต่อีกสองสามฤดูฝนเจ้าก็จะมีเขาแหลมและยาว ต่อจากนั้นเจ้าก็จะมีอาวุธป้องกันตัว แต่เจ้ามีอาวุธสั้น สัตว์ร้ายสองขามันมีอาวุธยาว มันฆ่าสัตว์อื่นๆ ได้ในระยะไกลๆ ฉะนั้น เจ้าจะต่อสู้และ

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๔ - ๓๗๕.

ป้องกันตัวได้ยาก เจ้าจะรอดชีวิตอยู่ได้นานก็ต่อเมื่อเจ้ารู้จักหลีกเลี่ยงหนีไปเสียให้ไกลแสนไกลจาก
สัตว์ร้ายสองขาพวกนั้น^{๑๓๕}

กฎธรรมดาโลกที่ไม่มีใครหนีพ้น ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงไม่เที่ยง ชีวิตของลูกกระทิงเป็น
แบบอย่างของการไม่ย่อท้อต่อปัญหาที่เกิดขึ้น แม้ว่าเขาและแม่ พร้อมด้วยสัตว์ป่าอื่นๆ จะได้รับความ
อวยุติธรรมจากมนุษย์ ดังที่ลูกกระทิงเล่าว่า

ฉันไม่อยากจากแม่ของฉันไป แต่เมื่อแม่ของฉันไม่มีวันที่จะฟื้นขึ้นมาได้อีก ฉันก็ต้องละทิ้งจาก
ไปเพื่อติดตามฝูงของฉัน ฉันรู้สึกว่าโลกนี้อ่างว้างเปล่าเปลี่ยวเต็มที ฉันรู้สึกว่าฉันต้องพึ่งตัวของ
ฉันเอง ฉันจะหวังพึ่งใครอีกไม่ได้ ฉันเข้าไปใกล้แม่ของฉัน ฉันเอาเท้าเหยียบแม่ของฉันเพื่อล่าลา ฉัน
ดูเต้านมของแม่ที่ฉันรักที่สุด เต้านมที่เคยให้กำลัง ให้ความเติบโตแก่ฉัน แล้วฉันก็เดินออกไป
ทางทิศที่นกเค้าแมวบอก เพื่อติดตามกลิ่นฝูงของฉันต่อไป ลาก่อนแม่ที่รักของฉัน ลาก่อน
เต้านมที่ฉันเคยดูเคยกิน ต่อจากนี้ไป ฉันจะไม่เป็นลูกกระทิงน้อยอีกแล้ว แต่ฉันจะต้องเติบโต
ขึ้นเป็นกระทิงหนุ่มที่กินหญ้า กินใบไม้ กินลูกไม้ป่า เพื่อให้เขาฉันงอกเร็วขึ้น และต้องอาศัย
ความเร็วของหูตาจมูกของฉันหลบหลีกศัตรูเพื่อรักษาชีวิตของตนเอง^{๑๓๖}

การสอนให้ลูกยอมรับในความจริง และสอนให้ลูกพึ่งตนเองของแม่กระทิง เป็นการสอนที่
วางรากฐานของจิตใจไม่ให้อ่อนแอ ไม่ประมาท เป็นการเตรียมการที่รอบคอบ การพึ่งตนเองเป็นหลัก
ของธรรมชาติ ในพระพุทธรูปกล่าวถึง การพึ่งตนเอง ไว้ใน นาถกรณธรรม^{๑๓๗} สรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นผู้มีความคิด คือดำเนินชีวิตโดยสุจริต ๒. เป็นพหูสูต คือเป็นผู้ฟังมาก ๓. เป็นผู้มีความดี
๔. เป็นผู้ว่าง่าย อวดทน รับฟังคำพราเสอน ๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงาน ๖. เป็นผู้เคร่งครัด
ชอบศึกษาหาความรู้ รักในพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ๗. เป็นผู้สันโดษ พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ๘. เป็นผู้มีความ
เพียรในการทำดี ๙. เป็นผู้มีความดี มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน ๑๐. เป็นผู้มีความปัญญา

การรู้จักของสัตว์ต่างๆ ในเรื่อง ชีวิตของฉันลูกกระทิง เป็นอุทาหรณ์ที่แสดงให้เห็นมนุษย์ได้
เกิดนิเวศสำนึก เห็นความสำคัญของสัตว์ป่าและป่าไม้ แต่อย่างไรก็ตามเป็นความจริงเชิงประจักษ์ที่
ปรากฏให้เห็น ณ ปัจจุบัน ก็คือพื้นที่ป่าไม้ได้สูญหายไปจากประเทศไทยเป็นจำนวนมาก สัตว์ป่า
บางชนิดสูญพันธุ์ และใกล้สูญพันธุ์ สัตว์ป่าหลายชนิดเป็นสินค้าลักลอบส่งออกต่างประเทศ トラบได้ก็
ตามที่ จิตตนิยาม ฝ่ายกุศลจิตไม่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ระบบนิเวศก็คงอยู่ในภาวะที่ขาดสมดุล
ต่อไป สืบ นาคะเสถียร ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕ - ๓๗๖.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๗ - ๓๗๘.

^{๑๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๓๔๕/ ๓๕๙ - ๓๖๑.

โสภณี่ต้องขายตัวเพื่อแลกกับเงิน แต่สัตว์ป่าต้องถูกแลกด้วยชีวิต เพื่อตอบสนองความอยากของคนบางคน มนุษยธรรมแล้วหรือ สัตว์ป่าต้องสละแม้กระทั่งชีวิต แล้วเมื่อไรที่มนุษย์สมมุติตัวเองว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ จะยอมเสียสละความอยากที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความอยุติธรรมเอาเปรียบ และทำลายสิทธิในชีวิตของผู้อื่น^{๑๓๘}

๔.๑๔ สรุป

ผู้วิจัยได้กำหนดแนวการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ไว้สรุปได้ดังนี้ คือ ใช้แนวคิดหลักเรื่องระบบนิเวศ ตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา และแนวคิดเรื่องระบบนิเวศในนิเวศวิทยาเป็นส่วนประกอบ สำหรับขั้นตอนในการวิจารณ์นั้นประกอบด้วยการปฏิบัติศัสนวรรณคดีเพื่อศึกษาและนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องที่จะนำมาวิจารณ์ จากนั้นจึงวิจารณ์เนื้อหาในวรรณคดีเพื่อหา “นัยสำคัญทางนิเวศ” ที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ โดยอาศัยการตีความจากการใช้ภาษาในวรรณคดีที่มีปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่อง วรรณคดีที่นำมาใช้ในการวิจารณ์เป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งหมด ๑๑ เรื่อง มีผลของการวิจารณ์ดังนี้

วรรณคดีทุกเรื่องที่จะนำมาวิจารณ์มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ และเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปอย่างผสมผสาน โดยวรรณคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับอุดมคติซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่หมายถึงสิ่งมีชีวิตอย่างชัดเจน คือเรื่อง “โคลงทวารวดี” เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้ มีการใช้อุปมาประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูมิอากาศ แผ่นดิน แผ่นฟ้า และฤดูกาล เป็นโครงเรื่องของการประพันธ์ โดยเริ่มต้นจากเดือนห้าที่อากาศร้อนจัด และดำเนินเรื่องต่อไปจนครบสิบสองเดือน ส่วนวรรณคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับพีชนิยามซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่หมายถึงการถ่ายทอดทางพันธุกรรม และสิ่งมีชีวิตต่างๆ อย่างชัดเจนคือ เรื่อง “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้ มีการใช้อุปมาประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิต ที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิต โดยมีการกล่าวถึงสัตว์ป่ามากกว่า ๗๗ ชนิด ปลาน้ำจืดมากกว่า ๕๐ ชนิด นกมากกว่า ๗๐ ชนิด พืช มากกว่า ๑๖๐ ชนิด และยังกล่าวถึงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น นาก จระเข้ เต่า ตะพาบน้ำ หอยน้ำจืด รวมทั้ง สาหร่าย จอก และเห่น รองลงมาอีกเรื่องหนึ่งคือ “สัตวาภิธาน” ที่มีการกล่าวถึง สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า สัตว์มีเท้ามากกว่าสี่เท้า

ในส่วนของจิตตนิยามซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่หมายถึงการทำงานของจิตประกอบด้วยจิตฝ่ายดีและจิตฝ่ายเลวนั้น จิตตนิยามว่า มีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายเลว ซึ่งจะยังผลไปสู่กฎธรรมชาติข้อที่ ๔

^{๑๓๘} สืบ นาคะเสถียร, “สัตว์ป่าสูญพันธุ์เพราะใคร” ตะโกนก้องจากพงไพร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร: สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๘), หน้า ๕๒.

คือ กรรมนิยาม คือก่อให้เกิดการกระทำและเห็นผลแห่งการกระทำนั้นๆ ต่อไป จิตตนิยามกับแนวคิดทางระบบนิเวศ มีความต่างกันในส่วนที่ ระบบนิเวศมององค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนสิ่งมีชีวิตเฉพาะในด้านรูปธรรม กล่าวคือมองในด้านคุณประโยชน์ การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์และการพิทักษ์ เพื่อให้ได้การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่ยาวนาน ส่วนที่มีความใกล้เคียงกับจิตตนิยามคือ แนวคิดแบบนิเวศวิทยาเชิงลึก ซึ่งมองสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตว่า เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง จิตตนิยามฝ่ายกุศลจิตมีผลต่อการรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะแม้เป็นเพียงการคิดดี คิดในกุศลธรรม แต่ยังไม่ถึงขั้นลงมือกระทำก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระจุนทะไว้ตอนหนึ่งว่า

จุนทะ เรากล่าวว่า แม้จิตตูปาทกก็มีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการกระทำด้วยกาย และพูดด้วยวาจา เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายควรมีความคิดว่า ชนเหล่าอื่นจักเบียดเบียนกัน ในเรื่องนี้ เราจักไม่เบียดเบียนกัน. ชนเหล่าอื่นจักฆ่าสัตว์ เราทั้งหลายจักเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เธอทั้งหลายควรมีความคิดว่า ชนเหล่าอื่นจักยึดติด ถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ยาก ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ง่าย จุนทะ ทางที่ขรุขระจะพึงมีทางที่ราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง อนึ่ง ทำน้ำที่ขรุขระจะพึงมีทำน้ำที่ราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง แม้ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้นเหมือนกัน...^{๑๓๙}

วรรณคดีเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แสดงให้เห็นถึง จิตตนิยามฝ่าย กุศลจิตของชาวสุโขทัยและผู้ปกครองบ้านเมืองที่ส่งผลต่อการรักษาภาวะสมดุลของระบบนิเวศของเมืองสุโขทัย เนื้อหาที่กล่าวถึงธรรมชาติ สัตว์ป่า และพรรณไม้ที่สวยงามใน “ภาพย่นโคลงประพาสธารทองแดง” นอกจากจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงประวัติทางนิเวศวิทยาของสังคมในยุคนั้นแล้วยังเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงจิตตนิยามฝ่ายกุศลจิต ของคนในยุคนั้นรวมทั้งกวีผู้ทรงพระนิพนธ์เนื้อเรื่องว่าเป็นผู้มีเมตตา ไม่เบียดเบียนสัตว์ และเข้าใจในธรรมชาติ จิตตนิยาม ฝ่ายกุศลจิตของครอบครัวปราณีและประนอมในเรื่องนกกางเขน ทำให้ระบบนิเวศบ้านสวน มีความร่มรื่น ทุกชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศบ้านสวนดังกล่าวมีความสุข ดังเช่น ครอบครัวของนกกางเขน ในทางตรงกันข้าม จิตตนิยามฝ่าย อกุศลจิตของท้าวพรหมทัต แห่งกรุงพาราณสี ในเรื่อง “พระจันทกนิรี คำฉันท์” ยังผลให้เกิดการทำร้ายชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศของป่าหิมพานต์ เพียงเพื่อสนองพระประสงค์ของท้าวพรหมทัตที่ทรงต้องการแย่งชิงพระนางจันทาไปจากพระจันทกนิรีเพื่อนำไปเป็นชายาของพระองค์ จิตอันประกอบด้วยตัณหาของท้าวพรหมทัตเป็นความทะยานอยาก ความร่ำรอน ความปรารถนา ความอยากได้เพื่อเอาตัวที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน ใน ขุททกนิกาย ธรรมบท ตัณหาบรรค มีข้อความว่า

^{๑๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๘๔ - ๘๕/ ๗๕.

ตัณหาย่อมเจริญแก่ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร้อนไปมา เหมือนวานรที่ต้องการผลไม้ เทียวเร่ร้อนในป่า ฉะนั้น ตัณหาที่เลวทรามซ่านไปในโลกนี้ ครอบงำบุคคลใดไว้ได้ ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น เหมือนหญ้าคุมบางที่ถูกฝนตรกรดแล้ว เจริญงอกงามขึ้นฉะนั้น^{๑๔๐}

วรรณคดีทุกเรื่องที่น่ามาวิจารณ์มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลักกรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่หมายถึงการกระทำของมนุษย์ และผลที่ได้รับจากการกระทำนั้นๆ โดยสิ่งที่จะส่งผลให้การกระทำเกิดขึ้นเร็ว หรือช้าขึ้นอยู่กับส่วนประกอบของ วิบัติ ๔ และ สมบัติ ๔ วรรณคดีเรื่องโคลงทวาทศมาสเป็นตัวอย่างของกุศลกกรรมที่เกิดจากการทำดีของมนุษย์ ด้วยการปรับชีวิตของตนเองให้เข้ากับธรรมชาติซึ่งหมายถึงระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมของอากาศและภูมิประเทศ จนก่อให้เกิดนิเวศทางวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตและประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา เช่น พิธีแรกนา ประเพณีแข่งเรือในฤดูน้ำหลาก เรื่องนกนางเขนแสดงให้เห็นถึง ผลแห่งกุศลกกรรมของสมาชิกในบ้านปราณี และประนอนที่จัดระบบนิเวศบ้านสวนให้เป็นธรรมชาติ จนทำให้บรรดานกนานาชนิดมาอาศัยเป็นที่ทำมาหากิน และทำรังอยู่อาศัย ในทุกเรื่องของวรรณคดีเป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่สะท้อนให้เห็นความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งเกิดจากกรรมนิยามฝ่ายกุศลกกรรมของคนในยุคหนึ่งๆ ในขณะเดียวกันพฤติกรรมการล่าทำลายชีวิตของพระจันทกนิรีในป่าหิมพานต์ในเรื่องพระจันทกนิรีคำฉันท์ พฤติกรรมการสังล่ากระปือ การหักไม้ทำลายป่า การเผาป่า และการสังหารชีวิตขุนไกรของสมเด็จพระพันวษา ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พฤติกรรมในการไล่ล่าสัตว์ป่า เช่น แก้ง กวาง ละมั่ง กระตัง ในเรื่องชีวิตของฉันทลูกกระตัง สะท้อนให้เห็นถึงผลของกรรมปัจจุบันในขณะนั้น คือ สัตว์ป่าถูกฆ่าทำลาย และผลกรรมในอนาคตซึ่งมาเป็นปัจจุบันของสมัยปัจจุบันนี้ก็คือ สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว สัตว์ป่าบางชนิดกลายเป็นสัตว์ป่าที่หายาก ป่าไม้ถูกทำลาย และความสมดุลของระบบนิเวศลดลง กรรมชั่วหรืออกุศลกกรรมทั้งหลายล้วนมาจาก โลภะ โทสะ และโมหะ ของมนุษย์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแนวทางของการดับกรรมไว้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือกรรมเก่า การที่บุคคลกระทำทางกาย วาจา และใจ คือกรรมใหม่ ส่วนอริยมรรค ๘ คือทางแห่งการดับกรรม ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค กัมมณีโรธสูตร มีข้อความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว กรรมเก่า เป็นอย่างไร คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็น กรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่งสำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่งสำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็น

^{๑๔๐} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/ ๓๔ - ๓๕/ ๑๓๗ - ๑๓๘.

กรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี่เราเรียกว่า กรรมเก่า กรรมใหม่ เป็นอย่างไร คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ นี่เราเรียกว่า กรรมใหม่ ความดับกรรม เป็นอย่างไร คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมได้ นี่ เรา เรียกว่า ความดับกรรม ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม อะไรบ้าง ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี่เราเรียกว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม^{๑๔๑}

วรรณคดีทุกเรื่องที่น่ามาวิจารณ์มีนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลักธรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ระบบนิเวศตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเมืองชายทะเลปริมณฑล สู่มืองชายทะเลฝั่งตะวันออก เช่น ชลบุรี และ ระยอง ที่กวีได้บรรยายไว้ในนิราศเมืองแกลง เป็นพื้นที่ป่าสีเขียว อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์ทะเล เมื่อเปรียบเทียบกับระบบนิเวศที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึง ความผันแปรของวัตถุ ตามกฎของอุตุนิยามที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยง แสดงถึงจิตตนิยาม และกรรมนิยามของมนุษย์ที่มีส่วนในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศ ดังเช่นระบบการทำประมงพื้นบ้านที่ปรากฏในเนื้อเรื่องของนิราศเมืองแกลงเปลี่ยนแปลงไปสู่การทำประมงอวนลากที่ทำลายระบบนิเวศของท้องทะเล และสร้างความทุกข์ให้แก่ชาวประมงพื้นบ้าน เรื่องชีวิตของฉันทลูกกระทิงแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมนิยามที่เป็นเหตุเป็นผลอันมาจากเหตุปัจจัยของนิยามข้ออื่นๆที่รวมอยู่ด้วยกัน มีความครอบคลุมตั้งแต่อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยาม กล่าวคือเริ่มตั้งแต่การเกิดของลูกกระทิง ชีวิตที่เป็นสุขและทุกขอยู่ท่ามกลาง ภูมิอากาศ หนองน้ำลำธาร ความล่องผ่านแห่งกาลเวลา และฤดูกาล สัมพันธภาพทั้งแบบเกื้อกูลและการแข่งขันทำลายของสิ่งมีชีวิตรอบข้าง และสัมพันธภาพแห่งการไล่ล่าอันเกิดจากจิตตนิยาม และกรรมนิยามอันโหดร้ายของมนุษย์ จนทำให้ลูกกระทิงต้องสูญเสียแม่กระทิงอันเป็นที่รักไป และผลักดันให้เขาต้องสู้ชีวิตต่อไป ด้วยความเป็นเหตุเป็นผลตามเหตุปัจจัย ตามหลักของธรรมนิยาม มนุษย์จึงควรอยู่กับธรรมชาติอย่างประนีประนอม มองสรรพสิ่งอย่างเป็นมิตร เพื่อคงความมีศีลธรรมของมนุษยชาติไว้ดูแลโลกให้สงบสุขร่มเย็น ด้วยการทำสิ่งที่มีประโยชน์ในฐานะที่มนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ทำให้โลกอยู่ด้วยกันอย่างไม่สงบสุขไว้ ดังข้อความใน โลกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่มีความสุข ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. โลภธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่

^{๑๔๑} ส.สพ. ๑๘/ ๑๔๖/ ๑๗๙.

ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ๒. โทสธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ๓. โมหธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ฯลฯ ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า โลภะ โทสะ และ โมหะ เกิดขึ้นภายในตน ย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม ดุจขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น^{๑๔๒}

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศจึงเป็นการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ ที่แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในวรรณคดีที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา และเป็นอีกวิถีทางหนึ่งที่จะทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดี ในฐานะที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยปลูกจิตสำนึกให้มนุษย์เกิด “นิเวศสำนึก” คือเกิดความตระหนัก และเห็นในความสำคัญของระบบนิเวศอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

^{๑๔๒} ส.ส. ๑๕/๑๓๔/ ๑๖๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเรื่อง “การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ” ไว้ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ และจากผลของการวิจัย สรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดี

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า วรรณคดีคือวรรณกรรมที่ใช้เชิงชั้นของวรรณศิลป์ด้วยวิธีการแต่งอันผสมกลมกลืนกับเนื้อหาที่นำเสนอ อย่างไรก็ตามแม้ว่าวรรณคดีจะเป็นงานเขียนที่ใช้ชั้นเชิงของวรรณศิลป์ แต่วรรณคดีก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการวิจารณ์ทั้งนี้เพราะการวิจารณ์วรรณคดีคือการอธิบายให้ผู้ผู้อ่านบทวิจารณ์ได้ทราบว่วรรณคดีเรื่องที่วิจารณ์นั้นมีลักษณะอย่างไร และมีคุณค่าอย่างไร การวิจารณ์ลักษณะของวรรณคดีช่วยให้เกิดความเข้าใจ มองเห็นความงาม ความไพเราะ และมุมมองพิเศษที่เป็นจุดเด่นของวรรณคดีเรื่องนั้น ส่วนการวิจารณ์คุณค่าเป็นการวินิจฉัยด้วยความคิดแห่งความเป็นปัจเจกของผู้วิจารณ์แต่ละคน ในวรรณคดีเรื่องเดียวกันผู้วิจารณ์แต่ละคนอาจวินิจฉัยต่างกันได้ ทั้งนี้ผู้วิจารณ์ที่ดีจะต้องวิจารณ์โดยปราศจากอคติทั้งปวง โดยในการวิจารณ์วรรณคดีนั้นผู้วิจารณ์จะต้องศึกษาหาความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการวิจารณ์ จากนั้นจะต้องศึกษาวรรณคดีที่จะวิจารณ์และวิเคราะห์ลักษณะรายละเอียดของวรรณคดีที่จะวิจารณ์ให้ได้ก่อน แล้วจึงวิจารณ์เนื้อหาสาระของวรรณคดี พร้อมทั้งวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนั้นๆ ด้วย การวิจารณ์วรรณคดีในปัจจุบันมีการวิจารณ์กันอยู่หลายแนว การวิจารณ์วรรณคดีมีประโยชน์ต่อนักเขียนในการที่จะได้พัฒนาการเขียนของตนให้ดียิ่งขึ้นและในขณะเดียวกันก็ช่วยประชาสัมพันธ์งานเขียนอีกด้วย นอกจากนี้แล้วการวิจารณ์วรรณคดียังมีประโยชน์ต่อผู้วิจารณ์วรรณคดีเอง คือได้พัฒนาความรู้ และได้บริหารความคิดที่เป็นของตนเอง

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงนิเวศคือ การวิจารณ์วรรณคดีที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยอาจนำศาสตร์ด้านอื่นๆ มาบูรณาการร่วมกันในการวิจารณ์ก็ได้ จากนั้นจึงศึกษาภาษากับศิลปะในการใช้ภาษาของกวีที่นำเสนอเพื่อสื่อให้เห็นถึงจินตนาการอันก่อให้เกิดนิเวศสำนึก เรื่องของการใช้ภาษาในวรรณคดีจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องใช้ภาษาเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและระบบนิเวศนั้น การใช้ภาษาในวรรณคดี มีปรากฏในลักษณะของการสรรคำ และการใช้โวหารหรือที่เรียกว่าภาพพจน์

๕.๑.๒ แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

๕.๑.๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับระบบนิเวศ

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ระบบนิเวศคือระบบของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิตและสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีการถ่ายทอดหมุนเวียนแร่ธาตุสารอาหาร และพลังงานที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ องค์ประกอบของระบบนิเวศประกอบด้วยสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต โดยสิ่งที่มีชีวิตประกอบด้วยผู้ผลิตและผู้บริโภค ในส่วนของผู้ผลิตนั้นสามารถสังเคราะห์สร้างอาหารตัวเองได้แก่พืชสีเขียวทุกชนิดและแบคทีเรียบางชนิด ในส่วนของผู้บริโภคมีทั้งพวกที่กินพืชเป็นอาหารและพวกที่กินทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหาร ส่วนสิ่งที่ไม่มีชีวิตมี ๒ ประเภทคือ ประเภทที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่น อุณหภูมิ แสงแดด น้ำ อากาศ และประเภทที่มีลักษณะทางเคมี เช่น ไนโตรเจน ออกซิเจน ระบบนิเวศมีความสำคัญเพราะต้องมีบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดพลังงานและบทบาทในการหมุนเวียนของธาตุอาหาร การหมุนเวียนของธาตุอาหารที่เป็นวัฏจักรทำให้ปริมาณของสารในธรรมชาติมีอยู่อย่างไม่หมดสิ้น พอเพียงกับความต้องการของสิ่งมีชีวิตก่อให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศอาจจำแนกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ ก่อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Symbiosis) แข่งขันทำลาย (Antagonist) ภาวะปรสิต (Parasitism) และภาวะห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) จะเห็นได้ว่าทั้งสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และธรรมชาติล้วนมีความสัมพันธ์กัน โดยมีนิเวศวิทยาเป็นรากฐานของความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ระบบนิเวศควรอยู่ในภาวะที่สมดุลเพราะความสมดุลในระบบนิเวศเป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีครบถ้วนและได้สัดส่วนกัน รวมทั้งมีการทำงานตามหน้าที่ เมื่อใดก็ตามที่เกิดการขาดความสมดุลในระบบนิเวศซึ่งหมายถึงระบบนิเวศสูญเสียความสมดุล โดยที่การสูญเสียนั้นอาจมาจากธรรมชาติหรือจากมนุษย์ ความเดือดร้อนย่อมมีต่อสรรพสิ่งบนผืนโลก ดังนั้นจึงมีผู้พยายามที่จะรักษาความสมดุลของระบบนิเวศให้คงอยู่ อาร์น แนสส์ (Arne Naess) คือผู้ให้กำเนิดนิเวศวิทยาแนวลึก แนวคิดหลักของนิเวศวิทยาแนวลึกคือ สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีคุณค่าในตัวของตัวเอง โดยคุณค่านั้นขึ้นอยู่กับความต้องการ และความจำเป็นของแต่ละสิ่งที่ไม่อาจซึ่งตวงวัดให้ออกมาเป็นปริมาณได้

๕.๑.๒.๒ แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบนิเวศที่เป็นป่าไม้ นับตั้งแต่การประสูติ ณ สวนลุมพินีวันภายใต้ต้นสาละไปจนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน รวมทั้งอารามและสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม ส่วนใหญ่จะแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ พระพุทธเจ้าทรงใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตเป็นเนื้อหาและเป็นสื่อในการสอน ซึ่งช่วยให้พระภิกษุสงฆ์หรือผู้ฟังอื่นๆ เกิดความเข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริง รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหา พระพุทธองค์ทรงใช้ธรรมชาติเป็นสื่ออุปกรณ์ในการให้ข้อมูลและความรู้โดยตรง รวมทั้งเป็นสื่อบริบทเพื่อสนับสนุนการสอน อันได้แก่สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ในพระธรรมวินัยที่แสดงให้เห็นว่า ทรงเห็นความสำคัญของสรรพสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตในระบบนิเวศทั้งพืช สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิต โดยทรงเอื้อเพื่อและไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมกัน

นิยาม ๕ คือกฎแห่งธรรมชาติ ๕ อย่างประกอบด้วย อุดุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม อุดุนิยามคือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล และความผันแปรของวัตถุ เช่น ฝนตก อุณหภูมิ การหุบบานของดอกไม้ เป็นต้น พีชนิยามคือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของพันธุกรรม และสิ่งมีชีวิต จิตตนิยามคือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี หากการทำงานของจิตเป็นกุศลก็จะเป็นพลังให้ทำความดี แต่หากการทำงานของจิตเป็นอกุศลก็จะชักนำให้ทำในสิ่งที่ชั่ว กรรมนิยามคือกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ตามเจตน์จำนงและผลที่ได้รับจากการกระทำนั้นๆ โดยสิ่งที่จะส่งผลของการกระทำเกิดขึ้นเร็ว หรือช้าขึ้นอยู่กับส่วนประกอบของ วิบัติ ๔ และสมบัติ ๔ ธรรมนิยาม เป็นกฎธรรมชาติที่ไม่มีกล่าวถึงในระบบนิเวศ เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อมีความครอบคลุมกฎธรรมชาติทุกข้อที่กล่าวมา

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบนิยาม ๕ กับระบบนิเวศพบว่า “อุดุนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ดิน น้ำ และความผันแปรของวัตถุ มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งไม่มีชีวิต การทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศและอุดุนิยาม ช่วยให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุขไม่คับแคบเป็นทุกข์ “พีชนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับ เรื่องพันธุกรรม มีส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับพันธุกรรม การทำความเข้าใจเรื่องของระบบนิเวศและ พีชนิยาม ช่วยให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข เข้าใจ และยอมรับในความเป็นจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นจริงเรื่องพันธุกรรม “จิตตนิยาม” คือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี จิตตนิยามมีความ

เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในด้าน “นิเวศสำนึก” ของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ “กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ อันประกอบด้วยเจตนา รวมทั้งผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น กรรมนิยามมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ กล่าวคือเป็นผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของภาวะสมดุลของระบบนิเวศและภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ “กรรมนิยาม” คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุผลแก่กันของทุกสิ่ง ตามกฎของนิยามทุกข้อที่กล่าวมา

๕.๑.๓ การวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าวรรณคดีที่นำมาวิจารณ์ มีนัยสำคัญทางนิเวศ ที่เป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนาเรื่องนิยาม ๕ ทั้ง ๑๑ เรื่อง โดยการแสดงนัยสำคัญทางนิเวศตามหลักนิยาม ๕ นั้น มีลักษณะที่เป็นไปอย่างผสมผสานกันทั้ง ๕ นิยาม

วรรณคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับ “อุตุนิยาม” อย่างชัดเจน คือ “โคลงทวาทศมาส” เนื่องจากมีการใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศในส่วนที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูมิอากาศ แผ่นดิน แผ่นฟ้า และฤดูกาลเป็นโครงเรื่องของการประพันธ์ โดยเริ่มต้นจากเดือนห้าที่อากาศร้อนจัด และดำเนินเรื่องต่อไปจนครบสิบสองเดือน

วรรณคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับ “พีชนิยาม” อย่างชัดเจน คือ “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” และ “สัตวาภิธาน” โดย “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” มีการใช้องค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีชีวิต ที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิต ด้วยการกล่าวถึงสัตว์ป่ามากกว่า ๗๗ ชนิด ปลาน้ำจืดมากกว่า ๕๐ ชนิด นกมากกว่า ๗๐ ชนิด พืชมากกว่า ๑๖๐ ชนิด และยังกล่าวถึงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น นาก จระเข้ เต่า ตะพาบน้ำ หอยน้ำจืด รวมทั้ง สหรัย จอก และแห่น ส่วนวรรณคดีเรื่อง “สัตวาภิธาน” มีการกล่าวถึงสัตว์ต่างๆ โดยแยกออกเป็น สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า สัตว์มีเท้ามากกว่าสี่เท้า

วรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึง “จิตตนิยาม” อย่างชัดเจน มีหลายเรื่อง คือ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง พระจันทกินรี คำฉันท์ มหาภิลาทร และนกกางเขน โดยวรรณคดีเรื่อง “ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” แสดงให้เห็นถึง จิตตนิยาม ฝ่าย กุศลจิตของชาวสุโขทัยและผู้ปกครองบ้านเมืองที่ส่งผลต่อการรักษาภาวะสมดุลของระบบนิเวศของเมืองสุโขทัย “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” มีเนื้อหาที่กล่าวถึงธรรมชาติ สัตว์ป่า และพรรณไม้ที่สวยงาม ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงประวัติทางนิเวศวิทยาของสังคมในยุคนั้นแล้วยังเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึง จิตตนิยาม ฝ่ายกุศลจิต ของคนในยุคนั้นรวมทั้งกวีผู้ทรงพระนิพนธ์เนื้อเรื่องว่า ทรงเป็นผู้มีเมตตา ไม่เบียดเบียนสัตว์ และทรงเข้าใจในธรรมชาติ เรื่อง “นกกางเขน” แสดงให้เห็นถึง จิตตนิยาม ฝ่ายกุศลจิตของครอบครัวปราณีและประนอม ที่ส่งผลให้ระบบนิเวศบ้านสวนมีความร่มรื่น และทุกชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศบ้านสวนดังกล่าวมีความสุข ในทาง

ตรงกันข้าม เรื่อง “พระจันทินรี คำฉันท” แสดงให้เห็นถึงจิตตนิยามฝ่ายอกุศลจิตของท้าวพรหมทัต แห่งกรุงพาราณสีที่ส่งผลให้เกิดการทำร้ายชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศของป่าหิมพานต์ เพียงเพื่อสนอง พระประสงค์ของท้าวพรหมทัตที่ทรงต้องการแย่งชิงพระนางจันทาไปจากพระจันทินรีเพื่อนำไปเป็น ชายาของพระองค์ เรื่อง “มหากบิลวานร” แสดงให้เห็นถึงจิตตนิยาม ทั้งฝ่ายกุศลจิตและฝ่ายอกุศลจิต ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน กล่าวคือ กุศลจิตของพญาวานรที่แสดงคุณธรรมของความเป็นผู้นำที่ ประกอบด้วยสติปัญญา พละกำลัง ความสามารถ และความเสียสละ ด้วยการปกป้องช่วยเหลือบริวาร ลิงให้รอดพ้นจากภัยอันตรายอันเกิดจากการคุกคามของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันวรรณคดีเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึง อกุศลจิต ของพระเจ้าพรหมทัต ที่มีค่านิยมในการล่าสัตว์ ความละโมภเบียดเบียนแข่งขัน ทำลาย แย่งชิง แม้กระทั่งมะม่วงในป่า

วรรณคดีที่นำมาวิจารณ์ทุกเรื่องมีนัยสำคัญทางนิเวศที่สะท้อนให้เห็นความสมดุล ของระบบนิเวศซึ่งเกิดจากกรรมนิยามฝ่ายอกุศลกรรมของคนในยุคหนึ่งๆ ส่วนวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึง “กรรมนิยาม” ฝ่ายกุศลกรรมอย่างชัดเจนคือเรื่องโคลงทวาทศมาส นกกางเขน พระจันทินรี คำฉันท และชีวิตของฉันทลูกกระทิง โดย “โคลงทวาทศมาส” เป็นตัวอย่างของกุศลกรรมที่เกิดจากการทำดีของ มนุษย์ ด้วยการปรับชีวิตของตนเองให้เข้ากับธรรมชาติซึ่งหมายถึงระบบนิเวศ สภาพแวดล้อมของ อากาศและภูมิประเทศ จนก่อให้เกิดนิเวศทางวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตและประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา เช่น พิธีแรกนาและประเพณีแข่งเรือในฤดูน้ำหลาก เรื่อง “นกกางเขน” แสดงให้เห็นถึงผลแห่ง กุศลกรรมของสมาชิกในบ้านปราณีและประนอนที่จัดระบบนิเวศบ้านสวนให้เป็นธรรมชาติ จนทำให้ บรรดานกนานาชนิดมาอาศัยเป็นที่ทำมาหากินและทำรังอยู่อาศัย ในขณะที่เดียวกันวรรณคดีก็แสดงให้เห็นถึงกรรมนิยามฝ่ายอกุศลกรรมว่า มนุษย์คือผู้ทำลายองค์ประกอบของระบบนิเวศอย่างชัดเจน ดังเช่น พฤติกรรมการล่าทำลายชีวิตของพระจันทินรีในป่าหิมพานต์ ในเรื่อง “พระจันทินรี คำฉันท” พฤติกรรมการล่ากระทิง การตัดไม้ทำลายป่า การเผาป่าและการสังหารชีวิตขุนไกร ของสมเด็จพระพันวษา ในเสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” พฤติกรรมในการไล่ล่าสัตว์ป่า เช่น เก้ง กวาง ละมั่ง กระทิง ในเรื่อง “ชีวิตของฉันท ลูกกระทิง” สะท้อนให้เห็นถึงผลของกรรมปัจจุบันใน ขณะนั้นคือสัตว์ป่าถูกฆ่าทำลาย และผลกระทบในอนาคตซึ่งมาเป็นปัจจุบันของสมัยปัจจุบันนี้ก็คือ สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว สัตว์ป่าบางชนิดกลายเป็นสัตว์ป่าที่หายาก ป่าไม้ถูกทำลาย และ ความสมดุลของระบบนิเวศลดลง

วรรณคดีที่นำมาวิจารณ์ทุกเรื่องแสดงให้เห็นถึงกฎ “กรรมนิยาม” เช่น เรื่องนิราศ เมืองแกลง จากระบบนิเวศตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านเมืองชายทะเลปริมณฑลสู่เมืองชายทะเล ฝั่งตะวันออกคือ ชลบุรีและระยองที่กวีได้บรรยายไว้ ล้วนเป็นพื้นที่ป่าสีเขียวอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์ ทะเล เมื่อเปรียบเทียบกับระบบนิเวศที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงความผันแปรของวัตถุ ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง จากระบบการทำประมงพื้นบ้านที่ปรากฏในเนื้อเรื่องเปลี่ยนแปลง

ไปสู่การทำประมงอวนลากที่ทำลายระบบนิเวศของท้องทะเล และสร้างความทุกข์ให้แก่ชาวประมงพื้นบ้าน เรื่อง “ชีวิตของฉัน ลูกกระทิง” แสดงให้เห็นถึง “ธรรมนิยาม” ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสรรพสิ่งอันมาจากเหตุปัจจัยของนิยามข้ออื่น ๆ ที่รวมอยู่ด้วยกัน มีความครอบคลุมตั้งแต่อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยาม กล่าวคือเริ่มตั้งแต่การเกิดของลูกกระทิง การดำเนินชีวิตของลูกกระทิงที่เป็นสุขและทุกข์อยู่ท่ามกลางภูมิอากาศ หนองน้ำลำธาร ความล่องผ่านแห่งกาลเวลาและฤดูกาล ความมีสัมพันธภาพทั้งแบบเกื้อกูลและการแข่งขันทำลายของสิ่งมีชีวิตรอบข้าง และสัมพันธภาพแห่งการไล่ล่าอันเกิดจากจิตตนิยาม และกรรมนิยามอันโหดร้ายของมนุษย์ จนทำให้ลูกกระทิงต้องสูญเสียแม่กระทิงอันเป็นที่รักไปในที่สุดและผลักดันให้เขาต้องสู้ชีวิตต่อไป

การวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศเป็นการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่เชิงพุทธศาสนาโดยมีเรื่องของระบบนิเวศเป็นส่วนประกอบ แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศที่ปรากฏในวรรณคดีว่าเป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นอีกวิถีทางหนึ่งที่จะทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดี ในฐานะที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะช่วยปลูกจิตสำนึกให้มนุษย์เกิด “นิเวศสำนึก” คือเกิดความตระหนักและเห็นในความสำคัญของระบบนิเวศอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๕.๒ ข้อวิจารณ์ของผู้วิจัย

ผลของงานวิจัยชี้ให้เห็นว่าการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศโดยการนำแนวคิดของพระพุทธศาสนาเรื่องนิยาม ๕ มาเป็นหลักในแนวคิดและนำแนวคิดเรื่องระบบนิเวศมาเป็นส่วนประกอบรวมทั้งการใช้ภาษาในวรรณคดีมาบูรณาการเป็นแนวการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศ ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ (New Knowledge) ที่มีกระบวนการและขั้นตอนที่สามารถนำไปใช้ได้ เป็นแนวทางใหม่ที่ทำให้ผู้วิจารณ์วรรณคดี และผู้อ่านบทวิจารณ์วรรณคดีจะได้เห็นมุมมองใหม่ของวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญทางนิเวศอันสอดคล้องเกี่ยวข้องกับหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนา แนวคิดของการจัดทำแนวการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศในการวิจัยในครั้งนี้มีความสอดคล้องกับที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “ใช้ศาสตร์สมัยใหม่เป็นตัวตั้ง และนำหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมเข้าไปในเนื้อหาของศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะศาสตร์สมัยใหม่มุ่งแสวงหาความจริง โดยไม่สนใจเรื่องศีลธรรม การนำหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมให้กับศาสตร์เหล่านั้น ย่อมจะช่วยให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์”^๑ และสอดคล้องกับที่ เกรก การ์ราด (Garrad, Greg) ได้กล่าวไว้ว่า “นักวิจารณ์เชิงนิเวศ อาจไม่มีคุณสมบัติพอที่จะ

^๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

เขียนงาน เพื่อโต้แย้งเกี่ยวกับปัญหาด้านนิเวศวิทยา แต่พวกเขาอาจประยุกต์ศาสตร์สาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และนำมาให้กลายเป็นความรู้ทางด้านนิเวศวิทยา (Ecological Literature) ได้”^๒ อีกทั้งยังมีความสอดคล้องกับที่ ธัญญา สังขพันธานนท์ ได้กล่าวไว้ว่า “วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศไม่ได้เกิดขึ้นมาในลักษณะของทฤษฎีที่เป็นเอกเทศ หากแต่สามารถนำเอาทฤษฎีใดก็ได้มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน ขอให้เพียงสอดคล้องกับแนวคิดและเป้าหมาย”^๓

การเลือก “นิยาม ๕” ในพระพุทธานามามาใช้เป็นแนวคิดในการวิจัยร่วมกับระบบนิเวศวิทยา เหตุเพราะผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งที่จะทำให้คนเห็นความสำคัญของระบบนิเวศได้นั้นมีได้อยู่เพียงแค่การโน้มน้าว หรือการเชิญชวนเท่านั้นแต่จะต้องสร้างให้มนุษย์เกิดความเข้าใจ เกิดการเปรียบเทียบ และเกิดความเห็นจริง จนทำให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของระบบนิเวศที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ซึ่งจากการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ทำให้ได้พบว่าระบบนิเวศกับนิยาม ๕ มีความใกล้เคียงกัน โดยถึงแม้ว่าบางกฎในนิยาม ๕ จะไม่มีกล่าวถึงในระบบนิเวศ แต่ก็มี ความเกี่ยวข้องกัน ดังนั้นเมื่อนำเรื่องระบบนิเวศมาวิเคราะห์ตามหลักนิยาม ๕ มาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีเชิงพุทธนิเวศจึงทำให้ได้คำตอบของการวิจัยที่เป็นไปตามคาดหวัง ซึ่งในเรื่องนี้ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ)^๔ กล่าวไว้ว่า

เห็นด้วยกับการนำเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ ในพระพุทธานามามาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี เพราะนิยาม ๕ เป็นเรื่องของระบบนิเวศวิทยาอยู่แล้ว แต่ในขั้นต้นต้องพูดเรื่องนิยาม ๕ กับระบบนิเวศให้กลมกลืนกันก่อน วรรณคดีบางเรื่องมันเกิดขึ้นจากสภาพดินฟ้าอากาศ สภาพของบ้านเมือง รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในยุคนั้นว่าเป็นอย่างไร สะท้อนให้เห็นถึง อุดุนิยาม และ พิชนิยาม วิธีคิดของกวีสะท้อนให้เห็นถึงจิตตนิยาม นโยบาย อารมณ์สุนทรีย์ และการให้การสนับสนุนนักปราชญ์ในแต่ละยุคสมัย

และมีความสอดคล้องกับวุดินันท์ กันทะเตียน ที่ได้กล่าวไว้ว่า

เห็นด้วยกับการนำเรื่องระบบนิเวศ และแนวคิดเรื่องนิยาม ๕ ในพระพุทธานามามาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี เพราะทำให้เกิดการต่อยอดหรือวิถีคิดของคน หลังการปฏิบัติอุตสาหกรรมวิถีคิดของคนเปลี่ยนไป สิ่งเหล่านี้สะท้อนออกมาจากวรรณกรรม นอกเหนือไปจากการรับรสของวรรณคดี การนำแนวคิดเรื่องระบบนิเวศตามหลักนิยาม ๕ มาใช้ในวรรณคดีทำให้มองเห็นภาพ

^๒ เกรก การ์ราด (Garradd, Greg) รองศาสตราจารย์ด้านวรรณคดีและสิ่งแวดล้อม แห่งมหาวิทยาลัยบริติช โคลัมเบีย; Garradd, Greg, *Ecocriticism*, 2 nd edition, (New York: Routledge, 20012), p. 64.

^๓ ธัญญา สังขพันธานนท์, *วรรณคดีสีเขียว*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๕๖), หน้า ๔๙.

^๔ สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ) รศ. ดร, รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

และแนวคิดของผู้แต่ง เห็นแก่นสารที่มีคุณค่าต่อชีวิต เป็นช่องทางหนึ่งในการปลูกจิตสำนึกให้ตระหนักในความเป็นธรรมชาติ ในการวิจารณ์วรรณคดีนั้นควรตีความวรรณคดีให้เข้าสู่ระบบนิเวศให้ชัดเจน สามารถนำไปเข้ากับนิยาม ๕ คุณค่าที่ออกมาคือการสะท้อนนัยสำคัญทางนิเวศ และต้องเข้าไปให้ถึง “จิตสำนึก” รู้ว่าทำอย่างนี้เป็นผลอย่างนี้ ทำให้ผู้ที่มาศึกษาได้มองเห็นภาพและแก่นสารที่มีคุณค่า^๕

ผลของการวิจัยแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีมิได้เป็นเพียงหนังสือที่มีความงดงามในเชิงวรรณศิลป์เท่านั้น แต่วรรณคดียังเป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงประวัติทางนิเวศวิทยาในแต่ละยุคในแต่ละสังคม ในแต่ละท้องถิ่นที่เป็นไปตามหลักของนิยาม ๕ ดังเช่น การสะท้อนให้เห็นถึงจิตตนิยาม และกรรมนิยามของมนุษย์ที่เป็นทั้งสิ่งดีและสิ่งไม่ดีเช่นเดียวกันกับมนุษย์ในปัจจุบัน สอดคล้องกับที่เอกพันธ์ ไกรจักร ได้กล่าวไว้ว่า

เรื่องของวรรณคดีกับระบบนิเวศ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์เข้าไปจัดการกับระบบนิเวศ พวกเอ็นจีโอ^๖ อาจมองว่าทุกวันนี้มีการทำลายระบบของสิ่งแวดล้อมอย่างมหาศาล แต่ถ้ามองสะท้อนกลับไปยังวรรณคดี การเข้าไปจัดการกับทรัพยากรของมนุษย์มีมานานแล้ว มีมาเป็นร้อยๆ ปี สมัยพุทธกาลก็มี การที่มนุษย์เข้าไปบุกรุกหรือเรียกว่าล้างผลาญป่ามีมานานแล้ว มันฝังอยู่ในสันดาน ในประวัติศาสตร์ถ้ามองผ่านวรรณคดีจะเห็นในความอยากที่จะควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมันมีมาอย่างต่อเนื่อง คนต่างไปจากสัตว์ประเภทอื่นเบื่องลิมมันมีสัญชาตญาณในการครอบครองควบคุมทรัพยากร ครอบครองแม้มนุษย์ด้วยกัน มีทาส มีบริวาร มีลูกน้อง มีการรวมพลไปรบราฆ่าฟัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตไม่ได้เปลี่ยนไป เพียงแต่เมื่อก่อนย้อนไปเจ็ดร้อยปี เราอาจมีคนทั้งโลกแค่พันล้านคน แต่ตอนนี้เรามีเจ็ดพันล้านคน ความโลภ ความอยากความต้องการของคนไม่ได้เปลี่ยนมันเท่าเดิม เพียงแต่ว่าในเชิงเศรษฐกิจหนึ่งบวกหนึ่งมันไม่ใช่สองแต่หนึ่งบวกหนึ่งมันอาจกลายเป็นสิบแปด^๗

ผลของการวิจัยปรากฏนัยสำคัญทางนิเวศและเป็นนัยสำคัญทางนิเวศที่เป็นไปตามหลักนิยาม ๕ ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นผลจากการวิจารณ์ที่มีความยุติธรรม การวิจารณ์วรรณคดีเป็นไปตาม

^๕ สัมภาษณ์ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^๖ เอ็นจีโอ.คือ Non – Governmental Organization หมายถึงกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่รวมตัวกันประกอบกิจกรรมเพื่อส่วนรวม จะเป็นกิจกรรมอะไรก็ได้ แต่พวกนี้มิได้ทำกิจกรรมนั้นๆ ในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐ; สุรพล สุดารา เอ็นจีโอ กับสังคมไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.baanjomjut.com> [๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๘].

^๗ สัมภาษณ์ อาจารย์เอกพันธ์ ไกรจักร, ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๘.

แนวของการวิจารณ์ที่ได้กำหนดไว้ ไม่วิจารณ์ด้วยอคติ ๔ ซึ่งมีความสอดคล้องกับที่ เสาวณิต วิงวอน ได้กล่าวไว้

นักวิจารณ์ส่วนใหญ่ เขาจะไม่ค่อยสนใจคนเขียน เพราะเขาถือว่างานเขียนเมื่อเขียนออกมาแล้วมันไม่ใช่ของคุณคนเดียว เพราะถ้าคิดว่ามันเป็นของคุณคนเดียวก็ต้องอ่านคนเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อออกมาสู่ที่สาธารณะคนอ่านก็มีสิทธิ์ที่จะตีความ คนอ่านมีสิทธิ์ที่จะคิด อาจคิด ออกเป็นลึบอย่างยี่ลึบอย่างซึ่งบางที่อาจไม่ใช่วัตถุประสงค์ของผู้เขียนก็ได้ ผู้เขียนต้องยอมรับฟังว่า เขาเขียนงานแล้วทำให้คนคิดไปได้หลายๆ ทาง ซึ่งไม่จำเป็นต้องคิดเหมือนกับคนเขียน^๘

ผลของงานวิจัยชิ้นนี้สามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ (Application) ในการปฏิบัติจริง เพื่อให้เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการช่วยแก้ปัญหาภาวะขาดสมดุลของระบบนิเวศ ปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมทั้งนี้เพราะมนุษยชาติในยุคปัจจุบันย่อมต้องมีโอกาสได้ผ่าน ได้ศึกษาวรรณคดีมาบ้างไม่มากก็น้อย ดังนั้นการสร้าง “นิเวศสำนึก” ด้วยวรรณคดีจึงเป็นการสร้างความตระหนักและการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาช่วยกล่อมเกลาคิดใจของมนุษย์ให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติและเป็นมิตรกับธรรมชาติได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับที่ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อมนุษย์มองสรรพสิ่งแบบองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ มองเห็นว่า ทุกสิ่งในโลกล้วนเชื่อมสมาน หรือสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวแล้ว จะเป็นเหตุให้มนุษย์ไม่ทำลายป่าไม้ นอกจากนั้นมนุษย์จะหันมาช่วยกันปกป้องมิให้ถูกทำลายเพื่อมนุษย์สังคมและธรรมชาติจะได้ดำรงอยู่ยืนยาวต่อไป”^๙ และสอดคล้องกับที่ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ) ได้กล่าวไว้ว่า

วรรณคดีสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้อ่าน วรรณคดีมีส่วนสนับสนุนให้คนรักษาระบบนิเวศ เพราะ เนื้อหาที่แสดงถึงความสมบูรณ์สวยงามของระบบนิเวศย่อมก่อให้เกิดความซาบซึ้งในระบบนิเวศว่าควรจะรักษาให้มันดีให้มันสมบูรณ์อย่างไร วรรณคดีให้องค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพของสังคม บ้านเมือง การที่กวีแต่งบทประพันธ์ออกมา เป็นองค์ความรู้ที่แสดงให้เห็นว่าคนในแต่ละยุคสมัยเขาปฏิบัติต่อระบบนิเวศอย่างไร มีความเอาใจใส่อย่างไรและมีผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในยุคนั้นๆ อย่างไรก็ตาม มันเป็นความหวานชื่นที่น่าอิจฉาว่าในปัจจุบันเราหาไม่ได้ วรรณคดีช่วยเพิ่มมิติทางอารมณ์ เมื่อคนมีอารมณ์สุนทรีย์ เป็นการทำงานของสมองซีกขวา เป็นความสมดุลของชีวิต ถ้าสมองซีกซ้ายมัน มากไป ปัญญา มันมากไป สรีรธาอารมณ์มันน้อยมันก็จะทำให้ชีวิตแห้งแล้ง วรรณคดีจะช่วยต่อเติมมิติทางด้านอารมณ์ให้คนมีสุนทรีย์มากขึ้น อาหารของอารมณ์สุนทรีย์มันเป็นอาหารด้านนอก นั่นก็คือ

^๘ สัมภาษณ์ รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน, ผู้ทรงคุณวุฒิวรรณคดีไทย, ราชบัณฑิตยสภา, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๘.

^๙ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม”, พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุโขทัยการพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑. หน้า ๒๒๙.

สภาพแวดล้อมของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ใบหญ้าแม่น้ำลำธารภูเขา เมื่อคนเกิดอารมณ์สุนทรีย์ก็จะทำให้มองเห็นจุดด้อย จุดที่ควรปรับปรุงแก้ไข จุดที่ควรส่งเสริมเพิ่มเติม และอาจเป็นแรงบันดาลใจมาสร้างสรรค์บ้าน และสังคมของตนให้ดีขึ้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะทั่วไป

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะด้านการจัดการศึกษา

๕.๓.๑.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการควรสนับสนุนให้มีการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาเชิงบูรณาการระหว่างรายวิชาโดยนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเรื่องระบบนิเวศเข้าไปร่วมบูรณาการ

๕.๓.๑.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับสถานศึกษา ควรจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาเชิงบูรณาการโดยนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเรื่องระบบนิเวศเข้าไปร่วมบูรณาการ ควรให้ความรู้ และสนับสนุนให้ครูในสถานศึกษาได้จัดทำหลักสูตรรายวิชา โดยอาจมีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ และใช้แหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่นให้นักเรียนได้ศึกษาเชิงนิเวศ

๕.๓.๑.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ควรมีการจัดนิเทศภายในกลุ่มสาระการเรียนรู้ เพื่อให้ครูได้จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้โดยการบูรณาการเรื่อง การอ่าน การฟังและการพูด การเขียน หลักภาษาและการใช้ภาษา และวรรณคดี โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และศาสตร์ทางด้านนิเวศวิทยาเพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นคุณค่าของวรรณคดีที่มีนอกเหนือไปจากการมองเห็นเพียงความงดงามในภาษาเพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของวรรณคดี และเกิด “นิเวศสำนึก” คือตระหนักในความสำคัญของระบบนิเวศที่มีต่อมนุษยชาติไปพร้อมๆ กัน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการดำเนินงานงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติมอีก ดังนี้

๕.๓.๒.๑ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมินิเวศเชิงพุทธ

๕.๓.๒.๒ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมินิเวศกับวัฒนธรรมเชิงพุทธ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมพระยาเดชาดิศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **ประชุมโคลงโลกนิติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ .ธนบุรี: โพธิ์

สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๔.

กฤตยา ณ หนองคาย. “คนกับป่า: ปัญหาเรื่องการจัดการสิทธิทรัพยากร ในวรรณกรรมของ วิชา

บุญยัง. **แต่ศักดิ์ศรีเสมอกันทุกชั้น: วรรณกรรมกับสิทธิมนุษยชนศึกษา.**

กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวรรณคดีและคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๕๓.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

เกษม จันทรแก้ว และคณะ. **สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี และชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

จิตรารัตน์ โปธิามกะ และคณะ. **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น

จำกัด, ๒๕๔๒.

เจือ สตะเวทิน. **วรรณคดีวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘.

ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ณรงค์ จันทรเรือง. “นักเขียนกับนักวิจารณ์”. **คนเขียนหนังสือ.** กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์,

๒๕๑๓.

ดวงมนต์ จิตรจำนง. **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔.

ดิเรกฤทธิ์ บัวเวช. **ระบบนิเวศ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

เดวิด.อาร์. คินส์ลีย์ **นิเวศวิทยากับศาสนา**. แปลโดย สภาวรรณ สุกมัตตรา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปลนพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑.

ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา. “ตำนานเสภา” **เสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**,. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ธนบุรี: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๐.

ต๋วย ชุมสาย, ม.ล.. **วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๖.
เต็มศักดิ์ คทวณิช. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖.

ธรรมธิเบศร, เจ้าฟ้า. **ภาพยนต์โคลงประพาสธารทองแดง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทไทยร่วมเกล้า จำกัด, ๒๕๕๓.

ธัญญา สังขพันธานนท์. **วรรณคดีสี่เขียว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๕๖.

นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล. **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระราชวรวงษ์เธอกรมหมื่น. **ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๔.

นายทัต เปรียญ. “ตึกแก” **ดอกสร้อยสุภาสิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗.

_____. “นกระจาบ” **ดอกสร้อยสุภาสิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗.

_____. “แมวเหมียว” **ดอกสร้อยสุภาสิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗.

นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน). “นิราศนรินทร์คำโคลง” **วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๐.

บุญส่ง เลขะกุล. **ชีวิตของฉันทลูกกระทิง**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖.

บุญส่ง เลขะกุล และ จารุจินต์ นภีตะภักดิ์. **สัตว์ก็บ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๓๓.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. **วิเคราะห์สุวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด,
๒๕๑๗.

_____ . **แวนวรรณกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๑๙.

ประคอง เจริญจิตรกรรม. **หลักการเขียนวิจารณ์วรรณกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๕.

ประคอง นิมมานเหมินทร์. “ศิลาจารึกหลักที่ ๑” **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**.
กรุงเทพมหานคร: แปลน พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

ประชา อินทร์แก้ว และคณะ, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอนฟอร์ม จำกัด,
๒๕๔๒.

ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด, ๒๕๔๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒

.พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมนุญชีวิต A CONSTRUCTION FOR LIVING,**.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

_____ . **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **คนไทยกับป่า**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

..... **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พระพุทธศาสนากับฟิสิกส์ควอนตัม: ความเหมือนที่แตกต่าง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระมหาหรรษา นิธิบุญยากร. “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” **พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุขุมวิทการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร). **สัตวภิกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธารปัญญา จำกัด, ๒๕๔๓.

พระราชาวงษ์ณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑.

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป). “มหากปิชาตก – เรื่องพญาวานร” **สัมโมหนิทาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ลูก ส. ธรรมภักดี, มปป.

สุทัศน์นิภาธร, พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. “กระต่าย” **ดอกสร้อยสุภาสิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗.

พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่).. “นิราศพระประธม” **ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมพริยาดำรงราชานุภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๙.

..... “นิราศเมืองแกลง” **ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมพริยาดำรงราชานุภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๙.

..... “นิราศวัดเจ้าฟ้า” **ชีวิตและงานของสุนทรภู่ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมพริยาดำรงราชานุภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๙.

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช. **ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๔๗.

พุทธทาสภิกขุ. **ขุมขุมข้อคิดอิสระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทตลาดาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖.

..... **พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓.

_____ . “ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี” **ขุนช้างขุนแผน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ธนบุรี: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๐.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. “ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี” **ขุนช้างขุนแผน** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ธนบุรี: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๐.

_____ . **บทละคร เรื่องอิเหนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, ๒๕๑๐.

มัน เสือสูงเนิน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม (Buddhism and Ecology)**. กรุงเทพมหานคร: เดอะ โมเดิร์น ซิสเต็ม ออฟเซ็ท จำกัด, ๒๕๕๒.

มานพ นักการเรียน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

มุกดา สุขสมาน. **ชีวิตกับสภาพแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

รัฐจวน อินทรกำแหง. **การเลือกหนังสือและสไตล์ทัศนวัสดุ**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

_____ . ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. **ภาษาสองสังคม วรรณคดีสองชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๙.

_____ . **สุนทรียภาพแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๙.

วศินา จันทรศิริ และ สิริพิชญ์ วรรณภาส. **ระบบนิเวศทางสังคมและวัฒนธรรม**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ม.ป.ป.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลกและความหมายของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐.

- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ธรรมชาติ, ๒๕๔๑.
- วิภา กงกะนันท์. **วรรณคดีศึกษา ว่าด้วยหลักการอ่าน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว,
๒๕๕๖.
- วิสา คัญทัพ. “คนอ่านหนังสือ คนเขียนหนังสือ และนักวิจารณ์ในบ้านเรา” **คนเขียนหนังสือ**.
กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓.
- ศักดิ์สิริ มีสมสืบ. “ข้าวเกรียบ” **มือนั้นสีขาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออฟเซ็ท ครี
เอชั่น จำกัด, ๒๕๔๘.
- ศิลปากร, กรม. **พระจันทร์กินรี คำฉันท์**. พระนคร: กรมศิลปากร (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยวงศาภรณ์ภูษิต (รีน วัชรโรทัย) ณ เมรุวัดมกุฏ
กษัตริยาราม วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗), ๒๕๐๗.
- สมจิต พงศ์พงษ์. **ป่าไม้ไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑.
- สมพร เทพสิทธิ์า. **ศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- สมภาร พรหมทา. **ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: หจก. อรุณการพิมพ์,
๒๕๔๙.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕.
- สิทธา พินิจภูวดล. **วรรณคดีเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗.
- สืบ นาคะเสถียร. “สัตว์ป่าสูญพันธุ์เพราะใคร” **ตะโกนร้องจากพงไพร**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
กรุงเทพมหานคร: สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
(มหาชน), ๒๕๕๘.
- สุนทร ชูตินทรานนท์ และคณะ. **เรื่อง: วัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.
- สุมาลี วีระวงศ์. “ทวาทศมาส” **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร:
แปลน พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.
- หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช. “มอม” **วรรณสารวิจักษ์ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘.

หลวงกীরติวิทโยฬาร (กั กীরติวิทโยฬาร). **หนังสืออ่านเรื่อง นกกาขง.** พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์
วัดสังเวช, ๒๔๘๓.

อรธพล นาขวา. “ระบบธรรมชาติของสิ่งแวดล้อม : ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ”,
ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
, ม.ป.ป..

(๒) บทความ:

กฤตยา ณ หนองคาย, “คนกับป่า: ปัญหาเรื่องการจัดการสิทธิทรัพยากร ในวรรณกรรมของวันนา
บุญยัง”. **แต่คัศัศรีเสมอกันทุกชั้น: วรรณกรรมกับสิทธิมนุษยชนศึกษา.**

พระมหาพรษา นิธิบุญยากกร. “พระพุทศศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่: ตัวแบบวิธีวิทยาว่าด้วย
พุทศบูรณาการและพุทศหวิทยาการ” **บทความทางวิชาการ, มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๗.**

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา). “สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์
พระพุทศศาสนา”. **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน
๒๕๕๔).**

พินเพชร บุญนาค. “นกเจ้าฟ้า” Pseudo – chelidon sirintarae”, **วารสารสวนสัตว์.** ปีที่ ๒ ฉบับที่
๑๓ (เมษายน ๒๕๓๔): ๑๔ – ๑๕.

(๓) วิทยานิพนธ์:

ธัญญา สังขพินธานนท์. “จากการประพาสป่าล่าสัตว์สู่พระราชพิธีสังเวยก้อมข้าง : ความสัมพันธ์เชิง
อำนาจระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวรรณคดีไทย”. **ดุขฎีนิพนธ์ศิลปะศาสตร์ดุขฎี
บัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๓.

พุทศชาติ แผนสมบุญ. “ศึกษาความกตัญญูทเวที่ต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองทางพระพุทศศาสนา:
กรณีศึกษาทรพยากรน้ำ”. **สารนิพนธ์พุทศศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระสุทัศน์ กตสาร. “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทศ ศาสนา
เถรวาท”. **สารนิพนธ์พุทศศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สมบัติ พันธวิศิษฐ์, “ต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการผลิตสินค้าบริการตามแนวคิด
การบริโภคและผลิตที่ยั่งยืนเพื่อจัดลำดับความสำคัญในการจัดสิ่งแวดล้อมของประเทศ

ไทย” วิทยานิพนธ์ ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต. (คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม: , สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์), ๒๕๕๕.

สโรชา คุณาธิปพงษ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **สารนิพนธ์พุทธศาสน์คุณวุฒิบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔

(๔) รายงานการวิจัย:

คณะผู้วิจัยจากศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. “รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” **งานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นาย (นก) แก้ว วสันตสิงห์ แก้ว. “นกเอี้ยงเลี้ยงควายเถ่า” รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” **งานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. “ช้างพลาย” รายงานการศึกษาข้อมูล เรื่อง หนังสือแบบสอนอ่านจินตระกวีนิพนธ์ ดอกสร้อยสุภาสิต (ฉบับสมบูรณ์ ๒๕/ ๐๕/ ๕๐)” **งานวิจัย**, กรุงเทพมหานคร: ศูนย์บริการวิชาการ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นิอร สิริมงคลเลิศกุล. “การจัดการไฟฟ้า กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” รายงานวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.). ๒๕๕๗.

พรทิพย์ ชินสงคราม. “ระบบนิเวศ: จี เอ็ม โอ...ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสายใยอาหาร” รายงานวิจัย. สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. ๒๕๕๗.

วิสุทธิ์ ไปไม้, “สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย” **งานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๘.

Longman Dictionary, **Longman Dictionary contemporary of English**. Third Edition (Great Britain, Clays Ltd, 1995).

Sangmu Thendup, “Religious Environmentalism Buddhist Response to Environmental Degradation **Buddhism And World Crisis**. (Ayutthaya: Mahachulalongkornrajvidyalaya University, 2015).

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

จันทวัน เบญจวรรณ. การถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนของธาตุต่างๆ ผ่านห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://human.tru.ac.th> [๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๘].

ตรีศิลป์ บุญขจร. “นิเวศสำนึกกับวรรณคดีศึกษา” ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.arts.chula.ac.th> [๑๕ กันยายน ๒๕๕๗].

ทิมข่าวภูมิภาค. “ปัญหาหมอกควัน – ไฟป่าเชียงใหม่รุนแรง เครื่องบินดีเลย์เพียบ”, ไทยรัฐ. [ออนไลน์]. ๕ ย่อหน้า. แหล่งที่มา [http://22 www. Thairath.co.th](http://22www.thairath.co.th) [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗].

ไทไบโอเทค อินโฟ จีเอ็มโอ (GMOs) คืออะไร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:www.thaibiotech.info [๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๘].

นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.sac.or.th> [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

ผิงผิง. “ประวัติศาสตร์ของพัด” รายการเล่าเรื่องเมืองจีน. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://thai.cri.cn>. [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

พระเทพกิตติโมลี (ดร.พระมหาทองสุรย์ สุริยโชโต). ธรรมนิยามตากถา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.brh.thaigov.net>. [๑๙ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

พระไพศาล วิสาโล, “ศาสนาในฐานะพลังทางนิเวศวิทยา”. Visalo Org วิสาโล ธุรกิจ [ออนไลน์]. ๑๐ ย่อหน้า. แหล่งที่มา: [www.Visalo Org](http://www.Visalo.org) [๑๔ ก.ย. ๒๕๕๗].

พลตำรวจเอก เฉลิมเกียรติ ศรีวรขาน. “เปิดปมรุกป่า (๒) ใบสั่งโค่น “ชิงชัน” แทน “พะยุง” ตัดตอน- โทษตำทำปราบสะดุด”. กรุงเทพธุรกิจ [ออนไลน์]. ๒๐ ย่อหน้า. แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net> [๑๔ ก.ย. ๒๕๕๗].

ภาคภูมิ วิธานศิริวัฒน์. “ทะเลไทย” ปลายทางไปไหน รายงานการประมงในประเทศไทย [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.greenpeace>. [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

วชิรญาณ. โคลงทวาทศมาส. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://vajirayana.org/>. [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

วิมล ไทรนันทน์. “นิเวศวิทยาแนวลึก ตอนที่ ๑” **สุนิเวศรัฐ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.naewna.com> [๒๖ มิถุนายน ๒๐๑๕].

สมชาย นิลอาทิ. **นิเวศวัฒนธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://reg.ksu.ac.th>. [๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. **แสงทองหลังสายฝน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://topicstock.pantip.com> [๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘].

สมภาร พรหมทา. **ศานนากับวิทยาศาสตร์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.electron.rmutphysics.com>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๐๑๕].

สำรวย ฝัดผล. “ครูและศิลปินนักร้องแห่งลุ่มน้ำน่าน”. **ลูกโลกสีเขียว** [ออนไลน์]. ๑๖ ย่อหน้า. แหล่งที่มา <http://pttinternet>

.สุภาภรณ์ อนุชิวาชีวะ. “การนิรโทษกรรมเรือประมงอวนลากเถื่อน: อีกครั้งของความล้มเหลวในการจัดการประมงทะเลไทย”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th>. [๑๔ ก.ย. ๒๕๕๗].

สุรพล สุดารา. **เอ็นจีโอ กับสังคมไทย**. [ออนไลน์]” แหล่งที่มา: <http://www.baanjommyut.com> [๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๘].

หัสชัย สิทธิรักษ์. “ให้รู้นิเวศวิทยาเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลก”, **แนวคิดองค์กรรวมเชิงนิเวศ**. [ออนไลน์]. ๖ ย่อหน้า, แหล่งที่มา <http://www.gotoknow.org> [๑๔ กันยายน ๒๕๕๗]

อนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ), พระยา. “ความสำคัญของวรรณคดี” **แง่คิดจากวรรณคดี..** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://202.143.165.163/th> [๑๐ ก.ค. ๒๕๕๘].

อัศนี พลจันทร, “อีสาน” **สยามสมัย ๒๔๙๔**. แหล่งที่มา: <http://www.noknight.com/> [๕ ตุลาคม ๒๕๕๗].

(๖) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ รศ. ประคอง เจริญจิตรกรรม, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปณโณ),รศ. ดร., รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน., ราชบัณฑิต, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. อติศร ภู่อสาระ , รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
พระนครศรีอยุธยา, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. อภิลักษณ์ เกษมผลกุล , คณบดี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

สัมภาษณ์ ดร.เอกพันธ์ ไกรจักร์, ภาควิชาพฤษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๘.

๒. ภาษาอังกฤษ:

1. Primary Source

Longman Group Ltd. Longman Dictionary of Contemporary English, Great Britain,
clays Ltd, 1995.

2. Secondary Source

(I) Books

Buell, Lawrence. **Writing for an endangered world: Literature, culture, and
environment in the U.S. and Beyond.** Cambridge: Harvard University
Press, 2001.

Garrard,Greg. **Ecocriticism.** New York: Routledge, 2004

George Sessions. “Deep Ecology for the Twenty 3 First Century” **Philosophy and
Practice of the New Environmentalism.** London: Shamhala, 1995.

Glotfelty, C. “Introduction” in C. Glotfelty and H.Fromm **The Ecocriticism Reader.**
London: University of Georgia Press, 1996).

Hothersall, D. 2004. "**History of Psychology**", 4th ed., Mcgraw-Hill:NY

Rueckert William, **Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism.** Georgia:
The University of Georgia Press, 1994.

Scott, Slovic. **What is ecocriticism**, In western Literature Association meeting salt. Utah: Lake, 1994.

(II) Electronics

Merriam – Webster Online, <http://www.learnersdictionary.com/definition/creativity>

Erle C. Ellis. “ Ecosystem”. **The Encyclopedia of Earth**, [online]. source: www.Eoear.org. [5 October 1014].

Francis Bacon. “Of Studies”, **About Education**,[online]. source <http://grammar.about.com> [5 October 1014].

Guilford, J.P., Divergent Thinking, [online], source: <http://www.newworldencyclopedia.org> [April, 2, 2015].

Jessica Bayliss, **Abiotic Factors of an Ecosystem: Definition**. [online]. <http://study.com>. [13 June 2015].

Joshua Anderson. Symbiotic Relationships: Mutualism. Commensalism & Parasitism, [online]. source: <http://study.com>. [16 June 2015].

The Regents of the University of Michigan, “What is an Ecosystem?” **The Concept of the Ecosystem**, [online]. source: <http://www.globalchange.umich.edu> [13 June 1015].

Ursula K. Heise. “Science and Ecocriticism” **The American Book Review** [online]. source: <http://www.asle.org>. [24 July 2015].

Walter Schwarz. “Arne Naess” **Ethical and green living Walter**. [online]. source <http://www.theguardian.com>. [2 July 2015].

ผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ของงานวิจัยในครั้งนี้เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non Structure) โดยมีการสัมภาษณ์แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In dept Interview) มีประเด็นของคำถามในการสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๑

๑. การวิจารณ์วรรณคดีมีความสำคัญหรือไม่อย่างไร
๒. นักวิจารณ์วรรณคดีจำเป็นต้องมีแนวคิดเช่นเดียวกันกับผู้เขียนวรรณคดีหรือไม่
๓. วรรณคดีมีบทบาทหรือมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิด “นิเวศสำนึก” (ความตระหนักรู้ที่ชัดเจนในความสำคัญของระบบนิเวศ) มากหรือน้อยเพียงใด

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๒

๑. ระบบนิเวศมีความสอดคล้องกับ นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร
๒. ท่านเห็นด้วยหรือไม่อย่างไรกับการนำเรื่องระบบนิเวศและแนวคิดเรื่อง นิยาม ๕ ในพระพุทธศาสนามาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี
๓. วรรณคดีมีบทบาทหรือมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิด “นิเวศสำนึก” (ความตระหนักรู้ที่ชัดเจนในความสำคัญของระบบนิเวศ) มากหรือน้อยเพียงใด

แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ ๓

๑. ระบบนิเวศในยุคก่อนกับยุคปัจจุบันเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร
๒. ท่านคิดอย่างไรกับการที่ในวรรณคดีบางเรื่องมีเนื้อหาที่กล่าวถึงการทำลายสัตว์ป่าและทำลายป่าไม้
๓. วรรณคดีมีบทบาทหรือมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิด “นิเวศสำนึก” (ความตระหนักรู้ที่ชัดเจนในความสำคัญของระบบนิเวศ) มากหรือน้อยเพียงใด

ผนวก ข
ข้อมูลของผู้ทรงคุณวุฒิ

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมปิโยญ/วันจันทร์), รศ. ดร.

รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การศึกษา

เปรียญธรรม ๙ ประโยค

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศษ.บ.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช)

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย

Ph.D. (Pali & Buddhist Studies), BHU, India

สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมปิโยญ/วันจันทร์), รศ. ดร.

ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน

ประธานหลักสูตรปริญญาโท ศาสนากับการพัฒนา
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

การศึกษา

ปริญญาตรี เปรียญธรรม ๙ ประโยค ภาษาบาลี ปีที่จบ ๒๕๓๕

สถาบัน การศึกษาคณะสงฆ์ไทย กระทรวงศึกษาธิการ

ปริญญาตรี ภาษาอังกฤษ ปีที่จบ ๒๕๓๘

สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปริญญาโท ศาสนาเปรียบเทียบ ปีที่จบ ๒๕๔๑

สถาบัน มหาวิทยาลัยมหิดล

ปริญญาเอก พระพุทธศาสนา ปีที่จบ ๒๕๕๒

สถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน

ดร.เอกพันธ์ ไกรจักร์

การศึกษา

Doctor of Philosophy, University of California, Berkeley, สหรัฐอเมริกา, ๒๕๕๖

Bachelor of Arts (Biology)/ (Honors), Bowdoin College, สหรัฐอเมริกา, ๒๕๕๑

ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน กรุงเทพฯ

สัมภาษณ์ ดร.เอกพันธ์ ไกรจักร์

ผศ. ดร. อติสร ภู่อสาระ

รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

การศึกษา

วิทยาศาสตร์บัณฑิต (วท.บ). ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม). ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. อติสร ภู่อสาระ

รศ. ประคอง เจริญจิตรกรรม

ประธานโครงการปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การศึกษา

อักษรศาสตร์บัณฑิต (อ.บ.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สาขาที่เชี่ยวชาญ

การวิจารณ์วรรณกรรม

สัมภาษณ์ รศ. ประคอง เจริญจิตรกรรม

รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน

อดีตอาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปัจจุบัน คณะทำงาน ราชบัณฑิตยสภา

การศึกษา

ปริญญาตรี อักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปริญญาโท อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปริญญาเอก อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัมภาษณ์ รศ. ดร. เสาวณิต วิงวอน

ผศ. ดร. อภิลักษณ์ เกษมผลกุล

คณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

การศึกษา

ปริญญาตรี การศึกษาระดับบัณฑิต ภาษาไทย มหาวิทยาลัยบูรพา

ปริญญาโท อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาษาไทย (วรรณคดีไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปริญญาเอก อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (วรรณคดีไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัมภาษณ์ ผศ. ดร. อภิลักษณ์ เกษมผลกุล

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นางรุจี ตันต้อศวโยธี

ว/ด/ป ๒๔ เมษายน ๒๕๙๐

สถานที่เกิด ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

การศึกษา :

การศึกษาระดับบัณฑิต (กศ.บ.) วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทภาษาอังกฤษ

ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.) สาขาหลักสูตรและการสอน เอกภาษาไทย

ประสบการณ์การทำงาน :

ครูสอนวิชาภาษาไทยและวิชาภาษาอังกฤษ / หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

โรงเรียนบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑ์เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

วิทยากรพิเศษการสอนภาษาไทย, การสอนนักเรียนความสามารถพิเศษ และ

การจัดการศึกษาเชิงสร้างสรรค์

ผลงานทางวิชาการ :

ผลการใช้วิธีการสอนวิชาภาษาไทยโดยการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่มีต่อการให้เหตุผล

เชิงจริยธรรม

ทุนการศึกษา :

ศึกษาดูงานด้าน Creative Education ณ ประเทศอังกฤษ โดยทุนสนับสนุนจาก

สภาการศึกษาแห่งชาติ และบริติช เคาน์ซิล

ที่อยู่ปัจจุบัน :

๑๐๐ / ๑๙๙ หมู่บ้านชัยพฤกษ์ ๑ ถนนคุ้มเกล้า แขวงลำปลาทิว เขตลาดกระบัง

กทม. ๑๐๕๒๐

ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๖

ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๘